

Олена Курило

**УВАГИ
ДО СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ**

ОСНОВИ

Олена Курило

**УВАГИ
ДО СУЧАСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ
МОВИ**

Видання друге

Київ
Видавництво
Соломії Павличко
ОСНОВИ
2008

Книжка видатного українського мовознавця Олени Курило (нар. 1890 р., двічі репрес. — в 1933 і 1938 рр.), написана ще 1920 р., — найкращий підручник зі стилістики української мови, неоціненний мовний порадник, що його треба мати напохваті кожному, хто пише бодай кілька рядків на день: школяреві, студентові, викладачеві, письменникові, урядовцеві; книжка, яка кожного навчить дотримуватись не тільки граматики, а й духу української мови.

Друкується за виданням:
О. Курило. Уваги до сучасної
української літературної мови.
Видання третє. Книгоспілка, 1925.

ПЕРЕДМОВА

За радянської влади був популярним один перефразований вислів Леніна: “Комунізм — это есть советская власть плюс русифікація всей страны”. Нині радянської влади ніби й нема, а русифікація не вщухає. Бо, як казав видатний австро-американський економіст і соціолог Йозеф Шумпетер, “суть не в тому, що Росія комуністична, а в тому, що це Росія”. Тож коли поета Мойсея Фішбеяна на “Сніданку з 1+1” попросили стисло схарактеризувати процеси, які відбуваються в Україні після здобуття незалежності, він відповів із геніальною лаконічністю: “Шалена деукраїнізація”. “Шалена” — здається, наче лютеє стихія, але ж “майстри часу” (І. Кочерга), оті “великіє преобразователи природи” (національної; з іншими природами їм пощастило менше) давно вже навчилися керувати стихіями. Керують і досі.

Тому нам і потрібна тепер книжка О. Курило, свого часу репресована разом з її авторкою, якій довелося загинути на чужині, бо Академія Наук після війни відмовилася надати їй роботу в Україні. Ця книжка, попри непретензійність своєї назви, — неоціненний стилістичний порадник, на який спирався зокрема й Б. Антоненко-Давидович, написавши “Як ми говоримо”. Але “Уваги” Олени Курило — не тільки порадник: вони здатні стати тим надійним орієнтиром, що в руках — а передусім у голові — кожного студента-філолога, кожного вчителя, кожного літератора й газетяра, публіциста й державного діяча перетвориться на могутнє знаряддя утвердження й розвитку нашої мови, стане надійним заборолом супроти її дедалі більшого зросійщення та муміфікації. Авторка охарактеризувала найголовніші стилістико-синтаксичні особливості української мови, причому кожне своє твердження обґрунтовує прикладами з народної творчості і красного письменства, а обізнаність із тогочасним мовознавством і західноєвропейськими та слов’янськими мовами дала їй змогу наводити міжмовні паралелі, увиразнюючи риси, найпритаманніші українській мові, те, що визначає її своєрідність, робить неповторною й відрізняє від сусідніх, хоч і як близько споріднених мов, —

передусім від російської. Авторка доводить, що найхарактерніше в мові — її синтаксис та фразеологія, й зосереджує всю свою увагу на з'ясуванні й поясненні синтаксичних структур української мови, наголошує на стилістичних відтінках кожної такої структури. Одне слово, книжка Олени Курило цілком може правити за основу курсу стилістики української мови.

Нинішнє видання “Уваг” Олени Курило спирається на третє видання цієї праці (Київ: Книгоспілка, 1925 р.) і повністю зберігає правопис авторки, виправлено хіба що деякі помилки, недобачені при вичитуванні коректи оригінального видання, уніфіковано написання деяких слів та скорочень. До того видання був доданий список друкарських помилок, а також додатки й поправки, — всі вони були враховані при готуванні тексту нинішнього видання. Виправлено й помилку в нумерації параграфів.

Лінгвістична термінологія, якої дотримується О. Курило, трохи відрізняється від узвичаєної тепер, але не становить труднощів для розуміння, тим паче що авторка часто або пояснює терміни (відразу чи трохи згодом), або подає синоніми до них. О. Курило послідовно вживає латинські назви відмінків, і про українські відповідники цих назв можна, скажімо, здогадатись, зазирнувши в доданий до тексту фразеологічний словничок. Прозорі й решта термінів: складня — синтаксис; речівник — іменник; предикат — присудок; протизначник — антонім і т. ін.

Петро Таращук

ВІД АВТОРКИ

До 2-го видання

Друге видання “Уваг” багато має проти першого змін: додано уваг на хиби в сучасній літературній мові, а найбільше взято на увагу особливості народньої мови. У зв’язку з цим змінено й розклад матеріалу. Також ближче пояснено певне язикове явище там, де цього вимагає належне його розуміння. Вкінці дано українського фразеологічного словничка з російським покажчиком до нього.

В основі поданого вкінці фразеологічного словничка лежить так званий Грінченківський словник, “Словарь української мови, зібрала редакція журналу “Кіевская старина”. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко”. Де в словничку нема вказівок на джерело, там матеріал узятो з Грінченківського словника. Російський переклад до українського фразеологічного звороту місцями змінено проти того, що в Грінченка, і здебільшого так, що замість звичайного описового пояснення дано відповідній українському російський фразеологічний зворот. Приклади: замість слова “забыть” при фразеологічних зворотах *пустити в непам’ять*, *пустити в запомин* дано російський зворот “предать забвению”; замість “обвинять напрасно” при українському *пеню волокити* дано “взводить напраслину”. Де я не могла дати відповідного українському російського фразеологічного звороту, там я даю описове пояснення російською мовою; таке описове пояснення не може, розуміється, точно віддати усі відтінки українського вислову. Фразеологічні звороти вибрано й із тих поданих у Грінченківському словнику прикладів, що їм виписувачі не дали уваги. Напр., із прикладу до *величність* вибрано фразеологічний зворот *покладати величність*; із прикладу до слова *заповідь* вибрано фразеологічний зворот *чинити заповідь* і инш.

До словничка внесено й такі звороти, що в українській мові не становлять у тісному розумінні фразеологічних зворотів, але що їм відповідають російські фразеологічні звороти, напр. *спобігти*, *збігти кого* рос. “напасть на кого враспloch”. Це зроблено з огляду на характер “Уваг”.

Де певний зворот я сама подаю, там у дужках мої ініціали (О. К.); це стосується і до тих зворотів, що мають обіг у мові, але що до них я не могла навести відповідні літературні джерела.

Друге видання “Уваг”, як і перше, читано у Філологічній Секції Всеукраїнської Академії Наук. Членам Секції, що робили свої уваги до цієї праці, складаю свою щирю подяку.

Київ, квітень, 1923 р.

О. Курило

До 3-го видання

Використаний для цього видання “Уваг” великий етнографічний, переважно прозовий, матеріал дав мені змогу вказати на досі ще не зачеплені особливості української мови і деталізувати окремі її явища, — цим переважно й одмітне це видання проти попереднього. На увагу взято ті особливості української мови, що вони в російській літературній мові незнані або мало звичні. Окремі мовні явища, — іще в більшій мірі, ніж у 2-му виданні, — докладніше пояснено там, де цього вимагає належна в них орієнтація. Щоб дати змогу орієнтуватися в можливих у літературній мові паралельних синонімічних зворотах, я поряд із широко вживаним зворотом навожу й менш поширений.

Багато матеріалу, що міг би стати до помочи літературній мові, чекає ще свого досліду: через брак часу я неспроможна була використати все те, що повинно б мати місце в “Увагах”.

Сказане за фразеологічний словничок у передмові до 2-го видання має силу й для 3-го видання. Фразеологічний словничок збільшено в цьому виданні не на багато. Щоб не розбивати нумерації в словничку, — а це б вимагало нових чисел у російському покажчику, — новий фразеологічний матеріал розміщено не по відповідних групах, а додано вкінці фразеологічного словника.

Ще зазначаю, що де за той чи інший, українській мові невластивий, зворот сказано, що він пішов з *російського* відповідного звороту, там це треба розуміти так, що українська мова взяла його *безпосередньо* з російської мови, — але це не значить, що даний зворот є питомий російський.

Щоб допомогти користуватися з книжки, укінці дано покажчика відзначених у ній слів і зворотів, як поправних, як і хибних.

Шановному проф. Є. Тимченкові я радо висловлюю тут свою подяку за уваги до цього видання.

Київ, грудень, 1924 р.

О. Курило.

Скорочення і пояснення до них

- Барв. — Ганна Барвинокъ (О. М. Кулишева). Оповідання з народних устъ з портретомъ авторкы й зъ передмовою Б. Гринченка. К., 1902.
- Бер. — Невидані пісенні тексти, що записала О. Курило від жінки з Берестейського пов. Городненської губ.
- Бусл. I. — Историческая грамматика русскаго языка, составленная Ф. Буслаевымъ. Издание второе, передѣланное, часть I, Москва, 1863.
- Бусл. II. — Те саме, ч. II.
- Гн. — П. А. Гнѣдичъ. Матеріали по народной словесности Полтавской губернии. Роменскій уѣздъ. Выпускъ IV. Сказки, легенды, рассказы. Издание Полтавской ученой Архивной Комиссии. Полтава, 1916.
- Гн. г. — Матеріяли до української етнології Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові. Том XII. Гаївки. Зібрав Володимир Гнатюк. У Львові, 1909.
- Гн. Кол. і щ. I — Етнографічний збірник. Т. XXXV. Колядки і щедрівки. Т. I. Зібрав Володимир Гнатюк. У Львові, 1914.
- Гол. — див. Ял.
- Гн. Колом. II. — Етнографічний збірник. Т. XVIII. Коломийки. Зібрав Володимир Гнатюк. Т. II. У Львові, 1906.
- Гр. — Словарь української мови, збрала редакція журналу "Кіевская Старина". Упорядкував з додатком власного матеріялу Борис Гринченко. Т. I, II, III, IV. Київ, 1907–1909.
- Грінч. М. III. — Этнографическіе матеріали, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Т. III. Пѣсни. Б. Д. Гринченко. Черниговъ, 1899.
- Етн. — Український Етнографічний збірник, видає Укр. Наук. Т-во в Києві. Том перший. Київ, 1914.

- Є. — Сергій Єфремов. Коротка історія укр. письменства. Київ, 1918.
- Є. ЛНВ — Літ.-Науковий Вістник. Річник XX, кн. VII—IX. Київ, 1919 (матеріал узято з розвідки С. Єфремова).
- Єфр. іст. письм. — Сергій Єфремов. Історія українського письменства. Київ, 1917.
- Зап. II. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ. I. Введение. II. Составные члены предложія и ихъ замѣны. Составилъ А. Потебня. Издание 2-е, исправленное и дополненное. Харьковъ, 1889.
- Зап. III. — А. А. Потебня. Изъ записокъ по русской грамматикѣ. III. Объ измѣненіи значенія и замѣнахъ существительнаго. Издание М. В. Потебни. Харьковъ, 1899.
- Зап. Г. Общ. — Записки юго-западнаго отдела Императ. Русск. Геогр. Общества. Т. II, 1874. Киевъ, 1875.
- Ів. Кол. — Етнографічний збірник Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, 1909. Галицько-руські нар. пісні з мельодіями. Зібрав у с. Ходовичах др. Іван Колесса.
- Ів. Фр. — Др. Іван Франко. Студії над укр. народніми піснями. Том перший. Львів, 1913.
- Кан. — Матеріал, що збрала О. Курило у с. Миронівці д. Канівського пов. Київської губ. (переважно з уст 75-літнього діда В. Чемериса).
- Кв. — Сочиненія Григорія Федоровича Квитки. Малоросійскія повѣсти, розказанн्या Грыцькомъ Основьяненком, 3-е издание, Киевъ, 1913.
- Київц. — Матеріал переважно від селянок із околиць Київва. Записала О. Курило.
- Кл. Кв. — Народні мелодії. З голосу Лесі Українки записав і упорядкував Климент Квітка. Київ, 1917.
- Kolb. Woł — Oskar Kołberg, Wołyń. Obrzędy, melodye, pieśni. Wydał Józef Tretiak w Krakowie, 1907.
- Kolb. Pokucie. — Pokucie, obraz etnograficzny. Skreślił Oskar Kolberg. T. III. Kraków, 1888.
- Котл. — Твори Івана Котляревського, видання друге, під редакцією з переднім словом та примітками Сергія Єфремова. Київ 1918.
- Кул. I. — Кулішеві твори у виданні Каманіна, Т. I¹.

¹ Не знаю достотного напису на титуловій сторінці, бо не маю тепер цього видання.

- Кул. VI. — Руська письменність. VI, 6. Твори Пантелеймона Куліша. Том шестий. Видане Т-ва “Просьвіта”. У Львові 1910. Гісторія, література і інша проза.
- Кул. ЛН.¹ — Юные годы П. А. Кулиша и письма его къ И. Ф. Хилчевскому, Т. Г. Шевченку і д-ру С. Д. Носу. Отгискъ изъ журнала “Кіевская Старина”. Кіевъ, 1899.
- Л. Гліб. — Байки Леонида Глібова. К., 1904.
- Лев. I. — Иванъ Левицькій. Повисѣти й оповидання. Томъ I. Спб., 1899.
- Март. — Украинськи записи Порфирія Мартиновича. Кіевъ, 1906.
- МВ. I. — Марко Вовчекъ. Народни оповидання. Томъ I. Выданне трете. У Кыви, 1902.
- МВ. II. — Те саме. Том II.
- Метл. — Народныя южно-русскія пѣсни. Изданіе Амвросія Метлинскаго. К., 1854.
- Н. М. — Наше Минуле, 1918, ч. 3.
- Нар. — Изъ усть народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. Б. Д. Гринченко. Приложеніе къ № XII “Земскаго Сборника” 1900. Черниговъ. 1900.
- Н. Зап. — Я. П. Новицькій. Народная память о Запорожьѣ. Преданія и рассказы, собранные въ Екатеринославщинѣ 1875–1905 г. Екатеринославъ, 1911.
- НКл. — Я. П. Новицькій. Запорожскіе и гайдамацкіе клады Малорусскія народныя преданія, повѣрія и рассказы, собранные въ Екатеринославщинѣ 1873–1906 г. Александровскъ, 1908.
- Ном. — Украинскі приказки, прислів'я и таке інше. Збірники О. В. Марковича и других спорудив М. Номис. Спб., 1864.
- ОК. — Цими ініціялами (О. Курило) позначено звороти, що їх чути було в розмові поміж людьми².
- Ост. — Записала в Острі (д. Остерського пов., тепер Ніженської округи на Чернігівщині) з уст понадстолітнього рибалки діда Супруна О. Курило в осени 1923 р.

¹ Те саме джерело має через недогляд ще одно позначення — (З Кулішевих листів).

² Місцями бракує моїх ініціалів, а саме там, де до певного прикладу чи звороту не дано джерела.

- Пир. — Записала в с. Гречаній Греблі (д. Пирят. пов., тепер Яготинського району Прилуцької окр. на Полтавщині) з уст 75-літньої бабусі Наталі Шапаренкової О. Курило влітку 1923 р.
- Рудч. I, II. — (Рудченко И.). Народныя южнорусскія сказки. Томъ I—II. Кієвъ, 1868—70.
- Стефаник — Василь Стефаник. Дорога. Новелі. Друге видане. Львів, 1917.
- Стор. — Твори Олекси Стороженка, видане Т-ва “Просвіта” у Львові, 1911.
- Т. — Є. Тимченко. Русско-малороссійській словарь. Кієвъ, 1897. Т. I і II.
- Черніг. — Записала від людей з Чернігівщини О. Курило.
- Чуб. III. — Труды Этнографическо-Статистической Экспедиції въ западно-русскій край, снаряженной Императорскимъ Русскимъ Географическимъ Обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Матеріялы и изслѣдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ. Т. III. Спб., 1872.
- Чуб. IV. — Те саме. Т. IV, Спб., 1877.
- Чуб. V. — Те саме. Т. V, Спб., 1878.
- Ш. — С. Іваницький і Ф. Шумлянський. Російсько-український словник. Вінниця, 1918.
- Шевч. — Т. Шевченко. Кобзарь. Повний текст в редакції В. Доманицького. Київ, 1918.
- Шух. — Muzeum imienia Dzieduszyckich. Huculszyzna. Napisal Włodzimierz Szuchiewicz. Tom czwarty. We Lwowie, 1908.
- Яв. — Ю. Я. Яворскій. Памятники галицко-русской народной словесности. I. Легенды. II. Сказки. III. Разказы и анекдоты. Выпускъ первый. Кієвъ, 1915.
- Ял. — Записала в с. Яланці (с. Яланець Бершадського району, д. Голопільського пов., тепер Гайсинської округи на Поділлі) О. Курило весною 1924 р. від різних людей.
- Скорочення Кул.—Гр., МВ.—Гр., Лев.—Гр. то-що означають, що приклади взято не безпосередньо з джерел відповідних письменників, а з Грінченківського словника.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Ні одна літературна мова, крім української, не зазнала в процесі свого розвитку такої раптової зміни в не що й довгий час, бо тільки від революції 1917 року. Це зрозуміла річ. Народилася українська державність, народилася українська школа. І тут живо треба було дати вислови цим новим культурно-національним формам життя, треба було творити нові слова, нові синтактичні, нові фразеологічні звороти. І в творчій тій роботі надто далося в знаки доволітне московське поневолення: до тієї творчої роботи українці стали з психологією російської мови, із способом російського думання. Найбільше це виявилося в творенні синтактичних та фразеологічних зворотів. А що окремі слова, то хоч від 1917 року наддніпрянська літературна мова збагатилася в своєму лексичному складі на багато нововитворених тут, у нас, слів, розуміється, слів здебільшого наукового характеру, — в них бо була найбільша потреба, — але багато потрібних слів черпалося й із Галичини. І це теж зрозуміло. Від 1876 до 1906 року українська літературна мова не могла розвиватися на наддніпрянській Україні через обмеження та заборони, що чинив російський уряд, і українська національна культура, а з нею і наукова мова могли розвиватися тільки на галицькому ґрунті. Отже й не диво, що в термінах нашої наукової мови трапляється чимало українізованих польських термінів. Відома річ, ще більш увійшло в літературну мову українізованих русизмів, як витворених тут на Наддніпрянщині, як і витворених у Галичині. Та не в окремих запозичених словах головна сила: вони в меншій мірі впливають на характер мови. Своєрідним характером, тим так званим “духом” своїм, мова спирається передусім на стилістиці, складні, фразеології та словотворі. А сучасну українську літературну мову названими царинами підганяють під російську літературну мову¹. Сучасна українська наддніпрянська літературна мова — найбільше в спеціально-наукових та в популярно-наукових виданнях — своєю складнею та

¹ Приблизно те саме сказано в 1-ому виданні “Уваг” п’ять літ назад. Сказане тоді має силу й тепер.

фразеологією, почасти й словотвором, мало нагадує українську народню мову; вона намагається йти шляхом російської наукової мови з її здебільшого далеким від народнього складом фрази. Через що-найрізніші впливи, які зазнала на собі російська літературна, найбільше наукова мова, вона надто відбігає від народньої мови; в ній ми не відчуваємо своєрідности, живости російського народнього вислову. А що психологія мови, спосіб думати в наддніпрянської української інтелігенції через історичні обставини вирости на російській літературній мові, то стилістичні, синтактичні та фразеологічні особливості російської літературної мови — не кажу вже за запозичений у великій мірі лексичний матеріал — перенесено й в українську літературну мову. Зрозуміла річ, що найбільше цього впливу має на собі сучасна українська наукова мова тих авторів, що від недавнього почали по-українському писати.

Далека відстань літературної мови від народньої — зокрема це стосується до російської літературної мови — є явище зрозуміле: літературна мова витворюється на різних умовах історичних, політичних та соціальних; проти народніх говірок вона відбиває певною штучністю, умовністю. Як і іншими сторонами, так і мовою кожна культурна нація мусить вбирати в себе різні як до умов впливи, а українська нація своїм наддніпрянським елементом в найбільшій мірі прихиляється до російського впливу: так бо історія склалася. Але коли сучасна українська літературна мова, здебільшого наукова, заховуючи тільки свої фонетичні, морфологічні та лексичні (переважно) особливості, усіма іншими сторонами відбігає свого природнього джерела — народньої підстави, де є інші психічні асоціації, і набігає чужої собі тропи, що нею йде російська літературна мова, то вона стає в такій мірі неприродня й штучна, що перестає бути українською мовою. Така мова, надто в популярних виданнях, крім багатьох своїх інших гріхів, не дає збагнути змісту тим, хто черпає свою освіту в популярно-наукових виданнях, тоб-то українській півінтелігенції, затемнює їй думку і цим задержує її духовий розвиток. Вони бо, українські півінтелігенти, — люди народу, села; їх думка пливе за народньою психологією, їм важко, а часом вони й не можуть підігнати чужі їм, важкі звороти сучасної української літературної мови під своє розуміння. Тож слова, складня мови зв'язані з уявами, з асо-

ціяцією уяв, що багатьма своїми фактами йшли в процесі свого творення відмінним для кожного народу шляхом, залежно від різних умов його минулого в найширшому розумінні. І чи така літературна мова, яка є сучасна українська в багатьох спеціально-наукових та популярно-наукових виданнях, підручниках, не може почасти спричинитися до того, до чого — в більшій, розуміється, мірі — спричинилася російська школа на Україні? Нарід у своєму розвиткові твердим ступає кроком тільки тоді, коли має за підставу ту живу, рідну мову, що її віками викохала собі народня психологія. І що більше українська інтелігенція хоче стати в пригоді народові, визволити його з темряви, піднести його культурний рівень, то більше вона повинна використовувати українську народню мову, вона повинна *вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди*. Такий є єдиний нормальний шлях, що ним може йти розвиток української літературної мови.

Усталеної в ширшому розумінні української наукової літературної мови ми ще не маємо, і чи та неусталеність не стає їй (мові) десь у пригоді саме тим, що дає їй найширші можливості, а передусім можливість мати народню підставу і розвитком своїм йти за розвитком народньої мови. Инакше б сказати: вона ще має в собі можливість стати такою мовою, якою б сам нарід заговорив, дійшовши нормальним шляхом відповіднього культурного рівня.

В якій мірі народня мова *в певних культурних умовах* впливає на літературну мову, що розвиток її нормально (без утисків) відбувається, почасти вияснюється хоча б із таких прикладів. Виходячи з цілком інших умов, що склалися для російської канцелярської мови, від XIV віку починаючи, проф. Е. Будде каже: "... мова ділових паперів потроху взяла відставати від живої мови і за деякий час стала потреба *доганяти живу мову* (язик жизни). Ця догоня передусім почала виказуватися в сміливій спробі того чи іншого письменника, а пізніше літератора вжити на письмі слова, форми й звуки з народніх уст: і що письменник був сміливіший та освіченіший, то рясніші ставали під його пером такі спроби; що яскравіший хист мав письменник, то міцніше зв'язувалося слово його писаного твору із словами живої мови, тим більше міг виказуватися вплив окремої особи на літературну мову, яка за її (особи) допомогою зближалася з народньою і знаходила своє

справжнє річище”¹. Хоча проф. Е. Будде ілюструє сказане фактами морфологічними, лексичними та фонетичними, проте, думаю, воно стосується й до фактів синтактичних. За німецьку літературну мову Gh. Bally каже: “Ця мова є наче море, де розливаються її діалекти і через них рівень раз-у-раз міняється, міняються й властивості води. Вони заливають мову своїм спеціальним лексиконом, мальовничим і рябим; різноманітність у їх граматичних зворотах заважає встановити одноманітні форми й складню настільки, що мало є літературних творів, де б діалектичні особливості не відігравали певної експресивної ролі. Німецька мова має багато більше слів, ніж їй треба, і, що важливіше, вона рясніє граматичними формами, що конкурують із собою. Звідсіля велика вільність в індивідуальному вживанні мови”². А звідсіля свідомість, що й надалі народня мова має бути за джерело дальшому розвитку літературної мови: “Життя та свіжість може наша літературна мова тільки тоді заховати, як що вона держатиметься джерела, де постає життя мови. Це рідна народня мова, як вона живе в наших діалектах”³.

Українська народня думка, як вона виражена в мові, має в собі багато матеріалу до абстрагування, і це б для літературної мови слід використати; вона має в собі багато фразеологічних зворотів, що їх можна й у науковій мові прикласти замість кувати нові й штучні. Взяти б перші краці: *зводити на очі* — Звожу на очі їй чимало таких, що любили та й покинули МВ. II, 130; *на волю давати* — *Мачуха пасинку на волю давала: хоч льолю купи, хоч голій ходи* Ном. 9377; *братися парою, водою, льодом* — Вода береться парою Гр.; *міць узяти* — *Таку міць узав наш волосний, що й мирового не слуха* Гр.; *дати навід* Ном. — рос. дать указание, навести на путь, і багато-багато інших фразеологічних зворотів, що на них така багата українська народня мова і що їх, на жаль, ми так мало ще знаємо.

Як же наблизити українську літературну мову до народньої, як зберегти її “дух”, її індивідуальні прикмети? Як навчитися дума-

¹ Будде. Очерк истории современного литературного русского языка (XVII—XIX) — Энциклопедия Славянской Филологии. Выпуск 12, СПб., 1908, ст. 41.

² Gh. Bally. Le langage et la vie, 1913, ст. 96–97.

³ Die deutschen Mundarten von Pr. Dr. Hans Reis, ст. 136.

ти по-українському і не збиватися на чуже? Треба уважно читати українських класиків слова, вважати на їх мову, відзначити в ній своє, українське, найбільше синтактичні та фразеологічні явища в мові. Так само треба й до етнографічних записів поставитися. Таке свідоме вивчення мовних особливостей витворює певне чуття самої мови, те, що німці називають Sprachgefühl. А те чуття мови стає у великій пригоді тоді, коли думка, ширшаючи, ідучи вглиб, вимагає нових висловів, коли треба знайти зв'язок між конкретним і абстрактним значінням окремих слів і цілих зворотів, словом, коли треба творити мову. Тим чуттям ідучи, легко й влучно абстрагує конкретні поняття П. Куліш: — Нове порядкування виявилось усюди так голосно (*беру цеє слівце для ока і розуму, а не для вуха*) Кул. VI, 588; просто й влучно пристосовує народні звороти до абстрактного розуміння С. Єфремов: *Драматична парость деякий час лежала облогами* Є. Іст. Письм., 174; наші письменники по первах ще не могли *пустити свого плуга* в рідну землю *ibid.*, 136 та ин.

Але що мати в основі, щоб із-поміж численних паралельних форм народньої української мови в найрізніших її діалектах, серед численних синонімів синтактичних, лексичних та фразеологічних вибрати щось певне, встановити *usus*, наскільки це, розуміється, взагалі дається зробити в живій мові? Живою бо має бути літературна мова.

Кожна мова виявляє своїми кращими представниками слова певну властиву даній нації звичку думати, що витворилася як на даних з оточення, як і на суб'єктивних авторових рисах у мові. Суб'єктивізм той кристалізує, шліхує, словом, стилізує народню мову. Це і є лінгвістичний смак даної особи, її чуття мови. І те чуття мови йде в наших кращих представників слова здебільшого одним шляхом: воно висовує *своє, одмітне*. Так стилізували українську народню мову Квітка-Основ'яненко, Куліш, Марко Вовчок¹.

Треба на оці мати й поширеність даного мовного факту.

¹ Надто висовую Кулішеву мову в перших п'ятьох розділах його "Історії": 1. Історія України од найдавніших часів. 2. Первий період козацтва. 3. Руїна. 4. Хмельницина. 5. Виговщина. Це найбагатші, найкращі зразки українського слова, що досі не мають рівних собі в українській прозовій літературі.

Це і є той шлях, що ним і надалі повинна йти українська літературна мова. Певна річ, ще довгими часами матимемо паралелізми, невідтінені синоніми, — але чи мова взагалі може їх збутися? За класичний приклад може нам стати німецька мова. Пор. вище наведену цитату з Ch. Bally. Синоніми становлять у великій мірі багатство мови, розуміється, коли авторів лінгвістичний смак і чуття мови вмiє їх одігнати. Шевченко каже: *Думав доля зустрінься, спіткалося горе*. Поняттю “нога, лапа” німецька мова, як до вимог стилю, як до відтінку в значінні, дає такі назви, Lauf, Pranke, Arm, Ständer, Fang, Ruder, Latsche та ин. крім загально вживаних Pusz, Bein, Pfote, Tatze. K. Voszler каже: “Вмілість говорити є саме в тому, щоб із найтоншими зв’язковими, флексивними, синтактичними та лексикологічними відтінками вміти одночасно й зв’язати відповідньо відтінені уяви”¹. Одно з великих завдань, що стоїть іще перед українськими філологами, це дати семасіологію української мови, де б відігнати треба окремі близькі значінням слова, синоніми. Завдання те ще не близької мабуть прийдешности, бо синоніми не здобули собі ще потрібної для літературної мови традиції. Розмаїтість, точність та глибина вислову — а це властивості, що до них повинна прямувати літературна мова — вимагають того багатства лексичного, синтактичного та фразеологічного, що є в сукупності українських діалектів.

Богумил і Житецький наприкінці спільної розвідки своєї таке пишуть: “Від народу через культурні верстви знов до народу — такий основний процес розвитку української мови”². Українська літературна мова останніх років, найбільше наукова мова, ухилилася від того основного процесу, і треба докласти що-найбільшої праці, щоб ізнов наблизити її до народньої, до мови класиків українського слова.

Завдання я собі в оцій своїй роботі поставила переважно практичне: стати хоч трохи своїми увагами у пригоді сучасній українській літературній мові, щоб на її характерні хиби вказавши, подати й поправні форми й звороти, а передусім вказати на ті особливості в українській народній мові, що їм мало, а то й зовсім не

¹ Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Karl Voszler. Heidelberg, 1904.

² Начерк історії літературної української мови. Україна, 1914, II, 28.

дає уваги сучасна українська літературна мова в ширшому розумінні, тоб-то і мова красного письменства.

Виходячи з практичного характеру “Уваг”, я не мала змоги розмежувати явища синтактичні й стилістичні. Переважною своєю частиною поданий матеріал обіймає явища синтактичні; зачеплено також факти морфологічні та семасіологічні.

Вказуючи на ту чи іншу поправну форму проти хибної, я йду шляхом індуктивним: за вихідний пункт маю поширеність даного язикового явища в мові народній та в мові кращих знавців українського слова і намагаюся обминути все те, що могло б відбивати суб’єктивною вподобою.

В основу розподілу поданого матеріялу взято ознаки формальні, проте через міркування практичного характеру деякі явища відокремлено на підставі їх семасіологічних ознак, як ото “часові звороти” та ин. Місцями з одної формальної категорії виділено те, що має серед уваг до сучасної літературної мови самостійне значіння, як ото; наприклад, прикметники дієслівного походження, що відповідають російським дієприкметникам, відокремлено від інших прикметників, то-що.

§ 1. Прикметники дієслівного походження

Українська мова не знає активних дієприкметників на *-чий*, *-(в)ший*, ані пасивних на *-мий* у тому творенні та в тій функції, як їх уживає сучасна українська літературна мова, як ото: — Тварини, жиючі й живші на землі. Факт, спостерігаємий... Незадовольняючі наслідки. Чоловік, намагаючийся стати... Вражаючий випадок. Далекосягаюча спеціалізація та ин. За активні дієприкметники каже П. Житецький: “Що до активних дієприкметників, то їх зовсім нема в народній мові”¹.

А. Прикметники дієслівного походження на *-чий*

В народній мові колишні дієприкметники на *-чий* і значінням своїм і функціями перейшли в категорію прикметників. У них ми не відчуваємо чинности: значінням своїм вони вказують на прикмету, властивість. У таких прикладах, як — *Робу́ча*, як бджола; *бачу́чі* очі; *важу́чий* мішок. Хоч *лежачий* аби комір *стоячий* Ном. 8904. *Маю́чі* люди. Такий *знаю́чий* як циган до пасіки. *Трудя́ща* копійка годує довіку. *А трудя́ще*, а чепурне, а *роботя́ще* Шевч. — прикметники дієслівного походження вказують на прикмету чи властивість, що її суфікси *-уч-*, *-ущ-*, *-ач-*, *-ащ-* здебільшого підсилюють. Пор. прикметники підсиленого значіння, як *злю́чий*, *злю́чий* від прикметника *злий* (а не від дієслова) — Злючих собак держала Гр.; *добря́чий* від *добрий* — Добрячі були люди покійнички МВ.; *багатю́чий* від *багатий* — Один по одному (убогі) спішать, щоб з багатючими поспать Гр.; *гладю́чий* від *гладкий* — Ото яка гладюча корова Гр.; *гидю́чий* від *гидкий* — Таке гидюче, що й глянути на

¹ О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, ст. 24.

його не хочеться Гр.; *важнючий* від *важний* — Мати і взяла собі в голову, що Антосьо важнюща персона, коли й Тимоха проти його ні чичирк Гр.; *білючий* від *білий* — Дівчата все в білющих сорочках та в квітках Гр.; *поганючий* від *поганий*, *скупучий* від *скупий*, *твердючий* від *твердий*, *здоровлючий* від *здоровий*, *товстючий* від *товстий* та ин.

Наведені вище прикметники дієслівного походження не мають часового відтінку, як дієприкметники, а вказують на сталу ознаку, як прикметники: *важучий* це не той, що тепер важить, а дуже важкий, важений; *бачучий* — той, що має властивість добре бачити, рос. зоркий; *робучий* або *роботячий* — рос. трудолюбивый; *маючий* — багатий, заможний; *трудячий*, *трудящий* — те саме, що *роботячий*, також рос. трудовой.

Даю на увагу наголошеність наростків (суфіксів) *-уч-*, *-ущ-*, *-ач-*, *-ащ-* у цих прикметниках дієслівного походження.

Щоб дати змогу ширше орієнтуватися в значінні вживаних прикметників дієслівного походження, в їх функціях та в характері їх творення, я навожу трохи не всі цієї категорії прикметники (крім сумнівних випадків), що трапилися мені у використаних джерелах, обминувши ті з них, що вище подано. Зрозуміла річ, подані прикметники можуть прислужитися і як лексичний матеріал. Де на це є матеріал, навожу прикметники синоніми з іншими наростками.

Акучий — рос. акающий. Говірка одна, тільки тут (у Змітневі Сосн. п.) люди акучі¹.

Балакучий = балакливий. Там така приязна та балакуча жінка Гр.

Бачущий = бачучий, що добре бачить. Щоб дитина була бачуща, видюща і пам'ятуща Гр.

Беручий = беркий. У нас діти беручі до письменства Гр.

¹ Так відповів візник із с. Купчичів (Сосницького п. на Чернігівщині) на мій запит, чим різниться змітнівська говірка від говірки с. с. Загребелля, Андріївки Сосн. п. та м. Сосниці; в останніх трьох містинах говірка окуча, у Змітневі — акуча.

Благаций, благуций рос. умоляющий. Не завважив і не чув слова її благащого МВ. II, 117.

Блискучий = блискавий = блискотливий. Очі поночі блищать блискучі МВ. II, 176. Як замахнувся блискавою шаблею — тільки кров тепла счервонила сиву хвилю Дніпрову МВ. I, 158.

Болющий, болючий. Болить воно (серце) рівно, однаково, болем болющим МВ. Болющі зуби. Барв. 35.

Брикучий = брикливий. Кобила... брикуча Гр. Це біс, а не дівка! бач, яка брикуча Гр.

Везучий — що добре везе. Кобила хоч і шкапувата, та проте везуча Гр.

Видющий, видючий — 1) = видимий (явний). Видюща смерть страшна Ном. 8295. 2) Протизначник до поняття “сліпий”, рос. зрячий. Коли мені сліпому курка, то тобі видющому й дві Ном. 984.

Гавкучий — що голосно, часто гавкає. Це в нас гавкучий собака Гр.

Гнучий = гнучкий. Мужича правда єсть колюча, а панська на всі боки гнуча Котл.

Говорючий — 1) протизначник до “німий”. Говорючий голуб Гр. 2) = Говіркий рос. разговорчивый. Молодий говорючий Радюк Лев. — Гр.

Годящий — 1) Годящий на віник та на смітник Гр. 2) ...ні з чим і вирядити; ні сорочечки, ні одежинки годящої МВ. I, 52. 3) Годящий (рос. понимающий) тесля Гр.

Гомонючий = гомонливий — балакливий: Гомонючий чоловік Гр.

Горючий — що має здатність горіти, що добре горить. Ясень — горюче дерево Гр.

Горящий — рос. горящий. Побачив ті вогні із-під землі горящі Стор. 498.

Гудючий — рос. гудящий. Гудючий лютий зимній вітер Лев. I, 35.

Дрімлючий, дрімучий — сонливий. Тихенько дрімучий Прут далі тече. Гр.

Дряпучий — 1) що має властивість дряпатися. Кіт дряпучий Гр. 2) задерикуватий. Ти його тільки займи — він такий дряпучий, що зараз і битися буде Гр.

Живучий, живущий — 1) що має властивість оживляти, рос. животворный. Добув води живучої Рудч. II, 82. 2) рос. живучий. Живучі діти Гр.

Завалящий — мало придатний, поганий Гр.

Завидущий — заздрісний. Завидущі очі Гр.

Загребущий — жадний. Очі завидущі, руки загребущі Гр.

Зароботящий — що добре заробляє. Найшовсь чоловік у прийма. Люди кажуть — добрий і зароботящий: і тесля, і столяр, і чоботар, до всього здатний Барв. 264.

Зароблящий — що живе з зарібку. Я зароблящий чоловік Гр.

Колючий — що сильно коле, що має властивість колоти. Див. приклад на Г н у ч и й.

Котючий — 1) що легко котиться. Бач, які котючі гроші, швидко вже й розкотились. 2) плідний (про вівцю, кішку) Гр. Котючі вівці ОК.

Кругойдучий — поворачиваючийся в виде круга. Над глибоким кругойдучим яром стоїть у руїнах колись-то пишній замок Кул. VI, 588.

Кусючий = кусливий, що має властивість кусатися. Кусючі мухи Гр. Чорна комашня, то ця не кусається, а оця руденька — то клята куслива Гр.

Ламучий = ламкий, що легко ламається. Осика ламуче древо Гр.

Лаючий — що часто лається. Лаюча баба Ном. 13620.

Летючий — що має властивість літати. Це летюча птиця, а це піша Гр.

Линючий — що має властивість линяти. Заполоч линюща Гр.

Ловучий — 1) що вміє ловити Гр. 2) = ловецький Гр.

Лопотючий — що сильно лопотить, що має властивість лопотіти. Купила собі ситцю на спідницю, там такий цупкий та лопотючий Гр.

Люб'ячий — що привітно, з любов'ю ставиться. Такий він був люб'ячий до мене МВ.

Мелючий — рос. мукомольный (про млин). Мелючий млин Гр.

Мерущий = мерлий — мрець. Бджоли (сняться)... проти мерущого Гр.

Минущий — рос. скоропреходящий, тленный. Усе тінь минуща, одна річ живуща: світ з богом Ном. 393.

Мислячий. Треба нам працювати в тих благословенних землях, де над мислячою головою не стоїть із довбнею безголовий цензор Кул. VI, 583.

Мовчущий = мовчазний. Мовчущий був такий, тільки зо мною... розмовляє Барв. 355. Розпорошена по пустинях Русь довго не важилась видалатись у дикі мовчущі степи Кул. VI, 36.

Невидющий 1) = невидомий — сліпий. Невидючими очима мов сонце побачив Шевч. Темна нічка невидома Гр. 2) = невидний. Вихвачу тобі води цілющої і проведу дорогою невидющою Рудч. I, 130.

Невмирущий — безсмертний. З невмирущими авторами "Марусі" та "Катерини" почали вони простувати до воскресу староруської бояновщини Кул. VI.

Невсипущий — 1) невтомний. Тільки невсипущі чати по степових могилах і урочищах не давали Орді набігти знеобачка Кул. VI, 45. 2) безустанний. Чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила Шевч.

Невтерпучий — рос. нестерпимый. В невтерпучих муках стогнали Стор.

Неминучий — рос. неминуемый, неизбежный. Біду побачив неминучу Котл.

Непитущий — що не п'є горілки, вина. Пообідавши стали кружлять горілку, а Івашко, як непитущий, вийшов з хати Стор. 162.

Непосидящий, непосидючий — рос. непоседливый, подвижной. Непосидящі сіромахи з верху Дніпра... ходять було тими часами на Низ до Дніпра і далі Кул. VI, 45.

Несуща — що добре несеться (про свійську птицю). Химині кури несущі були Гр.

Нетерплячий, нетерп'ячий — рос. нетерпеливый. Жінки дуже нетерп'ячі Рудч. I, 188.

Орудущий¹ — орудник, рос. руководитель, командующий. Оце ще мені орудущий! усе тільки мудрує та коверзує Гр.

Орючий — що добре оре. У мене плуг орючий Гр.

Палючий — рос. жгучий. Уже на коневі і хвіст обгорів, такий то палючий той змії Рудч. II. 118.

Пам'ятущий = пам'ятливий. Див. приклад на Бачущий.

Пахнучий, пахнючий, пахнющий, пахнячий, пахучий, пахущий — запашний. Пахнючий перець Гр.

Пекучий див. палючий. Пекучий вітер, пекуче сонце, журба пекуча Гр.

Плачу́щий — рос. пла́чущий. І пригадалася йому та дівчина плачуца МВ.

Плодючий = плідний = плідливий = плодний Гр.

Покотющий див. котючий 1). От анахтемський шаг, який покотющий: трохи був не закотивсь Гр.

Посидящий — рос. усидчивый Гр.

Прагну́чий — жадливий. Я на горілку не прагну́чий Гр.

Роботящий = робучий=робітливий=робітний. Ручки ж мої роботящі, чом не робите? Чуб. V, 777. Чи хороша, чи вродлива, чи до діла робітлива? Гр. Там є дівка дуже красна, та лем не робітна Гр. В іншому значінні *робітний* у сполученні — Це сорочка робітна (= до роботи) Гр.

¹ У Грінченківському словнику це слово подано з наголосом на корені.

Родючий — що добре родить. Родюча земля, родюче дерево Гр.

Ростючий = ростовитий — що швидко росте Гр.

Скачучий — що має властивість скакати. Цей горох скачучий, як молотили Гр.

Скрипучий = скрипливий. Скрипуче дерево й здорове переживе Ном. 8156. До цього прикладу дано в Номиса варіант, де замість *скрипучий* — *скрипливий*.

Слухачий — що слухає, рос. слушающий. Усім головам слухачим на многі літа Гр.

Співучий, співущий = співливий — що вміє співати, що любить співати. Як би так, щоб хтось співущий, то б вам заспівав Кан. Соловей інший удасться дуже співливий Гр. Співучі баби ОК. Співучий — також рос. певучий. Голосок тихий, співучий Гр.

Сплющій — сонливий. Сплющій пес не угонить зайця Ном. 7205.

Сп'ячий — що спить, рос. спящий. Прийшов до сп'ячого бога Шух. 3.

Сцілющій див. цілючий.

Терплячий — терплячий — рос. терпеливый Гр.

Тонучий — що тоне, рос. утопающий. Тонучий і бритви хопиться Ном. 9784.

Тягучий — що має властивість тягатися, розтягатися, пружистий. Тягуче тісто — коржа не можна розкачати: що розкачаю, то воно збіжиться Гр.

Тямучий, тямущий — рос. смыслящий, толковый. Він чоловік тямучий, не зіпсує діла Гр. Павло Підзубень дуже тямущий чоловік, всяку старовину молодою головою зазнає Гр.

Цілючий, цілющій, сцілющій — 1) що має властивість сціляти, тоб-то злучати в одно ціле. Побризкала брата цілющою водою і голова приросла до шиї Гр. 2) рос. живительный, целебный, целительный. Як сцілющій вітер від долин подише, хворі мої лоні міччю заколише Щог.—Гр.

Кількість наведених прикладів дає можливість робити певні висновки.

Вказані прикметники даються творити й від дієслів на *-ся*: *годящий, котючий, ламучий, тягучий* та ин. значінням своїм ідуть від дієслів *годитися, котитися, ламатися, тягатися* та ин. Стороженко перекладає рос. “тяжущийся” укр. *тяжущий*: Випровадив суддя тяжущих Стор. 75.

Бувши у величезній своїй більшості непрефіксовані, прикметники цієї категорії зрідка й із префіксами трапляються: *загребущий, зароблящий, покотющий, сцілющий*. І префіксовані прикметники заховують значіння сталої, не часової властивості, тоб-то не мають відтінку прийдешності.

Форми на *-чий* змішалися в народній мові з формами на *-щий*, проте переважають форми на *-чий*.

Переважають суфікси *-уч(-юч-), -ущ(-ющ-)* проти суфіксів *-ач(-яч-), -ащ(-ящ-)*, незалежно від характеру пня (основи) теперішнього часу в тому дієслові, що від його походить прикметник цієї категорії.

Характер словотвору в українських прикметниках цієї категорії відмінний від характеру словотвору в російських дієприкметниках літературної мови на *-щий*¹: суфікси *-уч(-юч-)* і д. зв’язані з коренем (сучасним) безпосередньо: *брикучий, кусючий, пекучий, дряпучий, пам’ятущий, роботящий, тягучий, співучий, скрипучий, ловучий, орудущий, тямущий* та ин. Це треба на оці мати, творячи прикметники від дієслів, що в них пні теперішнього часу з наростком (суфіксом) *-je-*: *отже не к у с а ю ч и й, г а в к а ю ч и й, п а м ’ я т а ю ч и й, о р у д у ю ч и й, а кусючий, гавкучий, па-*

¹ Народня російська мова творенням, значінням та функціями вказаної категорії прикметників здебільшого спадається з українською народньою мовою: *дерево стоячее, облако стоячее, болото зыбучее, зелье забудущее, муравьи ползучие; глаза завидуши, руки загребущи; что корова заблудящая, что ворона залетающая; от смерти умирущей казной отсыплюсь; плодущий, работящий*. Приклади взято в Ф. Буслаєва: *Историческая грамматика русского языка*, изд. 2-ое, Москва, 1863, ч. I, ст. 104–105.

м'ятучий чи *пам'ятуций*, *орудуций*. Сказане не стосується до прикметників від дієслів із наростком *-je-* у пні теперішнього часу, де прикметниковий наросток *-юч-* є по голосовому звукові, що до кореня належить, як *лаючий*, *знаючий*, *маючий*, також *стоячий*.

Зрідка маємо наростка *-юч-* (тоб-то *-уч-* з попереднім м'яким шелестовим) там, де б могли чекати наростка *-уч-*: *прагнючий*, *ростючий*. Тут очевидно аналогія з тими формами, що мають переднаростковий шелестовий звук м'який.

Значінням своїм ця категорія прикметників дуже часто відповідає прикметникам дієслівного походження з наростками *-лив-ий*, *-к-ий*: *балакучий* і *балакливий*, *блискучий* і *блискотливий*, *брикучий* і *брикливий*, *гомонучий* і *гомонливий*, *кусючий* і *кусливий*, *плодючий* і *плідливий* (і *плідний*), *роботящий*, *робущий* і *робітливий* (і *робітний*), *скрипучий* і *скрипливий*, *співучий* і *співливий*, *беручий* і *беркий*, *гнучий* і *гнучкий*, *ламучий* і *ламкий*. У вказаних синонімах наростками *-уч-*(*-юч-*), *-уц-*(*-юц-*), *-ач-*(*яч-*), *-ац-*(*-яц-*) здебільшого сильніше відтінена властивість, як наростком *-лив-*: тут очевидно важить асоціація з наростками у прикметниках недієслівного походження, як *злючий*, *добрячий* та ін. Див. вище ст. 18 — 19.

Наведені приклади вказують, що прикметники дієслівного походження цілком втратили відтінок часовий. Тільки в одному випадку захована часовість: *прийшов він до сп'ячого бога Шух*. 3.

У наведених прикладах почасти заховують дієприкметниковий характер без виразного часового відтінку прикметники *благащий*, *горящий*, *гудючий*, *кругойдучий*, *плачуций*, *слухащий*, *тонучий*, що всі їх можна перекласти відповідними російськими дієприкметниками на *-щий*.

Функціями своїми прикметники дієслівного походження цілком дорівнюють іншим прикметникам: вони можуть правити за атрибут, предикат, також суб'єкт, але ніколи не мають функції апозитивно-предикативної, як російські

дієприкметники в літературній мові (животные, *живущие* в воді...). Російським дієприкметникам у функції атрибутивній та предикативній іменній відповідають українські прикметники дієслівного походження з відповідними наростками. Де відповідних прикметників нема, там доводиться обминути їх описовим дієслівним зворотом. Російським дієприкметникам у їх функції апозитивно-предикативній відповідають українські описові звороти з особовими дієсловами. Приклади: — Сич це *призвісне* (рос. предвещающее) Гр. То став же брат старший та середульший на полівку ізбігати, на степи широкі, на великі дороги *розхідні* (рос. расходящиеся) Гр. Замість “далекосягаюча спеціалізація” треба *далекосяжна* спеціалізація, або, коли хочемо особливо піднести чинність: спеціалізація, *що далеко сягає*; замість “вражаючий випадок” — *разючий* випадок; замість “живших і жиючих на землі істот” треба: істот, *що жили й живуть* на землі. Цю заміну фіктивних дієприкметникових форм описовими дієслівними зворотами та прикметниками, ідучи за народньою мовою, часто використовує у своєму перекладі євангелії Морачевський, що за його П. Житецький каже: “Морачевський понад усякий сумнів у великій мірі володів чуттям народньої мови, так би мовити, психологією її”¹. У Морачевського в перекладі сказано²: і бачить, *що усі у тривозі, і плачуть і кричать дуже* М. 5, 38, а в Куліша в його перекладі сказано в цьому місці: і бачить тривогу, і *плачущих, і голосячих гучно*; у Морачевського: *найшли його у церкві, як він сидів посеред учителів, слухав їх, а сам запитував* Л. 2, 46, а в Лободовського: *сидячого, слухаючого, питаючого*; у Морачевського: *усякий хто підносить сам себе, понизиться, а хто понижає себе, піднесеться* Л. 18, 14, у Лободовського: *всяк високозносячий сам себе понижений буде, а понижаючий себе підвищиться*; у Лоб.:

¹ Ор. с. 39.

² Усі цитати з євангелії узяті з названої вище праці П. Житецького.

котрого (раба) пан застане *роблючим* отак Л. 12, 43; у Мор.: найде, *що він так робить*; у Лоб.: застав їх *сп'ячих* від туги; у Мор.: і найшов, *що вони спали* з печалі; у Лоб.: не будь *не віруючим*, але *віруючим*, у Мор.: не будь *невірний*, але *вірний* І, 20, 27. Морачевський іще так обходить дієприкметники: сказав пророк Єремія *сими словами* М. 2, 18, у Лоб.: казане пророком Єремією *глаголючим*; у Мор.: там зустріне чоловіка з глеком води Мар. 14, 13, у Лоб.: і зустріне вас чоловік, *несучий* воду у глечуку. Щоб точніше зберегти вислів, можна б: і зустріне вас чоловік, *несучи* воду в глечуку (про таку заміну докладніше нижче, при дієприслівниках).

Навожу ще приклади з літератури, що описовими дієслівними зворотами відповідають російським дієприкметникам в апозитивно-присудковій функції: — Чи на те ж я тебе призрів і викохав, щоб ти мене при старості, *що вже одною ногою у ямі стою*, покинув без усякої¹ помочи Кв. Чи ви, братіки, *що читаєте* або *слухаєте* сюю книжку, думаєте, що він малював собі просто? Кв.

Поширене слово *слідуючий* легко дається замінити словами *дальший*, *такий*, *отакій*: *дальша* лекція відбудеться; на це вказують *такі* (або *отакі*, коли хочемо ближче означити) правила, пункти.

Дехто відчуває ту неприродність, що вносять у мову чужі їй активні дієприкметники на *-чий* і намагається їх замінити прикметниками з наростком *-аль-* у невластивій їм апозитивно-предикативній функції, а це надає висловові трохи чи не ще більшої роблености, штучности. Навожу приклад із рукопису, де дієприкметникові форми виправлено на прикметники з наростком *-аль-*. Фрази “Гіпотеза *намагаючогося до мети* розвитку”, “*проквітаючих* у крейді” виправлено на “гіпотеза *намагального до мети* розвитку”, “*проквітальних* у крейді”. Тут можливі тільки особові дієслівні звороти.

¹ Російський тут вплив, — треба: без ніякої.

Б. Прикметники на *-лий*

Як попередньої категорії прикметники дієслівного походження, так і прикметники дієслівного походження на *-лий* значінням та функціями цілком належать до категорії прикметників, — це бачимо й у сучасній російській літературній мові. Проте українська мова знає прикметники на *-лий* від дієслів геть ширше, як російська літературна мова¹.

Приклади. *Непрефіксовані* прикметники: — Набулих (давніх, колишніх) товаришок, сільських дівчат і з-під лоба не поглянула, наче ніколи вони й не здибалися з собою Гр. *Висла* колодка (= висячий замок) Гр. А тим часом у *дбалой* господині-паніматки вже й обід постиг Лев. I, 174. Забачалося в Петрівку *мерзлого* Ном. 5344. Не поможе воронові мило, а *мерлому* кадило Ном. 5668. Дізналася своїм серцем *чулим* Гр. Чи є, діду, *стигли* кавуни? Гр. Розказували про *минуле*. *Сталі* принципи.

Префіксовані прикметники: — *Забігли* душі (з України за Дунай) Гр. Вогонь *запеклих* не пече Шевч. Це чоловік *зайшлий* Гр. Гарно!.. токоче її *зраділе* серце Мир.—Гр. Тліє під землею твоє *наболіле* тіло Мир.—Гр. *Набрякли* жили кидалися-бились Мир.—Гр. Під *навислими* скелями стояли мраморяні статуї Лев. I, 221. У вікна крізь *намерзлі* шибки ледве-ледве пробивався світ Мир.—Гр. Її принесли додому *обмерлу* Мир.—Гр. *Опішила* (= лінива, повільна) служниця Гр. Чоловік сот з дві *осі(д)лих* і приблудних Гр. *Непідлегла* воля духа Кул.—Гр. У *невмілого* руки болять Ном. 6021. Ці свині, кажуть, ніби-то *впаслі* (= що їх легко відгодувати) Гр. Був колись він і здоровий, і заможний, а тепер зовсім *підупалий* Гр. *Підупале* господарство Гр.

¹ У давнішій російській мові вільніше проти сучасної вживалося прикметників на *-лий* від дієслів: — отъ синего камня отъ *розсѣлого*, поклепавъ напрасно *пропалыхъ* своихъ гусей, вздохнулъ чрезвычайно *немоглымъ* образомъ, *шлыя* (идушие на расход) деньги, *зналое* дело. — Бусл. I, 107.

Скільки виточила сліз із старих *погаслих* очей, згадуючи про мене Барв. 406. Ціле руно *посивілого* волосся на голові Мир.—Гр. Гора *похла* до річки Гр. На *похиле* дерево і кози скачуть. Ще ж бо ти на світі у *похилих* літях не зовсім одиниця Кул.—Гр. Запрошували *прибулих* козаків поснідять Стор. Радив рушницю придбати на *прийшли* часи МВ.—Гр. Я ж не *втеклий*, я ж свій чоловік і сам прийду, — чого мене вести по вулиці Гр. Подивиться на двері позачинювані, на *втихий* двір, постоїть та й додому вертається МВ. II, 139.

Прикметники на *-лий* творяться від дієслів неперехідних: прикметник *похилий* (див. вище приклади) дається значінням своїм вивести не з дієслова *похилити*, а *похилитися*. Потєбня вважає, що в російській мові прикметники на *-лий* префіксовані здебільшого ближчий держать зв'язок із дієсловом, а непрефіксовані цілком одійшли від дієслова: мерзлий — замерзлий, зяблий — озяблий, горельий — погорельий — Зап. II, 238. Такий самий, думаю, стосунок дається встановити й між українськими непрефіксованими та префіксованими прикметниками на *-лий*, — непрефіксовані та й деякі префіксовані цілком втратили часовий відтінок. На це вказують наведені приклади.

Прикметники на *-лий* — це видно з прикладів — часто відповідають російським дієприкметникам на *-(в)ший* в їх атрибутивній (похиле дерево) та предикативній іменній функції (я ж не *втеклий*), але не у функції апозитивно-предикативній, — останнє Потєбня має за полонізм: “Таке уживання займенникових (членних) дієприкметників на *-л-* у старій західній та південній руській літературній мові виходить із польської: “а моє зась войско, *засталоє* (= оставшеся) подь Берестечкомъ... сами безъ орды., знявшия, просто пойшли” — Зап. II, 242.

Українська мова не знає ні дієприкметників ні прикметників на *-(в)ший*.

Українські прикметники на *-лий* значінням та функціями спадаються з російськими прикметниками на *-лий*. Щоб

ближче отже вказати, який є стосунок у функції та в значінні між прикметниками на *-лий* і *-(в)ший* у російській мові, — а це вяснить стосунок між українськими прикметниками на *-лий* та російськими дієприкметниками на *-(в)ший* — навожу відповідне місце з Потебні: “Префікс у дієслівному прикметникові на *-л-* підпирає його зв’язок із дієсловом, і навпаки, непрефіксовані ймення на *-л-* швидче гублять усякий звязок із дієсловом. Розуміється, є такі непрефіксовані і префіксовані, що не цією стороною різняться, а іншою, напр. *рослый* — високий, і *взрослый* — совершеннолѣтній; здебільшого проте це не так. Пор. напр. *мерзлый* і *замерзлый*, *мозглый* і *промозглый*, *зяблый* (говядина, дерево, лѣто зяблое — коли хліб морозом поб’є, і *озяблый*, *горѣлый* і при (*у-*, *за-*, *по-*) *горѣлый*, *кипѣлый* (кипяченый, вареный) і *накипѣлый*, *колѣлый* (дохлый, палый) і *околѣлый*, *линялый* (про звіря) і *полинялый* та ин. Ці префіксовані форми, що ближчі до дієприкметників, ніж відповідні непрефіксовані, мірою дієприкметности (причастности) рівноважні з такими префіксованими, що до них важко або не можна дібрати в мові непрефіксованих, наприклад, численні похідні від дієсл. *ѣлѣ*: *огрубѣлое* тіло, *оголѣлый*, *загустѣлый*, *одурѣлый*, *ошалѣлый*, *оторопѣлый*, *осовѣлый*, *посоловѣлый*, *окостенѣлый*, *окаменѣлый*, *обледенѣлый*, *заиндевѣлый*, *закоптѣлый*, *окривѣлый*, *заплесневѣлый*, *осиротѣлый*, *нагорѣлый*, *обрустѣлый*; *ає/а:* *захудалый*. Даль скрізь перекладає ці форми минулими дієприкметниками: “*заиндевѣвший*”. Такого пояснення не можна обминути; але російська літературна мова все ж має ці префіксовані форми не за дієприкметники і відмежовує їх від дієприкметників на *-ший*, *-вший*... Боячися змішати цю префіксовану форму з дієприкметником, ми в апозиції, що сприяє зберігати дієприкметникове значіння, ставимо замість неї дієприкметника на *-ъ*, *-въ*. Нам видається ніяково сказати: “*человѣкъ, возмужалый въ трудахъ и лишеніяхъ*” замість “*возмужавший*”. А коли ставимо в апозиції таку форму, на-

пр., “поля, *запустѣлыя* послѣ нашествія неприятеля”, то вважаємо її за прикметника, як і в “мальчикъ, блѣдный отъ страха”. Зап. II, 238–239. Українське “полюбили круглу сироту, *вирослу* в погорді, *навиклу* до послуху” не віддає російського “полюбили круглую сироту, *выросшую* в пренебрежении, *привыкшую* к послушанию”: російські дієприкметники на *-(в)ший* мають тут функцію, що її не мають українські прикметники на *-лий*, функцію *апозитивно-предикативну*, — українська мова віддає це значіння описовими дієслівними зворотами: ...що виросла в погорді, що навикла до послуху. За дієслівні, а не прикметникові форми має Потєбня підкреслені форми у прикладах: Менша сестра, літ *не доросла*, та ж мені їхать не звеліла. Там за Лопанню, зараз за річкою, де тепер хороші і великі хороми, там були озера, очеретом *поросли* Кв.—Зап. II, 240.

Де в російській мові дієприкметник має функцію апозитивно-предикативну (єв. атрибутивно-предикативну), там можливі українські описові дієслівні або дієприслівникові звороти. Рос. “Не состоявшийся вчера концерт состоится...”, “Концерт, не состоявшийся вчера, состоится...” по-українськи можна перекласти: “Концерт, не відбувшись вчора, відбудеться...” або “Концерт, що вчора не відбувся, відбудеться...”

Як українським прикметникам на *-лий* не завжди відповідають російські дієприкметники на *-(в)ший* (див. наведені на ст. 29–30 приклади), так російським дієприкметникам на *-(в)ший* в їх атрибутивній та іменній предикативній функції не завжди відповідають українські прикметники на *-лий*: є й інші прикметникові форми: — Рідний твій батенько... *цурается* тебе, мого *цуценяти заблудного* (= заблудившегося) Барв. 478. Ой прийшов до нової стоянки, а вже його воронконі *позастоювані* (= застоявшиися) Гр. Стояла довго *тороплена* (= оторопевшая) Котл. Бог любить грішника, але *каяного* (= раскаявшегося) Гр. Українські прикметники на *-лий* здебільшого мають пасивніший відтінок проти росій-

ських дієприкметників на *-(в)ший*. Як видно з прикладів, російським дієприкметникам на *-(в)шийся*, тоб-то дієприкметникам пасивнішого відтінку, можуть відповідати українські прикметники або дієприкметники на *-ний*. У наведеному нижче польському прикладі Потебня віддає польського дієприкметника на *-лу* українським пасивним дієприкметником на *-ний*: A kiedy już nie stanie w elefancie juchy, Powali się, nieborak wyżęty i suchy. Tam że sobą przytłucze właśnie jako skałę One sprosna, krwią swoją szelmę wychowała (= укр. вигодовану) — Зап. II, 235.

В. Прикметники дієслівного походження, що відповідають російським дієприкметникам на *-мый*

Пасивних дієприкметників на *-мый* нема в українській мові¹. Заховалося дуже небагато прикметників дієслівного походження на *-мый*, що зберігають ті функції, які можуть мати прикметники взагалі, зокрема вище наведені категорії прикметників дієслівного походження. У таких фразах, як — Там стало пекло *невгасиме* Шух. 16. Шуміли *несходими* пущі Кул. VI, 221. Такий ставок, що *несходимий*: роц така зростається Кан. Як підуть дощі, так грязь буде *необходима* Гр. Гуляли вони, пили, їли усе добре, та й пішли собі назад, покидавши усе, що позоставалось: і *питиме*, і *їдиме* Рудч. II, 157 — прикметники на *-мый* заховують пасивний відтінок. Цілком утратили пасивність або мають перехідний характер названі прикметники в таких фразах, як — Де ж таки хто чував, щоб дитина так незвичайно з *питимою*

¹ За дієприкметники на *-мый* у російській мові в Буслаєва сказано: — Пасивні дієприкметники тепер. часу властиво належать до мови церковно-слов'янської і тільки під її впливом уживають їх в освіченій книжній мові. Проста мова (просторечие) надає їм характеру прикметникового, напр. у Древн. стих. “тъма несвѣтима” 18, 27, Волог. посл. “ношамое носится, держамое держится” Дал. 91. — Бусл. I, 108.

(рідною, також *питомий, питоменний*) своєю матінкою по-водилась? МВ. I, 25. Є злодії, що їх сатана наведе на те, а є й *родимі* (рос. прирожденные, природные) Шух. 80. Голь *нещадима* (= ні до чого) Ном. 1513. Обомліла й зацімила, *нерухома* стала Гр. *Рухоме, нерухоме* (рос. (не)движимое) майно. Темна нічка *невидома* (= невидна) Гр. Шкода з того *видіма* (= явна) була МВ. I, 9 — 10. Щось побачив страшно, *недовідоме* Гр. *Відомий, знакомий, знайомий*.

Прикметники на *-мий* утворені тільки від перехідних дієслів. Як сказано, вони дуже невеликого поширення в українській мові. Російським дієприкметникам на *-мый*, де вони мають значіння і функцію прикметників, можуть відповідати українські прикметники дієприкметникового походження на *-єнний, єний, -ан(н)ий*, також пасивні дієприкметники на *-ний*, як і прикметники з суфіксом *-н-*.

Приклади: — *Непроцєнний і непроцєний* (гріх) Нар. 138; Гр. (рос. непростимый, непростительный). Кихва *незлічені* (рос. несчетный, неисчислимый, безчисленный) гроші має Гр. Оттоді то Черевань доскочив собі *несчисленного* скарбу Кул.—Гр. *Збагєнна* (рос. постижимая) річ, *здійсєнна* (рос. осуществимая) річ ОК. Скарб великий, *незрахований* (= незлічений) Кул.—Гр. Не вернуться *сподівані* (рос. ожидаемые) Шевч. Крик, галас счинили *несказанний* (рос. невыразимый, неизъяснимый) Гр. Нашою втіхою буде сила нашого духу *невгамованого* (рос. неукротимого) Кул.—Гр. На *жданого* (рос. ожидаемого,жданного) гостя багато треба Ном. 11922. *Неврєнений* — рос. неуязвимый Гр. *Благанний* — рос. просимый, желанный Гр. *Невблаганий* — рос. неумолимый Гр. *Неспокєтуваний* (гріх) — рос. неотмолимый Гр. *Непогамований* = невгамований Гр. Голод, що рідний батько, — злодія *неосудним* (рос. невменяемым, не подлежащим осуждению) робить Гр. З його косар такий жвавий, такий робочий *невтомний* (рос. неутомимый) Гр. *Неперемєжний, незвитєжний* — рос. непреодолимый, непобедимый Гр. *Невивєдний* — рос. неисчерпаемый Гр. Від-

кладній — рос. откладываемый Гр. та ин. Також: Біду побачив *немину́чу* (рос. неминуемую) Котл.

Російським дієприкметникам на *-мый* можуть відповідати й українські пасивні дієприкметники на *-ний* від *недоконаних* префіксованих дієслів, явище в українській мові одмітне проти російської літературної мови. Українська мова творить пасивні дієприкметники на *-ний* не тільки від доконаних дієслів: *вжити* — *вжитий*, *зібрати* — *зібраний*, *розбити* — *розбитий*, *видати* — *виданий*, *вишити* — *вишитий*, *відкласти* — *відкладений*, — а й від відповідних недоконаних дієслів: *уживати* — *уживаний*. (Очіпок на їй вишневий... *уживаний* тоді Барв. 510), *збирати* — *збираний*, *розбивати* — *розбиваний*, *видавати* — *видаваний*, *вишивати* — *вишиваний*, *відкладати* — *відкладаний*. Ці останні недоконаного стану пасивні дієприкметники можуть інколи загальним значінням збігатися з пасивними дієприкметниками доконаного стану на *-тий*: — Якийсь москаль сидить: голова *розкошланий*, *невмиваний* (невмитий) МВ. II, 13. *Вишиваний* (вишитий) рукав Рудч. I, 162. *Лежить* Янчик *порубаний*, *порубаний*, *постріляний* і *кулями спробований* (пробитий) Гр.

Г. Прикметники дієслівного походження і дієприкметники на *-ний*, *-тий*

Цю категорію прикметників почасти вже зачеплено в попередньому пункті: тут даю на увагу те, чого я там не торкнулася.

Проти інших дієслівного походження прикметників найширше мова українська вживає прикметників на *-ний*. Перейшовши почасти в категорію прикметників, вони заховують усі ті функції, що їх можуть мати й дієприкметники. Прикметники на *-чий* (*-щий*), *-лий*, *-мий* втратили в народній свідомості свої ознаки дієслівності: народня мова не творить їх вільно від дієслів, а — як до наростка — то ши-

рять, то взить окремі категорії; найвужча з названих є категорія на *-мий*. Вільно творить народня мова від усякого перехідного дієслова пасивні дієприкметники на *-ний*, *-тий*, проте й у них помітний процес утрати властивого їм дієприкметникового значіння: на це вказують і вище наведені прикметники на *-ённий*, *-ёний*, що часто відповідають російським пасивним дієприкметникам на *-мый* у їх функції атрибутивній, рідше іменній предикативній (тоб-то як ім'я в зложеному присудкові). Вказують на це й ті пасивні дієприкметники, що значінням змішалися з прикметниками інших суфіксів, здебільшого суфікса *-н-*, у таких випадках, як: — І худоба ота пропаде! зостанеться чорту *нетру́дженому* (= лінивому) Гр. Пшоно *тру́джене* (рос. трудом добытое) Барв. 484. Луччий розум *прирождёний* (= природній), як навчєний Ном. 6039. Одно дитя *прирожденее* (= рідне), друге дитя *суженее* Гр. На дух-мару вона походила з своїм *нездвигёним* (= нездвижним, нерухомим) обличчям МВ. II, 199. *Небережёного* (= необережного) і чорт не стереже Ном. 4297. Которий би міг бідний невольник відгадати, міг би йому листи *визволєні* (рос. освободительные грамоты) писати, щоб не міг ніхто ніде зачіпляти Гр. *Навіжє́ний* — божевільний Гр. *Відкладаний* — відкладний.

Процес переходу дієприкметників на *-ний* у категорію прикметників, тоб-то процес утрати дієслівності та пасивності, позначається й на тому, що дієприкметниковий суфікс *-ений*, *-аний* набирає значіння прикметникового суфікса. Таке видно з оце тільки наведених прикладів, також із вище поданих прикладів на *-ённий*, *-ёний*, як і з того, що суфіксом пасивних дієприкметників українська мова творить прикметники й від неперехідних дієслів. То чоловік не наш: він *зайдений* відкілясь Гр.; *їжджаний* шлях МВ.; вони до цього *звичені* (= звичні) МВ. Де ваш Левко *мандрований*? Кв. Я буду що-дня *наїджена* й *напита* Гр.

І прикметники з дієприкметниковим суфіксом *-єний* і дієприкметники на *-ний*, *-тий* певними своїми функціями

збігаються з прикметниками взагалі: вони здебільшого бувають за атрибут; менше вони поширені у функції іменного предиката, як це взагалі буває з прикметниками в українській мові, де предикативність переважає в дієслівних формах.

Приклади на пасивні дієприкметники у функції іменного предиката: — Будеш смертю *караний* Яв. 185. А вже ж тая криниченька гатою *загачена*, а вже ж тая дівчинонька з иншим *заручена* Чуб. V, 251. А вже ж моє біле личко *ціловане* давно ів. 280; 383. Широкої ворітечка *поодчиняні*, а виднії віконечка *поодсувані* ів. 774. В тебе хата *неметена*, в тебе свита *позичена* ів. 880. То козаки наші новобранці, що *забрані* в неділеньку вранці ів. 937. Божничок вишиваним рушником *навішений* МВ. Будь воно *прокляте* від мене Пир.

Про стосунок підметових (суб'єктних) фраз із пасивними дієприкметниками-предикатами до безпідметових фраз із пасивними дієприслівниками-присудками на *-но*, *-то* див. § 2, Б.

З усіх прикметників дієслівного походження тільки дієприкметники на *-ний*, *-тий* трапляються у функції апозитивно-предикативній: — По середині стіл, зеленим сукном *засланий* Стор. 124. Жупани по коліна, *пошиті* до діла Чуб. V, 307. Парубок у чорному кобеняку, *підперезаний* червоним поясом Стор. 172.

Укінці зазначу, що в українській мові нема ще від деяких дієслів усталених дієприкметникових форм. Діалектично українська мова знає замість дієприкметників на *-ений* форми на *-аний* (*-яний*). Через аналогію з дієприкметниками на *-аний*, як *даний*, *зібраний* та ин. маємо й *несяний*, *навиняний*, *оженяний*, *зачиняний*, *робляний*, *ношаний* та ин. Літературна мова усталила форми на *-ений*: *несений*, *роблений*, *зачинений*, *навинений*, *ношений*, *оженений* та ин.

У народній мові маємо від деяких дієслів паралельні дієприкметникові форми, на *-ний* і на *-тий*. Кажуть: одчинений і одчинятий, одягнений і одягнутий, замкнений і за-

мкнутий, зв'язаний і зв'язатий, забраний і забратий, зтягнутий і зтягнутий, понакривані і понакриваті Рудч. II, 141, посланий і послатий Чуб. V, 523, гнений і гнутий, меляний і мелятий Гр. За формами на *-ний* промовляє літературна традиція.

Ще даю на увагу мало обізнаним з українською мовою, що іменних дієприкметникових форм на взір російських літературних *несен, веден, бит* українська мова не знає. Зосталися тільки форми, що походять від колишніх іменних дієприкметникових форм ніякого роду на *-но, -то* і що тепер правлять у фразі за дієприслівники-предикати: ходжено, роблено, бито. Про це див. нижче, § 2, Б: Пасивні дієприслівники.

§ 2. Дієприслівники

А. Активні дієприслівники

Дієприслівники, відмінно від дієприкметників, широко знає українська народня мова. А сучасна літературна мова мало використовує цей факт. В українській народній складні дієприслівники заховують старі свої позиції, що їх часто можна й у літературній мові прикласти. Щоб вияснити ті позиції дієприслівників, я тут докладніше спиняюся на їх (дієприслівників) походженні.

Українські дієприслівники, як і дієприслівники в усякій іншій слов'янській мові, мають своє походження від іменних (нечленних) дієприкметникових форм. Займенникові (членні) форми дієприкметникові або цілком утрачені, або з них стали прикметники, як ото *горючий, лежачий, видючий, важучий* та ин. Цілком зрозуміло, що саме іменні форми стали дієприслівниками, бо ж брак члена не давав їм так тісно злитися з ім'ям, як займенниковим (членним) формам, що їх член-вказівний займенник тісніше в'язав із ім'ям, і іменні форми стали ближчі до дієслова, а тим часом займенникові

форми ближче тулилися до імен. Ближче зв'язавшись з дієсловом, короткі форми вже не мали потреби в своїх родових, відмінкових та числових ознаках і згодом перейшли в невідмінні дієприслівникові форми. На це П. Житецький каже: "Суть цього процесу (тоб-то еволюції української мови на ґрунті західньо-руської О. К.) лежить у ступневому розвитку дієслівних елементів мови в розумінні їх переваги над іменними. Ні в чому та перевага так гостро не виявилася, як у перетворенні коротких, тоб-то іменних дієприкметників на дієприслівники з апозитивного їх уживання в зложеному присудкові (предикаті), що до його прилучилися дієприслівники, одірвавшись від підмету (суб'єкту)-імення"¹.

Народня мова заховала в собі наслідки конструкцій з дієприслівниками від колишніх іменних дієприкметників, що в'язалися колись не тільки з підметом, а й із предметом (об'єктом). Приклади на це: — Летіла зозуленька куючи, надібала Василечка *орючи* Чуб. IV, 498, — тут колишній іменний дієприкметник, теперішній дієприслівник *орючи*, в'язавсь із предметом *Василечка*. Прошу тебе, не зморозь мене, не так же мене, як *мужа* мого, з походу *ідучи*, коня *ведучи*, коня *ведучи* і зброю *несучи* Чуб. V, 802². Нижче про це детальніше сказано.

¹ Ор. с. 24.

² Що до форми дієприслівників із значінням теперішності, то літературна традиція промовляє за формою на *-чи*. Проте по українських говірках дуже рясні форми на *-че*: на Голопільщині (офіц. Ольгопільщина) на Поділлі кажуть, як *хотячє*, *беручє* (с. Яланець); у Бердичівському пов. на Київщині співають: Хай її (росу) зіб'є матінка моя, до мене *йдучє*, *спотикаючє*, дрібними слізми *умиваючє* (Цей останній приклад ласкаво подав мені К. Квітка із своїх невиданих записів), де в співі дієприслівникове закінчення має на собі ритмічний наголос. Думаю, що це явище не фонетичне, а морфологічне. Пор. у Буслаєва: "Въ Русск. Правдѣ по сп. Кормч. 1282 г. дѣепричастія уже не различаются по родамъ. Въ Поуч. Владим. Мономах. *умѣючи*, *ся не боячи*, *вдадуче*; въ Словѣ о полку Игор. *звонячи*, *лелѣючи*; въ Злат. Цѣпи XIV в. *пьюче*, *призываюче*". Бусл. I, 102.

1. В усіх слов'янських мовах, а зокрема в українській, найбільше поширені дієприслівники, що даються вивести з номінатива колишніх іменних дієприкметників, саме з тієї форми, що в'язалася з підметом.

Українська мова заховала ще дієприслівники в предикативній функції, де дієприслівник походить із дієприкметника-предикативного номінатива: — Мати як увійшовши впала на колінця, так увесь час і *зосталася молячися* МВ. II, 233. Божища їх кам'яні по степових могилах *стоять німуючи* Кул. VI, 8. Вони *випивши* були Гн. 65. Ти тут сидиш, а там ворота *упавши* Черніг. Я ще сьогодні *не обідавши* Кан. Ще лози *схилившись* В. Чумак. У хаті нікогісінько, — хоть тури гони! діти *не возростивши* були, от воно й позабирало худобу Гр. — Дієслова, що при дієприслівниках, мають тут помічний характер і вкупі з дієприслівником становлять зложений присудок¹.

Також присудкової функції є дієприслівники в зворотах: — Ой пішов син *блукаючи*, матусеньки *шукаючи* Гр. Ой піду я *гукаючи*, горобчика *шукаючи* Чуб. V, 273. Пішов дядько *орючи* Шух. 171. Пішла біда *плачучи* ів. 230. Ходили вони *воюючи* ів. 272. Пішов він по лісі *блукаючи* Рудч. II, 161. І тут особове дієслово не має значіння самостійного присудка і тільки вкупі з дієприслівником становить одно присудкове поняття. Дієприслівникові в таких зворотах може значінням відповідати й інфінітив, що теж укупі з особовим дієсловом становить присудок: — Ой *пішла* вона *гукаючи*, ягняточка *шукати* Чуб. V, 1077. — Мова дозволяє

¹ Така дієприслівникова позиція можлива й у російській народній і в білоруській мові. Пор. Кабъ я увидзѣушы, быу бы спрасіушы, чаго ёнь прыходзіу. Яна жъ была бѣ дауно здохшы, кабъ я ни лячыушы. Изв. 1898, т. III. кн. 3, прилож., 66.

Пор. також у Гоголя: Петрович, точно, после субботы сильно косил глазом, голову держал к полу и *был совсем заставившись*. Шинель, изд. 1900, ст. 98; у Герцена: Почтенный старец этот постоянно *был сердит или выпивши*. Былое и думы, ст. 30. — Приклади взято у В. Чернишова. "Правильность и чистота русской рѣчи". Петербург, 1911.

творити паралельні до вище наведених конструкції з інфінітивом: — Ой пішов син блукати, матусеньки шукати. Пішов дядько орати. Ходили вони воювати.

Широко знає українська мова, як і інші слов'янські мови, дієприслівники, що походять від іменних дієприкметників-номінативів у їх функції апозитивній (єв. апозитивно-предикативній), коли вони в'язалися з підметом: — А очі в неї так і горять *позападавши* МВ. II, 46. Летів орел по-над морем, крила *підобравши* Чуб. V, 331. Він усе ходив з хортами тими, що добув собі, молока для сестри *дістаючи* Рудч. I, 134. Який з вас чоловік, *маючи* сто овець і *втративши* одну з них, не покине дев'ятдесят дев'ять у пустині і не піде за згубленою, поки знайде її — З єванг. Луки, гл. 15, 4, пер. Морачевського. З поданого тут матеріялу видно, що цього походження дієприслівники можуть інколи відповідати російським дієприкметникам на *-чий*, *-(в)ший* у їх функції апозитивно-предикативній. У наведеному в § 1, ст. 18 прикладі з невластивим українській мові дієприкметником: — І зустрине вас чоловік, *несучий* воду у глечику — треба б: — ...*несучи* воду у глечику. — У сучасній мові ці дієприслівники тягнуть до дієслова і мають значіння прислівникове.

Сюди гуртую й дієприслівники при дієсловах вольового способу (*imperativ*) у зворотах без граматичного підмету: — Не кайся, рано *вставиш*, молодим *оженившись* Ном. 5909. Не хвались *згинаючись*, а хвались *випрямляючись* Кропивницький III, 185. Ой заржи, заржи, сивий коню, на круту гору *йдучи*; ой згадай, серце-дівчино, снідання *готуючи* Чуб. V, 276¹. Паралельно з дієприслівниками в цій позиції українська мова знає й інфінітив, а також і особові звороти, що взагалі існують паралельно з зворотами, де дієприслівники постали на місці іменних дієприкметників у їх функції апозитивно-предикативній. Перший із поданих прикладів має

¹ Пор. рос. Здравствуй *женившись*, дурак і дура! — Тредьяковский при "Дурацкой свадьбе". Приклад узято в праці "М. И. Михельсонъ. Опытъ русской фразеологiи". Т. I, ст. 341.

ще такі варіанти в Номиса: — Не кайся рано *встати*, а молододо *учитись* Ном. 6005. Не журися, що рано *встанеш*, і не журися, що молодим *оженитися* Ном. 5909.

Дієприслівники, що йдуть від номінатива іменних дієприкметників у їх функції апозитивно-предикативній можуть мати позицію препозитивну, і це факт у народній мові дуже поширений: — *Бачивши* тоді наші, що татарва з ними жартує,... почали держати людей на узграниччі Кул. VI, 47. *Каравши* бог та й змилується Ном. 43. *Зоставившись* січовики без старшини, почали потроху ворухитися Стор. 371. *Відійшовши* дід від містка, зачав христитись Грінч. М. III, 341. *Помолившись* я святому богу: прощай моя мила Метл. 371. Потолочать тобі жито, за волошками *бігавши* діти Черніг. *Получивши* Грицько гроші з великою радістю, *вивернувши* рибу, — “що хочете, купче, те й робіть”. Март. 105. Ну, *змалювавши* Кузьма Трохимович і дума: може не вгожу панові Кв. *Набравши* Охрім води та вертаючись до табору, дума... Кв. 11. *Принісши* вона від річки плаття, загубила материну хустку Кв. 31. *Розбивши* вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить Шевч. *Взявши* Ісус хліб і поблагословивши, ламав, і давав їм, і рече Гр. *Знявши* одна жінка з-між народу голос, каже... ів. *Позирнувши* Ісус округи, рече... ів. Але *ступивши* він до подвір'я, бачить купку дітвори Чабанськ. скік у перекл. проф. Є. Тимченка. і д. і д.¹ Із прикладів видно, що ця особливість стосується до дієприслівників минулого часу, — тільки Стороженко в одному місці вжив дієприслівника теперішнього часу: А *відпускаючи* старий свою жінку й каже... Стор. 76.

Дієприслівниками цього походження можна іноді замінити й прийменникові звороти з дієслівними речівниками на *-ння*, що їх надто часто вживає сучасна літературна мова. У

¹ Таку позицію дієприслівника знає й російська мова, народня і давніша літературна: *Видя* мышь кошку, *забыла* и ложку. *Видя* волк козу, *забывает* грозу. У Пушкіна: *Приехав* он прямым поэтом, *пошел* бродить; у Хемницера: *Пришедши* мальчик в лес, гнездо на дереве увидел и *полез*. — Приклади взято в Буслаєва II, 329–330.

деяких випадках це народній мові невласливо. Наприклад, замість “Коли *при пристосуванні* до нового способу життя які-небудь органи зникають”, — треба: Коли *пристосовуючися* до нового способу життя...; замість “Бачимо їх вимирання *без залишення* нащадків”, треба: Бачимо, що вони вмирають, *не залишивши* нащадків; замість “Одначе й *після перележування* вівсюгове зерно може відразу проростати”, треба: Одначе й *перележавши* вівсюгове зерно... Про це див. і нижче, § 5.

Щоб закінчити з особливостями в українських дієприслівниках номінативного походження, наведу ще такі звороти: що мога, яко мога, скільки мога, кого здря, де хотя, де любля, де попавши та ин. — Хлопці деруть, *що мога*, а Явдоха своє Кв. 185. Усе світове я їй довожу гарно, беруся розсудливо, *як могучи*, — та шкода мого розуму клопітного МВ. I, 222. *Кого здря*, так і частує Кв. 15. Нехай воно буде собі, *як хотя* Гр. *Що мога* бери, аби доніс ів. Не так, *як хотя*, — *так, як мога* Ном. 4535. Щоб ти мене на шиї возив, та скрізь, *де мені любля* Гр. Ну, хто куди любля! ів. (Козаки) *кому хотя* помагали, *кого хотя* слухали, *кого хотя* воювали Кул. VI, 230. По чім капори? 25 копійок, *який любля*¹. П'є на всі заставки, б'ється, *з ким попавши* Кв. 254. Проїшло йому те врем'я, що бувало майнув, *де здумавши*, куди б то ні попало Гребінка. Пор. польське *co chcąc, gdzie chcąc, jak chcąc: robię, co chcąc*². — У наведених конструкціях дієпри-

¹ Приклад цей записано з уст Д. І. Еварницького.

² За такого характеру дієприслівника з злучним словом П. Житецький помилково має такий приклад: — Нема спинку вдовиному синку, що звів з ума чужую дитинку: *як ізвівши*, на коника сівши: будь здорова, любая розмова Чуб. V, 275, 8. — Очерк лит. ист. мал. нар., ст. 31. Слово *як* не є тут злучного значіння: воно наближає до нас чинність і цим надає їй жвавішого відтінку, так, напр. як російське слівце *вот*. Пор. у фразах: — Як був собі дід та баба. Як був собі чоловік Тяжка. Паралельно до *як* часто в значінні рос. *вот* виступає й *що*: — Що в неділю сонце пізенько заходить; де дівчину козак любить, туди гулять ходить Чуб. V, 423. Що на горі санчата, спускаються дівчата ів. 98. Що у саду та під люлькою сидів голуб із голубкою ів. 33. Див. § 17 укінці.

слівники в'яжуться з присудком злучним словом. Ці злучні звороти з дієприслівниками у величезній більшості вже цілком набрали прислівникового значіння і, де є можливість, мають паралельні звороти з прислівниками: Спершу жили козаки, *де кому любо*, скрізь по Україні Кул. VI, 226. У Куліша таке прислівникове без злучного відтінку розуміння колишніх злучних зворотів явне з їх написання: — І в тих уже селах була їм воля *що-хотя* робити Кул. VI, 19. — Де в такого роду дієприслівниках іще зберігається предикативний характер, там замість них можна й ужити особових дієслівних форм: — У старовину такого землі було, що кожний, *де хоча* селився і *скільки хотів*, стільки й займав Гр.

Пор. і відповідного значіння конструкцію з речівником: — Та роби, *як посиля* Гр. *Скільки* нашої моги, дбаємо про добро рідного нашого краю Кул. VI, 564. — Ці речівники, думаю, утворилися не без впливу дієприслівників на *-а(-я)* у вказаних злучних зворотах.

Дієприслівники на *-а(-я)* в літературній мові знані тільки у вказаній позиції. Народня пісня знає ці архаїчні дієприслівникові форми і не в злучних зворотах: — Ой чие ж то поле заспівало *стоя*? Метл. А в шинку *сидя*, похваляється Чуб. V, 700. Ой плакала дівчинонька, край козака *стоя* ів. 265; 284. Ой був та загув сизий голубочок, *сидя* на тичині ів. 240. Ні з ким мені розмовляти, *сидя* у віконця ів. 211. Також у Шевченка: — Заспіває козаченько, *ходя* по долині. — Дієприслівниками *стоя*, *сидя*, *ходя* і вичерпуються в пісні ці архаїчні форми. У літературній мові виключена можливість уживати їх.

2. Цікаву особливість народньої мови становить позиція тих дієприслівників, що походять від іменних дієприкметників, які в'язалися не з підметом, а з предметом. Спершу навожу таку конструкцію фрази, де дієприслівник походить із дієприкметника — другого акузатива, тоб-то дієприкметника в акузативній формі, що стояв в апозиції до предмету в акузативній формі: — Поздоровляю *тебе засватавшись*.

Благословіть же мене, у шлюб уступаючи Кв. 297. Душа і розум повелівали їй хоч погібнути, а не довести милого чоловіка до нещасної життя, з нерівнею побравшиися Кв. 482. Прошу тебе, не зморозь мене, не так же мене, як мужа мого, з походу йдучи, коня ведучи, коня ведучи і зброю несучи Чуб. V, 802. Ударили дрібні дощі, ударили тучі, ймили Петра Бондаренка, в Харинюка сп'ючи Пісня. Випивши і попоївши, діда взяла охота подратувать чорта Стор. 138¹.

Дієприслівник у наведеній позиції дається замінити особовими дієслівними зворотами. Пор. Чоловік... ідучи в ліс, надибав, що спав заєць Рудч. I, 185. Застав їх всіх трьох, що плакали дуже Гр. У російській літературній мові ми б тут могли чекати дієприкметника. Пор. у Куліша в його перекладі євангелії: і бачить тривогу, і плачущих, і голосячих гучно М. 5, 38, а в Морачевського: і бачить, що усі у тривозі, і плачуть і кричать дуже. Див. ст. 18.

У науковій мові виключена можливість уживати дієприслівника в такій позиції, бо його б можна помилково зв'язати з підметом, тоб-то з частіше вживаною його (дієприслівника) позицією, а цим затемнилося б розуміння вислову. Але белетристичній мові така дієприслівникова позиція може в потребі надати певного колориту.

3. Перехожу до тієї зної в українській мові позиції дієприслівника, де він постав з колишнього іменного дієприкметника в дативі. Тут маємо два випадки: 1) коли дієприслівник походить із дієприкметника, що в'язавсь із предметом, тоб-то коли дієприслівник постав із другого датива, що був в апозиції до предмету в дативі (предмет становив собою перший датив); 2) коли дієприслівник походить із дієприкметника в дативній формі, що сам становив

¹ Пор. у російських билинах: — Только видели молодца сядучись, а не видели удалого поедучись; застал ли его забавляючись; увидел едучись старого Никиту Романовича на добром коне. — Взято в Бусл. II, 330.

собою предмет — це так званий перший датив. Перший з цих випадків здебільшого виявлений в конструкціях безпідметових, проте є деякі ухилення, — про це нижче.

Приклади на дієприслівники з 2-ого датива: — Так *мені* обридло *лежачи* Лев. I, 492. А *йдучи* туди, доводилось *йому* побачить і тих навіжених людей Стор. 498. *Глянувши* у щілину, так *мені* й блиснуло у вічі усе пекло *іб.* 410. Не подоба ж би була *мені*, *ведучи* свою повість, раз-по-раз зупинятися Кул. VI, 5. Ой летіла зозуля через сад куючи, да вже ж *мені* надокучило, на цім світі *горюючи*. Ой летіла зозуля та сказала куку, да вже ж *мені* докучило, сую *терплячи* муку Метл. 259. Горе *мені* на чужині, родини *не мавши* *іб.* 58. Як тій *зозулі* в саду *куючи*, так вашій *сестриці*, там *горюючи* Чуб. V, 751. А вже *мені* докучило, серце-дівчино, таляри *носячи* *іб.* 314. Ой як тому *каменю*, під водою *лежачи*, ой так *мені* молодцю, на чужині *живучи*, чужим людям *годячи* *іб.* 464. *Тобі* ж добре, по новій світлоньці *ходячи*, а *мені* тяжко, на морозеньку *стоячи* Кол. і щ. Гн. I, 12¹.

Як сказано, можуть бути ухилення від безпідметових конструкцій, а саме при пасивних дієсловах-присудках на -ся можлива конструкція підметова: — *Слухаючи* дівчину, *чувся* *йому* *голос* із його хати МВ. II, 80. *Побачивши* тебе учора, *світ* *мені* *повернувся* Кв. Одинцем стоїть у використаних джерелах Стороженківська фраза — Може *копаючи* той колодязь, *бог* *нам* *поможе* скарб викопати Стор. 87, — де підметова конструкція зв'язана з активним дієсловом-присудком. Така конструкція може тьмити розуміння вислову: дієприслівника можна б помилково зв'язати з підметом, тоб-то з звичною його в підметових реченнях позицією.

¹ І російська народня мова знає таку позицію дієприслівникову. Пор. — Увидя то, на мысли *волку* *вспало*. Крылов, “Лев і волк”. *Пройдя* шагов тысячу, *мне* стали попадаться люди і женщины, шедшие с корзинками на рынок. Л. Толстой, Юность, вид. 1903, ст. 225. Останній приклад узятю в Чернишова, ор. с. 194.

Паралельно з дієприслівником, що з другого датива, українська мова знає й інфінітив у конструкціях безпідметових. Можна й казати: — Так мені обридло *лежати*. Тобі ж добре по новій світлиці *ходити* і д. У підметових конструкціях може дієприслівник у вказаній позиції мати паралельний дієслівний особовий зворот. Можна й казати: — *Як слухав* дівчину, чувся йому голос із його хати. *Як побачив* тебе учора, світ мені повернувся.

Дієприслівниками цього походження можна замінити невластиві українській народній мові звороти на означення часу, обставин, що виражені речівниками дієслівного походження на *-ння* з прийменниками *при, по, після* та ин. у фразах без граматичного підмету, де дієва особа стоїть у дативі: — *При читанню* йому здалося, що... треба замінити на: — *читаючи*, йому здалося, що...; замість: — *По скінченню* роботи треба їм додому їхати, — природніше: — *Скінчивши* роботу, треба їм додому їхати. Тут можна й ужити особових зворотів: — *Як він читав*, (то) йому здалося, що... *Як вони скінчать* роботу, (то) треба їм додому їхати. Звороти з дієприслівниками надаються до лаконічного, енергічного стилю.

Приклади на дієприслівники з 1-ого датива: — Холодно, *вдягнувшись* в одно Ном. 640 (Холодно *тому, хто вдягся* в одно). Наскучило, *миленького ждучи* Метл. 252. Та біда й *не женившись*, та біда й *оженившись*. Чужий лоб *скувши*, треба й свого наставити Ном. 11932. Не *знавши* біди, не буде добра ів. 2202. *Мовивши* слово, треба бути паном ів. 10671. Коло води *ходивши*, не можна, щоб не замочитися ів. 5990. *Пішовши* за мужика, треба покинути об собі думати Кв. 313. А *хотівши* купити копу паші, тепер треба заплатити 4 рублі Н. М. 1918, 3, 90. Чи не тяжко, чи не важко та за старого заміж *ідучи* Чуб. V, 489. Між чужими людьми *живши*, ні до кого говорити ів. 463. *Не копавши* криниченьки, водиці не пити; *не сватавши* дівчиноньки, із нею не жити ів. 311.

Не сіявши, не оравши, не буде й жито родити Метл. 86. *Вандруючи*, ніжки болять, а *роблячи*, ручки Приказка. На

човничок *сідаючи*, веселечко гнеться Чуб. V, 570. Заміж *пішовши* — бідна головонька; дівкою *бувши* — людська розмовонька іб. 279¹.

Приклади показують, що дієприслівник із 1-го датива має місце в безпідметових (переважно) і в підметових конструкціях. І дієприслівники з 1-го датива можуть мати паралельні звороти з інфінітивом і з особовим дієсловом: — Коло води *ходивши*, не можна, щоб не замочитися Ном. 5990. = Як коло води *ходить*, не можна, щоб не замочитися. = Як хто коло води *ходить*, (то) не можна (йому), щоб не замочитися. — Кожний із паралельних зворотів має свій відтінок. Зворот із особовим дієсловом відтіняє дієву особу; він може й до розволіклого стилю надатися.

Звороти з дієприслівником, що з 1-го датива, як на це і вказують паралельні звороти з інфінітивом та з особовим дієсловом, мають значіння умовності: — *Не знавши* біди, не буде й добра = *Як не знати* біди, (то) не буде й добра.

Цього дієприслівника, як і дієприслівника з 2-го датива, можна використати на заміну невластивих українській мові зворотів — дієслівних речівників на *-ння* з наведеними вище (ст. 47) прийменниками. Замість: — *При означуванні* напряду вітру треба... — слід сказати: — *Означуючи* напряд вітру, треба...; замість: — *По скінченню* дослідів треба... — слід сказати: — *Скінчивши* досліди, треба... Розуміється, тут можна застосувати й особових дієслівних зворотів і інфінітивів із злучними словами *як, коли*: — *Як означу-*

¹ Дієприслівник у цій позиції знаний і в російській мові. Пор. У Карамзина: — *Родясь* в романической земле... как не любит поэзии. У Пушкіна: — Велено было итти в Оренбург, *зарывая* или *потопляя* тяжести и порох. У Кольцова: —

І те пгашечки—касаточки
Пели грустно так и жалобно,
Що их *слушая*, кровь стынула.

Приклади з Карамзина й Пушкіна взято в Бусл. II, 330–331, з Кольцова — в А. Пешковського: Русский синтаксис в научном освещении, Москва, 1920, изд. 2, ст. 319.

вати напрям вітру...; як означають напрям вітру...; як хто означає напрям вітру...

До конструкції, де дієприслівник із другого датива, близько стоїть така конструкція з дієприслівником, де замість першого датива маємо прийм. у(в) з генітивом: — *Прощаючись із дідовою могилою, у кожного (= кожному) тремтіли на очах сльози* Стор. 343¹.

4. Перехожу до тієї конструкції з дієприслівником, де його позиція проти дієслова-присудка здебільшого самостійніша, як позиція дієприслівника з першого датива. Відзначаю тут два випадки:

1) де чинність дієслівна та дієприслівникова зв'язані з собою якимсь стосунком до однієї особи: — *Козака не чарувавши*, не буде ходити Метл. 86 = Як козака не чарувати, то (він) не буде ходити. Тут особа (козак) у стосунку до дієприслівникової чинності є підмет, у стосунку до дієслівної чинності може бути предмет. — *Скільки то сліз вилилося матусиних, слухаючи*, а опісля *згадуючи* МВ. I, 269. (= як *матуся* слухала, а опісля згадувала). (*Івасенько*) пас коня свого вороного. *Коня пасучи*, твердо *заснучи*, ой прилетіло три зозуленьки Чуб. III, 289. = Як (*Івасенько*) коня пас, твердо заснув, (то) прилетіло (*до його*) три зозуленьки. *А привівши* перед пана, кайдани опали Чуб. V, 958. = А як привели (*його*) перед пана, кайдани (*йому*) опали. *Гледючи на них*, така спала думка на мою душу Стор. 347. = Як (*я*) гледів на них, така спала (*мені*) думка на мою душу²;

¹ Пор. у рос. мові: — *Проезжая на возвратном пути в первый раз весною знакомую березовую рощу, у меня голова закружилась и забилося сердце от смутного сладкого ожидания.* Тургенев, Гамлет Щигр. уезда. — Приклад узято в Чернишова, ор. с. 194.

² Пор. у рос. мові: — *Повторяя молитвы, которые въ первый раз лепетали детские уста мои за любимой матерью, любовь к ней и любовь к богу как-то странно сливались в одно чувство.* Л. Толстой, Детство и отрочество. — Приклад узято в Чернишова, ор. с. 194.

2) де обидві чинності, дієприслівникова та дієслівна не зв'язані з собою однією особою: — *Даваючи* нам гроші, у канцелярії була суматоха¹. Він (бог) об'явить твоє діло через те, на що й не думаєш, та *об'явивши* це, тут відкриються усі злії діла, об яких уже люде й забули розиськувати Кв. Пор. таку конструкцію у французькій мові: — *L'action accomplie le but est atteint. Lui mort nous n'avons point de vendeur. L'assemblée finie chacun se retira chez soi.* Також де дієприслівник є поняття неособове: — *Вже смеркаючи* через превелику силу, мов рачки, доповзла вона до города Кв.

Дієприслівники в усіх указаних конструкціях, де вони постали з іменних дієприкметників, що в'язалися з предметом або що самі становили предмет, можуть мати, як на це скрізь указувалося, паралельні звороти з особовими дієсловами-присудками, також звороти з інфінітивом у фразях безпідметових. Ці дієприслівники можна в науковій мові використати в усіх тих випадках, на які вище вказано. Белетристика, де мова проти наукової меншу заховує точність, ширше дозволяє використовувати дієприслівники вказаного походження, — розуміється, там, де на це є потреба: стиль від цього набирає певного колориту.

5. Українські дієприслівники ту ще мають особливість проти російських і польських, що в них часто инакше переданий часовий стосунок до дієслова-присудка. Як обидві чинності, дієприслівникова та присудкова, відбуваються одночасно, але не мають вираженого часового значіння, — це здебільшого буває в загальних твердженнях, приказах, прислів'ях то-що, де чинність, що в дієприслівнику, стосується до всіх моментів чинности присудкової, — то дієприслівник часто буває у формі минулості: — *Горе мені на чужині, родини не мавши* Метл. 58. Розумний не стратить на-

¹ Матеріали для изученія сѣверно-малорусскихъ говоровъ, а также переходныхъ отъ бѣлорусскихъ къ малорусскимъ (Полѣсье). Изв. 1898, т. III, кн. 3, приложеніе, ст. 14.

дії, треба сподіватись *живши* МВ. I, 209. Чого сидіти отакеньки, руки склавши, *не мавши* ні діла, ні розваги МВ. II, 113. *Живши* у світі, його не втечеш МВ. I, 214. Коло вівтаря *служивши*, з вівтаря й живися Ном. 10422. *Боявшися* вовка, в лісі не бувають Ном. 4230. У злиднів *живши*, хоче з перцем їсти Ном. 5340. Кланятися чужим богам, *мавши* свої Ном. 4790. Не слід мені, *бувши* у цьому важному чину, лише слово сказати Кв. 58. Що божий день молюсь, щоб вона була щаслива, — так як же *молившись* об однім, буду сам робити друге; *молившись* об її щасті, сам буду її топити? Кв. 59. Він мені більш прибавить і ще буде прибавлять, *бачивши* моє старання Кв. 68. ...їм треба усе розказати, тільки як скажеш тепер, а вони, мене *не знавши*, подумають, що я який-небудь ледащо Кв. 51. Свого товариства не знатимеш довіку, *не знавши*, як жили, як побивались і працювали інші народи і товариства Кул. VI, 503. От у цьому то й лихо, що дитина і серцем, і умом жахається свого учителя замість того, щоб його любити, а *любивши* розуміти Кул. 558. Нехай же я на цю біду *живши* не дивлюся Чуб. V, 383. Потолочать тобі жито, за волошками *бігавши* діти Черніг.

У польській та російській мові дієприслівник стоїть тут у формі теперішності.

Російським та польським дієприслівникам у формі теперішності відповідають українські дієприслівники у формі минулості і тоді, як дієслово-присудок є у формі минулого часу: це буває в тих окремих, не загальних твердженнях, де часовий стосунок обох чинностей, дієприслівникової та дієслівної, виражений у минулому.

Приклади: — Пам'ятав неборак усяку лайку і бійку, що витерпів *служивши* Кул. VI, 95. Втомилася вже й пані *сердившись* МВ. II, 140. Ой на морі та на камені, там два янголи воду пили, а *летівши* говорили Чуб. IV, 75. І *варивши* обід, і *подававши* на стіл, Маруся заливалася слізеньками, *відгадувавши* певно, що в-останнє бачить свого Василечка Кв. 61. То *плакавши*, то поклони *бивши*, розкраснілася Га-

лочка Кв. 479. Я, *водившись* з хлопцями, допитавсь, чия це нова хата МВ. I, 57. Ми вже й ноги відтоптали, *ходивши* до свата Барв. 387. — І українська мова знає тут дієприслівника у формі теперішності: — Ой блиснула грімниченька, густу хмару *розриваючи*; засіяли козаченьки, дібровою *проїжджаючи* Кул. I, 166. Ой не голуб затуркотав, у віконце *добиваючись*: загомонів козаченько, любим словом *озиваючись* іб. 166. Чи мало ж то своєї слави загубили, *ходячи* на ту погань? Кв. 29. Він дожидав, *не мовлячи* слова, духу *не зводячи*, блідий, зомлілий МВ. I, 277.

Часом між присудком та дієприслівником мова вживає злучника *та*, щоб надати тій чинності, що перед нею злучник, легкого відтінку протиставлення і щоб одтінити часову послідовність обох чинностей: — Вечірня зоря ще не погасне, а світова вже займається, і *блисне* віз *та* вже *докотившись* до схід сонця Кв. 41. Чуючи про все, як той п'є, гуляє, гроші процвиндрує... то Левко *узявши та* старому Макусі й *розказав* Кв. 57. Не дуже я добре зробив, що *не розпитавши* Василя *та* й *покликав* його до себе Кв. От *увійшовши та* мовчки й *став* біля дверей Кв. 166. Вона *взявши та* за тії шкурки *та* на вогонь *скинула* Рудч. I, 82.

Б. Пасивні дієприслівники

Широко вживає українська мова пасивних дієприслівників на *-но*, *-то*, що походять від іменних пасивних дієприкметників у формі ніякого роду (*neutrum*), у фразах безпідметових, де в основі лежить невідома причина даного явища: — Ой у полі жито копитами *збито* Метл. 102. Під білою березою козаченька *вбито*. Що *вбито*, *вбито* та й *затягнуто* в жито, червоною китайкою личенько *покрито* Чуб. V, 828. А журавля *узято*, в чужу землю *загнато* іб. 461. *Посаджено* квіти близько винограду Чуб. IV, 67. Тополю *істято* і гілля *забрато* Метл. 155. *Нищено* міста красні, чимало козацтва *зведено* з світу, багато дівчат і жінок у полон *забра-*

то МВ. На коморях давано в султанський скарб повну оплату за скот і невільника, що займано і хапано на Вкраїні Кул. VI, 56. Козацькі чуби, ті, мовляв, оселедці, *попереймано* в татарви ів. 39. Всюди по великому руському світові *слухано* її (пісню) з уподобою і *переймано* залюбки ів. 569. Козаками в Татарщині *звано* таке військо, що в йому були самі улани, князі та козаки ів. 37. Звідтіля *вожено* хліб у грецьку землю ів. 42.

Як видно з прикладів, функція пасивних дієприслівників на *-но*, *-то* присудкова.

Справедливо зауважує др. В. Сімович¹, що українській мові невластиві, — як це має місце в російській мові, — звороти з пасивними дієприслівниками та з помічними дієсловами *було*, *буде*: по-українськи не можна казати *було зроблено*, *буде зроблено*, а тільки *зроблено*. На це вказують наведені вище приклади, де з російської мови виходячи, можна б до багатьох дієприслівників приставити *було*, — українська мова на це не дозволяє: в ній пасивний дієприслівник на *-но*, *-то* вказує тільки на *минулість*. Де треба пасивним зворотом визначити *прийдешність*, там можна застосувати пасивного дієприкметника у функції присудкової: *це буде зроблене* (а не: *це буде зроблено*), *він буде покараний* (а не: *його буде покарано*).

Куліш уживає пасивного дієприслівника й із часточкою *б* на означення гаданости: — *Хто б на те поваживсь, покарано б того смертю* Кул. VI, 67.

Як пасивні дієприкметники, як і пасивні дієприслівники знані в українській мові не тільки від доконаного стану дієслів, а й від дієслів недоконаних префіксованих, — це видно з наведених прикладів.

Поданий тут і до пасивних дієприкметників на *-ний*, *-тий* матеріял вказує, що українська мова дозволяє паралельних зворотів уживати на означення в минулому пасивного при-

¹ На теми мови. Нова Україна, Прага, 1923, вересень.

судкового поняття: підметові конструкції — книжка *написана* чистою мовою, усі матеріяли *зібрані* докупи, і безпідметові конструкції — книжку *написано* чистою мовою, усі матеріяли *зібрано* докупи. У мові обидві конструкції потрібні. У підметових реченнях сила зосереджена на підметі, отже де є потреба відтінити підмет, там можна вжити підметової конструкції. Пор. *Ви є* у нас від самого царя *настановлені* Кв. *Кожна* днина *є* *вкрадена* у бога Федьк. Матусина *небога* була *оддана* туди за коваля Ляща МВ. У садочку *позрубувані* були старі *дерева* МВ. — У безпідметових конструкціях уся сила вислову засереджена на присудкові-пасивному дієприслівникові, що містить у собі поняття *хтось зробив*: — *Козаченька вбито* (= хтось убив). *Посаджено* квіти (= *хтось посадив* квіти). Отже, коли з логічних причин не може бути того поняття *хтось зробив*, то й безпідметова конструкція з пасивним дієприслівником-присудком неможлива. Неможлива є безпідметова конструкція у фразах: — *Вся* гора *вкрита* була високим лісом Стор. 314. Закінчення поширені по західніх говірках. Темна його (результату) причина од нас *укрита* Кул. VI, 340. — Не можна отже сказати: — Коли ми поглянемо на дику рослинність, що нею *вкрито* (треба: що нею *вкритий*) цілинний степ... Це все від того, що у нас не тільки засівний матеріял буває засмічений, а ще більше *засмічено* (треба *засмічені*) польові ґрунти.

Про невластиву українській мові конструкцію пасивного дієприслівника з інструменталем дієвої особи див. у дальшому параграфі.

§ 3. Невластива українській нові конструкція: пасивний предикат або пасивний атрибут (ев. апозиція) з інструменталем дієвої особи

У сучасній літературній мові часто подибуємо конструкцію фрази, де інструменталь дієвої особи стоїть у залежності від пасивного присудка хоч у формі пасивного дієприкметника на *-ний, -тий*, хоч у формі пасивного дієприслівника на *-но, -то*, хоч у формі 3-ої особи однини чи множини пасивного дієслова на *-ся*: — Головну увагу з вернуто мною. Це вже подано ним до відома. Злодій з а б и т и й м і л і ц і о н е р о м. Н и м в и д а ю т ь с я к н и ж к и. Така конструкція невластива українській мові. Треба казати: — Головну увагу я звернув. Це вже він подав до відома. Злодія вбив міліціонер, — або: — Злодій вбитий від міліціонера. Він видає книжки. Тоб-то конструкція тут здебільшого активна, з особовим дієсловом. Зокрема що до фраз із присудком-пасивним дієприслівником на *-но, -то*, то вони не тільки граматично безпідметові: в них узагалі нема дієвої особи, в дієприслівникові-присудковій лежить поняття *хтось зробив* (див. вище, ст. 54); інструменталь дієвої особи тут зайвий і з логічних причин неможливий. У фразі — *Походжено та поброджено вороними кіньми* Чуб. V, 52 — інструменталь не є дієва особа, а знаряддя: хтось походив та побродив вороними кіньми. Отак, як би сказати: злодія вбито *ножем*. Також: — Село *військом* (інструм. знаряддя) сплюндрують Шух. 274. Гроші, кажуть, закопано і затоптано *кіньми* НКл. 36. — В усіх цих випадках може бути питання *чим?*, а не *ким?* Інструменталь узагалі можливий (у пасивних зворотах) там, де можна вжити питання *чим?* Це питання стосується не тільки до виразного поняття знаряддя; поняття, що виражене в інструменталі в пасивному звороті, може бути виражене номінативом у відповідному активному звороті: — Ці маєтності *відкуплені* у

татарви... польською кров'ю Кул. VI, 618. Переходить він у вироблений мертвою схоластикою світ ів. 620 (у цьому прикладі пасивний дієприкметник не править за присудок, але стосунок його до інструменталія такий самий). Дослідими німецького вченого давно вже доведено, що... — Можливі тут і активні звороти з особовими дієсловами: — Переходить він у світ, що виробила мертва схоластика. Досліди німецького вченого давно вже довели, що...

При пасивних дієприкметниках, також при пасивних дієсловах на *-ся* інструменталеві дієвої особи в російській мові може відповідати в українській мові генітив дієвої особи при прийменнику *від*: — Будь воно *прокляте від мене* Пир. Ти янгол *від бога присланий*, щоб мене пожалувати Кв. Був *спокушуваний від сатани* Гр. Земля *від бога зроблена* Гр. Ти ще будеш *битий від мене* Гр. Хмельницький, *поставлений від царя* замість Мазепи, знаходився тоді в Гетьманщині Стор. 325. Коли судилося йому (українському народові) розвись, то розів'ється він не так, як йому звелять *навчені від чужоземців* сусіди Кул. VI, 172¹. І хоч вони й жили під державою руською за часів Петра Великого, а в своїх розпорядках *урядкувалися від гетьманів* Стор. 325. — Цей генітив дієвої особи з прийменником *від* може бути й при дієслівних речівниках на *-ння*: — Було й не без *підучування* народу *від* притиснених чи завидливих *попів* і *ченців* благочестивих Кул. VI, 338.

¹ Пор. у білоруській мові: — Такъ ему отъ лихихъ людзей зробляно. — Матеріалы для изученія бѣлор. говоронъ, Изв. 1898, т. III, кн. 3, прилож., ст. 50; див. Е. Ф. Карский. Бѣлоруссы, т. II, 15, 73—74; у польській мові: — Śmierć i żona od boga przeznaczona. У сучасній польській мові конструкції, що значінням відповідають зворотові *ablativus auctoris*, складаються з акузатива при прийменнику *przez*: — ogłoszony przez niego list; dzieło zostało przez autora wydane.

§ 4. Інфінітив

Інфінітив инколи зберігає в українській мові іменне поняття там, де в російській літературній мові можна б сподіватися речівника: — Принесла *снідати*. Подала *вечеряти*. Та йди лучче додомоньку *вечерять* варити Пісня. Варила *обідать* НКл. 71. Вона мала від нього *їсти* та *пити* та всякі убори Шух. 275. У тім місті мали вони усього: гроші, *їсти*, *пити* іб. 106. На зворот *своє бути чи не бути* у Кулішевій фразі — Найпишніший цвіт європейської аристократичної цивілізації і глибокі пласти темного простолюддя боролись тут за *своє бути чи не бути* Кул. VI, 172 — треба дивитися, як на перенесене з Шекспірового “Гамлета” *to be or not to be*, зворот, що став фразеологічним і може за одно загальне поняття правити (*своє бути чи не бути*).

А. Інфінітив із особовими дієсловами

1. Підметовий (суб’єктивний) інфінітив, тоб-то інфінітив, що стосується до підмету і що вкупі з особовим дієсловом становить одно присудкове (предикативне) поняття (вона *хоче їсти*), може від особового дієслова відмежуватися злучником *щоб* там, де з погляду літературних звичок можна б не вживати злучника: — Як же лягла на постіль, так і *не подумала, щоб спати* Кв. 52. Вісь вломилаь, чоловік *хоче, щоб підв’язать* як-небудь іб. *Пішли, щоб землю озирать*, де їм показано селитись Котл. — Це явище можна б прикласти, де є потреба висунути чинність, що в інфінітиві.

Підметовий інфінітив має місце й там, де з погляду літературної мови можна б частіше сподіватися підрядного речення¹ із злучником *щоб*: — Понесу я йому їсти, чи не скаже мені *сісти* (= *щоб я сіла*) Чуб. V, 199. *Скажемося поховати* обоє в одній ямці іб. 209. *Скажи ж собі, пане-брате,*

¹ Терміном *речення* означено тут, як і далі, складову одиницю *фрази*, синтактичної цілості.

домовину зробити ів. 385. Хвалилася бити ів. 454. Хвалилися три ляшеньки козаченька *вбити* ів. 385. Послав гонців до царя, що він іде до його в гості і *жде вітатись* з їм на цім полі Нар. 321. Діти мої, діти! Є вас, як цвіту по всьому світу, тільки вас коло матери *нема* потомлені віка *звести* МВ. I, 54.

Підметовий інфінітив, що зв'язаний з особовим дієсловом злучником, має в українській мові паралельні собі дієслівні форми минулого часу: — А я роду не такого, *щоб любила* (=щоб любити) ледачого Гр. Не втямив з ляку, *де б сховався* Гр. Хто б мав таке слово пишне та красне, *щоб* так, як на картині, *змалював той монастир* Кул. Чорна Рада. Хто такий дурний, *щоб* сам на себе *визнавав* таке? МВ. II, 119. І ходили собі, кошики плели, так із пруття, *аби жили* Яв. 27. Все ті гроші з собою носить, *аби не згубив* ів. Зрадилися, *куди б пішли* Шух. 208. Зажурилася перепілонька, *де б* вона гніздечко *звила* Гн. Кол. і щ. 258. Ой мати, хочу їсти, та боюся в погріб лізти, та боюся, *щоб не впала* Ном. 10850¹.

Пор. також: — Де б я тебе заховала Рудч. I, 214. Де б я вас дів. Що б я робив та ин. проти відповідних зворотів у безпідметових конструкціях із інфінітивом: — Де (б) мені тебе заховати, де (б) мені вас діти, що (б) мені робити та ин. Ці особові дієслівні звороти можливі тільки з часточкою *б*; інфінітивні можливі і з названою часточкою і без неї.

2. Форми минулості від доконаних дієслів *узяти, ся, (яти), стати, почати, зачати* та ин. у сполученні з інфіні-

¹ Пор. у давнішій російській літературній мові: — Но ждал ли новых я хлопот, *чтоб был* обманут Гриб. Позволь, *чтоб* пред тобой *открыл* я притчею простой, что размышленья мне внушили Крыл. — Приклади взято в Потебні Зап. II, 438.

Хибний є погляд Богумила й Житецького, що вбачають для цієї конструкції ("Идетъ до насъ Христосъ не для того, жебы грѣшныхъ людей одослалъ до пекла") латино-польський взір. — Начерк історії літер. української мови, Україна, 1914, II, ст. 18.

тивом надають чинності, що в інфінітиві, характеру починання в минулому, як у російській літературній мові форми минулого часу від *стать*, *пуститься*, *приняться* та ін: — Вийшла стара мати, *узяла нарікати* Гн. г. 201. Ой не встиг козак Перебийніс та до могили доїхати, як *узяв* джуро, як *узяв* малий з пістолів *палити* Метл. 40. Вилізла на дзвіницю, *взяла* на гвалт *бити* Гр. *Взяла* дівчина білі руки *ламати* Гр. Як *узяв* він *їхати* Гр. *Узявся* *творити* просто літературу Єфр. іст. письм. 336. Виїхавши за городок, *узялися* *стріляти* Гр. *Взяла* мила *утікати* густими лугами Чуб. V, 92. Як *узяла* *перти*, — вигнала з води Рудч. I, 88. *Взяли* *їхати* Яв. 265. Тоді *взяв* дуже *плакати* Яв. 240. Злодії... *взяли* під дубом *огонь класти* Яв. 226. Син *взяв* *кричати* на старого, а старий *взявся* *просити* Яв. 25¹. — У галицько-українських говірках інколи чути тут форми минулості і від *яти*: — Як *яли* її *дзюбати* дзюбками, *яли* їй *проповідати* Яв. 32. *Яв* він їй *казати* Яв. 263. Вона тоді в ноги як *яла* *утікати* ів.

Летів орел через море, *почав* воду *пити* Чуб. V, 287. Пи-сане ж слово руське... (Литва) *почала* *способити* до своїх грамот і уставів Кул. VI, 418. *Зачав* на ту сопілку *грати* Яв. 235. Та *зачав* милий з конем *потопати* Чуб. V, 376.

Став у скрипку *грати* Шух. 4. Прийшла ж її мати та й *стала* *ляяти* Чуб. V, 341. Дивилися чорні очі та й *плакати* *стали* ів. 309. *Став* козак *дрімати* ів. 278. *Став* *прохати* у

¹ Від зворотів із формами минулості від *узяти* при інфінітиві треба відрізнити звороти, де замість інфінітива є особова форма відповідного дієслова; між обома особовими дієслівними формами часто має місце злучник *і, та*: — Тоді він *узяв та* горобців наслав Гр. Гречка розцвілась саме, а мороз *узяв та й* заморозив Гр. От вони *узяли й* пішли з свого дому Нар. 339. Дівка *взяла, виметала* гній Яв. 240. — Тут форми *узяв, узяла, узяли* не мають характеру починання, а тільки протягають процес чинності, що в головному дієслові. Також у формі вольового способу на означення минулого часу: — Сестра *візьми* та й *зазнайся* з змієм НКл. 71. Також у прийдешньому часі: — Оце, кажуть, по весні *возьме* він і *викине* з гнізда Нар. 16.

старости до себе Нар. 238. А ще гірше *стали сміяться* Катрі й Хвесі Нар. 323.

Пустився з нею іти з ліса Шух. 152. Пустився я йти, коли дощ Гр.

Усі вказані дієслова, крім дієслова *стати*, можна у відповідних формах прикласти до інфінітива головного дієслова, щоб надати чинності характеру починання в прийдешності: — Візьму працювати, почну читати та ин.

Від доконаного дієслова *стати* із значінням починання при інфінітиві головного дієслова можливі в українській мові тільки форми минулого часу. Російська мова вживає й форм прийдешнього часу від *стати*.

Що до форм на означення прийдешності від дієслова *йти*, то вони тепер уходять у склад форм прийдешнього часу: робитиму, писатимеш. Ці форми в наддніпрянських говірках не мають тепер двійности в значінні і становлять одну граматичну форму, так само, як і *буду робити, будеш писати*. Потебня вважає, що форми *робитиму, писатимеш* зберігають іще кінцевими *-му, -меш* і д. відтінок починання і що вони значінням відрізняються від форм прийдешнього часу з *буду, будеш...*, хоча й признає, що инколи важко значінням відрізнити обидві ці форми — Зап. II, 366–367.

Щоб живіше віддати той відтінок починання в минулому, мова замість форм минулого часу вживає при інфінітиві форм прийдешнього часу або форм вольового способу (imperativ): — Дід, послухавши баби, і *зачне дочку бить* Рудч. II, 55. Як *візьме розмовляти*, біле личко цілувати Чуб. V, 103. От Галя й *почни кректати* та охати Рудч. I, 134. — Живістю, рухливістю присудкової чинности стоять близько до вказаних вислови, де за присудок править самий інфінітив, що при йому можна б здогадатися пропущеного особового дієслова з відтінком починання: — Прийшли, аж сидить; *гукать* — не чує Нар. 139. Я одхибнувсь кудись, а вони кавуни *красти* Гр. — Так само й у російській мові.

3. Звороти, де присудкова чинність виражена інфінітивом з особовими формами від дієслова *мати*, можуть певним своїм відтінком відповідати російським безпідметовим зворотам із дативом дієвої особи: — Не знаю, з ким *жити маю* Метл. 78 = рос. Не знаю, с кем мне жить (= с кем мне жить придется). Як я *маю* до тебе *ходити*, коли нас будуть вороги судити Метл. 44 = рос. Как мне к тебе ходит... Кто має діток *доглядати*, то той буде ці віти ламати Метл. 272 = рос. Кому за детьми смотреть, тот...

У таких зворотах — Як вас *маємо звати*? Гр. Щось *маю* тобі *сказати*. Скоро вже й весілля *малось бути* Гр. Чи зійшло сонце? — *Мало зійти* вже Гр. — особові форми від *мати, ся*, що вкупі з інфінітивом становлять присудок, значінням дорівнюють у російській мові особовим формам при інфінітиві від *б ы т ь д о л ж н ы м б е з в і д т і н к і в б ы т ь о б я з а н н ы м , б ы т ь п р и н у ж д е н н ы м , в ы н у ж д е н н ы м*: я *маю* ще сьогодні листа написати — “я должен еще сегодня письмо написать”, — але рос. “я должен письмо написать” в тому розумінні, що обставини мене змушують листа написати — я *мушу* листа написати; рос. “я должен письмо написать” в розумінні “я о б я з а н письмо написать” = укр. я повинен листа написати.

Особові форми від *мати, ся* при інфінітиві можуть вказувати на намір і відповідати російським особовим формам від *намереваться, собираться*: — Козак дівку вірно любить, зайняти не сміє: тим я її не займаю, що *сватати маю* (= рос. собираюсь, намереваюсь сватать) Метл. 105. А ці воли за що *маєте продати*? Гр. Голуб голубоньку та покинути *має* Метл. 78. Через тиждень Леонид Семенович *має виїхати* до Київа Лев.

В одному з сурядних реченнів, що з них складається зложена фраза, форми минулого часу від *мати, ся* при інфінітиві можуть указувати на нездійснений намір; причина нездійсненого наміру становить у таких разях зміст дальшого сурядного речення: — *Малося йти* в город, та дощ не пус-

тив Гр. Подай, мила, білу руку, щоб бачили люде, що мала-ся чужа бути — тепер моя будеш Гр. Прийшов до сонного, мав його зарізати, аж тут де взявсь Н, оборонив Кв.

4. Сполучення *було, було б* з інфінітивом значінням дорівнюють зворотам *слід було, слід би було* при інфінітиві: — Перше *було напиться* та й поговорити Чуб. V, 280. *Було не йти* в Крим по сіль ів. 457. *Повчитись було* у кривого Хоми Кв. *Було* тобі, моя мати, цих брів *не давати*, та *було* тобі, моя мати, щастя й долю *дати* Пісня. *Було б не рубати* зеленого дуба, *було б не сватати*, коли я нелюба Пісня.

Відзначаю тут зворот *щоб було* при інфінітиві у непрямо-му значінні рос. что бы стоило при інфінітиві: — *Щоб було взять* казанок та тоді і гроші забрать, а то, бач, не презуміли НКл. 40.

Б. Зворот номінатив + інфінітив, що значінням відповідає безособовому дієслову + інфінітив у конструкціях безпідметових

Паралельно до безпідметових конструкцій типу “(мені) хочеться робити” із дативом дієвої особи або без його, де дієслово у звичній безособовій формі (3-я ос. однини) вкупі з інфінітивом становить присудок, українська мова знає звороти, де замість дієслова є відповідній речівник у номінативі: — А кому *хіть* (= а кому хочеться) прокльони на свою душу *ухватить*? Нар. 238. *Неподоба ж би* була мені, ведучи свою повість, раз-по-раз зупинятися Кул. VI, 5. *Неподоба зірці без місяця ізіходити; неподоба дівці до козаченька виходити* Пісня. Не до всякого номінатива є відповідне безособове дієслово, напр.: — *Неспромога* мені це *зробити* Гр. *Несила* мені це *зробити* Гр. Така її досада гризе, що вони вкупці, *а розлучити несила* МВ. — Замість датива дієвої особи може бути відповідній атрибут, що стоїть у згоді з підметом: — *Неспромога моя наймита держати* Гр. Де у фразі *нема* слова, що стоїть у згоді з речівником у но-

мінативі (як — *неподоба була, неспромога моя*), там цей речівник може набути прислівникового значіння, і конструкція тоді споріднена з такими конструкціями, як “*жаль мені кидати вас*”, “*треба привикати*”, де теперішні прислівники *жаль, треба* були колись речівники-номінативи.

В. Інфінітиви *знати, чути*, що значінням відповідають прислівникам *відомо, видно, чутно*

У фразах — *А коні не знати*, де подівались Рудч. I, 112. *Не знати*, кому тепер віру дати. *Сліди знати*. *Не знати*, де поділася Яв. 187. *Це я не знати* чого злякалася Барв. 195. Тільки й *чути*, що через греблю по лотоках водиця цідиться Кв. Клект орлячий з-під хмари *чути* Ном. 499 — інфінітиви є того самого значіння, що відповідні прислівники *відомо, невідомо, видно, чутно*. В українській мові вживаніші тут інфінітиви проти прислівників; у літературній російській — навпаки, переважають прислівники *известно, неизвестно, видно, слышно* проти інфінітивів *знать, не знать, видать, слышать*.

Також у підрядному реченні (із злучником *щоб*) у значінні минулого часу: — *Гроші, кажуть, закопано і затоптано кіньми, щоб не знать* сліду НКл. 36.

Г. Самостійний інфінітив

У фразах — *Чи їсть, чи п'є, чи говорить?* — *Не їсть, і не п'є, а говорить* (= а що до того, щоб говорити, рос. а что касается...) *говорить* Кв. Злодіяка такий, що ні з чим не розминеться: і цигана обдурить, і старця обікраде, а *пити* (= а що до пиття), так не переп'є його й Данилка Кв.¹ — інфінітив у позиції самостійній, тоб-то ні від дієслова, ні від імення незалежній, висовує ту чинність, що має на собі психічний наголос і що повторюється в особовому дієслові. Такий

¹ Приклади взято в Потебні Зап. II, 441.

інфінітив може покривати собою злучні звороти *а що до (того, щоб), а що з інфінітивом або з відповідним дієслівним речівником: а що до того, щоб пити; а що пити; а що до пиття.* Див. § 17. Злучні звороти, п. 37.

Самостійний інфінітив знає й російська і польська мова.

Г. Інфінітив при речівниках та прикметниках

1. Інфінітив при речівнику може і значіння атрибутивне мати, і на ціль вказувати: — Не *звір* я людську кров *пролити* Гр. І вже мала *признаку пізнавати* його Шух. 125. Нарядив він новий *серп* пшениченьку *жати* Гр. Чи бог *дитина* дурнів *слухати* Ном. 4120. Чи не було *річеньки утопиться* мені, чи не було *кращого улюбиться* мені Чуб. V, 537. Один *колос* діток *годувати*, другий *колос* челядь *годувати*, третій *колос* горільці *куриться* Чуб. V, 555. Вложив він сюди *весь дар* свій *промовляти* серцем до серця Кул. VI, 476. *Ополонка* воду *брать* Шевч. *Вода* дітей *купати*, *машина* *шити*.

Такого роду інфінітивом можна заміняти дієслівні речівники на *-ня* у надто часто вживаній у сучасній літературній мові і мало в народній мові вживаній позиції генітива, що залежний від речівника, див. § 13. Замість: — тіла, що мають властивість притягання, треба: — тіла, що мають *властивість притягати*; замість: — спосіб збирання матеріялів, спосіб швидкого піднесення продукції сала й м'яса, краще: — *спосіб збирати* матеріяли, *спосіб швидко піднести* продукцію сала й м'яса.

На заміну інфінітивами дієслівних речівників на *-ня*, *-ття*, що стоять у генітиві і що залежні від другого речівника, проф. Є. Тимченко каже: “Генітив дієслівних на *-ня*, *-тя*, напр.: Абы блуд забытя старых и досконалих рѣчей в забыте не привел AS. I, 123 (1502); под час поѣманя его святой милости от Жыдовъ Пом. у. м. III, 22; — прощай, прощай, люба моя, прийшов час розстаня Гол. I, 375 — не

властивий народній мові; у таких випадках замість дієслівних речівників на *-ня, -тя*, ми подибуємо інфінітив, напр.: Прийшов час родити дитину Чуб. II, 41¹.

Інфінітив може тут мати перед собою злучника *що* або *щоб*: — Там перелазик такий є, *що перелазить* Гн. 6. Машина, *що шити*; вода, *що дітей купати* і вода, *щоб дітей купати*. Злучник *що* може бути при інфінітиві тільки атрибутивного значіння; *щоб* може бути і при інфінітиві атрибутивного значіння і при інфінітиві з значінням ціли.

Інфінітив атрибутивного значіння, із злучником *що* чи без його, може инколи мати паралельний применниковий зворот із речівником у генітиві: Машина (що) шити = машина до шиття; вода (що) купати, ся = вода до купання.

2. Інфінітив, що при прикметниках, має вкупі з прикметником функцію присудкову: — Огонь і вода *добрі служити*, але *лихі панувати* Ном. 10302. *Широкі* ворота *увійти*, та *вузькі вийти* Ном. 5362. *Цікавий* він *був її видіти* Шух. 250. Хто не звик правди поважати, той завше *ласий панувати* Ном. 1132. Найму собі цимбали, *щоб ніженьки дримбали*, найму ще собі баса, *бо робити не ласа* Чуб. V, 1155.

Інфінітив із другим номінативом та другим дативом див. при дієсловах із другими відмінками, § 6, Є.

Д. Інфінітив із генітивом

Інфінітив перехідного значіння, стоячи по особовому дієслові, має по собі часто не акузатив, а генітив. Приклади: — *Пішли у Безверхий хутір короваю бгати* Кв. Приїхала до свого двора *квіток* пришивати Метл. 197. Іде ж моя мати *калини* ламати, а за нею мій братічок *зозулі* стріляти Метл. 257. А як прийдеш *ніжок* мити, я й знов учеплюся Грінч. М. III, 320. Іде до сусіди *невістки* судить Чуб. V, 751. Вийшла свекруха *невістки* будити ів. 693. Прийшов до

¹ Функції генитива въ южно-русской языковой области. Варшава, 1913, ст. 186.

їх *жорен* позичати Рудч. I, 37. Пішли з нами молоді дівчата зеленого *жита* жати Чуб. V, 535. Вийшла мати *ворит* одчиняти іб. 661. Ой перестань, козаченьку, *люлечки* курити іб. 937. Забулась взяти з собою малої *дитини* іб. 630. *Сіней* забула замкнути Рудч. I, 20. Діждав *рясту* топтати Ном. 4814. Хто ж його навчив *листів* писати, *книг* читати? Чуб. III, 306.

Зрідка маємо й генітив після інфінітива, що входить у склад прийдешнього часу з особовими формами *буду*, *будеш* і д.: — Буду *хати* підмітати, малі діти колисати Чуб. V, 833.

Такий інфінітив, що з генітивом, має своє походження з колишнього супіна (давня дієслівна форма на *-ть*: **byrati*, **dati* проти інфінітивів **byrati*, **dati*). Супін мав місце по дієсловах руху і мав при собі генітив. Згодом, коли форми супіна змішалися з старим інфінітивом, то перенесли свою конструкцію з генітивом і на старий інфінітив. Отож тепер інфінітив із генітивом стоїть не тільки по дієсловах руху, а й усякої іншої чинности. Але старий інфінітив, що мав при собі акузатив, і собі вплинув на інфінітив, що з супіна, так що часом і по дієсловах руху і по дієсловах іншого значіння стоїть інфінітив із акузативом: — Поїду доганяти *літа* молодії Чуб. V, 362. Покинь *гусоньки* завертати Гр. і паралельно: — Покинь *відер* набивати Чуб. V, 428. Прийшла ж тая удівонька *пшеницю* глядіти Чуб. V, 856. Женить *баранців* пасти Яв. 71.

Проф. Є. Тимченко думає, що конструкції з акузативом властивіші західнім говіркам¹. По таких із вище поданих прикладів, як — *Сіней* забула замкнути Рудч. I, 20. Діждав *рясту* топтати Ном. 4814. Хто ж його навчив *листів* писати, *книг* читати? Чуб. V, 306 — можна судити, що генітив може тут мати місце і через вплив тих особових дієслівних форм, що взагалі з генітивом в'яжуться: *забути чого*, *діждати чого*, *навчити чого*.

¹ Функції генитива, ст. 139.

Генітив має також місце і по інфінітиві, що при особовому дієслові з запереченням: — Не хоче мати віддати *дівчини* за його Метл. 109. Не хотів я, мати, *сирітоньки* брати Чуб. V, 409. Не вміла нас шанувати, як *здоров'я свого* ів. 83. Не знали наші батьки *панщини* робити ів. 1064. Не хоче чоловік *правди* говорити ів. 635. Я не зарікався *иншої* любити ів. 388. Не сказали мати *теї дівчини* брати ів. 312.

Інфінітива з генітивом мова вживає по прислівниках заперечних і незаперечних у фразах безпідметових: — Гайдамацьких *грошей*, кажуть, страшно брать: вони нечисті НКл. 52. Ніде ж мені *гнізда* звити Чуб. V, 807; Метл. 211. Нема чим *ватри* розкласти Шух. 156. Годі, жіңко, годі, любко, *цього* говорити Пісня. Годі вам по винницях *горілок* курити, по броварнях *пив* варити Кул. I, 15. Дума про Ів. Ковч. Жаль мені кидати *тебе молодой* Чуб. V, 45. Тяжко мені кидать *тебе молодой* Пісня. Ой шкода мені *літ* утрачати і козацької *вроди* Чуб. V, 1038. Де ж тобі, мила, *шитой* (*сорочки*) узяти Метл. 269. Ой брате мій, брате, де *неньки* узяти Бал. 92¹.

Також із акузативом: — Ой годі, мати, *сльози* проливати. Чуб. IV, 171.

Генітив буває також при інфінітиві в безпідметових фразах із заперечними займенниками: — Ні до кого ласкавого прихилити *головоньки* Чуб. V, 456. *Ярої пшениці* (ні з ким буде) у снопи в'язати ів. 869.

Характеристична є конструкція особового дієслова руху з генітивом, де інфінітива нема, але де, виходячи з звичніших конструкцій, можна б його здогадатися: — Хай *виряджає* його *молока* до зайців Шух. 127. Ой *піду* я до сусідочки *відра* Чуб. V, 642. Ой *піду* я та до другої (сусідки) *вогню* ів. 643. *Біжи соли* Пир. *Піди коржиків* ів. Через кілька день

¹ Останні три приклади взято в проф. Є. Тимченка: Функції генитива, 141–144.

я знов вернувся до хазяїна, *кинувся сиру*, а його й слід про-
тив Нар. 159.

Такі конструкції могли постати під впливом тих рясних
конструкцій, де генітив при інфінітиві, що з супіна, є по-
дієсловах руху¹. Могли вони утворитися й незалежно від
інших конструкцій². Відзначаю, що у вказаній конструкції
в генітиві є ім'я матеріальне (рос. *вещественное*), тоб-то ге-
нітив має характер партитивний.

§ 5. Дієслівні речівники

У народній мові дієслівні речівники на *-ння* не мають того
широкого застосування, що в літературній. Це з багатьох
причин зрозуміло, а надто в науковій термінології. Проте
сучасну літературну мову треба очистити від деяких невла-
стивих, чужих українській мові конструкцій з дієслівними
речівниками: ті конструкції не засобляють літературну мо-
ву, а занечищують її: народня мова знає відповіднього зна-
чіння інші конструкції. Про це нижче.

Найчастіше вживану в народній мові конструкцію з
дієслівними речівниками на *-ння*, *-ття* в акузативі по прий-
меннику *на* маємо по дієсловах руху. Така конструкція зде-
більшого вказує на ціль. Позицією і загальним значінням
такий дієслівний речівник збігається з інфінітивом, що з да-

¹ Паралельне явище, де можна б здогадатися інфінітива по особовому
дієслові, можна вбачати й у таких зложених фразах, як ото: — А я піду
до дівчини, чи змита головка Чуб. V, 128. Коронний гетьман послав до
дніпрових козаків: чи велика гординська сила Кул. VI, 184 — де проти
генітива маємо підрядне або сурядне речення, яке в'яжеться з тим понят-
тям, що могло б бути в інфінітиві.

² Є вони й у литовській мові. У відповідньому явищі в білоруській мові
Є. Карський вбачає в генітиві цієї конструкції генітив причини з відтін-
ком ціли, зіставляючи тут такі явища, як — *тошнѣшынько того* (= *отъ*
того), *раз старуха пашла вады и видить; чаго ты прышоу, вовче?* —
Бѣлоруссы, т. II, ст. 148.

внього супіна: — *Вибігла його мила на розпитування* (= розпитувати) Чуб. V, 673. *Да піду я у садочок на гуляння* (= гуляти) іб. 545. *Пустив коня вороного на попасання, сам приліг к сирій землі на спочивання* (= спочивати) іб. 777. *Під вечір (сонце) іде зовсім на спочивання* Гр. *Да поїдем, братці, на прогуляння, на розглядання* Чуб. III, 283. *Переїхав у цей замок на життя* (= жити) з своїм посемейством Стор. 425. *І те піде на докінчення* (= щоб докінчити) хати Етн. 42. — Крім останнього прикладу, де можливий вплив літературної мови¹, ніде дієслівний речівник не має по собі другого залежного речівника в генітиві.

Де зворот із прийменником *на* та з дієслівним речівником в акузативі є не по дієслові руху, а по речівнику, там цей зворот має значіння атрибутивне: — *Годину урве собі на гуляння парубоцьке* МВ. II, 11. *Поки докопаєшся до каміння, то грошей піде, а (грошей) на ламання* треба ще Гр. *Водиця на вмиваннячко, рушничок на втираннячко* — З пісні. І в цій позиції дієслівний речівник може мати паралельні конструкції з інфінітивом: *водиця* (що, щоб) *вмиватися*, *рушничок* (що, щоб) *втиратися*. Пор. вище § 4, Г. І тут дієслівний речівник не має по собі другого залежного речівника в генітиві.

Вказую на зворот *на вічне віддання*, що має значіння прислівникове: — *Позичив ледачому гроші, десь на вічне вже віддання* Гр. *Шість кабанів чорт мав, бідному чоловікові дав і на вічне віддання пропало* Гр.

На невластиві українській мові звороти з дієслівними речівниками на *-ння* та з прийменниками, що в народній мові їм відповідають звороти з дієприслівниками, особовими дієсловами та з інфінітивами, вказано у відповідних місцях при дієприслівниках, § 2, і при інфінітивах, § 4. Ще раз даю на увагу деякі характеристичні з уже раз наведених прикладів і додаю нові. Замість: — п р и д о с л і д ж у в а н н ю

¹ Автор запису своїми, думаю, словами віддав тут те, що чув на селі.

цього питання, при означуванні напряму вітру, при пристосуванні до нового способу життя, по дослідженню або після дослідження цього питання, по скінченню дослідів та ин., де в дієслівних речівниках виражена назва чинності, — треба: — *досліджуючи* це питання, *означуючи* напрям вітру, *приспосовуючися* до нового способу життя, *дослідивши* це питання, *скінчивши* дослідів та ин. Можливі тут і інфінітиви, і особові дієслівні звороти: — як *досліджувати* це питання, як хто *досліджує* це питання. Обминаючи тут дієслівні речівники, рівночасно обминаємо й так рясні у сучасній літературній, а так мало народній мові властиві генітиви, що від речівників залежні. Замість: — Але вияснити походження форм поезії без змалювання походження самого слова... треба: — Але вияснити походження форм поезії, *не змалювавши* походження самого слова... а ще краще й простіше, хоч і з певним відтінком, бо більше висунений дієслівний елемент: — Але вияснити, звідки походять форми поезії, *не змалювавши*, звідки саме слово походить... замість: — Для дослідження цього питання... краще: — *Щоб дослідити* це питання. Замість: — Його прислано для перевірення правильності дослідів... треба сказати: — Його прислано *перевірити* (чи *вивірити*) правильність дослідів... або: — Його прислано, *щоб він перевірів* правильність дослідів... або: Його прислано перевірити (або: *щоб він перевірів*), чи правильні дослідів. — Ці три паралельні конструкції мають певні відтінки одна проти однієї, і ми можемо дати перевагу тій чи іншій конструкції, як до того, який елемент хочемо висунути у фразі: особовий (*щоб він перевірів*) чи неособовий (*перевірити*), речівниковий (правильність дослідів) чи прикметниковий (чи правильні дослідів). Замість: — Можна не допустити вівсюг до розсіювання ним свого насіння... треба: — Можна не допустити, *щоб вівсюг розсіяв* своє насіння... або: — Можна не допустити *вівсюга* (вівсюг), *щоб він розсіяв* своє насіння.

Замість: — Кожний прогаяний... день погрожуватиме з а с м і ч е н н я м ґрунту вівсюгом... треба: — Кожний прогаяний... день погрожуватиме *засмітити* ґрунт вівсюгом. — у Кулішевій фразі — Приїжджають до тебе з Січи з а д л я у з я т т я т і л ь к и п о д а р у н к і в (Чорна Рада) — можна підкреслений зворот вважати за полонізм.

Російське з а н е и м е н и е м дається по-українськи перекласти зворотом *не мавши*.

Морачевський у своєму перекладі євангелії обминає інфінітивами та особовими дієслівними зворотами такі конструкції, де дієслівний речівник має залежний від себе відмінок, як ото — Сей перепис був перший, як *став править* Сирією Квириній (Л. 2, 2), — а в Лободовського: — *за орудування* Квиринієвого Сирією; у Мор.: — *розмножаться* усякі кривди (Л. 24, 12), а в Лобод.: — через *прибільшення* беззаконства; у Мор.: — як скінчив Ісус *навчати* учеників своїх (М. 11, 1), а в Лобод.: — як скінчив Ісус *нарозумлення*. В тім, Морачевський намагається обминути узагалі речівників там, де їх можна замінити дієслівними зворотами: — і земля *трястиметься* там і там (М. 24, 7), у Лоб.: — *буде землетрясення* місцями; у Мор.: — *от лежить він, щоб попадало й повставало* (Л. 2, 34), у Кул. і в Лоб.: — *на паденне і вставанне*; у Мор.: — *Тинявся* я на чужині, а ви дали мені притулок (М. 25, 35), у Кул.: — *Був чужинцем* і ви прийняли мене. — П. Житецький на це каже: “Взагалі ми бачимо, що Морачевський тягне до розімкненої мови, де дієслівні елементи мають перевагу над іменними, а сурядні речення над підрядними, — це цілком відповідає складові народньої української мови”¹.

Українська мова, обминаючи дієслівні речівники з прийменниками *при, по, для* та *ин.* у вказаних невластивих їй зворотах, знає їх здебільшого з прийменниками *на, за*. Про звороти з прийменником *на* та з дієслівним речівником в

¹ О перев. єванг. на малор. языкъ, ст. 38.

акузативі див. вище. Звороти з прийм. *на* та з дієслівним речівником у льокативі мають значіння часове: — Криваві чвари татарські... почались хиба на скінчання XV століття Кул. VI, 40 — див. Часові звороти, § 21. Звороти з прийм. *за* та з дієслівним речівником у генітиві теж мають часове значіння і відповідають російським часовим зворотам з прийм. *при, во время*: за його царювання, за нашого господарювання (а не: під час його царювання, ані теж: при його царюванні, рос. при его царствовании, во время его царствования), — див. § 21. Часові звороти.

Спинюся на стосунку речівників дієслівного походження на *-ння, -ття* до інших речівників дієслівного походження, передусім речівників чоловічого роду нулевого суфіксу (похід, спад), речівників чол. роду з суфіксом *-к-* (*-ьк-) (спочинок), речівників жіночого роду з суфіксом *-к-* (*-ьк-, *-ьк-) (намовка, приключка) та ин.

Ідучи за російською та польською літературною мовою, де дуже рясні дієслівні речівники на *іє*, українська літературна мова надто часто творить дієслівні речівники на *-ння, -ття* там, де, з народньої виходячи мови, треба б іншого творення ужити. Рясні форми на *-ння, -ття* в літературній мові надто обважують вислів, вносять одноманітність і мало волі дають у словотворі дієслівним речівникам іншого творення, а цим стираються потрібні для багатства літературної мови семасіологічні відтінки.

За вказане явище в російській мові в Буслаєва сказано: “Староруська й народня мова вільніше, як книжна, вживають речівників із родовою ознакою, без суфікса, напр. *повыка* (привычка), *нуда, понуда* (пону́дження), *немога* (изнемо́женіє), *хода* (походка), *топъ* (топаніє), *шипъ* (шип’їніє) і т. ин. Згідно з природніми властивостями нашої мови Пушкін уживає слів *хлопъ* и *топъ* замість *хлопанье* і *топанье*: “Лай, хохоть, п’їньє, свистъ и *хлопъ*”, “людская молвь и конській *топъ*” 1. 127. Жуковськ. “оть топа конскаго дрожали”, VI, 98 — Бусл. 1, 120–121.

Що в українській мові стосунок між дієслівними речівниками на *-ння*, *-ття* та дієслівними речівниками нулевого суфіксу переважно спадається з дотичним явищем у російській мові, то сказане в Потебні за російську мову дається й до української мови прикласти: “Стосунок імен на *-ъ* до імен на *н-иє*, *т-иє* приблизно такий, як у німецькій мові *der spruch*, *der sprung* до речівників з інфінітива *das sprechen*, *das springen*. *-иє*, *-тиє* це тільки ймення чинностей, що дуже рідко переходять в імення осіб та в імення конкретних речей; для свідомости вони видимо дієслівні і вносять у речівник відтінок тривалости свого дієслова. Через те, наприклад, *смотрѣніє*, *обоняніє*, *осязаніє*, *разумѣніє*, *пониманіє*, *прикосновеніє*, *объятіє* це чисті тривалості (длительности) з цілком фіктивними субстанціями, а слова, як *видѣ* (чуття), *цсл. обухъ* (обоняніє), *слоухъ*, *прикосъ*, *въкоусъ*, *разоумъ* (*оу-мъ*), означають здатності, що виступають, як діячі або знаряддя, і більше держать того, хто говорить, на рівні мітичного мислення. *Нюхъ* п. ag. v. instr. (= ім'я діяча або знаряддя; у него нюхъ есть), як п. action. (ім'я чинности) — конкретне, але не конче одноразове: *табаку на одинъ нюхъ*, *звідсіля* — понюшка *табаку*; *нюханье* — тільки многоразова чинність. *Засовъ* (и *совъ* въ *совокъ*), *насосъ*, *заборъ*, *запоръ*, *заваръ*, *ожегъ* (обпален. кіл; *кочерга*), *уторъ* — конкретні речі, знаряддя; *выгонъ*, *сгибъ* *руки*, *выгибъ* *рѣки*, *подъѣздъ* *къ* *дому*, *въѣздъ* *на* *гору*, *подъемъ* *на* *гору*, п. *ноги*, *расколъ* *пера*, *нарывъ*, *прорывъ*, *наплывъ* (на *дереві*) — місця й речі, з цим пор. п. action. (— ім'я чинности): *сованье*, *засовыванье*, *сосанье*, *насасыванье*, *запиранье*, *обжиганье* та ин. Наслідки й речі, що виставлені, як наслідки чинности: *удой*, *уловъ*, *недородъ*, *посѣвъ*, *припѣвъ*, *нажинъ*, *ужинъ*. — кількість *нажато* *хліба*.

Як що ймення на *-ъ* означають чинності, то різниця між ними та йменнями на *-ніє*, *-тіє* все ж зберігається. (Тут наведено першу фразу з поданої вище цитати з Буслаєва О. К.) Здебільшого більша абстрактність імен на *-ніє*, *-тіє* спада-

ється з їх більшою тривалістю і меншою означеністю, закінченістю; більша конкретність імен на -ь з їх одноразовістю, яка відмінно від одноразовості дієслова на -н- не є доконче *миттьовість*: отже “почути крикъ, свистъ, пискъ, звонъ, вой, ревъ, зовъ, призывъ, окликъ”, — можна один, хоча б і протяжний, *кричанье, вытье* — тривале. Отже “взглядъ і глядѣнье, взглядыванье, *выстрѣль* (schuss) і стрѣлянье (schiessen); *чехъ, вздохъ і чиханье*”. Зап. III, 119–120.

В українській мові дієслівні речівники нулевого суфіксу чоловічого роду дуже поширені.

Даю приклади на деякі з них, що їм у російській літературній мові відповідають дієслівні речівники на *-ние (-нье), -тие (-тье)*: — Нема *похону* (влеченія) до роботи Гр. Ізійде віщання наше на *пробуд* (пробужденіє) сонних Кул. VI, 581. Або може... вкинутись у той дурний комфорт, у ту ідольську розкіш, що нема їй ні міри, ні впину, ні *наситу* (насыщення) ів 532. Нас так тяжко тіснять і пригнічують необачні... ми і в тісноті і в *пригніті* (притесненіи) Кул.—Гр. *Присвят* (посвященіє) усіх моїх творів землякам ів. *Прокид* (пробужденіє) від сну ів. Мрячить їм *нетям* (непониманіє) пам'ять ів. Держаться жаданням неситим своім... *задоволу* (удовлетвореніє, удовольствие) неситої страсти ів. (Також: — Це вона говорить із якимсь *задоволенням* Барв. 218). Гроші ті (скарб) заклинені, бо той, що клав, казав: котра рука поклала, то та хай їх візьме; отже той *заклин* (заклятье) мусить вигоріти Шух.—Гр. То не вогонь паше, то лице Мотрине, то не іскри сиплються, то її *кльони* й *прокльони* (проклятіє) Мир.—Гр. По що ж ти їм цей *попуск* (послабленіє, попущеніє) попускаєш? Кул.—Гр. Повінуло тоді по хуторах поетичним *надихом* (вдохновеніє, наитіє) ів. Із цього благословенного навіки *повабу* (влеченіє) виникла їх думка... ів. Гріє її своїм *подихом* (дыханіє) Барв. 537. Я йому дав сокиру до *схову* (храненіє) Гр. З *одкладу* (откладываніє) не буде ладу Ном. 11006. Яким повів очима навкруги, ніби шукаючи в прозорній воді її чарівничого *од-*

світу (отраження) Лев. I, 265. З невмирущими авторами “Марусі” та “Катерини” почали вже простувати до *воскресу* (воскрешение) староруської бояновщини Кул.—Гр. Приймуть ще тяжчий *осуд* (осуждение) Гр. (Також *осуда* людська Чуб. V, 397). *Перешепти* (перешептывание) нічні із ницаками злими Кул.—Гр. Що ти гріхи мої перебираєш? *переступу* (преступление, нарушение закона) дошукуєшся грізно? ів. Коли б еси над тим *перебрехом* (перевирание, извращение фактов) знялась, котрим письменство в нас щороку багатиться ів. Він було сам без *загаду* (напоминание, приказание) свое діло справляє; а без *попиту* ніде тобі в світі і на малий час не одгодиться Гр.

У наведених фразах дієслівні речівники'є або назви чинностей не в їх тривалому процесі, або назви наслідків чинностей. Того самого значіння можуть бути безнаросткові (= безсуфіксові = з нулевим суфіксом) дієслівні речівники жіночого роду: — То *намова* (наущение, внушение, подстрекательство) доконче була, бо він сам не годен те зробити Гр. А нині жаль, *зневіра* (недоверие, сомнение) серденько облягли Гр. Знов у *знемозі* (изнеможение) впала Тетяна на траву Барв. 540. Страшно тебе й слухати, що ти мене на *покусу* (искушение) підводиш Стор. Мав час на *роздуму* (размышление) МВ.—Гр. Це найкраща *оберега* (предостережение, предохранение) від худоби Гр. Застугоніла кінська *туна* Стор. 202. Смерть не так страшна, як *осуда* людська Чуб. V, 397 (пор. вище *осуд*). Одного пригода — другого *пересторога* (предостережение) Ном. 3908.

Рідше народня мова творить на назву нетривалої чинності або її наслідку дієслівні речівники чоловічого роду з наростком *-к-*: — Наум пристав до його з *розпитками* (= розпитами) Кв. Там собі великий та довгий *опочинок* мали Гр. (Пор. Карим очам спання нема, ніжкам *одпочину* Чуб. V, 577). Діти знов напались на батька, щоб ішов до церкви, щоб не робив сім'ї *осудку* (пор. вище *осуд*, *осуда*) Гр. А то й собі риба на *споживок* (потребление) ішла МВ. II, 75. —

Такий самий стосунок до чинности можуть мати також мало в цьому значінні поширені дієслівні речівники жіночого роду на *-ка*, де *-к-* є в безпосередньому сусідстві з коренем: — Така йому *приключка* (приключение) була Гр. Може в них була така *намовка* (= намова), бог їх зна Гр. *Споминка* (= спомин = споминок) про всесвітній потоп Кул.—Гр.

Цього творення дієслівні речівники на *-ка* сучасна літературна мова часто застосовує в мало властивому їм значінні назви чинности і в її процесі і в її наслідку, як ото *доставка*, *перевозка*, та ин. Де треба вказати на назву нетривалої чинности або наслідку чинности, там краще поукраїнськи казати *достава*, *перевіз* та ин.; у розумінні назви чинности в її тривалому процесі (див нижче) треба *доставляння* чи *достачання*, та ин. Як назви чинности або її наслідку українська мова знає й дієслівні речівники на *-анка*, що їм відповідають інфінітиви на *-ати*, *ся*: — Пізно приїхали, бо трапилась *гайанка* (замедление, проволочка) і вісь зламалась Гр. *Поранка* = поранина = порання Гр. *Мовчанка* (= мовчання) не пушить, головоньки не сушить Ном. 1117. Козаки після *побиванок* (поражение) під Кумейками на Говтві і Стариці позаходили в Московщину Стор.—Гр. Посходяться де на *гулянку* (= гуляння, рос. развлечение) під неділю або під свято Мир.—Гр. Вівці тоді саме вийшли на *даванку* (кормление скота) Гр. Сподівалась я невісточки, як ластівочки, собі на втіху. Пішла моя *сподіванка* слідком за рекрутами МВ. II, 12. Я пішов до *бранки* (набор рекрутов), та не здався Шух.—Гр. *Оранка*, *сіянка* — останні слова переважно в значінні часу, коли орють, сіють.

Дієслівні речівники на *-ка*, також *-анка*, мова творить переважно на назви речей на підставі чинности: у такому значінні наросток *-к-* у речівниках жіночого роду дієслівного походження *найчастіше* застосовується. Лежали по землі... дві дошки на *підкладках* з колодочок Лев.—Гр. Я не повірю на слові, хай дасть мені *розписку*, своєю кров'ю написану

Гр. Одежина суконна чорна з сірою *підшивкою* Гр. На *опадці* (впадина) гарне жито родить Гр. Дарма, що голий, та в *підв'язках* Ном. 5071. Схованка, читанка, писанка, крашанка, і д. і. д.

Де треба вказати на самий процес чинности, її тривалість, там мова застосовує дієслівні речівники на *-ння, -ття* від недоконаних дієслів: — Моє ж *панування* — гірке *горювання* Чуб. V, 761. А жаль мені *дієвання*, *дівоцького прибирання* ів. 42. Втопляєтеся добре тим *писанням* Гол. *Бранням* не збіднієш Гр. Набридли синові жінчині *туркання* Гр. Юрба хлопців, їх *тупцяння* і їх піддесливність Гр. Дає нам закон громадянського життя і розумового *прямування* (стремління) Кул.—Гр. За *спанням* та *лежанням* і сорочки не будеш мати Ном. 11301. Як вам не обридло те *гнівання!* Гр. Буде *каяття* на світі — *вороття* не буде Шевч.

Один наросток має в мові різні значіння, як і різні наростки можуть одним яким відтінком спадатися з собою. Мова може бути тільки за переважний відтінок у значінні даного наростка. Так і дієслівні речівники на *-ння, -ття*: означаючи переважно назву чинности в її тривалому процесі, де їм (речівникам) відповідають недоконані тривалі дієслова, вони можуть означати і назву чинности нетривалої, і назву чинности як наслідку процесу, і назву речі, місця (як і вище подані безнаросткові і наросткові дієслівні речівники чоловічого та жіночого роду), де їм відповідають доконані дієслова або недоконані нетривалі дієслова: — Бува там у громаді якесь *знаття* потайне, що прочуває непевну правду доразу МВ.—Гр. Ой згадай про мене, здійми *кляття* (пор. *кльони, прокльони*) з мене, горлице сивенькая Гр. Я без *попитання* не брав Гр. (пор. А без *попиту* ніде тобі в світі і на малий час не одгодиться Гр.) Бувають і *неполаднання* між сусідами Етн. 43. Щире *привітання* Стор. За господським *дозволінням*, за *риб'ячим приказанням* щоб мені було *горщище-киселище* і *бухон хліба* Рудч. II, 87. Нехай ляже *прокляття* на йому Лев. I, 527. *Заклинання* як гадина

укусить Гр. Все тут по-иначому: що снідання в *підобідання* (= підобідній час), а обід аж-ік полудню Гр. Не знаю, що в *криття* (р. верх плаття), що в рукава Ном. 13516. На столах *питення* (питіння) і *їдення* (їдіння) Рудч. I, 75; Яв. 34. Ой уставай, моє *милування*, уже готове тобі *снідання* Чуб. V, 593. Під одним *накриттям* (покрівля) дві хаті Гр. Ото прийшов чоловік з другого села на *поховання* (похорон) та й сам умер з холери Гр. І все твоє *надбання* (надбане добро, надбанок) пожакують Кул.—Гр.

Як сказано, різні наростки можуть одним яким відтинком спадатися з собою. Важко значінням відініти підкреслені дієслівні речівники одного кореня у таких, наприклад, фразах: — Погоня вставала, мене в тернах на *спочиві* минала Гр. Під вечір (сонце) іде зовсім на *спочивання* Гр. Там собі безпечно дев'ятого дня *спочивок* має Гр. Також: — Чому не вивчив? — Яка ж воно *вчінка*, як не дають книжок? Гр. А що я витерпіла з тим *учінням* МВ.—Гр. Рибу і спродував людям... а то й собі на *споживок* ішла МВ. II, 75. Коли що й робиться, то видно, що не для свого *спожиття*, не для себе МВ.—Гр.

Дієслівним речівникам на *-ння*, *-ття* в їх переважному значінні — назві чинности в її тривалому процесі — можуть инколи відповідати дієслівні речівники безнаросткові, або з наростком, у формі множини: — Пусти дочку на *гулянки* (= гуляння) Чуб. V, 170. Сміх — не *реготи* Гр. Піти на *звіди* Гр.

Проти дієслівних речівників на *-ння*, *-ття* більше відтіняють тривалість чинности та її повторність дієслівні речівники на *-анина* від дієслів, що в них інфінітив на *-ати*: поранина, хапанина, балаканина, морганина (рос. постоянное морганье), латанина (рос. постоянное накладывание заплат): — Докучила мені оця латанина: що день божий латки латаю Гр. — Ці речівники на *-анина* вносять собою у вислів певну емоціональність, відтінок нетерплячости, досади.

Більша тривалість чинности відтінена й у речівниках дієслівного кореня на *-ня*: — Це йому так від *сидні* сталось Гр. Не до *сидні* мені Рудч. II, 208. Без його і *гульня* не *гульня* Шевч. Це буде на два годи *балакні* Гр. — І ці речівники вносять певний емоціональний відтінок.

Вказую також на речівники з наростком *-б-а*, що деякими відтінками збігаються з речівниками на *-ння*, *-ття* від відповідних дієслів, означаючи переважно назву чинности в її наслідку, також у її тривалому процесі: — Слухайте, панове-молодці, як то жіноцька *клятьба* (пор. *кляття*) дурно йде Гр. Шкурка за *чиньбу* не стане Ном. 10571 (рос. Овчинка выделки не стоит). Вже сонечко дошкуляє — ото *рійба* (рос. роение) піде Гр.

Дієслівні речівники на *-ння*, *-ття* мають в основі свого творення відповідні пасивні дієприкметники минулого часу на *-ний*, *-тий*. Російська мова творить префіксовані пасивні дієприкметники минулого часу тільки від доконаних дієслів (осужденный, приобщенный, исследованный, примененный), а відповідні недоконані дієслова можуть мати пасивні дієприкметники тільки теперішнього часу (осуждаемый, приобщаемый, исследуемый, применяемый)¹. Утворені у величезній своїй більшості від доконаних дієслів російські дієслівні речівники на *-ние*, *-тие* розширили проте своє значіння, і такими російськими дієслівними речівниками, як *исследование*, *познание* покриваються відповідні українські дієслівні речівники і недоконаного і доконаного значіння: *досліджування* і *дослідження*, *пізнавання* і *пізнання* (відомо ж бо, що українська мова творить пасивні дієприкметники на *-ний*, *-тий*, отже й дієслівні речівники, і від доконаних і від недоконаних префіксованих дієслів). Перекладаючи російські дієслівні речівники, не

¹ Проте й у російській мові є деякі дієслівні речівники, що утворені від префіксованих тривалих дієслів, переважно з наростком *-ива-*: *изнашивание*, *подбадривание*.

треба цього факту з ока спускати і як до потреби вжити дієслівного речівника чи доконаного чи недоконаного значіння.

Ще кілька слів за наголос у дієслівних речівниках на *-ння*. Р. Смаль-Стоцький¹ одностайно наголошує другий з кінця склад, отже й *боронѐння, бавлѐння*. До недавнього ще (1917–1918 рр.) наддніпрянські *засіда́ння, зібра́ння, пита́ння* замінені переважно на *засіда́ння, зібрання, також пита́ння*, очевидно під західнім впливом. Пор. також у Грінченківському словнику *розлучѐння, доручѐння*. Слово, що в Грінч. словнику має форму *обачі́ння* з наголосом на третьому з кінця складі (може під впливом ритмічного наголосу в наведеному на це слово прикладі: — Знайшла мене ой смертонька в чужій стороні, май же, сестро, обачення на діти мої), я записала в містечку Буслав² у формі *обачѐ́ння*: — Вони не мають не людей обачѐ́ння.

§ 6. Особливості в конструкціях із особовими дієсловами

Про особові дієслова при інфінітиві див. § 4, А

А. Особові форми від *бути*

1. Форма *є, єсть*. У народній мові дієслово *є, єсть* може не тільки самостійного бути значіння, а й помічного, коли воно входить у склад зложеного присудка (предиката). Переважно це буває у фразах питайних або в тих підрядних реченнях, які з головними реченнями в'яжуться злучними словами *що, де, коли, куди, який, чий* та ін., тоб-то словами, що ними починаються відповідні питайні фрази: — Здорові

¹ Abriss der ukrainischen Substantivbildung. Wien, 1915, ст. 5.

² Офіційна назва містечка Б о г у с л а в, д. Канівського пов. на Київщині.

були, свині! А чії ви *єсть*? Рудч. I, 5. Що ти *є*? Шух. 2. Та чие ти *єсть*? Март. 191. Вовк вже знав, де той пташок *є* Яв. 49. Тільки ніде не цілуйся з меншою сестрою, де вона *є*, бо забудеш мене Рудч. II, 123. Там бо ляцький дух дізнав, що то *єсть* руський дух, та й почав його бороти Кул. VI, 29. Не признавався, що то він *є* тато Яв. 179. Там в аптеці знають, до чого воно *є* належне ів. 256. Ні, я тебе не пушу, бо я не знаю, що ти таке *є*, у болоті найшовши Гн. 55. Їхали запорожці до цариці на показ, які вони *є* Март. 225. Зазнаю чужої сторони, яка вона *є* МВ. I, 8. Я ні справника і нікого з судящих, що то *є*, і в вічі не бачив, і які вони *є* на твар Кв. 294. Усі начальники знали, що він *є* бравий улан Кв. Коли в чоловіка хліба *єсть* достаток, то в нього в дому всякий буває статок Ном.

Також: — Вы *є* у нас від самого царя постановлені Кв. Мужича правда *єсть* колюча Котл.¹

За помічне дієслово *є*, *єсть* в українській мові Потебня каже: “Третя особа однини *єсть*, *є* при дієприкметниках на -л- раз-у-раз опускається, дарма що вона при йменнях частіше трапляється, як у великоруських говірках і в літературній мові” Зап. II, 248. Заховати *є*, *єсть* у значінні помічного дієслова в зложеному присудку тоді заходить потреба, коли піднести треба присудкову (а не атрибутивну) функцію прикметника чи дієприкметника. Російська мова не має в цьому потреби, в ній бо закінченням відрізняють присудкову функцію від атрибутивної.

Часто вживана в сучасній мові у перекладах форма *суть* *є* форма діалектична, західня: — *Суть* у вас волойки у три радойки Голов. II, 4². *Суть* в мене діти Чуб. V, 856. — На

¹ У XVIII в. форми теперішнього часу від *бути* були ще дуже рясні в російській літературній мові. Див. Е. Будде: Очеркь истории соврем. литерат. русск. яз. Энциклопедія слав. філології. Вып. 12, Петерб., 1908, ст. 103.

² Приклад узятю в Потебні Зап. II, 252..

Наддніпрянщині форма теперішности *є, єсть* замінила собою всі особові форми від *бути*.

Про підрядні речення без дієслова *є, єсть*, що його б із погляду літературної мови можна було сподіватися, див. Іменні підрядні речення.

2. Форми передминулого часу і звороти з *було*. Українська мова, відмінно від російської, заховує форми передминулого часу *почав був, хотіла була, зробили були* і д. Часто ці форми вказують на чинність, що відбулася перед другою, здебільшого минулою, чинністю: — Зникла в Криму республіка, що *спорудили були* славні генуяне Кул. VI, 40. *Дізнався був* владика, що сліпий старець чинить у божому домі одправу і заборонив МВ. Сонечко перше *було* ліпше *світило*, як тепер Гр. Бо цей син мій *умер був* і ожив; *згинув був* і найшовся Морач. перекл. сванг.

Найчастіше звороти з формою передминулого часу бувають того самого значіння, що російські звороти з *было* та з формою минулого часу головного дієслова (*хотел было* читать, но помешали): чинність не доходить своєї завершености, а причина незавершеної чинности пояснена в наступному реченні: — *Пішли були* хлопці, щоб його вирятувати, так не можна й близько підступити Стор. 293. Поблідла, затрусилась, зовсім *була* впала, так кума її піддержала Кв.

Українські звороти з *було* і значінням різняться від форм передминулого часу. Форми *було* (і *бувало*) стоять із формами теперішнього часу і надають чинності в минулому недоконаного й повторного характеру: Вона *було* весь двір *веселить* собою, як зорею МВ. А ще *було*, як *намалює* що-небудь та *підпише*... що це не кавун, а слива, так тобі точнісінько слива Кв.

Отже не — На зборах *постановили було* виплачувати по... але з огляду на дорожнечу... (з протоколу), а — На зборах *постановили були*... У Квітки-Основ'яненка зворот *було* *думав* у фразі, — Це йому дяк *таке* списав, як

він б у л о д у м а в залищитися до протопопівни — русизм, думаю.

Формам передминулого часу може часточкою *б, би й* умовність бути надана: — Як *би* ми *були* знали, то ми *б* тебе *були* не пустили Шух. 68. *Щоб* була я матусеньки слухала, то *б* була я дівонькою гуляла Чуб. V, 347.

3. Опущені помічні дієслова *був, була, були*. Форми минулого часу *був, була, було*, що з часточкою *б, би*, тоб-то з значінням умовности, гаданости, у зложених фразах, — як у реченнях підрядних, так і в головних, — можуть бути опущені, коли вони входять у склад зложеного присудка: — *Не рад би* ти (= не рад би ти *був*) моєму братіку, як *би* в гості прийшов Рудч. I, 85. *Як би* маленький, так задавила *б* Нар. 161. *Ой коли б* ми *позапрягані*, то може *б* ми *й* орали; *ой коли б* ми *та засватані*, то ми *б* розкіш мали Чуб. V, 276. *Ой коли б* я *зозуленька*, коли *б* крила мала, то *б* я тую Україну кругом облітала ів. 402. *Ой як би ж* я *підпалена*, я *б* горіла, не курилася ів 684. На пасіку треба чоловіка, *щоб* не *хапкий* Гр.

Близько до цього факту стоїть і — Закопано і затоптано кіньми, *щоб* не *знать* сліду НКл. 36 (= *щоб* не *знать* *було* сліду).

Б. Минулий час замість прийдешнього

Де є певність, що dokonана чинність у прийдешньому відбудеться, там її инколи можна уявити собі в минулості, як щось уже завершене, тоб-то можна замість форм dokonаного прийдешнього часу вжити форм минулого часу: — сьогодні; завтра ж то, як *увійшла* (зам. *увійде*) в хату, так неначе й не вона: смутна, невесела, очі понурить, сидить, ні з місця Кв. Мовчить, мовчить, і коли в хаті нема ніякого діла, то й *пішов* (= *підє*) собі ів. Нехай же коли мати хоч трохи зморщиться... вже Оксани з хати не виженеш, вже все *забула* (= *забудє*) ів. Зачепи ж її хто словом, спитай об чім-не-

будь, зараз зирк з-під своїх війок, вже й *догадалася* (= догадається), з якою думкою питають її, вже такий і одвіт дасть їй. Там така була розумна, бойка, моторна: що ти їй стань тільки на догад закидати, а вже й *розкомпонувала* (=розкомпонує), що куди йде і до чого їй.¹ Також: — Бодай воли живі були (будуть), а плуг поламався Метл. 6.

В. Форми теперішнього та прийдешнього доконаного часу і форми вольового способу із значінням гаданого способу (conditionalis)

У підрядних реченнях із значінням умовности, гаданости, де чинність протиставлена чинності, що в головному реченні, мова здебільшого вживає форм теперішнього й прийдешнього часу, також вольового способу, і з заперечною часточкою *не* і без неї. Особове дієслово головного речення є тоді у формі теперішнього або прийдешнього часу. Приклади без *не*: — Тільки ніде не цілуйся з меншою сестрою, де вона є (где бы она ни была), бо забудеш мене Рудч. II, 123. Терпи, Грицю, хоч яка спека Ном. 2400. Куди гляну, що заговорю, то все їх згадаю МВ. I, 15. Хоч скільки молися, з біди не вимолишся Гр. Хоч що буде, не оглядайсь Гр. Хоч як мені буде невpokійно, хоч як тужитиме моє серденько, а я всміхнуся МВ. Хоч хто казатиме, не слухайсь Гр. Хоч де будеш, то я тебе знайду Гр.

Приклади з *не*: — Ти її слухай, що вона тобі *не скаже* Рудч. II, 116. Скрізь, де *не піду*, де *не поїду*, скрізь бачу вбогих людей МВ. II, 144. Хоч який горобець *не маленький*, а серце має Ном. 3320. Хай чорт як *не скаче*, а ти гріха не берись їй. 6140. Дурня де *не посієш*, там і вродиться їй 6190. Коли *не прийду* до церкви, то все паски святять Гр. Де вже я хату *не поставлю*, то біди без тебе наберусь Етн. 32.

¹ Приклади з Зап. II, 275.

Де особове дієслово-головного речення є в минулому часі, там минулого часу є й особове дієслово в підрядному реченні: — Тільки як старий *не заходив*, нічого не *говорила* про себе МВ. I, 126.

Російська літературна мова віддає ці звороти здебільшого гаданим способом: хто бы ни говорил, что бы то ни было.

Г. Дієслівні форми в непрямій мові

Переказуючи чийсь слова непрямою мовою, тоб-то підрядним реченням, можна зберігати форми прямої мови: — Я розказав, що перш *держить* прямо, аж поки буде дві дороги, тоді повернете управо Нар. 96. Сказала, що *їдь* та *купиш* мені у паски шахрану Гн. 23. Сказав, що *пийте* і *гуляйте*, тільки *не впивайтесь* Гн. 88. Мене одна полюбила, після в очі сказала, що *я тебе не кохала* Чуб. V, 232. Як не дав йому король Жигимонт Август якого жаданого староства, загрозив він тоді короля, що *пиду*, мовляв, служити або турецькому султанові або московському цареві Кул. VI, 60. Шлюбу не розірве: казав бо при вінчанні, що *не покину* її аж до смерти Гр. Перше говорив, що й хати нові *поставлю* у три віконця, а потім то й старі розвалились МВ. I, 86. Намене на те, що *не йди* за його МВ. II, 22. Ой казали синяки, що *ми* зроду солодкі Пісня. Вона йому одказала, що *не вмію* жати Грінч. М. III, 315. Казав же ти та берестоньку, що *не пуцу* з себе листоньку Чуб. IV, 373. Отак і парубоцтво кинеться підглядати за своїми дівчатами, що божилися, що поки жива *буду*, *любитиму тебе*, а *ти вмреш* і *я* за тобою; щоб і лежати укупці Кв. 111. Люди просили, що *не займайте* Київщ. Оцю приповідь треба усякому тямити, що менш *говори*, а більш *роби* Кв.

Пор. також у Гоголевому “Ревизорі” Осипові слова: “Трактирщик сказав, *что не дам* вам есть, пока *не заплатите* за старое”. Знає цей факт і російська народня мова, а инколи він і в літературну просовується: “Статс-секретарь Ко-

ковцев заявляє, що як не относится к русскому правительству и его деятелям, но грабежем *мы не занимаемся*"¹.

Форми прямої мови в підрядному реченні, зрозуміла річ, не до самих дієслів стосуються, а й до займенників: — Каже йому, що брат *твій* прийшов і заколов батько *твій* теля годоване. — Кулішів і Пулюїв переклад "Нового Завіту".

Формами прямої і непрямой мови в підрядному реченні можна б розмежувати і відтінки висловів: форми прямої мови надаються там, де вислів має бути живіший.

Г. Особливості в уживанні форм вольового способу

Російська мова, не маючи форми 1-ої особи множини вольового способу, заміняє її в потребі dokonanoю формою прийдешнього часу: предположим, скажем, посмотрим і т. ин. Українська літературна мова йде за російською, дарма що має й першу особу множини для вольового способу, і каже: скажемо, візьмемо, допустимо, що...; господеві помолимся — замість казати *скажім(о)*, *візьмім(о)*, *допустім(о)*, що...; господеві *помолім(о)ся*. Пор. — *Даймо* на тее, що воно було заець, а хто ж його курей поїв? Гр.

Замість описових зворотів на означення 3-ої особи вольового способу з слівцями *хай*, *нехай* можна вжити й форми вольового способу в 2-ій особі однини, — від цього вислів стає живіший: — *Зроби* (= хай зробить) усяк собі скриньку і *забий* кришку наглухо Кв. Вже й не *думай* її ніхто зайняти Кв. Про мене хоч вовк траву їж Гр. *Зачети* ж її хто словом... вже й догадалася Кв. *Уваж* бо всяке, що то за довге лихоліття було для всього нашого краю Кул. VI, 462.

Слівце *хай*, *нехай* при першій особі однини вносить у зворот відтінок вольовості: — *Нехай* я своїми лошатками *приїду* Рудч. I, 108.

¹ Русск. Ведомости, 1916 р., № 284. Приклад узято з цитованої уже в примітках праці А. М. Пешковського, ст. 466.

У вольових висловах із присудковим ім'ям чи присудковим прислівником, при слівцях *хай, нехай* на означення 3-ої особи однини та множини вольового способу, може й не бути помічних дієслів *буде, будуть*: — *Нехай одчинені двері: тепла найде в нашу хату* Гр. *Нехай* нашим ворогам *тяжко* Гр. *Нехай* так. У таких зворотах, виходячи з їх сталої, від часу незалежної вольовости, можна, думаю, вбачати опущене помічне дієслово *є, єсть*, а це явище звичне.

Тут іще до речі буде вказати на неукраїнську форму вольового способу для 1-ої особи множини *х о д і м т е* з російського, думаю, *и д е м т е*. У російській мові закінчення *те* підсилює значіння вольовости, — українська мова не має в цьому потреби: на означення вольовости в 1-ій особі множини вона має спеціальний суфікс.

Д. Звороти з пасивними дієсловами на *-ся*

Незвичний до російської літературної мови українець трохи чи й зрозуміє як слід такі ото звороти, як — Зразки ґрунту б р а л и с я... виготовленим приладдям. Зразок д і л и в с я (тоб-то не сам діливсь, а хтось його ділив) потім на шари... кожний шар досліджувався окремо. Діти р о з п у с к а ю т ь с я на два місяці та ин., де таким дієсловам-присудкам на *-ся*, як *братися, ділитися, розпускатися* та ин. на дано невластивого їм у підметових фразах пасивного значіння. Українські дієслова-присудки на *-ся* мають у підметових фразах здебільшого значіння активне. І взагалі українські дієслова на *-ся* здебільшого активного, а не пасивного значіння. *Ділитися, розпускатися* це не значить б у т и д і л е н о м у, р о з п у щ е н о м у, а с а м о м у д і л и т и с я, с а м о м у р о з п у с к а т и с я. — За одну ніч *вибудувався* (сам, а не хтось його вибудував) такий дїм Гр. І хлїб у печі *випікається* (сам випікається, а не його випікають) і Василь під вікном *озивається* Гр. Не *самі* вікна *одсуваються* Чуб. V, 699. Тут (дерево) як почало (само) *рубаться, котиться, складаться*

Рудч. I, 91. Щоб моя капусточка *приймалась* і в головки *складалась* Ном. 261. Пісня *сама співалася* Лев.—Гр. Як би то *далися* (не були дані, а самі далися) орлині крила, за снім би морем милого знайшла Шевч.¹ У Грінченківському словнику до дієслів на *-ся*, що їм у російському поясненні дано пасивне значіння, нема прикладів, крім поодиноких випадків, та й до них здебільшого джерел не подано: — У їх коні *не заводяться* на ніч у хлів. Вівці *виганяються* рано вранці до ватаги. *Закидається* невід у воду. Проте й у Номиса: — Із пісні слово *не викидається* Ном. 13115; у Шевченка *забутися* в пасивному значінні: — *Забудеться* горе; у Стороженка: — І хоч вони й жили під державою руською за часів Петра Великого, а в своїх розпорядках *урядкувалися* від гетьманів Стор. 325.

Неможна, розуміється, річ у літературній мові обходитися без дієслів на *-ся* в їх пасивному значінні, як це здебільшого й має місце у народній мові; проте, де можна прикласти часто вживані народні конструкції, там нема потреби вживати мало, а то й зовсім невластивих народній мові конструкцій. Подані вище чужі українській мові звороти треба замінити на: — Зразки ґрунту *брано* (або активно: *брали*)...; зразок *ділено* (або *ділили*) на шари... кожний шар *досліджувано* (або *досліджували*) окремо. Дітей *розпускають* на два місяці.

В українських західніх говірках, як і в польській мові, знані пасивні дієслова на *-ся* в безпідметових зворотах: — Ой чому *ся* так не стало, як *ся* говорило під явором зеленим, *де ся воду пило*².

¹ Не могу пристати на дане в Потебні пояснення до —Твій коровай удався, срібним обручем *обнявся*, золотими шишечками *обклався* Чуб. IV, 245, що *обнявся* = його обнято, *обклався* = його обложено, *обкладено* — Зап. III, 480. Що з погляду реальности коровай сам срібним обручем не обіймається, чи сам золотими шишечками не обкладається, то це не промовляє за тим, що такий образ у народній психіці неможливий.

² Приклад із Зап. III, 432.

Е. Особливості в числових формах дієслова-присудка

Де дієслово-присудок є перед двома, а то й більше підметами, що з них перший чоловічого роду у формі однини, то воно може мати паралельні форми: форму множини і форму однини; остання стоїть у згоді з першим підметом чоловічого роду: — *Жили* собі дід да баба Гн. 15. *Були* дід і баба Яв. 240. *Були* бідний ксьондз та й дяк Яв. 189. *Був* дід та й баба Яв. 169. *Був* дід та баба Гн. 6. *Був* брат і сестра Гн. 8. *Жив* собі дід та баба. *Був* собі котик та півник.

Де підмет має при собі соціятивний інструменталь (інструменталь при прийм. з в однині, там дієслово-присудок може бути в однині і в множині: — *Увійшов* той чоловік із господарем у хату Гр. Сокіл з орлом *купається* Чуб. V, 1053. Гора з горою *зійдеться*, а чоловік з чоловіком *зійдеться*. Приказка. Кіт переляканий з лисичкою *пішли* Рудч. I, 23. Як на особливість у Гоголевому стилі В. Істомин вказує на множинну форму дієслова-присудка при підметі з соціятивним інструменталем: — Приказчик, соединившись с войтом, *обкрадывали* немилосердным образом¹.

Де підмет є в однині, а соціятивний інструменталь у множині, там і дієслово-присудок буває в множині: — Бойчук з дванадцятьма товаришами *напилися*, *наїлися* Шух. 274. Брат із ватажними парубками *звиваються*, *частують*, *дають* охоти.

Де підмет складається з займенника 1-ої та 2-ої особи однини, *я* і *ти*, там дієслово-присудок здебільшого у формі першої особи множини: — Серденько моє, ледаща ми обоє: коли б *я*, а то й *ти* *не хочемо* робити Чуб. V, 684.

Де в склад підмету входить числівник із речівником або самий числівник, там дієслово може бути або неособового значіння у 3-ій особі однини, або особового значіння у множині. В однині: — А де *узляся* дев'ять розбійничків Чуб.

¹ В. Істоминъ. Главнѣйшія особенности языка и слога произведений Ник. Вас. Гоголя, РФВ., 1-е прибавл. къ XXXVII т., 1897, ст. 57.

V, 913. Було три брати Яв. 215. 7 ксьондзів прийшло Яв. 220. Як було у царя три сини Гн. 6. У царя було дві дочки Гн. 3. Було собі три брати Рудч. I, 159. Там ішло три козаки та несли ж вони по ножуку Чуб. V, 444. Ой два сини оре, чотирі молоте, а дванадцять дочок за постать заходе Пісня. А в тій церковці три гроби стоїть Чуб. III, 447. Летить чотирі утиці Гр. Ночує три бурлаченьки в тебе Чуб. V, 639. Гуде три голубочки ів. 838. Майстрів дванадцять будує дїм Яв. 27. Підійшов один під вікно, а два стоїть і слуха, що будуть балакати пани Гн. 20. По-над синім морем три козаки ходить Чуб. V, 161. Ой у полі стоїть три тополі, ой там сидить три козаки в неволі ів. 329. У множині: — Ходять сім корів Гр. При тїм столику три гості сидять Гн. Кол. і щ. I, 172. Приїхали до вдовиці три козаки в гості Чуб. V, 903. Вісім розбійничків спать полягали ів. 913. Хвалилися три ляшеньки козаченька вбити ів. 385. Були три доньці Шух. 71. Де взялися два купчики М. 98. Приїхали три козаки ів. 105. Відклоңилися одинадцять тому дванадцятому ів. 65. Вже пропали тих других п'ятдесят ів. 76¹.

Виходячи з цих паралельних присудкових форм, Потєбня дає таке правило: на питання *хто?* відповідають звороти з дієсловом-присудком у множині. На питання *скільки?* відповідають звороти безпідметові з дієсловом-присудком у звичній безособовій формі — 3-ій особі однини, в минулому часі ніякого роду². Ці безпідметові звороти Потєбня так розуміє: “Присудок у “пять ихъ шло” — безпідметовий, проте числівник при йому, як думав й Міклошич, стоїть у номінативі, який є не теперішній, а давній підмет, його вже не мають за субстанцію, що творить чинність”. Зап. III, 452.

Думаю, що такого роду звороти з дієсловом-присудком безособового значіння можна вважати за переходові від підметових до безпідметових зворотів. Переходовість по-

¹Чотирі останні приклади взято в Потєбні, Зап. III, 447.

²Див. Зап. III, 446–447.

значається в самому хитанні між двома конструкціями на підставі їх значіння¹.

Потебня вважає, що в українській мові треба тут за правило мати дієслова-присудки в їх особовій формі, тобто у множині. Поданий тут матеріал показує, що в українській мові перевагу в цих зворотах мають дієслова-присудки неособового значіння, тоб-то в однині 3. ос. ніяк. р.

Такого самого переходового характеру є звороти, де підмет — речівник із поняттям кількості, не на питання *хто?* *що?*, а на питання *скільки?* (див. Зап. III, 444); дієслово-присудок тут здебільшого неособового значіння: — Ой там стояло мужів *громада*, мужів *громада*, велика рада Чуб. III, 440. Не один *десяток тисяч* люду військового козацького полягло головами Кул. VI, 276. *Понасідало* ціла *купа* хлопців і *почали* деркотати про свої *гешефти*². Тут підмет-речівник переходить у прислівник, і фраза набирає неособового значіння. Пор. *Сила* роботи було, де *сила* вже прислівник. В останньому прикладі присудок *почали* вказує, що й форма множини тут іще силу має. Можна отже сказати: більшість членів *постановило* і *постановили*, також у згоді з речівником кількості *постановила*. Усі ці три паралельні звороти мають свої відтінки³.

Виразно підметові звороти з паралельними, однинними та множинними, формами дієслова-присудка маємо там, де підмет в однині є збірною *особового* значіння: — *Молодяж* тепер *пісень тих не ведуть* Кан. Та *решта* втекли Шух. 271.

¹ Говірками це хитання помітно й у таких зворотах, що в літературній мові вони виразно безпідметові. Пор. їй ся там дуже *жаль зробив* за ним Яв. 114. *Жаль* йому *зробилося* за конем ів. 110.

² Цей приклад узятю з *Grammatik der ruthenischen Sprache von St. v. Smal-Stocky u. Th. Garthner*.

³ У Гоголя маємо тут і згоду граматичну — дієслово-присудок в однині, і згоду логічну — дієслово-присудок у множині: — На стеклах окон *звенело* страшное *множество* мух Старосв. пом. *Множество* узелков и мешков... *висели*... ів. Приклади взято в В. Истомина, *ор. с.*, ст. 56.

Поспільство *кинулося* з тими козаками і за годину всіх жовнірів *вибили* Літопис Самов. 60. Можливо, що в останньому прикладі форма *кинулося*, що стоїть у граматичній згоді з підметом, держиться під впливом безпосереднього сусідства підмету; де безпосереднього сусідства нема, там очевидно значіння збірності має в уяві перевагу над підметовою формою, і присудок здебільшого буває у множині. Значіння збірності може в уяві перевагу мати й там, де підмет і присудок у безпосередньому з собою сусідстві. Можна казати: *більшість вважає* і *більшість вважають*.

Як підмет *кожне* або *кожний* стоїть по присудкові, то присудок може й у множині бути: — *Порозходилися кожний* у свою дорогу. *Пішли кожне* додому. — *Думка*, зосередившись на моменті збірності в присудку, розчленовує ту збірність на складові одиниці в підметі, що стоїть після присудка.

Також у множині може бути дієслово-присудок, де підмет — займенник *дехто*: — *Хоч Тихон* і не казав нікому, куди і за чим він їде, хоч йому *дехто* знов *сміялись* і *докладали* Кв. *Дехто* з людей *находять* там гроші і тепер НКл. 61.

Пор. також у Куліша: — *Любили* козакування хлібороби й ремесники, славили його в піснях своїх, і скоро *кому* не поталанило, скоро *кому* яка напасть або пригода, *ішли* в козаки Кул. VI, 188.

Отже, де у функції підмету є займенник, що значінням своїм обіймає поняття збірне особове, то дієслово-присудок може бути у множині¹.

¹ Вказані тут факти є й у російській мові. Приклади див. у Чернишова, ор. с., ст. 154–157.

Є. Дієслова з другими відмінками та інші паралельні звороти

1. Другий номінатив та інші паралельні звороти

В українській мові другий номінатив, тоб-то речівники та прикметники в номінативній формі, що здебільшого входять у склад зложеного присудка, більше заховавсь, як у російській, а надто польській мові. Заміна другого, тоб-то присудкового номінатива новішим¹ присудковим інструменталем не має в українській мові того поширення, що в російській та польській мові. Цим явищем українська мова збігається з сербською. Див. Зап. II, 181.

Передусім про стосунок другого номінатива до присудкового інструменталю. Коли в російській літературній мові можна в присудковому номінативі вбачати здебільшого істотну, незмінну ознаку, а в присудковому інструменталі — ознаку неістотну, змінну², то українська мова сильно ухиляється від цього правила. І на це вказують такі, наприклад, паралельні конструкції з номінативом та з інструменталем: — Тепер же я ні *дівкою*, ні *вдова*³. Торба мені *жінка*, кий у мене *братом* Ном. 4646. *Суддею* був ведмідь, вовки були *підсудки* Гребінка. Або такі приклади, де часова, змінна ознака виражена в номінативі: — Зробився ще *краций*, ніж був Рудч. I, 128. Я ще вчивсь *склади писати*, бо був *ще хлоп'я* Кв. — На підставі фактів в українській мові можна дати таке, у великій мірі узагальнене, правило: в інструмен-

¹ Міклошич, як і Буслаїв мають звороти з присудковим інструменталем за старіші. На хибність цього погляду вказав Потебня. Див. Зап. II, 494, 495, 504, 534.

² Правило це й у російській мові у великій мірі узагальнене. Ближче про це див. Зап. II, 511 і далі. Emmy Haertel у своїй розвідці *Untersuchungen über Kasuswendungen in der Sprache Turgenyevs* (Arch. für slav. phil., T. 24, Kn. I, II) надто визначені дає межі між уживанням присудкового номінатива та присудкового інструменталю в слов'янських мовах.

³ В. Каминській: Краткое описание говора с. Косарева Дубенск. у Волинск. губ. РФВ, 1904, т. 1, 2, ст. 287.

талі виражена неістотна, змінна ознака; в номінативі може бути виражена і істотна, незмінна, і неістотна, змінна, ознака, — цим українська, передусім наддніпрянська, мова архаїчніша від російської та польської мови. Див. у Потебні: “Узагалі в східньо-українській мові, рівняючи її до російської літературної, швидче помітна більша архаїчність у вживанні номінатива, ніж навпаки, у польській мові”. Зап. II, 515. Сказане ближче освітлено поданим нижче матеріалом.

Приклади на другий номінатив при особових формах від *бути*; другий номінатив — речівник: — Усі начальники знали, що то він є бравий *улан* Кв. Не признавався, що то він є *тато* Яв. 179. Я *швець* і мій батько був *швець* Пар. 298. Старі були собі заможненькі *хазяї* Стор. 79. Івашко був добра *дитина* Стор. 156. Дарма що *попович* був, а діло знає і *мужицьке* Етн. 40. Чоловік *п'яниця* був, а жінка ще й більше *п'яниця* Гн. 20. Вони були найрозумніші *люди* свого часу Кул. VI, 502. Слізки ронила і здихала, що Турн-князьок не буде *зять* Котл. Я твій *товариш* буду *щирий* ів. Чи будем ми собі *брати*? ів. Тоді б Турн первий *лицар* був ів. — Другий номінатив — прикметник: — (Шевченко) поставив перед нею (пам'яттю) українця, який він єсть тепер Кул. VI, 488. А вони були *панські* Гн. 20. На це він був здорово *ласий* Стор. 196. Старший (брат) був *багатий*, але був злодієм, а молодший був *бідний*, але був чесний *газда* Яв. 193.

Приклади на інструменталь при особових формах від *бути*; інструменталь — речівник: — То був *волом*, а то хочеш зостатися *конем* Ном. 1865. Я *лакеєм* був Кан. Колись то була птиця: жайворонок — *царем*, а *царицею* — миш Рудч. I, 141. Я буду над тобою *матір'ю* ів. 91. Буде *затем* Яв. 70. I був вже *ксьондзом* ів. 23. Пострілений був *чоловіком* тої *любаски*, *Штефаном* Шух. 267. — Інструменталь — прикметник: — Як було усе *ваше*, так і буде *вашим*, і я й сам *ваш* Кв. *Покіль* я був *молодим*, так мене й жалували, а тепер я *старий*, так мене й б'ють Рудч. I, 13. Яким *схочем*, *таким* будь

Чуб. V, 397. А це (ми) були *малими*, то було розказувала нам баба Гн. 10. — Деякі з наданих тут прикметників в інструменталі українська мова дозволяє ще й уживати їх у номінативі. Можна ще казати: — Покіль я був *молодий*. А це ми були *молоді*. Треба обминати другого номінатива там, де через збіг двох номінативів може вийти непорозуміння: — В погоду і смутний *веселим* буває Ном. 602; непорозуміння б викликало: — В погоду і смутний *веселий* буває.

Такі подані вище звороти, як — Пострілений був *чоловіком* тої любаски, *Штефаном* Шух. 267. — властиві західньо-українським говіркам: “Західньо-українські звороти “коби ми був милий *вірним*” невластиві східньо-українським говіркам, де треба номінатива: “будь здоров!” і “будь здоровий і щасливий” Метл. 59; ой тепер я бачу, що *твоя* не буду ів. 172; ой хоч лютая (зіма), хоч нелютая, не буде *такая*, як літо було Метл. 149”. — Зап. II, 520.

Де при присудковому йменні дієслово *є, єсть* у його помічній функції опущене, там імення присудкове звичайно буває в номінативі: — А ти стара мати — *порадниця* в хаті Метл. 242. Мені ж твоєї худоби не треба, ти ж в мене *худоба* самая ів. 47. Ледащо син то батьків *гріх* Котл. — Проте, де треба внести в зворот те значіння дієслова, що воно поросійськи здебільшого виражене в особових формах від *являться* (она являється причиною...), там у певних висловах імення присудкове виражене інструменталем, при якому нема помічного дієслова: — Накажи ти мому роду, що я *сиротою* Чуб. V, 422. Я ж не *причиною*, що болить Гр. Которії *причиною* до нашої розлуки, бодай же їм не минули з того світа муки Чуб. V, 315. — Тут з опущеним дієсловом в’яжеться поняття самостійніше, ніж у попередніх зворотах із номінативом. Потебня має ці звороти з інструменталем запитомі українські, архаїчні, не запозичені з польського; думку свою він підпирає тим, що й у сербській мові, вказаним явищем дуже архаїчній, можливий у цих зворотах інструменталь — Зап. II, 516.

Де у фразі є помічне дієслово *є, єсть*, або де його й немає, але де з ним не в'яжеться той самостійніший відтінок, що є в російському "являться" то-що, там інструменталь неможливий; присудкове ймення в таких разях є незмінна, стала ознака підмету. Галицько-українські звороти, як "історія єсть учителькою життя", Потебня має за запозичені з польської мови. — Зап. II, 515. Також Богумил і Житецький вбачають у такому інструменталі при *є, єсть* польський вплив: "Помічаючи в народній мові форми подібні до польських, українські письменники ще більше додавали польської закраски" і далі: — "Помітні сліди польського синтаксису у вживанню відмінків: предикативний аблятив у польській конструкції (кто хочеть приятелемъ быти свѣтовѣ, то єсть неприятелемъ Божіимъ". "Всѣ люде грѣшніи суть хорыми")¹. Виходячи з подібного факту в російській мові, Потебня думає: "Отже *єсмь*, як і *быль* то-що, у функції злучки (сорула) з номінативом, у функції присудка з інструменталем, хоч і як би важко було вловити їх лексичні відмінності, є різні дієслова, синтактичне бо вживання не є щось байдуже проти змісту, як сорочка на тілі, а навпаки, його можна відокремити від цього змісту тільки штучно і не як слід". — Зап. II, 516.

Паралельно з другим номінативом та з інструменталем українська мова знає при особових формах від *бути* й конструкції з прийменником *за* при речівнику в акузативі: — Він год шість був *за сотника*, а це вибрали громадою за п'ятисотника Гр. Ще й на весіллі в його старшої дочки за *дружку* була Лев. Колись це було *за зброю* людям Є. Будь мені *за гірню скелю* Кул. — Гр. Буде *за зятя* Яв. 70. Будемо собі *за товаришів* Шух. 167².

При дієприслівнику *бувши* прикметник здебільшого буває в номінативі: — Латин і серцем і душею *далекий* бувши

¹ Ол. Богумил і П. Житецький: Начерк історії літературної мови, Україна, 1914, II, ст. 18.

² У Шухевича — *за товариші*; тут подаю літературну форму.

од війни Котл. Юнона з неба увильнувши і *гола*, як долоня, будши, по-паруб'ячи одяглась ів. Менше звичний тут інструменталь: — На землі вони живуть і всяке їх бачить і знає... що, будши дуже *письменними* і *головатими* на яке инше діло, до української словесности ані доторкаються Кул. VI, 501.

У фразях підметових при інфінитиві *бути*, що з особовим дієсловом, може бути і номінатив і інструменталь; від прикметників здебільшого номінатив, від речівників здебільшого інструменталь: — Гріх, люди, гріх не минає, він *має бути відкуплений*. Стефаник. *Я хочу бути молодий*. Упова-ла, мамцю, на жупани, *думала бути* за ним *пані*; уповала, мамцю, на керею, *думала бути попадею* Метл. 237. Подай, мила, білу руку, щоб бачили люди, що *малася чужа бу-ти* — тепер моя будеш Гр. *Як я маю зелена бути* Пісня. *Як не хочеш, серце, дружиною бути* Чуб. V, 177. — Також прийменник *за* з акузативом: — *Я не хочу тобі за милую бу-ти* Чуб. V. 368. Також: *Як я можу весела сидіти* Черн. Див. другий датив при інфінитиві у фразях безпідметових, ст. 86.

Як на відмінний від російської літературної мови факт у Гоголевій мові, В. Істомин вказує на присудковий номінатив замість інструменталю в конструкції: — *Что мужики должны быть помещики, а помещики будут мужики* Мертов. Души, ор. с., ст. 56.

Другий номінатив та інші паралельні конструкції при інших дієсловах. Дієслова *вдатися, видаватися, здаватися, показатися, стати, ся, зоставатися, лишатися, (з)робитися, вчинитися, (в)родитися, (ви)рости, вийти, виходитися, іти, прийти, їхати, сидіти, стояти, лежати, лягти, (на)з(и)ватися* та інші, що разом із присудковим іменням становлять зложений присудок, мають імення прикметникове здебільшого в номінативі; речівникове ймення при тих дієсловах, де може бути речівник, може як до лексичного значіння даного дієслова бути хоч у номінативі, хоч в інструменталі.

Удатися. Удався високий, здоровий. Стор. 129. *Удалась така лінива* ів. 55. *Такий дурний та божевільний вдався* Рудч. II, 176. *Дитина вдалась гарна та утішна* Нар. 242. *А я зроду така вдалась* МВ. *Як хто вдасться дотепний, то й насміється з нечистої сили* Кул. VI, 432.

Показатися, здаватися. Красива показалася мені Кв. *Земля здається однакова, а жито росте неоднакове* Гр. *Вищий од верстви (брат) здавався* Котл. *Він здавався і нікчемний, та був розумний і непевний* ів. *Пор. Дивно тільки здалось йому, що Черевань про те ані гадки* Кул.—Гр. *Також: — Сам собі таким здався* Кул. VI, 444.

Стати. Вже вони не діти, а вже стали парубок і дівчина гарненькі Гр. *Гряниця... від чорноморських степів стала инша* Кул. VI, 41. *Стали багаті* зараз Гн. 15. *Ночі стануть темні* Остер. *Такий став гарний* Рудч. II, 11. *Став невидний* Шух. 66. *Пише власною рукою, бо вже й письменний став* Стор. 182. *Вона до його якось тепленька стала* ів. 136.

При дієслові *стати*, як і багатьох інших (див. нижче), другий номінатив маємо здебільшого в прикметниках; речівники при *стати* мають у величезній більшості форму інструментальну, — в інструменталі зрідка й прикметники бувають: — *Недавно я вдовою стала* Чуб. V, 594. *Вони стали собі побратимами* Шух. 2. *Став дідичем* той бідний Яв. 19. *Може б ти мені став товаришем* Шух. 132. *Вона стала шинком, а він торгує водкою. Вона стала морем, він плава уткою по воді* Гн. 22. *От з того часу і став на неї гонителем* Кв. *Брати... стали у війську старшими* Яв. 90. — *Статися* тільки з інструменталем: — *Хто стається вівцею, того вовк із'їсть* Ном. *Ввесь край від Німана до Чорного моря стався руським* Кул. VI, 176.

Стати, ся також із прийменником *за* та з акузативом: — *Стала йому дячиха за матір* Стор. 156. *Зараз став за війта* Яв. 96. *Станься за дуба і стій* Яв. 114. *Стань за тверджу* недвижиму Кул. — Гр. *Він мені за дитину рідну став*

МВ. *Став за професора Є. Тісна домовина стала мені за веселую світлицю* Кв.

Зоста(ва)тися, лишитися. Тепер же я *сиротина* у світі *зосталась* Чуб. V, 747. А цар *зостався голий* у лісі Рудч. II, 160. Діти *зоставались нехрещені*, парувались *невінчані* Стор. 426. Уже до смерті *зостався самотний* і *неласкавий* МВ. Так йому рот *роззявлений* і *зостався* Кв. — При *зостатися, лишитися* речівники здебільшого в інструменталі: — *Лишилися сиротами* Шух. 197. То був *волом*, а то хочеш *зостатися конем* Ном. 1865.

(З)робитися. А ти *зробися слаба* Шух. 117. *Добрі зробилися* іб. 77. Мене така *млість* напала, що аж сам собі *важкий* *зробився* Гр. *Величня зробилась* Москва не однією стихійною силою Кул. VI, 577. *Багата* така *зробилась*, що страх Нар. 13. Уже *зробилась мала* зовсім МВ. — Речівники при *зробитися, вчинитися* в інструменталі: — *Хазяйкою* *зробилась* не-всипущою на все село Рудч. I, 179. А хлопець *зробився кертиною* Яв. 17. *Нечестивій долі* *слугою* не *вчинилась* Кул. VI, 489. І *прикметник* буває тут в інструменталі: — Хоч же б і всі ви *поробились* *письменними* Кул. VI, 540.

(Ви)рости, пишатися, виходитися, уродитися. *Великий рости*, здоровий *будь.* *Які високі та товсті* *повиростали* (дерева) Стор. 267. Той хлопець *виріс великий* Яв. 242. За рік *виросла рівна* з мамою. Григор *вигнавсь такий*, як тополя Гр. *Ласо їсть*, на м'якому спить та *така виходилася*, що *молодиця* хоч куди Кв. *Яка біда уродилась*, *така й згине* Ном. 5044. Речівники при *вродитися* здебільшого в інструменталі: — *Інший... вродився недотепою* Кул. VI, 504.

(На)з(у)ватися. *Город* *заввся* *Кортаген* Котл. Через такі ярмарки це вже не *слобода* *звалася*, а містечко Кв. *Парубок називався* *Івась* Кв. Такий старший *завсь* *одаман* Кул. VI, 39. І був один *убогий*, *заввся* *Лазар* Морач. перекл. єванг.

Також з інструменталем: — *Ті водяні гаї*, що *звалися* *Великим Лугом* Кул. VI, 67. Тоді вони *звані* *були* *гайдуками* Шух. 81. Пор. також: — *Дав мені ім'я* *Кулиною* Чуб. V, 482,

де інструменталь залежить від ужитого тут звороту “дав мені ім'я” у значінні “назвав”.

Ити, ходити, бігти, стояти, сидіти, лежати, лягати та ин. Розступися, сира земле, ой я піду жива в тебе Гр. Я йтиму до пана голий Рудч. II, 191. Я босий не піду перед суд Яв. 201. *Смутний хожу*, невеселий, бідний чоловік, що не маю щастя через весь мій вік Чуб. V, 476. *Ходить* Маруся вже *розчесаная* Метл. 74. Так пусто в селі, хоч *голий біжи* Ном. 39. Чого, Маруся молодесенька, чого *сидиши смутнесенька?* Метл. 220. *Знемоглася і лежала понура* МВ. *П'яні спати полягали* Котл. *Хоч живий* в яму *лізь* Ном. 42. В коморах, що посеред двора *стояли насипані повні вівсом* і всяким борошном Кв.

Вона йому й *не снилась така* Кв. *Молода* я *віддалася* Чуб. V, 562.

Той син дуже *мудрий вивчився* Яв. 4.

Мати його дуже *ласкава й привітна* до всіх *ставилася* МВ. Мати й *приставилась* наче *хвора* Нар. 334. Також: — *Приставився* таким *бідним* Рудч. I, 1.

Дієслова *правити, найнятися, служити* мають при собі прийменника *за* з акузативом: — *Скриня моя за стіл править* Барв. 435. Стала я дівкою і *найнялася за наймичку* в одного багатого чоловіка Лев. А *служив* він за старшого *рибалку* Нар. 168. *Служив за голову* Стор. 193. Дуже рідко *служити* з інструменталем: — *Дід служив* на майдані *майданчиком* Рудч. II, 13.

На підставі поданого матеріялу можна зробити висновок, що при вказаних помічних дієсловах прикметники здебільшого знані у формі номінативній, натомість речівники на-впаки — у формі інструментальній або акузативній з при-йм. *за*¹.

¹ Потебня завважує, що в найдавніших пам'ятках літописних предикативний інструменталь прикметників навіть там, де предикативний інструменталь речівників річ звична, дуже рідко трапляється.

Властивіше українській мові, напр., сказати: — Праця *зосталася нескінчена*; листки *виростають довгі*; спроби *показалися невдалі*, ніж: — Праця *зосталася нескінченою*; листки *виростають довгими*; спроби *показалися невдалими* (з рукопису).

Де особове дієслово є у функції самотійного присудка, там речівник чи прикметник при йому, не будучи присудковим іменням, а здебільшого на час або на стан вказуючи, є у формі інструменталія: — Учинила твою волю, пішла заміж *молодою* Чуб. V, 494. Давно, ще *малими*, пішли ми в Хитовий байрак НКл. 12. Ще *малими* пасли ми вівці біля Виноградної балки ів. 14. Правобережжя, рідна земля “козацького батька”, оддана ляхам *безлюдною* Қул. VI, 336.

Виразно розмежувати значінням конструкції номінативні від інструментальних там, де обидві конструкції можливі, трохи чи й зможна це річ. Не раз ми в мові натрапляємо на факти, де одну думку можна двома й більше способами віддати, і той чи інший спосіб вибирають здебільшого напівсвідомо. Так само й тут: це належить до тонких відтінків стилю.

2. Другий датив і паралельні конструкції з інструменталем

Як у підметових зворотах заховався при першому номінативі-підметі другий номінатив-присудкове ймення, так у безпідметових зворотах із інфінитивом при першому дативі дієвої особи, предметі, заховався другий датив — присудкове ймення: — Як мені *зеленій бути*, коли мене дівчата стопчуть Чуб. III, 158. От з такою бідною як йому *не бути смутному, невеселому* Кв. 166. Як же мені *такій бути*, чуже діло роблячи Чуб. V, 917. Як мені, братці, *веселому бути* ів. 1208. З чого мені *ситій бути*, коли я дубки гризла Рудч. II, 178. Ой як мені молодесенькій *не сидіти смутнесенькій* Метл. 220. Часом першого датива нема, але його легко догадатися: — Приложи ти, моя мила, до голови рути, клади

рано і ввечері, щоб здоровій бути (= щоб тобі здоровій бути) Чуб. V, 364. Годі сидіти смутному. Годі, березо, зеленій стояти Чуб. V, 990. Щоб перед богом правому быть Пир. Також датив у безпідметових зворотах при активному дієприслівникові: — Нащо мені женитися, бувши молодому Чуб. V, 620.

Рідше маємо тут у народній мові інструменталь: — Як же мені зеленою бути Чуб. V, 386. Як же мені не бути смутним та невеселим Рудч. II, 119.

3. Другий акузатив і паралельні конструкції

Як і інші другі відмінки, так і другий акузатив ще заховується в українській мові. Відповідній до його перший акузатив є здебільшого особовий займенник у функції предмету: — Застанеш мене *молодицю* МВ. Мене покидаєш *дужу*, здорову Метл. 55. Витягли Веклу зовсім *мертву* Кв. Ой їду, їду в велику дорогу, тебе покидаю *дужую*, здорову Kolb. Woł. 301. А твій батько заколов годоване теля, що побачив його *здорового*. Морач. перекл. еванг. І раді б то, побачивши його *живого* й *здорового* Стор. 421. Спасибі твоєму батьку, що тебе *такого гарного* зробив Нар. 367. — Першого акузатива може й не бути, але його б можна з попереднього речення здогадатися: — А може зледащіють її діточки, її соколи ясні, що тепер виряджає *хороших, добрих і щирих* (= що тепер виряджає їх хороших, добрих і щирих), а доведеться може побачити *таких*, що бодай не діждати нікому МВ. Мене мати породила, *нехрещену* положила Шевч. Вона мене не жалувала, *силувану* заміж оддала Гр. Ой нумо, братця, коники гнати, щоб *живеньку* застати Чуб. V, 367. — Де перед перехідним дієсловом заперечне слівце *не*, там замість другого акузатива може бути другий генітив: — Я думала, що ти мене *живої* не пустиш Рудч. I, 121.

На місці колишнього другого акузатива маємо тепер інструменталь із значінням часу або стану: — Сотворив мене бог *дівчиною* Чуб. V, 482. Прокляла мене мати *малою дити-*

ною Пісня. Любив я тебе *дівчиною*, любитиму *молодицею* Пісня. Мати моя, мати, чом не вмiла прикопати малою *дитиною* Чуб. V, 602. Ой, як тебе, синку, та *маленьким* жени-ти ів. 280. Далась мене, моя мати, заміж *молодою* ів. 213.

На місці колишнього другого аказатива маємо тепер при-йменика за з аказативом при дієсловах *обирати, обiбрати, вчинити, визнавати, вважати, мати, ставити* (у розумін-ні рос. *считать чем*), *взяти, найняти* та інші. При деяких дієсловах може й інструменталь бути, — див. нижче. Від-повідного значіння російські дієслова мають при собі пе-реважно інструменталь.

Обiбрали його знов за *вiйта* Яв. 97. Ні писати, ні читати, а хочуть за *ватажка обiбрати*. Гр. *Обирати* можна й на кого: обрано на голову, на представника. Також: — Чабани татарські *вибирали* з-проміж себе *старшим*, хто був найдо-тепніший Кул. VI, 39. Старі пані *вчинили* мене за *шапаря* й за *отамана*. Гр. *Визнано* за *потрібне* ОК. Дума, що дурень його *вважає* за *чорта* Гр. Ми тебе за *святого* *вважаємо* Гр. — У Куліша маємо і вказану конструкцію, і рідше ін-струменталь: — Тим королі попускали їм попуск у всіх їх звичаях і розпорядках, *вважаючи* їх за *людей* малих і непо-тужних Кул. VI, 185. Його невеличкі повісті можна *вважати* тільки за *ескізи* ів. 439. Козакування почали *вважати* собі за найкращу *славу* ів. 54. Також: — А вже себе *славни-ми* на весь світ *уважали* ів. 20. Куліш у близькому до *вва-жати* значінні вживає дієслова *розуміти* з інструмента-лем: — Пани *розуміли* Україну другою *Польщею*, і всюди почали заводити право польське Кул. VI, 165. — Нас *ні за віщо* має Етн. 36. *Маючи* за *взiр* і за модло Кул. VI, 172. В усякому ділі вони *за взiр* Византію собі *мали* ів. 23. Кож-ний з них *мав* старшого за *ворога* ів. 22. Чужої дитини не *май* за свою Ном. 1196. Перше *мала* за *милого*, тепер за п'я-ницю Чуб. V, 401. Щоб їх *за взiр ставити* Кул. VI, 502. Ме-не вже на задньому возі *посаджено* за *вартового* ів. 546.

Взяти за зятя Етн. 35. Волиш чорнявую та за милую *взяти* Чуб. V, 237. Я тебе *найму за вівчаря* Шух. 70.

Настановляти, -вити здебільшого з інструменталем: — *Настановлено старшим і суддею* над усіма низовими козаками... Яна Бадовського Кул. VI, 72. *Отаманом* його вільними голосами *настановляли* іб. 228. Пан його... *прикащиком настановив* Нар. 215. Його громада *титарем настановила* Барв. 424.

Також із інструменталем: — (Запорозці), *знавши* його славним *лицарюгою*, закликали через посланців до себе на Низ Кул. VI, 108. Там воно й *величало* їх своїми *гетьманами* іб. 181. *Козаками* в Татарщині *звано* таке військо, що в йому були самі улани, князі та козаки іб. 37.

При *звати, називати* може при 1-ому акусативі стояти й номінатив: — Мене *звуть Андрій* Корчака Лев. Все те *вкупі звали* вони Січ Кул. VI, 66.

Ж. Особливості в уживанні відмінкових форм при інших дієсловах

1. Генітив при дієсловах

У російській мові трохи не всі перехідні дієслова, що мали при собі колись генітив¹, через аналогію з іншими перехідними дієсловами замінені конструкцією з акусативом. Українська літературна мова тут здебільшого йде за російською. Тим часом народня мова здебільшого заховує конструкцію з генітивом, — див. нижче. Навожу часто уживані дієслова, що відмінно від сучасної російської літературної мови мають при собі генітив. Про генітив при інфінітиві див. § 4, Д.

Генітив буває при дієсловах:

¹ Пор. ще в Карамзина: — *Смотрели дыма, пламени, думая, что горит дворец*; у Жуковського: — *Слушай песни круговой*; у Крылова: — *Твоих мы песен слушать рады*. Приклади взято в Чернишова, оп. с., ст. 159.

Вчити, ся, вивчати, ся, навчати, ся, навчити, ся: — Я її розуму навчала Гр. Його розуму навчили Яв. 228. Пригоди учать згоди Ном. 1751. І *письма* вивчив і латини всякої вивчив Нар. 292. Батько знов його вибив і віддав *ковальства* вчитись Гр. — У Шевченка зросійська сказано: — І ч у ж о м у научайтесь, — треба: І *чужого* научайтесь; також російський вплив у Стороженка: — Я тебе навчу *пісням і думкам* Стор. 210, — треба: — Я тебе навчу *пісень і думок*. Треба казати: — Уччу дівчинку української мови (а не українській мові). Також при *уміти, знати* може бути генитив із відтінком партитивності: — Олексій знав *письма* Кв. Мови їх уміла Етн. 38. Вмію *співаночок, казочок*.

Глядіти, доглядати, виглядати, берегти, стерегти, боронити та інші споріднені значінням дієслова: — Гляди, як *ока* в голові Ном. Гляди, дядьку, *порядку* Ном. Нікому *чумакові* доглядати *смерти* Гр. А хто ж буде доглядати *козацької смерти* Чуб. V, 375. Буду тебе... як *ока* берегти Кв. І найменший пташок свого *гнізда* боронить Етн. 36. XVI, 349¹. Староста Панько вимагає, щоб міщане й поспільство стерегли *замку* Кул. VI, 52.

Глядіти рідко з акусативом: — Прийшла тая удівонька *пшеницю* глядіти Чуб. V, 856 — і рідко з інструменталем: — Я буду глядіть і твоїми *бджолами* Нар. 256 (див. нижче при дієсловах з інструменталем); також рідко з інструменталем при прийменнику *за*: — Нам треба глядіть і *за кумовою пасікою* Нар. 257.

Ждати, чекати, сподіватися, надіятися, виглядати та інші близькі значінням дієслова: — Ой діжду я тієї *години*, що й мене згадає Чуб. V, 466. Добре роби, доброго й *кінця* дожидай Гр. Ждала мати *дочки* в гості Чуб. V, 471. Лінивий все *ночі* чекає Приказка. По негоді надійся *погоди* Етн. 36. XIV, 441². *Панночки* сподіваємось Гр. Чумак... сподівається

¹ Приклад цей узятो в проф. Є. Тимченка. Функції генитива, 86.

² Приклад цей узятो в проф. Є. Тимченка. Функції генитива, 101.

смерти Чуб. V, 1031. Виглядає, як каня дощу Гр. Своєї по-ри, своєї долі мовчки виглядала Кул. VI, 489.

У західніх говірках може бути й *заждати кому*. — Заждіть мені одну годину. Вони йому заждали Шух. 82.

Названі дієслова можуть мати при собі й прийм. *на* з акузативом.

Слухати, чути, також із приростками *вислухати, послухати, почути* та інші близькі значінням дієслова, що генітив при них має здебільшого відтінок частинности (парти-тивности): — Послухали доброї *поради* високошановного народолюбця Гр. Слухай мене *молодої, порадошки* мої. Чи чули ви, люди, такої *новини*? Кл. Кв. 100. Слухай, сину, *мого слова* Чуб. V, 421.

Де вказаного відтінку партитивности нема, там здебільшого акузатив: — Хто все знає, хто *все* чує Шевч.

Казати в розумінні *розказувати, співати, грати, танцювати* та інші подібного значіння дієслова: — Кажі *казки* — не вмію, кажі *байки* — не смію Гр. Я люблю, як хто *казок* розказує Гн. 9. Як граю “*Долі*” або “*Зради*”, собаки виють під вікном Гр. Як *заграє московщини*, на всю Поль-шу чути Чуб. V, 469. Чого ж це, братіку, завів такої *жальби-ної*? МВ. Затягли запорожці *веселої* і покрили Дніпр байда-ками НЗап. 106. Співай, *кобзарю*, ще *такої* Гр. Витяг з-за пояса сопілку, *висвистує якої* зна Гр. Якої вам *заблагоразу-миться старої пісні* заспіває Кан. Співають *жартовливих пі-сень* Етн. 46—47. Ой *заспівай, соловейку*, хоч *одної пісеньки* Чуб. V, 318. *Метелиці* та *гопака* гуртом віддирають Гр. Напившись *горілки*, *музика* і *вчистила горлиці* Кв. *Співати* також із акузативом: — Сидить *дівка* у садочку, *пісеньку* співає Чуб. V, 243.

Завдавати, зазнавати, дізнавати та інші дієслова подіб-ного значіння, де генітив із відтінком партитивности: — А вже мої *руки* та *дізнали муки*, а вже мої *ноги* *зазнали дороги* Чуб. V, 735. Не *завдавай серцю жалю*, бо я в чужім краю Пісня. Серцю *жалю* *завдаєш* Чуб. V, 249. *Зазнаю чужої*

сторони МВ. Дізнає злющий злої муки Кул.—Гр. При *знавати*, де нема партитивного відтінку, там акузатив: — Павло Підзубень дуже тямущий чоловік, *всяку старовину* молодою головою *знає* Гр.

Вживати, заживати, -жити: — *Вживай світа*, поки служать літа Ном. 5931. *Зажила* вона собі ще того щасливо-го часу *слави* доброї панночки Барв. Гей, хто хоче *роскоши* *зажити*? Чуб. V, 344. Також із акузативом: — Не барзо *дорогії напитки* *вживає* Гр. *Вживають* вони *щуку-рибаху*, ще й *соломаху* з водою Гр.

Запобігати, -бігти (рос. приобретать, -бресть, добыть): — *Запобіг лиха* Ном. 1834. Аби де *запобіг* якої *копійчини* Етн. 48. Чого ти хотіла, *того* й *запобігла* Чуб. V, 826. Не хочуть у вельможних *ласки* *запобігти* Кул.—Гр. *Запобігати кого і перед ким* у розумінні рос. заискивать перед кем: — Самі люди *мене* *запобігали* Барв. 175. Менший *перед більшим* *запобігає* Гр. У розумінні рос. предупредить, предварить *запобігти чому*: — *Запобігти цій лихий пошесті* Кул. VI, 620.

Не набігати, -бігти тропи: — *Є доля у всякого, та не набіжить* чоловік *тропи* Барв. 416. Про *набігати, -бігти ко-го, що і на кого, на що* див. нижче, при акузативі.

Навикати чого і до чого: — *Чого* бик *навик*, того й *уночі* *реве*. Приказка. Я вже *навик до чумацьких звичаїв* Кул. VI, 546.

Шукати, пошукати, вишукувати: — *Ходить свиня коло млина, шука поросяти* Грінч. М. III, 254. *Шукай душі* якої Яв. 9. Ой *піду* я в поле, *пошукаю доли* Чуб. V, 29. *Иншої* *шукаєш* ів. 45. Чи *дороги* *шукаєш?* ів. *Шукати* рідко з акузативом: — *Телятко* *шукаю* Чуб. V, 69. У західніх говірках *шукати за ким, чим*: — *Іду, мамо, в світ за ним* *шукати* Яв. 121. Я *за патицчям* *шукаю* ів. 25. *Іду за нею* *шукати* ів. 53.

Вивідувати: — *Оце* *такий пан*, що *мабуть ума* *вивідує* Гр.

Питати, ся (рос. спрашивать у кого): — Ти *що думаєш?* — *пита Катрі* МВ. *Що питаєш* *оцеї зозулі?* Чуб. V, 25.

Питався чорт *баби* Пом. 198. Де дієслово *питати, ся* стосується і до речівника особового і до речівника неособового (рос. *спрашивать кого о чем*), там особа може бути виражена в генітиві з прийм. *у(в)*, а неособовий речівник — у генітиві: — Став же *в мене* козаченько та *доріженьки* питати Метл. 96. Козак *у дівки правди* питає Чуб. V, 489. (Див. також нижче, при акузативі: — *На здоров'я* тебе, брате, буду питати Гр.). Може й такий стосунок бути, що речівник особовий є у формі генітива, а займенник *що* в акузативі: — *Що* питаєш *оцеї зозулі?* Чуб. V, 25. Про *питати, ся* у значінні рос. *спрашивать о ком, о чем* див. нижче при акузативі. *Питатися* в розумінні *шукати, напитувати*: — Піду ж я до комори *питатися зброї* Чуб. V, 887.

Напитати: — Напитав собі *роботи* Чуб. V, 519.

Просити: — Там *дівчина... циганочки* просить Чуб. V, 420. *Сестри* просила, щоб дала Пир.

Радитися (рос. *советоваться*): — Сестра знов *радиться опришка* Шух. 113.

Позичати, -чити: — Курашечко-чубашечко, *позич мені крилець* Чуб. V, 306. *Позич, голий, сорочки* Ном. 4547. Також із акузативом: — Ой соколе, соколоньку, *позич мені крила* Пісня.

Забути, ся: — Забудуть всіх цих *бід* своїх Котл. *Сокири* забулись Нар. 353. Також *забути, ся за що, на що*, див. нижче при акузативі.

Братися, взятися, держатися, додержувати, ся, горнутися, чеплятися, вчепитися та інші близькі значінням дієслова: — Воно гарненьке, не аби-яке і *граматки* береться Гр. Береться інших *способів* Є. Ти *гріха* не берись Ном. 6147. Як *снасть* псується, то чоловік *ума* береться Ном. 10198. *Братися* також *до чого*: — Болото береться *до коліс* Гр. Взявсь, як *реп'ях кожуха* Ном. 2745. Мокрого *поліна* вогонь не йметься Пом. 5153. Коли *найнялася*, то нехай *держиться хати* Лев. *Щетини* тримається Чуб. V, 1174. Бенькетує шляхта, *іграючи в карти*, а *козаки-лейстровики* додер-

жують *варти* Кул. I. Той що *Домахи* горнувся МВ. *Горнутися, пригорнутися і до кого*: — Не пригорнеться вже серденько моє до його Метл. 66. Рідко *пригортатися* й кому: — *Пригортайся, дівчинонько, другому* такому Чуб. V, 199. *Кого* біда учепиться, *того* тримається руками і ногами Ном. 2170. І чепилася біда *воза* Яв. 148. Вчепився, як сліпий *плота* Приказка. *Чеплятися, вчепитися* також за що і до чого: — *Чепляється, як сліпий до плота* Ном. 2747. Як реп'ях той учепиться за латані *поли* Шевч. Не хапайся *дурниці*, не будеш сидіти в темниці Ном. 7068. Заліз він у яму, але хопився її *запаски* Яв. 265.

Звороти з наведеними тут дієсловами з прийменниками мають певний відтінок проти безприйменникових зворотів: прийменники конкретніше визначають стосунок до об'єкту.

Дієслова руху з префіксом *до-* із значінням наближення до чого можуть безпосередньо мати при собі генітив, тобто вони можуть і без прийменника *до* бути: — Ниточка доведе *клубочка* Ном. Самотужки кращого *життя* доходив Є. Дійшовши... тієї *правди*... що безкрай і безмірний космос... дає нам закон громадянського життя і розумового прямування Кул. VI, 583 — 584. По ниточці дійдеш *клубочка* Ном. Не дійшла *злодія* Ном. Не ходи, мій синоньку, доходишся *лиха* Чуб. V, 887. Я вже тобі доїду *кінця* Ном. Дохоплюється воно тепер *вершків* мистецтва Є. Багато бо єсть таких книжок, до нашого діла потрібних, *котрих* ні за які гроші не доскочиш Кул. VI, 6. *Правди* тут голосами мирськими не дошукувались ів. 22. Сам починаєш свого *анахронізму* доглядатися ів. 535. Як би вона встала, то б *неба* дістала Стор. 23.

Ріжниця між відповідними прийменниковими зворотами (з прийм. *до*) та безприйменниковими та сама, що вище.

Дієслова з префіксом *до-* у зворотах із значінням “доходити кінця певного часу” мають при собі генітив без прийменника *до*: — Бодай тобі... так важко конати, як тепер ме-

ні віку доживати Чуб. V, 732. Нехай козак роченька дослужить ів. 259. Дослужив місяця й пішов Кан.

Дієслова з значінням *віддалення від чого*, як *уникати*, *втікати*, *вбігати*, *збавляти*, *(по)збутися*, *цуратися*, *встерегтися*, та інші подібного значіння мають при собі генітив: — Живши у світі, *його* не втечеш МВ. I, 214. Та й не знаю, як ще другої *биди* вбігла, що мене не бито МВ. Не втекла я нещасної *долі* Чуб. V, 552. Бігала і не вбігала нещасної *долі* ів. 124. Тепер мені *турми* не втікати ів. 729. Близьких сусідів *хліба* й *соли* безневинно збавляв Гр. Можна половою й самому зерну *ціни* збавити Кул. VI, 452. Як віддамо сироту, то збудемось *клопому* Чуб. V, 977. Сахайтеся *брехні* Гр. Хоч і надів жупан, все не цурайся *свитки*. Приказка. Домашнього *злодія* не встережешся Ном. 11096¹.

Того самого значіння дієслова з префіксом *від-* (*од-*) можуть безпосередньо мати при собі генітив, також із прийм. *від* (*од*): — Власних *скарбів* одбігали Гр. (Перевертні-руси-ни) відбігли свого рідного *люду* і його *звичаїв* Кул. VI, 169. Чайченко зовсім *дому* одбився МВ. Одсахнувся *жінки* й *дитинки* Гр. Також: — Вона від його одсахнулася.

Ненавидіти з генітивом (і з акузативом, див. нижче): — Я своєї *сестри* ненавижу Чуб. V, 929. (Мати) молодой *невісточки* незнавиділа ів. 709.

Старатися, *розстаратися*, *роздобутися*, *здобутися*, *настачитися*, *дороблятися* та інші близькі значінням дієслова: — Треба ще й майстрам *грошей* розстаратися Етн. 42. Як розстараєтеся *грошей*, заплатите мені Гр. Треба нам старатися *людей*, щоб сина визволити Рудч. I, 79. Панська ласка літом гріє, а на зиму *кожуха* треба старатися Ном. *Старатися* можна й *на що*: — Як потягнувся на юшку, то розстарайся й *на петрушку* Гр. Роздобулись якось наші Кітлівці *човнів* М. Пр. 245². *Роздобутися* можна й *на що*: — Ніяк

¹ Пор. у Пушкіна: — Ее постели сон бежит. Евг. Он.

² Приклад цей узято в проф. Є. Тимченка. Ф. г. 98.

не роздобудешся ні *на що* Кв. II. 9¹. Сам собі *лиха* здобувся Нар. 378. Дороблявся *хліба*, зійшов на діда. Приказка. І *пряди*... не настачишся Гр.

У близькому значінні й *дбати* з генітивом: — Як іти в рай, так і *дров* дбай Ном. 200. Також *дбати за що, про що, чим*, — див. нижче, при дієсловах із акузативом та з інструменталем.

Оглядатися (чи нема кого): — По воду пішла, оглядається *Василя* Кв. Звична конструкція: — Оглядайся *на* задні колеса Ном. 4305.

Розважитися: — Чи так вона всім до душі прийшла, чи не було їм тоді *чого иншого* розважитись, тільки так комахою і налазють МВ. *Розважитися* й *чим* можна.

Ще навожу кількя часто вживаних дієслів, що мають при собі відмінні від російських прийменники з генітивом.

Знущатися, сміятися, насміхатися, кпитися, тішитися з кого, з чого та інші подібні значінням дієслова: — Слуги *знущались з його* Гр. Цікаво їй було, *з чого* так безжурно, так весело молотники *сміялись* Барв. Чи ти *з мене* *смієшся* Чуб. V, 196. Дівка... *з парубка* *сміється* ів. 879. *Насміхається з того неборака* Гол. А я з жалля, з запечалля *з батька* *усміхнувся* Чуб. V, 652. *З мене*, молодої дівчини, не *кпися* ів. 78. Не *тіштеся з моєї біди* ів. 22. Да вже ж мені з твоєї *доньки* *знущатися* годі ів. 422. *З жінок* *лютими муками* *знущалися* Кул. VI, 236. У Стороженка — *Знущатись над старими людьми* Стор. 61. *Знущаються над* нашим *людом* ів. 496 — російський, думаю, вплив.

Сміятися, насміятися, глумитися можна й *кому, чому*: — Не буде мені просвітку, будуть *мені* *сміятись* Кв. Хоч *йому* дехто *сміялись* і докладали Кв. *Насміялась* *верша болоту*, коли *оглянеться*, аж і сама в болоті Ном. Вона *багато богів* *глумилася* Шух. 251.

¹ Приклад цей узятю в проф. Є. Тимченка. Ф. г. 98.

Змінитися, змарніти з виду (і на виду): — З виду змінився Стор. 181. Чого ж ти, синочку, з личенька змінився Чуб. V, 661. Ой не плач, дівчино, з личенька змарнієш ів. 345.

(Пі)знати з чого (також і по чому): Пізнати з мови, якої хто голови Ном. Я його з лиця знаю Чуб. V, 1092.

Багатитися з чого: — Була їм честь і подоба тільки з самої землі багатитись Кул. VI, 140.

Користувати, ся з чого: — Як би ми вмiли користувать з города, як німці Гр. І благо тому чоловікові, котрий користується з цього світла Гр.

Кланятися, вклонятися, відкланятися, поздоровкатися до кого (також кому): — Пані вже поїхала і кланялася до нього Яв. 108. З України до дівчини козак відклонився Гр. Чоловік їхав і поздоровкався до мене Гр.

Грати (в розумінні забави, а не гри інструментальної), гуляти мають при собі прийменника *у(в)* із генітивом, як речівник в однині, із акузативом, як речівник у множині; в останньому випадку може й не бути прийменника: — Гуляють у тісної баби Гр. Діти бігають, гуляють в ціці-баби, в хрещика Гр. Будемо грати в свого козиря Гр. Гуляють у карти Рудч. I, 107. Пішов карти грати Яв. 15. Пани карти грають ів.

2. Датив при дієсловах

Дякувати, віддячити, вибачати, -чити, простити кому (а не зросійська кого): — Чого сидиш, Марусенько, чом не дякуєш батеньку Метл. 225. Подякує мені Нар. 186. Буду завжди дякувати вам¹. (Шевченко помилково об'єднав одним акузативом два дієслова, що мають по собі різні відмінки: — Того знають і дякують люди). Віддячим диявольським синам, — гукали громадяне Гр. Подорожньому і бог

¹ З Квітки-Основ'яненка листа до Шевченка в Н. Стороженка: Новые материалы для біографії Шевченка, оттискъ изъ журнала "Кіевская Старина". Кієвъ, 1900, ст. 5.

вибачає Ном. Скажіть їм, щоб простили мені бурлаці за мою смерть на чужині Лев. Я знаю, що ти мене вірно любиш, а я тільки пожартувала, — збач мені те МВ. У західніх говірках також: — Вибачайте на мене Шух. 238.

Болить, кортить, свербить кому (і кого див. нижче при акузативі): — *Кому* кортить, *тому* й болить Ном. Ой болить мені та й головонька Кл. Кв. 132. Не болить мені головонька Гн. Колом. II, 57. Чужий біль нікому не болить Ном. Зав'яжи мені головоньку, бо то мені болить дуже Чуб. V, 87. *Козакам* кортіла воля, а не віра Кул. VI, 337. Кортить тобі таки домівка Гр. Ви мені і за вухом не свербите Гр.

Зневіритися чому (і в чому): — *Зневірившись* тому щастю в своїй долі, тут ми дали йому знов віру Кул. VI, 475.

Сміятися, насміятися, глумитися кому, чому див. при генітиві *сміятися з чого*.

При дієсловах *брати, взяти, видирати* та інших близького значіння маємо в народній мові здебільшого датив, де літературна мова вживає переважно прийм. *у(в)* із генітивом: — *Вовкові* барана з горла не видереш Ном. 4853. Ой я візьму багатому, убогому даю. Пісня. Він пожалував і не брав їм мамі Яв. 9.

3. Акузатив при дієсловах

Про другий акузатив див. § 6, Є, 3.

а) Акузатив однини в назвах неживих речей чоловічого роду

Сучасна літературна мова нехтує акузативними формами однини на *-а (-я)* від речівників чоловічого роду по перехідних дієсловах, як *написав листа, купив словника*. Явище це є величезного поширення по українських говірках, а надто в часто вживаних словесних сполученнях, і стосується воно здебільшого до речівників конкретного значіння, що становлять певну цілість: — Хто червоного *пояса* продає, а хто крапового *пояса* хоче МВ.—Гр. Мені *гостинця* несе Чуб. V,

616. Дам тобі *таляра* ів. 190. *Стовпа* посліднього підкопую Етн. 39. Купець сказав, щоб нагрузили *корабля* Рудч. I, 109. Купиш дітям *гостинця* Рудч. II, 167. Вже добре *чуба* нагрів ів. 189. Розмінєє *карбованця* Чуб. V, 964. Генерал... такого дав мені *потилічника* Стор. 39. Вітер лама *дуба* Шевч. У певних сполученнях бувають акузативні форми на *-а* і по неперехідних дієсловах із прийменниками: — Вони... лізуть *на дуба* ночувати Яв. 226. *Дуб на дуба* повалився Пісня. — Як видно з прикладів, явище це шириться на ті речівники, що мають у генітиві закінчення *-а* (*-я*).

Вказане явище знає і російська народня мова, і польська і білоруська¹.

Де речівник чоловічого роду має в генітиві форми на *-у* (*-ю*), — а передусім це стосується до речівників абстрактного значіння, — там форма акузативна дорівнює номінативній.

б) Акузатив множини в назвах тварин і в сполученнях числівників два, три, чотири з особовими речівниками

По перехідних дієсловах акузативні форми множини в назвах тварин здебільшого заховали свої старі закінчення, тоб-то вони схожі з формами номінатива, а не генітива: — Міняй *бики* на воли, аби дома не були Чуб. Старий *воли* випрягає Шевч. Ой *коби я коні* мала Гр. Виганяє *чумаки* сірі *воли* та на ранню росу Пісня. Пасе... баба *утята* Гн. 17. ...*курчата* пас Гн. 9. Випустив *зайці* Яв. 123. Продав свої *воли* Рудч. II, 169. Ой там Роман *воли* пасе Чуб. V, 404. Пустив *воли* на діброву ів. Там чабан *вівці* пас ів. 415. Поїла *всі кури* Рудч. I, 36. (Але з партитивним відтінком: — Вилазь та їж *курей* ів.). Пішов би я *вівці* пасти Чуб. V, 667. Нікому *воли* поганяти ів. 98. Там мій милий *чорнобривий жене воли* пасти ів. 76. — В останніх трьох фразах можна б чекати

¹ Пор. у Крилова: — Достали нот, *баса, альта*, две скрипки; польськ. *zaralić papierosa* (i *papieros*); білор. *z świnoi skury zrabila kazuszka* і ин. див. у Федоровского. *Lud białoruski na Rusi Litewskiej* т. II, ч. I, ст. 100 і в инш. місцях, також Е. Карського. *Бѣлоруссы*, т. II, ст. 141—142.

форм *овець*, *волів*: тут бо маємо ці назви або при інфінітиві, що при особовому дієслові руху, або при інфінітиві у заперчній конструкції. Та часте очевидно вживання “вівці пас-ти”, “воли поганяти” у такій мірі усталило ці сполучення, що вони рідко підпадають впливові такого оточення, яке вимагає генітивних форм. У певних зворотах старі форми заховалися й по прийменниках: — Не здужаю, брате, *на во-ли* гукати Чуб. V, 364.

Дуже рідко натрапляємо в назвах тварин по перехідних дієсловах на акузатив, що схожий із генітивом: — Бідна вдова, нещаслива, *волів* напуває Чуб. V, 982. Пустив *волів* в зелену діброву ів. 365. А возів доганяє, а *волів* випрягає ів. 524. В останньому прикладі у формі *волів* можна б вбачати й аналогію до форми *возів*, а ця форма має очевидно за підставу значіння дієслова *доганяти* в залежності від префікса *до*.

В акузативі подибуємо і форму *діти*: — Вона... родила *діти* в болях Яв. 3. Я покину *дітки* Чуб. V, 657. Я свої *діти* розлучила ів. 715. Погубила орлиця *діти* ів. 276. Паралельно існує частіше вживана форма *дітей*.

У західніх здебільшого говірках часто зберігаються давні акузативні форми множини й у назвах особових: — Я тобі дам самі *війти*, *начальники*, великі *пани* і царів Шух. 18. Забрав *жінки* ів. 138. Поскликав *сусіди* ів. 142. Всі *люди* в селі виїла Яв. 239. Він бере чужі *хлопчики* Кан. Також у Куліша в “Історії” там, де стилеві надано архаїчного характеру: — Посилав Самійло *посланці* до брата Криштофа Кул. VI, 118. У таких зворотах із прийменниками: — Роздав гроші *на люди* Пир. Перечуєш *через люди*, що надруковано щось новеньке Кул. VI, 499. Як закричить *на слуги* Нар. 401. Ви смієтесь, що ми вірим у *відьми* Нар. 152.

Акузатив множини в зворотах із числівниками *два*, *три*, *чотири* і при особових речівниках здебільшого схожий з номінативом: — Мала вона *три сини* Чуб. V, 487. Маючи *по два*, *по три сини* Кул. VI, 17. Мав *три сини* Яв. 48. Здибав *два збуї* Яв. 52. Мав *три хлопці* ів. 193. Ой маю я *два слу-*

женьки, два братчики молоденькі Чуб. V, 929. Два ляшки полюбила ів. 908 і Двох ляшків покохала ів. 910. Послали на з'їзд два представники Пир.

в) Акузатив при дієсловах із запереченням не

Дієслова, що з запереченням *не*, можуть мати при собі предмет (object) не тільки в генітиві, а і в акузативі. Обидві конструкції хоч здебільшого й не різняться значінням, інколи проте можуть мати різні відтінки, — і це почасти збігається з відповідним явищем у російській народній і давнішій літературній мові¹. У сучасній російській літературній мові акузатив по дієсловах із *не*, мабуть під впливом відомого в російських шкільних граматиках загального правила про генітив при дієсловах із запереченням, вийшов або виходить з ужитку, і цим стираються потрібні семасіологічні відтінки.

Використані джерела за мало дають матеріялу, щоб скрізь відтінити значіння вислову, де вжито акузатива. За загальне правило можна мати те, що де дієслово з запереченням або об'єкт, що при дієслові з запереченням, має на собі психічний наголос, там об'єкт буває у формі акузативній. У таких разях заперечній чинності може бути протиставлена друга, незаперечна чинність: — *Не грай пісню, а співай її*. Або об'єктові, що має на собі психічний наголос у фразі, також і наголошеному атрибутові, що з об'єктом зв'язаний, може бути протиставлений другий об'єкт чи атрибут: — *Не вловили долю, а вловили щуку* Чуб. V, 29. Як найдеш гроші, то не бери всі (гроші, а частину ОК.) НКл. 70. Отже акузатив буває й там, де нема протиставлення у другому реченні чи слові, але де з контексту можна його здогадатися.

¹ А. Томсонъ. Винительный падежъ прямого дополненія въ отрицательныхъ предложеніяхъ въ русскомъ языкѣ РФВ. 1903, кн. 1 і 2.

У таких підрядних реченнях із відтінком питайним, як — (вийду, подивлюся), чи не зачую, чи не zobачу свою вірну дружину Чуб. V, 81 (= *може* зачую, *може* zobачу) — де суб'єкт сподівається позитивного наслідку (*може* зачую), об'єкт буває в акузативі.

Проте, як сказано, в заперечних висловах генітив і акузатив здебільшого збігаються значінням. Співають: — Я свої дівчиноньки повік не забуду Метл. 27. і Поки буду, не забуду дівчину чорняву Етн. 36.¹ Дві ночі і очі не стикала Кан. Не згадають першу долю, не згадають нашу славу, Січ, козацьку волю Гр. Твої діти не вбиваю Гн. г. 214. Не доїжджаючи мило до Тульчина Стор. 25. В останньому прикладі слово *мило* може й не відчуватися за об'єкт, а мати значіння прислівникове на питання *скільки?* Може тут ще бути залежність і від ритму, переважно в піснях та приказках, — а в піснях і від рими, також і від інших причин. У приказці — Що вимовиш язиком, *то* не витягнеш і волом Ном. 1105 — акузативна форма *то* може бути і явищем атракції (що.., то...), і вимогою ритму.

Також дієслово *ненавидіти*, *незнавидіти*, що в народній мові знане й без заперечення. *Навидіти* те саме, що *любити*: — Він навидить цю дівчину Гр. Вони його дуже навиділи Гр., — може мати при собі і генітив і акузатив: — (Мати) молоді невісточкі незнавиділа Чуб. V, 709 і (Мати) молоду невістку та незнавиділа іб. 710.

г) *Акузатив мають при собі, відмінно від інших російських конструкцій, такі частіше вживані дієслова:*

Коштувати: — Воно коштуватиме їх небагато Гр.

Болить кого, кортить, свербить та інші дієслова такого стосунку чинності до об'єкту: — Болить мене з чола голова Гол. Тебе зуби болять іб. Бо то ж його не болить іб. Болить мене голова Чуб. V, 794, 784; Грінч. М. III, 365. Болить

¹ Приклад цей із Функ. ген. проф. Є. Тимченка, ст. 156.

мене головонька Гн. Колом. II, 55. Хто язик держить за зубами, то *того* нічого не кортить Ном. 1306. Злодія ноги сверблять Приказка. А багатого *брата* дуже у серце коле: де бідний набрав грошей Рудч. II, 143. Також із дативом, див. вище.

Радити, порадити (в розумінні *помогти, дати раду*), *підпомогти* мають при собі акумулятив особи. — Хто ж і порадить *сироту*, як не ми МВ. Прийшов до тебе, дівчинонько, ти ж мене порадь Грінч. М. III, 217. Ой порадь мене, ма-ти, як мені на світі жити Метл. 279. Прошу тебе та порадь мене Чуб. IV, 106. Порадь мене, дівчинонько, як рідная ма-ти Гн. Колом. III, 190. Ніхто мене не порадить, *головоньку* мою Чуб. V, 325. Він тебе порадить Шух. 148. Із дативом у звороті: — А чи не можна *тому* що порадити, щоб він (упир) не ходив? Гр. Підпоміг його Яв. 144.

Зрадити: — Нехай мене мир не знає, коли я зраджу тебе МВ.

Нехтувати: — Вмисне тоді до неї горнеться, як старий батько тут буде, — як би його *волю* мав нехтувати МВ. *Нехтувати* й чим можна: — Ой одежа в його гарна, — коли ж він нехтує нею Гр.

Дієслова руху з префіксом *на-*, як *нападати, находити, набігти* та ін., можуть мати при собі безпосередньо акумулятив: — Розбійники вдвох напали мене та й таскають Гр. Як нападе його Рудч. 80. Мене така жалість напала Гр. Велика журба його *находить* Шух. 188. Його *найшли* татари, *набігли* його сонного Гр. *Нападати, находити, набігати* і *на ко-го, на що*: — *Набіг на чоловіка* Гр.

Воювати кого: — Козаки воювали *татар* на займанщинах Кул. VI, 50.

Бороти кого: — Там бо ляцький дух дізнав, що то єсть руський дух, та й почав його *всюди бороти* Кул. VI, 29.

Опанувати кого, що (а не: *чим*): — І *пустиню* опанують веселії села Шевч.

Любувати що і на що (рос. *любоваться чем*): — Старий *любував картинку* Стор. 196. *Любує на землю*, що як писа-

нка красується Гр. Також: — *Любував тим*, що він такий багатир Рудч. I, 161. Піп не налюбує тою *гречкою* Рудч. II, 208.

Відмінні від російських є деякі конструкції дієслів із акузативом і з прийменниками. В українській народній мові дуже поширена конструкція дієслів із прийменником *за* та з акузативом там, де відповідні російські та польські дієслова мають при собі здебільшого прийм. *о* (*об*) із льокативом, — сучасна українська літературна мова здебільшого вживає тут мало в даному разі народній мові властивого прийменника *про*, наприклад, *пам'ятати, забувати, дбати, говорити про кого*.

З прийменником *за* бувають дієслова:

Говорити, казати, дбати, забувати, пам'ятати, споминати, згадувати, знати, питати, ся, думати за кого та інші близькі значінням дієслова: — *За його* ніколи не говорила нікому МВ. Вони *за нас* говорять Чуб. V, 270. Не скажу тобі *за корови* нічого Метл. 264. А козаченьки *за віру* дбають Гр. (*Дбати й що*: — Нащо, мати, *ліки дбати* Чуб. V, 881. *Дбати й чого*, див. при генітиві, і *на кого*, див. нижче; *дбати й чим*, див. нижче при інструменталі). З другого на-сміхається, а *за себе* забувається Гр. Він забув *за військо* Шух. 13. *За дім, за родину* кажуть забувати Чуб. V, 992. Забули *й за горілку* Стор. 495. Батько не згадує *за Чайченка* МВ. Згадаєш *за мене* Чуб. V. 460. Я *за його* згадую Шух. 233. *За нього* споминала Чуб. V, 562. А *за Ганцина* не споминала Шух. 143. Я знав *за того хробачка* Яв. 9. Ця баба добре знає *за нас* Шух. 216. Коли подумаю *за яку* Чуб. V, 72. А *за дім* думку має ів. 998. А чом же мене *за роботу* не питають Нар. 244. *За свою маму* питала Чуб. V, 70. Не питають *за гріхи* ів. 919.

Рідше: — Буде *про мене* питати Чуб. V, 942. З цього розумно нам, що орда, мавши такого хана, дбала не *про війну*, а *про торги* з сусідами Кул. VI, 40. А що ж мені *про* це дбати Чуб. 1036. Як згадаю я *про його*, то зараз заплачу ів. 292.

Забувати й пам'ятати можна й кого, що (також на кого, на що, — див. нижче): — Тоді я тебе забуду, як очі заплющу Метл. 62. Буду його вівік пам'ятати ів. 395.

У західніх говірках питають і за ким — Я питаю за малярюм Етн. зб. XVIII, 188¹, нагадують, здогадуються на кого: — Тоді нагадав він собі на дзвінок Щух. 137. Аж нарешті здогадалися на школяра Яв. 227. З прийменником на можуть стояти такі часто вживані дієслова: забувати, ся, пам'ятати, дбати, питати, ся (рос. спрашивать о чем): — Щоб то було, як би всі багатіли, то б і на бога забули Гр. На тебе, нивку, не забувалися Чуб. III, 241. Хто в пір'я поростає, той і на бідного пам'ятає Ном. 1457. Не дбає ні на що молода господиня МВ. Дівці треба й на рушники дбати Лев. А я на тое не дбаю Гн. г. 201. Одного на здоров'я любенько питає МВ. Прилетіла та тетерочка, питається на здоров'ячко Чуб. IV, 233. На здоров'я тебе, брате, буду питати Гр.

При дієсловах, що даються обняти загальним значінням у ш к о д и т и с о б і, як ото розбитися то-що, назва речі, що причиною шкоди, є у формі акузатива з прийм. на: — Вибила очі на ключину Чуб. V, 935. Повиколоюєш на стержиченьку очі ів. 854. Пробила ногу на будяк ів. 1165. Не куй, зозуленько, темненької ночі, повиколоюєш на ліщиноньку очі Чуб. III, 157. На біле каміння, на сіре коріння свої ніжки козацькі молодецькі побиває. Дума — Гр. Також із прийм. в: — Або піду утоплюся, або в камінь розіб'юся Чуб. V, 233.

Дієслова, що походять від прикметників, як слабувати, багатіти, бідніти та інші, мають при собі, як і відповідні прикметники, прийменника на з акузативом: — Слабує на груди. Слабіє на очі Гр. Мова багатіє на слова й вирази Є. Поважчало тоді на народ Кул. VI, 21.

Бачити на свої власні очі Є. Бачив чорта на свої власні очі — отже як вас бачу Гр.

¹ Приклад із Функцій генитива, ст. 92.

Чекати, зачекати, почекаати, ждати на кого, на що здебільшого в західніх говірках (див. ці дієслова при генитиві): — Як би *на вас* чекав, то досі вмер би Гр. *Зачекали на тебе* Яв. 38. *Жде на чорта* ів. 150. *Чорт жде на воду* ів. 170. *Вона на нього* ждала Шух. 275. *Хай на мене* не жде Гн. г. 202. *Почекала на мене* Гол.

Сподіватися на кого, на що (також і *кого, чого*, див. при генитиві): — *На мої чорні брови* не сподівайся Чуб. V, 429. *Я ж на тебе* не сподівалася ів. 552.

Вірити на кого (в розумінні *довіряти*): — *На його* пан вірив, як *на рідного батька* Гр. *На чужого* не вірять Гн. 56.

Вітати на що (також *чим*): — Молодички *нахожі його* звичайненько *на оздоровління* Галине вітають МВ.

Вибачати на що (також і *на чім*, див. при льокативі): — *Їжте, умочайте, на друге* вибачайте Гр.

Навчати, -вчити на що: — Чому ти *їх на розум* не навчиш? МВ. *На добру путь* навчати. *Мав два сини, вивчені на музики* Шух. 75. *На лихо* вчити Гр.

Звикати, -кнути на що (і *до чого*): — *Ізвик на дурницю* Ном. 4131.

Силувати на що (і *до чого*): — *Може, кумо, ви будете дуже на горілку* силувати Нар. 363.

Здати на кого: — Я хочу все своє знахірство *здати на тебе* Нар. 146.

Здаватися на що (і *до чого*): — *Парася, Парася, на все* ти здалася Нар. 365. *Не здавайся на підмову* Чуб. V, 355.

Спомогти на що: — *На що бог* споміг, тим і приймаєм Гр.

Спромогтися на що: — *Бідний чоловік* не скоро спроможеться *на хатину* яку Етн. 48. *Щоб на городянську пуху* спромогтися Кул. VI, 532.

Заздрити, ся, завидувати на кого, на що: — Вони *зазд-рять на вас*. *На велику худобу* батьківську її *заздрились* Гр. І їдучи монахи *позавидували на тії гроші* Нар. 197.

Плакати, ся, жалкувати (в розумінні *нарікати*) *на кого, на що*: — *Вона буде на мене* плакати Нар. 243. *Не плач* ні

на батенька ні на матінку, а плач ти на свою воленьку Чуб. V, 765. Не плачяся на моє горе МВ. Не жалкуй на свою матір, що тебе згубила Чуб. V, 491. Ой не жалкуй, мій сину, на мене іб. 876.

Змилосердитися на кого: — Поки прут найшов та відсердивсь, та на свою миленьку змилосердивсь Гр.

Вистаратися, розстаратися на що (також чого, див. при генітиві): — Як потягнувся на юшку, то й розстарайся на петрушку Гр. Поки вистарається на неї (хату), то півроку пройде Етн. 41.

Придивлятися на кого (і до кого): — Придивлялася я на неї пильно МВ.

Часто дієслову *роздивлятися, -витися* надають перехідного значіння, підганяючи його під російське *р а с с м а т р и в а т ь, -с м о т р е т ь* і кажуть: — Ми роздивляємось книжку, вони роздивляються питання, замість казати: — Ми розглядаємо книжку, вони обмірковували питання. Треба казати *роздивлятися на кого, на що:* — Роздивляється на їх коней Лев. Увечері ходив і на зорі роздивляться Етн. 31.

Чутися, почуватися на що: — Чи чується, коники, на силу, чи підвезете княгиню Чуб. IV, 265. Вже не десять і не двадцять років Україна на свою самостайну словесність почувується Кул. VI, 436.

Грати в що і на що (в розумінні гри інструментальної): Ходить милий по гайочку, виграє в сопілочку Гр. Коника пасе, в кобзоньку грає Грінч. М. III, 21. Та й найняла козаченька на скрипочку грати Пісня. Навчив у скрипку грати Шух. 83. На барабан буду грати Чуб. V, 737. В дудку грає іб. 15. На сопілку грає іб. 403. На скрипочку грає іб. 275. Також: — На бандурці виграє Гр.

Витирати в що і об що: — Нема у віщо витерти сірника Гр. Витер вогню деревом об дерево Гр.

Прекладати над що (рос. ставить вище, предпочитать): Ви себе прекладаєте над Русь і випрошуєте собі в руських землях маєтку Кул. VI, 103.

У народній мові часто кажуть *казати, говорити на кого* в розумінні *казати, говорити кому, до кого*: — Сказав *на того чоловіка*: іди сюди! Гр. I говорить *на його*: — А при кім ти живеш? Нар. 292. Дід каже *на дочку*: — Иди ти в хату, а я буду дрова рубать Гн. 19. Він тоді, мельник, каже *на дурака*: — Що ти привіз, попілу? Гн. 18. А баба й каже *на діда*: — Вези свою дочку, куди хочеш ів. 19. Ходім до мого батька, — змій каже *на його* Рудч. II, 186. От змій... *на цигана* каже: — Я як кину, то й не вернеться ів.

При дієсловах руху *іти, піти, ходити, їхати* та ин., також при дієслові *послати* та ин. об'єкт, що означає ціль, на яку скерована чінність, є прийменниковий зворот — *по* з акузативом: — Куди, сину, виїжджаєш? — За границю *по дівцию* Чуб. III, 464. Пішли дівки *по ягідки* ів. 486. Не буду завжди ходити *по воду* Яв. 170. Циган пішов *по воду* ів. Поїдемо *по того птаха* ів. 46.

Рідко маємо тут прийменника *за* з інструменталом, — це здебільшого трапляється по західніх говірках: — Прийшли *за чоботами* Шух. 238. Поїхав *за крамом* ів. 187. Пішов *за гостіма* Яв. 43. Поїхали *за тим птахом* ів. 45. Послала ковалька *за мукою* Яв. 58. Пішов аж там до її вітця *за нею* ів. 114. От зайчик пішов *за їжею* Рудч. I, 29.

У західніх говірок кажуть: — Піти *у дрова* (= по дрова) Шух. 125. Пан пішов з панею в ліс *на ягоди* Яв. 60¹.

4. Дієслова з інструменталем

Такі часто вживані дієслова мають при собі, відмінно від російської мови, інструменталь:

¹ Пор. у білорусів: — Идучы намъ на ягады, сустрѣу лѣсникъ. Матеріали для изученія бѣлор. говороув, Изв. 1898, т. III, кн. 3, приложение, ст. 10. В українсько-білоруських переходових говірках так розрізняють *піти по гриби* і *у гриби*: “Пошоу у грибы, у ягоды”, а “пойти по грибы” значить пойти за набранными грибами въ амбаръ или въ какое другое мѣсто, гдѣ они сложены”. Матеріали для изученія сѣверномалор. говороув, Изв., 1898, т. III, кн. 3, приложение, ст. 21.

Говорити, читати, писати, перекладати, вчити, навчати українською мовою (а не: на українській мові): — Почали з церковної амвони рідних братів чужою мовою Гр. Пишуть вони іншими мовами Кул. VI, 501. *Нею* (мовою) бо говорено, *нею* й писано по нових осадах, що повстали після татарщини ів. 137. Нема в нас жадної науки, рідною мовою зложеної ів. 564¹.

При дієсловах *радіти, радуватися, турбуватися, журитися, клопотатися, бідкатися, дбати* та інших подібного значіння дієсловах причина, яка викликає психічний стан, що в дієслові, виражена в інструменталі: — Раділи ж вони їми Рудч. I, 131. Він буде *тобою* радуватися Шух. 164. Не турбуйся ж ти, наша матінко, *нами*, як підростуть крильця, то розлетимося самі Метл. Не журіться *життям* вашим Гр. Чорні очі маю і *ними* не журюся Чуб. V, 136. Щоб було *чим* журитися ів. 519. Не журися, Семене, моїми *дітоньками* ів. 405. Нехай *мною* не турбують ів. 345. Клопочеться своїм *посагом* МВ. Козаки бідкаються *пасовищами* Гр. Ніколи чужим *лихом* бідкатись МВ. Піди в рай, то й *дровами* дбай Ном. 200. Добрий пан: ні б'є, ні лає, та *нічим* і не дбає Ном. 1217. (*Дбати чого, що, за що, про що* див. дієслова з генітивом і дієслова з акузативом).

Через аналогію мабуть із категорією дієслів цього значіння кажуть і *глядіти чим*: — Я буду глядіть і твоїми *бджолами* Нар. 256. Також: — Нам треба глядіть і *за кумовою пасікою* ів. 257. Здебільшого *глядіти чого*, див. при дієсловах із генітивом.

Нехтувати чим (і *що*, див. при акузативі, — Нехтувала *дворською службою* Кул. VI, 107. Вона *грошима* нехтує Гр.

¹ Пор. у давнішій російській літературній мові: у Ломоносова: — Говорят я з ы к а м и, не мало сходными между собою; у Карамзина: — Воображая, что мы не умеем говорить иностранными языками; у Лермонтова: — Слепой говорил со мною малороссийским наречием. — Приклади взято в Чернишова, ор. с., ст. 166.

Важити чим (рос. рисковать): — Не раз, не два я здоро-в'ям важив Чуб. V, 75.

Дорікати кому чим: — Прогресом... нам дорікатиме Кул. VI, 536. А вороги мої бувають, гірким докором дорікають Кул.—Гр.

При дієсловах страждання, як *пропадати*, *бідувати* та інших подібного значіння, причина страждання може бути у формі інструментальній: — Перестав голодом пропадати Гн. 46. Бідує таким холодом Гол. Вмирає голодом ів. Через аналогію мабуть і: — І вже прийдеться мені, сину, голодом сидіти Пісня.

Братися, узятися чим у розумінні перетворитися в що, покриватися чим, перекинутися чим: — Вгорі дуже холодно, як у нас зимою, через те й пара береться маленькими бульбашками Гр. Упав сніжок на обліжок та взявся водою Метл. Як не вимієш довго глечика після молока, то він через день кислотою візьметься Гр. В їх від його лікарства усе в животі брусом побралось Барв. 325. Город глушіє, бур'яном понімається земля родюча МВ.—Гр. (Дочка) перекинулася сивою зозулею Чуб. V, 750.

По-українськи здебільшого кажуть *слати*, *посилати*, *пересилати*, *відсилати*, *передавати*, *наказати*, *кланятися ким*, *рідше через кого*: — Треба передати Йваном Гр. Передав мною листа Черніг. Одсилає до дівчини буйними вітрами Чуб. V, 312. Поштою (а не по пошті) пересилати. Шле листи товаришем, не прийде сам Чуб. V, 377. Буду писати та пересилати чорними орлами ів. 306. (Щоб ти мені) хлопцем прислала їсти Яв. 67. Послала песиком Шух. 123. Послала мама донькою обід ів. 155. А дівчина та далеко, ніким наказати ів. 300. Накажу я до свого милого рідною сестрицею ів. 227. Накажу я до свого роду хоть чорною вороною ів. 456. Хоч сивою зозуленькою да накажи до мене ів. 861. Козак до дівчини ворогами да поклонився ів. 231. Також: — Через людей поклоняється ів. 278.

Верховодити ким: — Коли я змій, а ти прозмій, то ти *на-ми* будеш верховодити Гр.

Правуватися судом: — Вбогому з багатим шкода було *судом* правуватися Кул. VI, 300.

Інструменталь при дієслові є в таких тавтологічних зворотах, як — *ревом* ревити, *дивом* дивуватися, *плачем* плакати, *криком* кричати, *реготом* реготатися, *ходором* ходити, *тугою* тужити, *сумом* сумувати, *їдом* їсти, *жерцем* пожирати, *слідком* слідкувати та ин., — де чинність дієслівна підсилена того самого, що й дієслово, кореня речівником у формі інструментальній. Такий речівник сам собою часто може й не вживатися, і тоді він значінням ближче стоїть до прислівників. Приклади: — *Плачем* оплакав, *сміхом* обсмівав Кул.—Гр. *Напхом* напхати Лев.—Гр. Ще за колишніх часів живим би її *вразом* вразило МВ. Я сумувала *сумом* об її МВ. Геть *намерзом* намерз Гр. Перво *тугою* тужила я тяжко МВ. Болить воно (серце) рівно, однаково, *болем* болющим МВ. Він *клятвою* закликався Шух. 164. Ой там його усі... *дивом* здивували Чуб. V, 958. *Гоном* погнала чоловіка, щоб мерщій віз її матір Нар. 242. *Голодом* голодати Гр. *Набгом* набгали мішок конопель Гр. Приборкати їх на всій обширі, де вони посіялись вільними куренями, було не під силу королеві Степанові, бо прийшлося би переколотити великим *колотом* всю землю Кул. VI, 188.

Рідше замість інструменталю маємо тут прийменниковий зворот — прийм. *на* або *у(в)* з акузативом: — *Отцева-матчина* молитва в купецтві, в ремесстві *на поміч* помагає Гр. Кричати *у крик* Ном. *Болем* їй голова боліла, *у стук* серце стукало МВ.

У деяких подібних тавтологічних зворотах дієслівну чинність підсилює прислівник: — Не жаль мені доріженьки, що куриться *курно*, а жаль мені матусеньки, що журиться *журно*. Пісня. Журилася удівонька, журилася *журно* Гр.

При дієсловах руху *їхати*, *іти*, *пливти*, *текти* та ин. дорога, що нею рух відбувається в одному напрямі, виражена

у формі інструментальній: — А річки протікають *долинами* Чуб. V, 1001. Тече вода *берегами* іб. 281. Та понесуть тебе трьома *городами* іб. 278. А воно полетіло *землею* Яв. 52. Пущу голос *дівровою* Чуб. V, 456. Вовк біжить *житом* Рудч. II, 11. “...цей інструменталь означає дорогу руху, що на неозначеному протязі спадається з рухом. Ріжниця між акузативом в укр. “їдуть вони *поле*, їдуть і *друге*”, “*Дунай-море* плисти, *три річеньки* брести” та інструменталем в “їхати *полем*” є видимо в тому, що в акузативі... виражена міра руху, так що межі, наприклад, поля вміщаються в межах руху, тим часом в інструменталі *полем* поле тільки почасти спадається з межами руху”. Зап. II, 450. Інструменталь тут вказує на дорогу руху.

Близько до цього інструменталю місця стоїть такий інструменталь: — Дівчина *вікном* утікає Чуб. III, 147. Просив мене корчик розмарину, я *віконцем* подала Чуб. V, 384. Викинь мені *вікном* кожушину іб. 57. Стала мила *вікном* утікати іб. 604. Тут інструменталь вказує не на дорогу руху, а на самий напрям руху (Пор. укр. *кудою*, *сюдою*, *тудою*). Рідше маємо тут паралельно з інструменталем прийменниковий зворот із прийм. *через*: — Свекруха *через сінечки* іде Чуб. V, 701. *Через віконце* утікала іб. 589. Також із прийм. *у(в)*: — *У віконечко* втікала іб.

Як далеко сягає вплив інструменталю місця при дієсловах руху, вказує такий вислів: — Шуміла береза, як я *нею* (= повз неї) їхав Чуб. V, 212.

При дієсловах, що не мають значіння руху, інструменталь місця вказує, що чинність відбувається не в одному певному пункті, а взагалі в межах даного інструменталю: — Та туман *полем* та туман *полем* та туман туманиться Пісня¹. *Горами* (= по горах), *ярами* (= по ярах) туман налягає Чуб. V, 320.

¹ Приклад узятю в Потебні. Зап. II, 450, 451.

Близький до оце тільки вказаного інструменталю є інструменталь місця у таких випадках: — *Місцем* такі були здоровенні та глибокі байраки, що боже-світе Гр. *Місцями* й гарна трава — низом, а по сугробках погана Гр. *Домами* світло стало погасати¹. Цей інструменталь є здебільшого у формі множини і має значіння розподільне (дистрибутивне). *Місцями* = то в одному, то в другому місці = де-не-де. Пор. часові вислови *часом*, *часами*.

При дієсловах спокою інструменталь вказує на спосіб, яким чинність відбувається, отже питання тут можна поставити не *де? кудюю? а як?*: — Наші українці *селами* й *городами* сиділи¹... вони посіялись вільними *куреньми* Кул. VI, 188. Другі мабуть по далеких землях торгом ходили, поки собі корисне місце... вподобали і новим *городом*... сіли ів. 10. Запорожці сиділи *хуторами* і розводили садки НЗап. 62. Тоді ще хат було не дуже товсто, більш жили *куреньми* ів. 74.

При дієсловах руху назва знаряддя чи засобу, що ними рух відбувається, є у формі інструментальній — Як куди хто їде *конем* або *возом* Гол. Бики лишив в лісі, поїхав *ведмедями* додому Яв. 205. Хотів *конем* увесь світ об'їхати ів. 8. Везуть козака, везуть молодого та сивими *волами* Чуб. V, 282. Їде пан *чотирма кіньми* Рудч. II, 183. Бігнуть, плывуть *човенцями* Гр. Їде чумак *шістьма парами* Гр. Їхав москаль *буйволами* Гр. Близько стоїть і такий випадок: — Спорудили козаки собі пристановище... де Дніпро пішов *рукавами* і розливсь по лугах *заточинами* Кул. VI, 63.

Інструменталь із прийменниками

Женитися, одружитися з ким (а не: *на кому*): — Як з *дороги повернуся, то з тобою* ожениюся Чуб. V, 4. Не женися ти *зо мною* ів. 289. *Із иншою* оженився ів. 392. Оженився з *Палажчиною дочкою* Лев. У Шевченка, думаю, вплив російської складні: — Не женися на *багатій*, бо вижене з хати.

¹ Приклад із Зап. II, 488.

При дієсловах *плакати, тужити, голосити, жалувати, журитися* та інших подібного значіння можливі дві конструкції: прийм. *за* з інструменталем і прийм. *по* з льокативом: — Він... так плаче *за* тим *песиком* Яв. 63. Плаче дитя *за тобою* Чуб. V, 682. Нехай заплаче вся родина *за мною* ів. 878. Чи будеш ти, дівчинонько, *за мною* тужити? ів. 220. Як же мені *за тобою* не тужити? ів. 845. Не журись *за нами* ів. 856. *За мною* голосить ів. 73. Стали кувати, *за* вдовиним *сином* жалувати ів. 835. Жалує *за мною* ів. 480.

Плаче *по ньому* Гол. *По матінці* чорний ворон криче, *по братіку* вся Україна плаче Чуб. V, 738. Не одна дівчинонька *по козаку* плаче ів. 86. Чи чув, орле, об моїй голові, та чи журиться отець *по мені* ів. 441. Я тужу *по ньому* ів. 277. Щоб я більше *по милому* тут не журилась ів. 86.

Ріжниця в значінні між вище наведеним *журитися ким* і тут поданим *журитися за ким* чи *по кому* є в тім, що перша конструкція ближча значінням до дієслів *турбуватися, дбати ким* і вимагає певности в тому, що об'єкт існує; *журитися за ким* або *по кому* ближче стоїть до *плакати, тужити за ким (по кому)*: *журяться за ким, по кому*, коли об'єкт далеко або загинув.

5. Льокатив при дієсловах

Українська мова ставить льокатив проти іншої російської літературної конструкції при таких часто в літературній мові вживаних дієсловах з прийм. *в* (*y*).

Кохатися, закохатися в чому: — У химерному кохатись, видумки сплітати Гр. *В обскурантизмі...* ми закохалися Кул. VI, 525. Запорожці дуже ще кохались *в* дорогій броні Стор. 351. Я кохався *в йому* ів. 180. *В роскошах* кохались Чуб. V, 860. Я закохався *в тобі* ів. 235. Цей Іваненко на пропало закохався *в ярмарках, у куплі та в продажі* МВ.—Гр.

Рідко *кохатися, закохатися в кого*: — Закохалась дівчинонька *в хлопця* молодого Чуб. V, 242. Що я *в тебе* та даре-

мне, серце, кохаюся ів. 277. Коли б батько й мати так в неї не кохались Стор. 55. Закохався, як чорт в суху вербу Ном. 8749.

Також: — Вони кохалися *на це* (на обжинкові танці) Кап. Я з *иншою* закохався Чуб. V, 399. Кохалася з якимсь *крутиусом* Стор. 75.

Сидіти, стояти в головах, в ногах: — В *головах* сіла, в *ногах* сіла Чуб. V, 835. Я буду стояти у *недолугого в ногах* Нар. 122.

Палити, розпалити в печі, в грубі: — Прихожу, вона в *печі* розпалила МВ.

З прийм. *на*

Розумітися, знатися на чому (а не *в чому*) в розумінні рос. “смыслить в чем”: — Розуміється, як Мошко *на перці* Ном. Теля не знається *на пирогах* Гр.

Вибачати на слові: — Вибачайте, люди добрі, *на цім слові* МВ.

Повірити на слові: — Я не повірю *на слові*: хай дасть розписку, своєю кров'ю написану Гр.

Покаятися на кому: — Покайтеся... *на мені*, як матери не шанувати Гр.

Погодитися на чому: *На тім* погодилися Яв. 227.

Бути певному на чому: — Коли загублю, то вишукаю, *бувай на тому* певна, моя сива голубко МВ. Також: — Я *того* певна ОК.

Гризтися на чому (і *за що*): — Та й вже так *на тій пшениці* гризуться Яв. 17.

Чутися, почуватися на силі (також *на силу*, див. при акузативі, і *в силі*): — Сама Русь почувалась *на своїй силі*, сама вона робила своє діло без заправи польського і литовського ряду Кул. VI, 137. Чуйся *в силі* Чуб. III, 243.

Знемагати на силі, на силах: — Почав (Хмельницький) *на силах* знемагати Кул. VI, 291.

Поранити, скалічити, ослабити (та інші подібного значіння дієслова) *кого на тілі, на дусі* то-що: — Придавлено

його й примучено *на тілі*, ослаблено його й скалічено *на душі* Кул.—Гр. Він (переступень — рослина *brunia alba*) за-раз... поранить *на цілім тілі* Яв. 255.

Стояти на воротах: — Дід стоїть на воротах Рудч. I, 44.

Дієслова, як *сісти, лягти, стати, впасти, поставити, посадити, покласти* та інші, що чинність їх скерована на певне місце здебільшого прийменником *на*, знані в народній мові в двох конструкціях: здебільшого з льокативом, також із акузативом.

Із льокативом: — Сіли *на воротах* Бер. Сіли люди *на лавках*, взяли говорити Чуб. V, 156. Ти сядеш *на лаві*, а я *на ослоні* ів. 290. Не сідай ти *на вікні* ів. 464. Москаль перелякався і сів *на лавці* Нар. 387. Сів я *на скелі* біля Дніпра НКЛ. 53. Просимо до столу у свою господоньку, *посаджаєм на ослононьку* Метл. 200. Мене вже *на задньому возі* посаджено за вартового Кул. VI, 546. Ой привезли Бондарівну до нової хати, *положили на лавоньці* Чуб. V, 427. Поставлять (стола) *на місціна покуті* Етн. 48. Воно взяло той пас, що з нього здерло, *повісило на стіні* Яв. 52. Зліз на дерево, став *на гілляці* Рудч. II, 182. Поставимо *на вербі* Бер. Кішка лягає *на долівці* Нар. 21. Шовкова трава *на косі* полягає Чуб. V, 279. Нехай ляже прокляття *на йому* Лев. I, 527. Упала зозуленька *на хаті на стрісі* Чуб. V, 962. Да не вспіла в хату вийти, *на порозі* впала ів. 563. Летіла пава, *на воротах* впала ів. 832. Також із прийм. у (в): — Женив сина меншого і посадив у *другій* (хаті) Етн. 35.

Отже в народній свідомості ці дієслова гуртуються здебільшого довкола поняття *де?*, як у польській мові.

Пор. також: — Сідає *за столом* Чуб. V, 802 (частіше *за стіл*, до столу, стола). Піду світ *за очима* Нар. 11.

Вказане явище, як показує матеріял, знане по всіх українських говірках, проте найбільше має поширення по говірках західніх. Там кажуть і — *Де ти йдеш?* Яв. 242. А ти мене *де* везеш? Яв. 185. Прийшов *там* Шух. 114. Не ходи, си-ну, *на вечерницях* більше. Пісня.

Загально українські явища є: — Не знати, *де ділася* Чуб. 683. *Де не взялася* щаслива година, *прийшла* до мене милая дівчина ів. 15. *Їдуть та їдуть*, аж тут на степу *де не візьметься* вогонь Рудч. II, 75.

Паралельні конструкції з акузативом: — Сів він *на того коника* (загально-український зворот) Шух. 137. Сіли під вікном *на лавку* ів. 126. Пугач *сяде на верх* хати Чуб. I, 64. Пішов дрова рубати, *на дровитню* ліг спати Гр. Циган *положив там на лавицю* кожух Яв. 171. Хазяйка... *покладе хліб і сіль на стіл* Етн. 48. А сама *пішла у пшеницю* сидіти Чуб. V, 863. Вона *вилила молока на черінь* Нар. 339.

Пор. також паралельні конструкції при дієсловах із прийм. в (у): — Не думай же і *в мислях* собі того *не покладай*, що во віки вічні ми в тебе під опікою заставатимемось Куд. VI, 535. Не думав і *в головах* собі *не покладав* Гр. І *в голову* собі *не клала*, яке лихо мене там стерегло Стор. 7.

Що-дня він мед тягав та *в берлозі ховав* Глібів. (Запорожці) *ховали* добро хто *в землю*, хто *в скелю*, а інші *в Дніпро* НКл. 48.

З прийм. о

Дієслова, що здебільшого мають при собі прийменника *на*, *за* з акузативом, інколи й інструменталь, зрідка трапляються ще з прийм. о (об) при льокативі: — Коли подумаю *об* якій *небозі* Чуб. V, 72. Я *об* тобі забуду ів 906. *Об ділі* забулася ів. 638. Коли *об* мені наговоряться люди ів. 861. Ой *перестаньте балакати об* мені ів. 863. Не турбуйся, моя дівчино, *о* своїй *пригоді* ів. 349. Чи журиться мій батько *об* мені ів. 939.

З прийм. по

Знати, пізнати по чому (і з чого, див. вище, при^дгенітиві): — *По роботі* пізнати май^стра. *Знати* галоньку *по* політоньку Ів. Кол. 172. *Того* сина *по* тих *листах* пізнав Яв. 132. За довільніших часів то *по співах* усе село знало, коли хата *закладалась* Етн. 45. *Знати, знати по* личеньку, що не

спала всю ніченьку Чуб. V, 298. Пізнаю *по голосі* іб. 391. Не пізнала *по походу*, як *по голосочку* іб. 326.

Прозивати, ся по кому: — За запорожців на могилі був кіш гайдамацького ватага Ведмеда; — *по йому* так прозвана і могила НКл. 36.

Інші звороти з дієсловами відмінної проти російської конструкції див. у поданому вкінці фразеологічному словнику.

3. Деякі явища у словотворі дієслів

Навожу кілька поширених в українській мові способів творити дієслова, способів, що їм сучасна літературна мова мало, а то й зовсім не дає уваги.

1. Проти префіксованих дієслів літературної мови виставляю непрефіксовані слова народньої мови, включивши сюди й Кулішеву мову. Перехідні дієслова: — *Давай ясни* ти нам та баба, як, і що, і до чого, — аж набридла Гр. Вона не *яснила* всього, а так тільки сказала, натяком Гр. Постіль моя *спокоїть* трохи муку Кул.—Гр. Варенуха почала його *гарячити* Лев. I, 281. Спасибі, *довольний* нас кум Гр. Треба двері *взирати*, а то широкі Гр. Старе, старе, *що й само* з місця не зведеться, а ще йому бог віку *довжить* Гр. Коли *блазнить* тебе рука твоя, відітни її Гр. Платочок був наш, обох, а тепер вона його *своїть* Гр. Роса... *свіжить* світ божий Стор.—Гр. Образи з надістотнього миру *любить* вона (казка) *чоловічити* Кул. VI, 431. Писане ж слово руське... (Литва) почала *способити* до своїх грамот і уставів іб. 418. Старих людей турки *мертвили* Гр. *Щасливить* поглядом і поглядом карає Кул.—Гр. То *ширить* їм, то звужує границі Кул.—Гр. Тільки й *добрить*, що той світ, ніби вже в цьому світові нема ні добра, ні краси МВ. I, 44. Повиїдали... усю страву... нічим людей *гостити* Гр. Старого лиш *скорбили* (рос. причиняли скорбь) Гр. *Зброїти, низити, малити, тихомирити, новити, далити, коренити* та інші.

Неперехідні дієслова: — Писане слово руське все більш та більш почало *польщити* Кул. VI, 418. Коли б еси над тим перебрехом знялась, котрим письменство в нас щороку *багатиться* Кул.—Гр. Усе тее пригодиться, що на полі *корениться* Ном. 10135. Як стали мужики-лизуни *добритися* до панів та навчати їх хазяйнувати, то у панів стало погано жити Гр. Та нічого поститись, коли есть де *міститись* Ном. 11547. Як усякому свою одежу давати, то вона ж не *новиться*, а все мизкається та мизкається Гр. *Малитися*, *збротися*, *далитися* та інші.

Проти відповідних префіксованих непрефіксовані дієслова дають висловові лаконічність, а з нею силу й вимовність. Подані в прикладах дієслова можуть широкий мати вжиток у літературній мові. Ідучи за ними, можна в міру потреби творити непрефіксовані дієслова там, де вислів не вимагає того відтінку, що його префіксом набуває дієслово. А замість довгих *о т о т о ж н ю в а т и*, *у д о с к о н а л ю в а т и*, *с я т а* ин. краще б *тотожнити*, *досконалити*, *ся*¹.

2. Від особових речівників чоловічого роду, що здебільшого вказують на певну професію або на уряд, який дана особа держить, українська мова рясно утворює дієслова з наростком *-увати* на означення відповідної чинности: — Прадід і дід його *повковникували* в слобідських повках Кул. VI, 463. Бояре литво-руські, *намісникуючи* по городах і селах... ів. 420. Як же *заханував* після його син його Менгли-Гирей, тоді пішло все навпаки ів. 40. Довго пробував *Предислав* у німецьких землях *лицарюючи* ів. 48. Гарно *докто-*

¹ У давнішій російській літературній мові такий знавець слова, як Пушкін, рясно вживав непрефіксованих дієслів: — Когда кинжал измены хладный, когда любви тяжелый сон меня терзали и мертвили (Н. Н. Раевскому). Дрема *долит* (Полтава). Повсюду труд веселый и прилежный сады татар и нивы *богатит* (Желание). Начало славных дней Петра *мрачили* мятежи и казни (Стансы). Всех чаще мне она приходит на уста и падшего *свежит* неведомою силой (Молитва). — Приклади взято з книжки: М. А. Рыбникова. Изучение родного языка. Вып., I, 1921, ст. 14–15.

рувала Кан. *Склярувати, учителювати, секретарювати, директорувати, професорувати* та ин.

3. Сучасна літературна мова обминає широко вживаних у народній мові неперехідних дієслів від прикметників вищого ступеня, як *холоднішати, похолоднішати, більшати, по-більшати, кращати, покращати* та ин. Вона їх здебільшого заміняє рідше вживаними в народній мові зворотами — помічними дієсловами та відповідними прикметниками вищого ступеня: *стати, ставати* або *робитися, зробитися* *холоднішим, більшим, кращим*, — це обважує вислів. Приклади: — *Діти більшають*, *більшають* і *клопоти* Гр. *Тюрма неначе ширшає* Шевч. *Олегові потуги більшали* Кул. VI, 12. *Великі світлиці (здавалось у пісні) ширшали, довшали* Лев. З кожним днем мені *гидшає* Стор. Йому що-дня все *гіршає* Гр. Разом з пташиними піснями *голоснішає* пісня дівоча Лев. I, 339. *Землі меншає* і *люди біднішають*, бо ні з чого *потягти* Гр. *Жовтішає* листя на дереві Гр. *Ближчати, важчати, багатішати* та ин.¹

Відзначаю ще широко у народній мові знане явище — дієслова з наростком *-и-ти* від прикметників: — *Сонце підбилось* — на дворі *гарячіє* Гр. *Дорога втяжіла* Гр. *Кругліти, водніти, багатіти* та ин. Проти відповідних дієслів від прикметників вищого ступеня (*багатіти* проти *багатішати*) ці дієслова не мають того відтінку порівняння з попереднім станом, вони загальнішого значіння.

4. Вкінці даю ще на увагу те, що українські запозичені дієслова, яким відповідають німецькі дієслова на *-iegen*, не мають наростка *-ир-*, як це буває в російській мові (*реквізировать, командировать*), — *отже реквізувати — реквізований, акомпанювати, лакувати — лакований* Гр. та ин. Ча-

¹ У Чернишова в цитованій його праці (ст. 113) вказано на те, що відповідні російські дієслова — *поболеет, поменеет, похужеет, болеет, менеет* — є особливість південно-великоруських говірок і південно-великоруських письменників: — В последнее время они (курские соловьи) похужели Турген. К утру ему полегчило Турген. Отцы и дети.

сто вживані слова “командирувати”, “відкомандирувати”, щоб не сплутати з “командувати” (рос. командовать: — Самі кілька салдат воюються, а тих, що командувають, і немає Рудч. I, 107), легко даються замінити словами *відряджати*, *-дити*.

§ 7. Деякі іменні конструкції

Про іменні (бездієслівні) звороти, де б можна здогадатися опущених помічних дієслів, особових форм від *бути*, див. § 6, А, 3.

1. Відзначаю ті іменні звороти, де при дативі дієвої особи речівник у номінативі: — Бачить кінь, *що невидержка* (йому) Рудч. I, 118. Як оце у шинку сидять та п'ють горілку люди, *то вже йому нетерпій*, і собі купить Гр. Пор. безпідметові звороти з інфінітивом, ст. 62.

2. Деякі іменні підрядні речення

а) Як на особливість у будові українського підрядного речення, вказую на такі атрибутивного значіння іменні речення, що з головним реченням зв'язані злучним словом *що*.

Передусім даю на увагу такі іменні підрядні речення: — Ой чия пшениця, *що довгії гони*? Чи не того козаченька, *що чорнії брови*? Пісня. Прийди ж, козаченьку, *що карії очі* Чуб. V, 86. Чи не та чорнява, *що повна шия намиста з хрестами* Кв. 34. Чи то, тато, тую брати, *що воли-корови*, чи то, тато, тую брати, *що чорнії брови* Кл. Кв. 191. Ці підрядні речення, можна думати, витворилися з таких паратактичних (сурядних) сполученнів, як — *козак-чорнії брови* (пор. рос. Иван-Грозные очи), *козаченько-карії очі*, *пшениця-довгії гони*, що в них апозиція (чорнії брови, довгії гони) підсилена злучником *що*. Набувши поширення, ця конструкція відійшла свого первісного значіння і вплинула на такі творення, як — Чи то, тато, тую брати, *що воли-корови* Кл. Кв. 191 та інші. З погляду літературної мови можна ці підрядні

іменні речення мати за речення неповні, що складаються з підмету та з підметом зв'язаних слів. У деяких із цих речень можна б — теж із погляду літературної мови — вбачати опущений прийменниковий зворот *в його, в неї, в них* (або *в тебе*, де присудок у головному реченні є у формі вольового способу), що вкупі з злучним словом *що* відповідають російським злучним *у которого, у которой, у которых*: що повна шия намиста = що (*в неї*) повна шия намиста. Замість номінатива може в таких підрядних реченнях бути і прийменниковий зворот: — Я не тих багачок, що *по вісім сорочок* Чуб. IV, 508 (= що (в них) по вісім сорочок).

Де підрядне атрибутивне речення в'яжеться з таким словом головного речення, що вказує собою на час або на місце, як ото — Діждали ми того дня, що *бенькет* Рудч. II, 102. От і зійшли вони на такий *пустир*, що *бур'ян аж у чоловіка* іб. 24 — можна б із погляду літературної мови вбачати в таких підрядних реченнях опущених прислівників часу або місця: що (*тоді*) *бенькет* (був); що (*там*) *бур'ян аж у чоловіка* (був, ріс). Тут можливі й паралельні конструкції із злучниками *коли* (де часове значіння), *де* (значіння місця): — ...того дня, *коли бенькет*.... *пустир*, *де бур'ян аж у чоловіка*.

До цієї конструкції належать і ті іменні атрибутивного значіння підрядні речення, що в них речівник із своїм прикметником становить присудковий генітив до підмету-займенника *він, вона*..., якого нема, але якого можна здогадатися: — Оце ж тая хустиночка, що *чорного шовку* (= що (*вона*) *чорного шовку*, рос. *которая*...), нема мого козаченька, що *сумського повку* Чуб. V, 310. Також із злучником *щоб(и)*: — Дружини шукають, *щоби роду тихенького* іб. 35. Ці неповні підрядні іменні речення ідуть, думаю, від стягненої будови (де проста фраза) — Оце ж тая хустиночка (з) *чорного шовку*, нема мого козаченька (з) *сумського повку*. Дружини шукають *роду тихенького*, — де генітив *чорного шовку*, *роду тихенького* підсилений у фразі злучником *що*. Проти стягненої будови розімкнена будова (де зложена

фраза із злучником *що, щоб*) підносить у фразі такий генітив. Так само й у вище поданих конструкціях, як — Прийди ж, козаченьку, *що карії очі*, — де можлива стягнена будова (Прийди ж, козаченьку з *карими очима*), розімкнена будова (що карії очі) кладе психічний натиск на звороті, що злучником *що* виділений в окреме речення. Пор. злучники *що, щоб* при інфінітиві, ст. 45–46.

Сюди належать і ті іменні підрядні речення із злучником *що*, що становлять собою порівняння: — Він собі то коней заведе таких, *що як змії* МВ. I, 86. То поведе очицями, *що як терн-ягідки* Кв. 158. Проти конструкцій без злучника *що* — Він собі коней заведе таких, *як змії* — конструкції з злучником більше підносять у фразі дане порівняння.

Споріднені з указаними є ті підрядні іменні речення, що становлять собою прийменниковий зворот із значінням місця: — Приходь сьогодні на озера, *що у нашому бору* Кв. 49. Смутна... сиділа... хорунжівна... у своїй хаті, у Безверхому хуторі, *що на Сухій Балці* Кв. 204. Віддам отому чоловікові, *що на дереві* Нар. 12. Запорожці Біляї жили... в урочищі Холуюватуму, *що супротив Наливача* НЗап. 24. В Канівському, *що од Яру*, ближче до Хортиці, — і там густий байрак ів. 27. Я сама родом з Підгородньої, *що під Самар'ю* ів. 29. На могилі, *що під Хрестовкою*, жив Ведмідь НКл. 33. І тут можливі беззлучникові конструкції — Віддам отому чоловікові на дереві. Стосунок злучникової конструкції до беззлучникової той самий, що вище.

б) Відзначаю ще іменні безпідметові підрядні речення з генітивом, що з головним реченням в'яжуться злучниками *поки, доки, скільки, як*: — Робитиму, *поки сили* Гр. Не перестану тебе любити, *поки мого віку* Лев.—Гр. *Поки* й живе твоя мого, не забуду Ном. 4088. Щоб же ти так бігав, *поки твого віку* Чуб. I, 51. *Скільки* нашої моги, дбаємо про добро рідного краю Кул. VI, 564. Та роби, *як посилля* Гр. *Поки світ-сонця* вороги б Києва не дістали Гр. Можна при геніти-

ві здогадатися опущеного дієслова з значінням *стане, буде* (поки сили стане).

§ 8. Деякі безпідметові звороти

Про безпідметові звороти з пасивними дієприслівниками-присудками на *-но, -то* див. § 2. Б. Про безпідметові звороти з інфінітивом див. ст. 62.

Даю приклади на характеристичні українські безпідметові звороти, що хоч здебільшого і збігаються з відповідними російськими безпідметовими конструкціями, проте вони в українській мові більшого поширення. Обминаю такі звичні безпідметові звороти, як *світає, смеркає* то-що.

1. *Ой не видно його дому, тільки видно грушу* Пісня. *Знати галоньку по політоньку* Ів. Кол. 172.

2. *Їй реготиться* Гр. *Забажалося в Петрівку мерзлого* Ном. 5344. *Коли б панам гадалося, з чого лихо скувалося* Ном. 1136.

Спиться — сниться, умреться — все минеться. Приказка.

Діти так клопоталися, неначе їм на турка перед вести *йшлося* МВ. І вже так *пішлося*: аби мати не догледіла, дочка втече МВ. Так *їм на звід пішлося*: не один пан у нас звівся: поживе оце, поживе, та й спустує, бур'яном поросте й двір Гр. Як би так *малось, як не мається*, так щоб то було Ном. 5373.

3. У меншого (хліб) або *градом виб'є* або ховрах понівечить Стор. 62. Вишні *побило в цвіту морозом* (з Кулішевих листів). Дивлюсь: і *хмарами півнеба замостило*, на сонечко мов *ніччю налягло*. Гребінка.

Туди мою *пориває* рано й пізно *душу* Пісня. *Його кортить* подивитися на тоту панну¹. *Хай йому заморочить* Нар. 369.

¹ Приклад цей із Зап. III, 415.

Принизило (= погіршало ОК) тепер, що не дай боже Кан. *Вигнало* того дуба так, що за всіх вищий Гр. Дерево превисоченне було, *його* так до половини у мілку щепу й *розбило* і усе гілля *стерло* і *зм'яло*, так що й сліду не осталося Кв. *Водило* так мене, *водило* і *привело* до пасіки Нар. 116. Отак *водило* трохи не до вечора: то вийду з села, то знов на базарі опинюся Стор. 136.

Українська мова знає й такі безпідметові звороти, що їх російська мова знає у відповідній підметовій конструкції з неозначеним займенником-підметом *кто-то*: — Прийшло, відчинило двері, загасило лямпку і пішло собі Гол.

4. Укінці вказую на безпідметовий вираз *нема, немає*, що в зложеній фразі може становити собою головне речення паралельно з безпідметовим виразом *не буває*: — *Немає, щоб такі заможні тузи водились* Етн. 49.

§ 9. Особливості у зворотах із прикметниками

Про прикметники в позиції других відмінків та паралельних їм конструкцій див. § 6, Є. Про прикметники при інфінітиві див. § 4, Г.

А. Деякі звороти з прикметником-присудком

Вказую на деякі прикметники у функції присудковій, де б із літературних виходячи звичок, можна б чекати присудка-особового дієслова: — Найбільше ж величчя української нації *явне* з того, що спромоглась вона видати з себе самобутню літературу Кул. VI, 580. *Кохайтеся, коли вхитні* МВ. II, 132. *Я не годна* співати Гол. Де ж хто *годен* таку роботу за один день зробити? Яв. 114. *Будь здорова і щаслива, що мені пам'ятлива* Чуб. V, 289. *Кому то вже така краля несподобна* буду МВ. На це ми *незвичні* Гол. *Не спроможна* я

це зробити ОК. Також прислівник прикметникового походження у функції присудковій: — *Не гнівно* вам нехай буде (з Кулішевих листів). Хто його знає, що воно вагу має для життя: чи власне хазяйствечко доладне, чи ота промітність — *це не вгадно* Етн. 30.

Відзначаю український зворот, де прикметник *здоров*, *-ва*, *-ві* при дієслові 2-ої особи: — Самі *здорові* знаєте, як не треба робити. Самі *здорові* пишете, що люди московські не згірші (з Кулішевих листів).

Б. Позиція наголошеного прикметника-атрибута проти означуваного речівника

Щоб висунути у фразі прикметника, що у функції атрибутивній, мова обминає звичної позиції прикметника, де він безпосередньо стоїть перед речівником, і дає йому позицію менш звичну, ставлячи його не безпосередньо при речівнику: — Пошли ж його ще *ведмежого* дістать *молока*, Рудч. I, 134. У *персях* вона *срібних* руками у стан хибкий узялася МВ. ...та *доччиній* не потурати *зраді* Є. 108. ...що *народне* робили *діло* ів. Навчив його, мов сарану, скакати і *голосним* лякати серце *ржанням* Кул.—Гр.

Підносить прикметника й прийменник, коли його повторити і перед речівником, і перед прикметником: — Ой *над* бистрим *над* Дунаєм чорний ворон кряче Чуб. V, 86. Пустить мене, серце, *до* батька *до* вашого Рудч. I, 82. Той Іван знав в лісі добрі стежки, але він їх туди не водив, лише *по* гущах *по* великих Яв. 204. Старенька вже, а на висках кучері, *в* персях у блискучих МВ. Все *для* свекрухи та *для* старенької Метл. Одягла його *в* червоний *в* жупан дорогий Шевч. 431.

Психічний натиск кладе на прикметнику-атрибути і позиція його після речівника: — Ой *під*у я, *під*у дорогою *широкою*, ой *гляну* я, ой *паду* я в *коліяку* *глибоку* Метл. 65. Хто б мав таке слово *пишне* та *красне*, щоб так, як на картині,

змалював той монастир Кул. Чорна Рада. Над Марусю нема й кралі *кращішої* Гр.

В. Прикметники з особливими відмінками

Деякі прикметники мають в українській мові свою особливу, відмінну від російської складню. Подаю такі вживаніші прикметники.

Прикметники *близький, винен, голодний, жадний, заздрісний, свідомий, цікавий* можуть мати при собі генітив паралельно з іншими конструкціями: — Близький *смерти, божевілля*. Благородні *хліба* голодні Ном. 953. Жадний *помсти* (і — Я *на гроші* не жадний НКл. 34). Заздрісний *чужого добра* (і *на чуже добро*). Свідомий *цієї науки*. Я *того* не цікавий (і — Цікавий, як *циган до бджіл* Ном. 6515). Я *того* (і *тому, в тому*) не винен.

Прикметники *багатий, бідний, щедрий, скупий, здоровий, дужий, гострий, слабий, хворий, гарний, хороший, ласкавий, здатний, ласий, лихий, поганий* та інші ближче означаються зворотами з прийменником *на*, що має при собі генітив: — Либонь же ти *на розум* не багатий? Гр. Багатий *на лати* та *на дрібні сльози* — бодай не втирать Шевч. Настя така багата *на слово*, що я не мала, коли й промовити до бабусі Барв. Наш пан багатий *на корови, на вівці, на таляри-червінці* Чуб. III. 233. Магнати щедрі *на обіцянки* Стор. 94. Велетні були здорові *на зріст* давні люди Ном. Ти дужчий від мене *на зуби* Шух. 83. Козаченько молоденький *на слова* ласкавий Чуб. V, 392. Була кізка хороша *на вим'я* ів. 1145. *На ноги* слабкий НЗап. 107. Славна дівка *на натуру*, пришелепкувата Гр. Довільний був і *на хліб* і *на скотину* і мав ласку від людей Етн. 33. Я *на горілку* не прагнучий Гр. Старий був дуже гострий *на язик* Стор. 193. Гострі були й *на вигадки* ів. 352. Удався бистрий *на розум* Є. Бистрий *на очі* Гр. *На ногу* кривий Гр. Чутна я *на ніс* Гр. Темний *на очі, на розум*. *На обличчя* був препоганий Гр. Як у саду вишня

ягідками рясна, молодая дівчинонька *на личенько* красна Гр. *На зріст* височенька Гр. Ти, голубе сивесенький, ти *на крила* рябесенький Грінч. М. III, 184. Ти, козаче молоденький, *на вроду* прекрасний ів. 175. Рости, рости ти, черемхо, тонка, тонка та висока і *на лист* широка Гр. *На виріст* невисокий Ном. 8615. Я *на гроші* не жадний НКл. 34. Ой ти, соловей, ти манесенький, і *на пір'ячко* ти рябесенький, а на голосочок жалібнесенький Чуб. V, 759. Така ж тиха, така й мова, тільки *на брівоньки* чорноброва, а на личенько ще й біліша, тільки *на словечко* не вірніша Гр. *На масть* рудий ів. Лихий *на шерсть* ів. Купи мені зелену запаску, щоб я не забула, який ти *на ласку*, купи мені баєвую юпку, щоб я не забула, який ти *на думку* Чуб. V, 288. Ласий *на що* і *до чого*: *До грошей* я не дуже ласий. Шевч. *На ділечко* лінивая невіхна в мене Чуб. V, 701 і *До діла* лінива. *На хитроці* дівчата здатні Котл. і *До всього* здатний Барв. 264.

Пор. і звороти з прислівниками прикметникового походження: — Тоді трудно було *на гроші* Кан. Будуть підпрягать (матір), як де буде *на волів* важко Рудч. I, 180. Тут таки й *на землю* довірніш, та й хлопцям буде кращий заробіток Гр.

Думаю, що такий зворот, як — *На гарячку* лежить Ном. 8136 — іде від — *Лежить хворий на гарячку*. Через аналогію очевидно з вказаними зворотами маємо — А жвавий хлопчик при здоров'ю *шостачок на года*. Стор 195.

Паралельно може при деяких прикметниках і інструменталь бути: — Як вишня, як черешня *ягідками* рясна Чуб. V, 24. Грабина висока та *листом* широка Гр. Білолиця, карока і *станом* висока. Пісня. Славний усіма *сторонами*. Ще ти дитя молоде, *розумом* недійшло Метл. 419. Капуста *коренем* корениста, *листом* головиста Гр. Капуста *стеблом* була путяща, а не було доброго видатку Гр. Ой ти, дубе кучерявий, чом *листом* не рясен Чуб. V, 601. Славний *прозою* Квітка вичерпнув свої оповідання з народніх уст Кул. VI, 429.

Паралельно з прийменниковим зворотом *на* з акузативом, українська мова знає й прийм. *на* з льокативом у та-

ких, наприклад, висловах: — Молоденька та дівчина *на личеньку* красна Чуб, V, 24. Тонкая, високая, *на личку* біленькая іб. 119. З'їхалися два козаки, *на личку* однакі іб. 57. *На листячку* широкая іб 119. Старий дід був *на виду* червоний, як буряк НЗап. 106. І *на личеньку* рум'яна, і *на стану* гожа Гр. Писарець маленький, *на личку* бравенький Гр. Він був гарний *на лиці* МВ. Народ усе чудний *на виду* НЗап. 31. Проворна, моторна, смілива, *на річах* бойка Кв. *На річах* була собі смирененька Кв. *На річах* такий був гострий, як та бритва Кв. Старі люди знаючіші були і через те щасливіші *на всьому* Етн. 30.

Паралельно може бути й прийм. із генітивом у таких, наприклад, висловах: — *З виду* чорнявенька, хороша-прехороша Стор. 54. Бо ти любиш, що красний *із твари* Чуб. V, 253. Чого ти *з личенька* блідная іб. 318. Вишенька-черешенька *з кореня* гладенька іб. 1028. Щоб моя капусточка була *із кореня* коренистая, а *із листу* головистая Ном. 261. Паралельно й звороти з прийменником *в (у)*, що з акузативом: — Росте дерево тонке, високе... *в корінь* глибоке, *в листок* широке Гн. II, Кол. і щ. 78. Рости виноградоюко, барзо буйнецько, *в листя* широко, *в коріння* глибоко Гн. г. 231. Приклади ці з західніх говірок.

Вказую на звороти: — Всі вороги *раді з того*, що нема чумака мого Чуб. V, 1198 і Чи мною *раді* Чуб. IV, 519. Я ж *до тебе* така *вірна*, а ти мені не хочеш сказати Нар. 216. *До діла* *трудяці*, *до батька* й *матери* слухняні іб. 220.

Г. Звороти з прикметниками вищого та найвищого ступеня

Сучасна літературна мова рясна на такі форми вищого та найвищого ступеня прикметників та прикметникових прислівників: *більш веселий, більш широкий, більш численний, більш важко та ин. замість веселіший, ширший, численніший, важче; найбільш*

характерний, найбільш щасливий, найбільш трудний замість *найхарактерніший, найщасливіший, найтрудніший*. — Найбільш трудним є заготовка доброго насіння (з рукопису), замість *Найважче заготовити добре насіння*.

Звороти з *більш* і *найбільш* при прикметниках та прикметникових прислівниках різняться значінням від форм вищого та найвищого ступеня. Слова *більш* часто вживають на порівняння в розумінні рос. *скорее*; *найбільш* при прикметниках часто йде на означення рос. *главным образом*: — Це *більш* довгасте, як *кругле*. Такі *найбільше* є характеристичні ознаки цього типу.

Відзначаю й вживані форми вищого ступеня від прикметників дієслівного походження: — Він став *гулящий* Етн. 38. Старі люди *знаючіші* були ів 30.

За російською складнею ідучи, вживають часом замість українських відмінних прикметникових форм вищого ступеня із злучниками *як, ніж* або з прийменниками *від, за, над, по-над* при відповідних відмінках, — невідмінної прислівникової форми вищого ступеня з генітивом: — Задні ноги *довше передніх* замість — Задні ноги *довші за передні* чи *від передніх* або *як (ніж) передні*. Приклади: — Не *найшла дівчини кращої за цю* Чуб. V, 288. *Багатіші за дядька* того Рудч. I, 92. Є в мене *краща від тебе* Чуб. V, 401. *Добра горілка лучча від меду* ів. 1098. *Нема на світі і звіря лютішого від мене* Стор. 386. *Нема нещасливішої твари, як я* ів. *Прийм. від* і при найвищому ступені: — Такий вже він *найліпший доктор, найславніший від усіх* Яв. 12.

Конструкції з прийменниками *над, по-над* із акузативом при прикметниках вищого ступеня мають відмінне значіння проти вище наведених конструкцій. Вони бувають у заперечних фразах і вказують не на вищий, а на *найвищий* ступінь даної прикмети: — *По-над мене вірнішої на світі не найдеш* Чуб. V, 177. *Да нема дерева ряснішого над явора* ів. 439. *А над мене вірнішої для себе не знайдеш* ів. 398. На

світі нема розумнішого *над тебе* Стор. 60. Тут може бути, й прикметник найвищого ступеня: — Нема парубка найкращого *по-над* Іванка над нашого Пісня. Та нема цвіту *найси-нішого над* ту ожиноньку, та нема слова *найвірнішого над* ту дружиноньку Метл. 243.

Зрідка тільки натрапляємо в українській мові на стару конструкцію з генітивом при прикметниках вищого ступеня: — Єсть у мене *краща тебе* Чуб. V, 326. А товариш *кращий мене* іб. 249. Також при прикметникових прислівниках: — Уставала я, сестро, *раніш тебе*, пряла я кужіль *тонше тебе* іб. 917. Набирала відеречка *повніше усіх* іб. 153. Молоде орля *вище старого* літає Ном. 7322.

Г. Тавтологічні звороти з прикметниками

Де треба що-найвищою силою відзначити у фразі речівника, прикметника чи прикметникового прислівника, там можна в певних зворотах вжити прикметника того самого кореня, що й підсилюване слово, здебільшого з наростком *-енний, -енький, -есенький*: — Побачите, якого нароблять колоту, читаючи про наші *давнешні давна* (з Кулішевих листів). *Сила силенна* війська. Дивуйся, брате, *дивним дивом* Чуб. V, 917. *Старенна старість* (рос. глубокая старость). Літа його *безліченна безліч* Гр. Чи хто з вас, діточки, доїздив рідненького містечка коли-небудь *ранком-ранесеньким* МВ. Був собі дід та баба з *давнього давна* у гаї над ставом Шевч. Встала вона *рано-раненько*, умилася *біло-біленько* Гр. *Сильний-силенний, здоровий-здоровенний, глибокий-глибоченний, старий-старенний і старий-старесенький* та ин.

Як і в тавтологічних зворотах із дієсловами (див. ст. 126), так і в тавтологічних зворотах із прикметниками, прикметник може бути підсилений того самого кореня прислівником, що утворений на зразок речівників у формі інструментальній: — Там такий *голем-голісінький, босем-босісінький* Гр.

Близькі значінням до зворотів тавтологічних є такі звороти, де прикметник або прикметниковий прислівник підсилюється другим, протилежного значіння прикметником із запереченням-префіксом *не*: — Біжить вода з-під кореня, та *нехолодна, тепла* Метл. 263. Молодий козаче, *смутий, невеселий* Чуб. V, 869. Були *смути, невеселі*, тепер раді стали ів. 255. *Тяжко, нелегко* лежати під нею (землею) ів. 141. Чого ти, чоловіче, такий *сумний та невеселий*? Рудч. II, 21. Ох *темная та невидная* ніченька! *Дурна* була, *нерозумная* дівчина та полюбила козаченька старого. Пісня. Здорова була, дівчино моя, *чужа, не моя*, товаришева Метл. Чого наша Марушка *смутна, невесела* Грінч. М. III, 174. Купи черевички, *малі, невеличкі* ів. 172. Ой за гаєм зелененьким тече Дунай *нетихий, бистренький* Метл. Ой *високо та ненизько* горіх на ліщині, ой *далеко та неблизько* милий на Україні Пісня.

Д. Самостійний прикметник-атрибут

Є конструкції, як ото — Дають мені сто червінців, *золоті*, дають мені й пару коней, *вороні* Чуб. V, 529. Дітей заставляє танцювати, а їм за те жменями медянички й усякі горішки сипле, що у шовковому платку, *повнісінький*, на красній ленті на шиї почеплений Кв., — де акцентований, у постпозитивній позиції прикметник-атрибут має форму номінативну і не стоїть у згоді з своїм речівником, — а це надає йому (прикметникові) самостійного характеру у фразі.

Е. Деякі характеристичні прикметникові наростки

1. Російська літературна мова, коли вона прикметником хоче означити подібність до певного речівникового поняття, додає до відповідного речівникового пня слів-наростків: *-подобний, -образний, -видний*, напр. *шарообразний, шаровидний, человекоподобний*. Ідучи за російською, українсь-

ка мова і собі держиться такого словотвору і каже “кулеподібний”, “стебловидний” та ин. Українська мова має на означення подібності свої наростки *-уватий, -истий, -астий (-ястий)*.

Наросток *-уватий* головним своїм відтінком означає подібність до поняття, що в корені: — зеленуватий, барилькуватий, стебелькуватий, діжкуватий, горбкуватий, звірюватий, підковуватий (рос. подковообразный). *Ямкуваті* очі МВ. Волохи *цигануваті*. Наросток *-астий (-ястий)* крім свого значіння рясноти, як його додати до речівникового пня — гіллястий, квітчастий, вікнастий (що з багатьма вікнами) — має ще й значіння подібності, як його додати до прикметникового пня: — Одлиск *червонястий* майнув по білих стінах Лев. I, 269. І з речівниковим пнем цей наросток, також наросток *-истий*, можуть дати значіння подібності: кулястий (Земля *куляста*, як кавун Гр.), звивистий (зигзагообразный), вилкастий (вилкообразный), діжистий (= діжкуватий). Де з речівника не можна творити прикметника з наростками *-уватий, -астий, -истий*, там можна дати описовий зворот: *на взір чого, взором чого, нагадуючи собою що*.

2. Наросток *-енький* має не тільки здрібніле значіння, а часом і відповідає тому значінню, що його має прислівник *досить*: досить довгий, -го, — *довгенький, -ко*, досить частий, -то, — *частенький, -ко*, досить високий, -ко, — *височенький, -ко*, досить багато — *багатенько*, частіше *чимало*. Де стиль дозволяє, там можна замість “книжка розміром досить велика” сказати “книжка розміром (або на *на* розмір) *величенька*” (також *чимала, чималенька*). Приклади: — Я ж хоч був собі *п'яньенький*, а в ногах такі *кріпенький*. Гр. Був собі один чоловік *багатенький*, мав собі корів доволі Рудч. II, 167. Бур'янець і *величенький*, та ніхто його не думає полоти Кв. Люди були *заможненькі*: багато було скоту, коней, бджоли НЗап. 107. Певна річ, не всякий стиль дозволяє робити такі заміни.

3. Наростки *-енний, -езний, -енезний, -ючий, -ющий* вказують на дуже високий ступінь прикмети у даному прикметнику і може собою інколи, як до стилю, замінити прислівники *дуже, надзвичайно, страшенно* та ін.: *здоровенний, величезний, силенний, довжезний, довжелезний, довжений, височенний, широченний, далеченний, давненезний, чуденний, багатенний, багатющий, злючий* та ін. Перші три наростки здебільшого бувають у прикметниках, що дають поняття простору, часу, ваги. Приклади: — Хай одягнеться в сирітське гірке нарікання, підпережеться вдовицьким *важеним* зітханням Кул.—Гр. А морю *широченному, глибокому, силенному* води не надаси Гр. А провалля *глибоченне*, що й дна не видно Гр. Я вже й зовсім *нездуженна* до цього Нар. 146. Це дід *кріпенний* Гр. Пущі *величєнні* Кул. VI, 11. *Довженний* цибух Лев.—Гр. *Здоровезний* млин Рудч. I, 137. То *давненезний* дід Гр. Мати і взяла собі в голову, що Антосьо *важнюща* персона, коли й Тимоха проти його ні чичирк Гр. Дівчата все в *білющих* сорочках та в квітках Гр. *Злючих* собак держала Гр.

4. Прикметниковий наросток *-ісіньк-* (діалектичне *-ісеньк-*) вказує на найвищу міру прикмети в даному прикметникові чи прикметниковому прислівникові: — *Нестемнісінький* батько Гр. *Прямісінька* та *рівнісінька*, як струнка Гр. Хазяїн (торбу) взяв, *повнісіньку* червінцями напхав Гр. Ой бував же я та в *чистісінькім* полію Гр. Попав *точнісінько* в ніс. *Даремнісінько* ви, панночко, боялися Гр. Так *дурнісінько* (рос. совершенно напрасно) вилаяла мене Гр. *Достемнісінько* такий віл, як у мене Гр. Він *нічогісінько* не знає (А не “він р і ш у ч е н і ч о г о не знає”, як у нас часто кажуть, виходячи з російського “о н р е ш и т е л ь н о н и ч е г о не знает”).

Також у займенниках: — На *самісінькому* кінці (рос. как раз на самом конце). Це ти брехню провадиш, бо *ніхтогісінько* не чув і не бачив такого Гр.

Цей наросток, як видно з прикладів, значінням відповідає прислівникам *зовсім, цілком, як раз*: — Він тут *зовсім чужий* — Він тут *чужісінький*. Замість — Листок виростає як *раз* *коло самого* вершечка — можна: — Листок виростає коло *самісінького* вершечка.

Вказані в 2, 3 та 4 пунктах наростки не до всякого надаються стилю: стиль набирає від них своєрідного емоціонального відтінку.

5. Вкінці вказую на прикметникові наростки приналежності *-ин, -ина, -ине; -ів, -ова (-ева), -ове (-еве)*. Наростком *-ин* творяться прикметники від речівників жіночого роду і від тих речівників чоловічого роду, що з кінцевим *а*: Ольга — *Ольжин, -а, -е*, тітка — *тітчин, -а, -е*, Петриха — *Петришин, -а, -е*, Мотря — *Мотрин, -а, -е*, Маруся — *Марусин, -а, -е*; Ярема — *Яремин, -а, -е*, Гонта — *Гонтин, -а, -е*, сусіда — *сусідин, -а, -е*, але староста — *старостів, -това, -тове*. Відмінно від російської мови маємо перед наростком *-ин* перехідне м'якшення веллярних шелестових: *г—ж, к—ч, х—ш*. Прикметники приналежності з наростком *-ов- (-ев-)* творяться від речівників чоловічого роду з кінцевим шелестовим звуком і з кінцевим *о*: *дядьків, -кова, -кове, татів, -това, -тове*; *кумова хата* це хата, що належить до кума; *кумина хата* належить до куми.

По-українськи не кажуть *л е в и н и й*, а *левогий*: — Навчав Галю послать брата *левогого* молока дістати Рудч. I, 135. У Куліша — Потрощи їм зуби, криваві щелепи *л е в и н і* — слова *л е в и н і* вжито, думаю, під впливом російським.

Прикметники з вказаними наростками дуже великого в народній мові поширення і замінюють часто вживаний у сучасній літературній, а дуже мало народній мові властивий генітив приналежності (*genitivus possessivus*) — див. § 13: — Оце, каже, *попова хата*, це — *Трохимова*, а це *кумова*, а це *сусідина* Рудч. I, 174. То не вогонь паше, то лице *Мотрине* Мир.—Гр. Проситься до бабки, до *вітрової* мате-

ри Рудч. I, 82. Вона була *місяцева* мати ів. 83. Стоїш коло *старостової* хати Грінч. М. III, 566. *Дідова* дочка пряде, а *бабина* з хлопцями гуляє ів. II, 61. *Кумина* хата горіла, а твоя тітка руки нагріла, от ми й родичі Ном. 9347. Поночі рвав огірки в *кумовому* городі Гр. Б'ють Хому за *Яремину* вину Приказка. *Сестрина* відповідь ще більше і ще гірше мене розлютувала Стор. 406. Замість предської поганської віри ширив Девлет Гирей у своєму ханстві віру *Магометову* Кул. VI, 40. *Кононенків* чесний поїзд валкою несеться Гр. Первий же двір *свекорків*, другий же двір *батеньків* Гр. Не так було у нашої Марусі, *Наумової* та *Настинної* дочки Кв. Розсердивсь за ції *бабусині* речі Кв.

Про прикметники дієслівного походження, їх наростки, див. § 1.

§ 10. Деякі особливі звороти з займенниками

1. Займенники-прикметники (*о*)той, (*о*)та, (*о*)те українська мова знає не тільки у виразно вказівному значінні. Вона їх уживає й на те, щоб сильніше відтінити певного речівника у фразі, конкретніше виразити його, як щось знане. Займенник тут почасти й зберігає свій вказівний характер¹: — Де *теє* у бога літо, а він вже косу клепа Ном. 2614. Пішлись тоді Катрі *оті* ранкі довгії і *ті* вечори ще довшії МВ. Найбільше цей займенник буває в порівняннях, де їх мова вживає на те, щоб конкретизувати, унаочнити певне поняття: — Усе розвіялось, як *та* роса Стор. 210. На річах такий був гострий, як *та* бритва ів. 222. Так людей жене, як *тих* волів МВ. Сивенька вже була, а хороша та чепурна, як *тая* лебедя МВ. Так жалібно, як *тая* сопілочка заграла Кв. Вихляється, мов *той* молодий ясенюк Кв.

¹ У цьому займенникові не можна вбачати члена, article. Цілком справедливо думав М. Г. Халанський, що українські говірки члена не знають. Див. М. Г. Халанский. Изъ замѣтокъ по исторіи русскаго литературнаго языка II. О членѣ въ русскомъ языкѣ. Изв., 1901, т. VI, кн. 3, ст. 156.

Крім вказаної препозитивної позиції цієї займенник може мати й менше звичну позицію постпозитивну. Така менше звична позиція ще підсилює відповіднього речівника: — Аби то чарку *ту* випить Етн. 44. Прилітає той син, сонце *те*, і говорить Рудч. I, 83.

Підсилює відповіднього речівника й займенник *який*, *-а*, *-е*: — Венера поїхала в своїм ридвані, мов сотника *якого* пані. Котл. Тюрма... наче мара *яка*, стояла... над горою. Мирний. Було, як глянеш на ту дорогу, то неначе куншт *який* — так гарно. Стор. Мати... вже раді, як получу карбованця *якого* та їм дам. Тесленко. Знизу, мов з *якої* прірви, часом виглядали зорі. Васильченко¹. Займенник *який* має тут неозначений характер займенників *який-небудь*, *якийсь*. Проти займенника (*о*)*той*, що, зберігаючи почасти вказівний відтінок, конкретизує відповіднього речівника, займенник *який* узагальнює тут певне речівникове поняття і здебільшого буває в порівняннях. Позиція цього займенника здебільшого постпозитивна.

2. Відзначаю займенники *хто*, *що*, *який* у значінні неозначених займенників *хтось*, *хто-небудь*, *щось*, *що-небудь*, *якийсь*, *який-небудь*: — Де ж *таки хто* чував, щоб дитина так незвичайно з питимою матінкою поводитись МВ. Як куди *хто* їде конем або возом то... Гол. Може *хто* вас налаяв МВ. I, 11. Як би з *ким* сісти, хліба з'їсти Шевч. Може *хто* звістку подасть Гр. Чи *що* зроблю, куди піду — завжди серце в тузі Чуб. V, 277. Розпитує, чи нема де *якого* нетяги Рудч. II, 8. Ізлізу на *яке-небудь* дерево, щоб звірюка *яка* не напала на мене ів. 157. Що одну половицю (яйця) з'їсть *який* звір, то вже той чоловік з другої половиці, що не пропала, не має своєї пари Яв. 3. Пор. вище у 1. пункті *який*; пор. у § 18 *де*, куди в розумінні *де-небудь*, *куди-небудь*.

¹ Приклади з *який* узято з розвідки: М. Сулима. Український article. Червоний Шлях, 1923, № 8, ст. 179.

Займенники ці в указаному значінні здебільшого мають місце у фразах питайних (Чи *хто* прийшов?), гаданих (Може *що* буде), у реченнях підрядних, що здебільшого постади з питайних або гаданих (Розпитує, чи нема де *якого* не-тяги. Подивлюся, може *кого* побачу) то-що.

3. Плеонастичне *воно*, *його*¹. Займенник *воно* може мати значіння неособове, як німецьке *es*, французьке *il*. Це буває у фразах підметових і безпідметових: — Де *воно* така школа? Гн. 15. Піду подивлюсь, хто *воно* таке *ів*. 9. Що *воно* за мара така? Стор. 178. *Воно* украв хтось (сокиру) Гр. Що *воно* за нечиста сила завелась на ниві? Рудч. II, 195. Що *воно* за панночка така гарна *ів*. 47. *Воно*, бачите, жаліє мене мати Гр. *Воно* хочуть зо мною он що зробити Гр, Як би з ким сісти, хліба з'їсти, промовить слово, то *воно* б хоч і як-небудь на цім світі, а все б таки якомсь жилось *ів*. Паралельно є й звичні звороти з займенником *це*: — Хто *це* прийшов? Пор. російське — Кто это пришел?

Відзначаю й неособовий характер займенника *його*, здебільшого у фразах питайних: — Отаким, як я, то як *його* завчаться? Кан. Як би *його* узнать (що *воно* за панночка) Рудч. II, 47. Як таки *його* зелену жабу за дружину брати? *ів* 100. Хто *його* знає, що *воно* вагу має для життя: чи власне хазяйствечко доладне, чи ота промітність — це не вгадно Етн. 39.

5. Даю на увагу вислів — Чом їх не впинив *ніхто розумний* Кул. VI, 505.

Про займенники див. також у § 12. Особливості роду. Про займенники у функції злучних слів див. § 17.

¹ Держуся тут терміну, що його вживає Потебня — Зап. III, ст. 464. Овсянко-Куликовський вживає тут терміну *псевдозайменники* (псевдоместоимения. — Изв., 1900, кн. 4. Д. Н. Овсянко-Куликовській. Изъ синтаксических наблюдений, ст. 1156.

§ 11. Деякі звороти з числівниками

1. При числівниках номінативно-акузативної форми *дві*, *три*, *чотири* українська мова широко, трохи не по всіх своїх говірках, зберігає давні форми двійного числа від речівників жіночого та ніякого роду (neutrum): — Мила потопала, *три* слові сказала Грінч. М. III, 265. *Три* школі, *дві* корчмі Кан. *Три* риби, *чотири* корови, *дві* лямпи¹ Пир. Через *три* хати Гн. 33. Коли прилетіло *дві* ворони та зачали клювать то й подошли Рудч. II, 181. *Дві* ворони наїлись однії коняки ів. 182. Забрав сребра зо *дві* відрі Гол. А *три* вербі схилилися Глібів. Я б дав *дві* зимі за одно літо. Приказка. Але: — Було то таких *три* жінки Рудч. I, 105. Як улюблявся парень на *дві* дівки ів. 184. На всі 4 ноги Гн. 59. Жив дід та баба а було в їх *дві* дочки ів. 29. *Дві* бочки Кан. *Дві* руки Пир.

У західніх говірках форми двійні і в речівниках із пнями на *з*, *к*, *х*: — *Дві* нозі, *три* дорозі Гол. Набрав води у *три* фляшочці Шух. 108. Були *три* доньці ів. 71 Була баба стара і мала *дві* доньці Яв. 238.

Звороти з числівниками *дві*, *три*, *чотири*, де речівники підпадають так званому перехідному м'якшенню (велярні *з*, *к*, *х* перед закінченням двійні і (<Ѣ) чергуються: *з*—*з*, *к*—*ц*, *х*—*с*) не є в українській мові факт загальний; знають їх здебільшого західні говірки, та й там помітна розбіжність: — *Три* бутельці вина Яв. 38 і *три* фляшки вина ів. *три* трісці Яв. 113 і *три* тріски ів. Були дід та й баба та й мали *дві* дівки Яв. 235. Натомість за загально-українське явище можна вважати давні форми двійні від речівників, що в них пні не мають кінцевих *з*, *к*, *х*.

Не в зворотах із числівниками українська мова зберегла давню форму двійні у вислові *в очу*. — Орди кочували тоді *в очу* Польської Речи Посполитої Кул. VI, 56. Панські дво-

¹ На Пирятинщині кажуть *дві* ланні; тут подаю літературну форму.

ряне були в його очу ті ж вільні люди, що й він сам ів. 158. Дивись у воду, поки в очу тобі стане недобре Гр. Мигтить ув очу, мов проміння Барв. 253.

Про звороти з числівниками в акузативній формі при перехідних дієсловах див. при дієсловах, ст. 98.

2. Відзначаю звороти з числівниками збірного значіння *двоє, троє, четверо* і д. в сполученні з назвами дорослих осіб обох родів, з назвами тварин і речей: — Як напало на мене *семеро перекупок*, то ледві одгризлась Гр. Дивиться — *одинадцятро дочок* Гр. Прийшло до нас *троє гостей* Гол. *Четверо коней* веде Чуб. V, 46. *Четверо яблучок* котяться Гр. Зроби мені *троє діл* Рудч. I, 145. Твої хорти *дев'ятеро дверей* прогризли ів. 137. Твої хорти *восьмеро дверей* прогризли Нар. 341.

Де речівник є поняття збірне або матеріяльне (рос. вещественное), там він у формі генітива в однині: — *Двоє хліба* з'їли Яв. 38. Намочила *троє шмаття* ще від понеділка Чуб. V, 1151. *Дев'ятеро скоту* із кашари на вибір займала Метл.

§ 12. Особливості роду

1. Де нема потреби визначити певний рід, чоловічий чи жіночий, а мова взагалі про людину мовиться в її збірному значінні, або коли невідомо, за кого говориться, за чоловіка чи за жінку, то прикметник або займенник-прикметник, правлячи за підмет або прямий предмет, стоїть у формі ніякого роду: — Зраділо *мале й велике* Гр. Що *старе, що мале*, що *дурне* Гр. Як багатий скривиться, то *всяке* дивиться Ном. 1601. *Всяке* знає, що й досі козацькі пісні співає сільський люд Кул. VI, 209. *Всяке* читає їх смакуючи ів. 449. *Всяке* знає, чого та хата не кінчається Етн. 45. *Кожне* розуміє, яка то велика в письменстві сила Є. *Убоге* не живе, а тліє Приказка. *Всяке* знає, що коли декілька чоловіка одну роблять роботу, то пісня помагає Є. 27. Вони (панки) захо-

дять часто з чужими людьми у розмову, а *своє* то б'ють так, як великі пани МВ. *Те* воду возить, *те* глину, ті кружками місять Етн. 45. Прямо подивись, то *таке старе* видає, а луза насіння трьома зубами і воює. Кан.

2. Займенник ніякого роду *воно* може означати невідому особу: — Хто ж це в мене їх (коноплі) підчистив? *Воно* й бере, та не zarazом, а потрошку... Коли б мені його піймать та провчить, — *воно б* тоді одсахнулося Гр.

Займенником ніякого роду *воно* відтіняємо й свою прихильність до особи, що її цим займенником визначаємо: — Гомонить він (чоловік побравшись) до мене, а я усе мовчу. *Воно* поміж народом пленталось та й бачило доволі, так і говорить до мене, а я усе соромляюсь Барв. 4.

Займенник ніякого роду *воно*, як і прикметник і займенник-прикметник у формі ніякого роду, може й відтінок непошани, презирства віддати: — Та де ж таки йому за писаря ставати? *Воно* ще таке молоде та дурне Гр.

3. Сюди гуртую й займенника *щось*, що вказує собою на цілковиту невизначеність підмету, зокрема і роду його: — З двору виїхало *щось* судове Кул. VI, 456. Це *щось* заїзже Барв. 209. Порозгрібає *щось* їх за ніч Етн. 32. Чуємо *щось* наче пішло у світлицю... і назад ще не йшло ніхто ів 31. Іще сонечко не приходило, *щось* до мене та приходило. Пісня. *Щось* прийшло і черешні обірвало Яв. 48.

§ 13. Генітив приналежності (genitivus possessivus)

1. Генітив приналежності (gen. possessivus). Такі звороти, як твори Шевченка, теорія Дарвіна, таблиця Ліннея, гніздо птахів, хата тітки, тоб-то такі, що в них приналежність виражена речівником у генітивній формі, невластиві українській народній складні, — треба казати *Шевченкові* твори, *Дарвінова*

теорія, *Ліннеєва* таблиця, *пташаче* або *пташине* гніздо, *тітччина* хата. Див. приклади на прикметники приналежності з наростками *-ів*, *-ин* § 8, Е. 5.

За одну з особливостей Гоголевого стилю В. Істомин має прикметника приналежності замість відповідного речівника в генітиві: — Я побежал на воеводин двор (Т. Бульба¹).

Проте і генітив приналежності може мати місце, і передусім там, де кілька генітивів приналежності, що в'яжуться з одним речівником, ідуть один за одним: — Твори *Шевченка*, *Куліша*, *Франка*, також: твори *Шевченкові*, *Кулішеві*, *Франкові*. Далі, коли прикметник приналежності від відповідної власної речівникової назви дав би важку на вимову форму, напр., твори *Квітки-Оснoв'яненка*, хоча й можна казати *Квітки-Оснoв'яненкові* твори. Генітив приналежності можливий і там, де він комбінований, тоб-то де з ним в'яжеться прикметник або ймення хресне: твори *великого Дарвіна*, поезія *Тараса Шевченка*.

Ще кажуть — більше по західніх говірках: *Ольги* хустка *батька* кожух, *вдови* дочка, — тоб-то генітив приналежності має тут позицію препозитивну. Приклади: — *Доброго батька* дитина Метл. 234. Ой не сватай *вдови* дочку, хай дівкою ходить Гол. II, 309. Там якось *огородника* дочка зловила ту коробочку Чуб. I, 182. Бо я свого *пана* коників пізнала Чуб. II, 243. Біжи, біжи, кониченьку, в *тестя* двір Метл. 183. Вода пливе просто в *купця* хату Чуб. II, 138². Там мого *миленького* будиночки видно Чуб. V, 417. Це ж

¹ РФВ, 1-е прибавление к XXXVII т., 1897, ст. 55.

У давніший російській літературній мові прикметник приналежності є явище звичне... "...наші зразкові письменники вживали до останніх часів прикметників приналежності в розумінні речівників, від яких вони походять: напр., у Ф. Виз. "картины *Дель-Сартови*", "*Венера Тиціанова*", у Карамз. "фізіономія *Мармонтелева* очень привлекательна; я воображалъ всеобщую ревность Лондонскихъ гражданъ и солдатъ *Елисаветиныхъ*". Бусл., II, 202.

² Ці шість прикладів узято в проф. Є. Тимченка "Функції генитива", ст. 168–169.

моїх *сестриць* дорогі намиста ів 738. То ж не моєї *матінки* голос Рудч. II, 40. Приходить до *сонечка* дворів Шух. 66. Висока довгообраза крамариха, товстого *крамаря* жінка Мир.—Гр.

2. Інші від речівників залежні генітиви. Препозитивну позицію може мати не тільки генітив приналежності, а й усякий інший від речівника залежний генітив: — Вже в його (Чарнецького) жовніри вонтпити починають, великого *крови* розливу жалкують Кул. VI, 288. Зібралися до тебе *усіх язиків* люди ів. 496. Де матінка плаче, там *сліз* річка тече, де плаче сестриця, там *слізок* криниця Чуб. V 835. Одного разу підхожу *городу* стежкою до хати МВ. Ясного *неба* одкид ів. Пор. також із прийменником: — Що ти, з *рути* квітка, так дуже зів'яла Чуб. V, 140.

У багатьох сучасних літературних зворотах залежний від речівника генітив — не тільки генітив приналежності — природніше було б замінити, де не міняється значіння вислову, відповідним прикметником, інфінітивом, описовим зворотом, то-що, отже замість: тіло р о с л и н и, відхід п о ї з д у, способи з б и р а н н я матеріялу, спосіб п і д н е с е н н я продукції, утворення к л і т и н и: і д. і д. — краще: *рослинне* тіло, *коли відходить* поїзд, способи *збирати* матеріял, спосіб *піднести* продукцію, *як твориться* (утворюється) клітина і д. Замість: — Чи не можемо простежити початок утворення тіла рослини (з рукопису) — природніше: — Чи не можемо простежити, *як* (або *коли*, де відтінок часовий) *починає творитися* рослинне тіло. Певна річ, генітивні конструкції тільки тоді можна замінити іншими відповідними, коли заміна не впливає на значіння вислову, в противному бо разі про заміну мови бути не може. Пор. “мова поезії” і “поетична мова”, “значіння подібности” і “подібне значіння”.

Див. § 4, Г; § 5, де дано приклади на заміну залежних від речівників дієслівних речівників на *-ння*, *-ття*.

Російське “прежде окончания года, срока” можна перекласти українським “перш, як рік (термин, реченець) вишов”¹.

Де в склад поняття, що в генітиві, входить поняття означуваного слова, там генітив може мати паралельний зворот із прийменником: “міста України” і “міста на Україні”; “українські міста” — ширше поняття; “почуття людини” і “почуття в людини”; “людське почуття” — ширше поняття. Замість “Радомиський повіт К и і в щ и н и” краще “Радомиський повіт на Київщині”; людність “Росії та України” ширше поняття (уся людність), як “людність у Росії та на Україні” (не вся людність). Пор. Збагачені перед очима у вбогих попів унити вже тим самим робились народу ненавидними Кул. VI, 341.

Замість генітива, що залежний від речівника, поетична мова вживає інколи сурядної (паратактичної) будови, де залежне речівникове поняття виражене в тому самому відмінку, що й означуване слово, — див. § 15.

§ 14. Особливості у вживанні датива

У народній мові інколи подибуємо конструкцію з дативом там, де літературна мова здебільшого вживає прийменника у (в) із генітивом.

Про такі конструкції з дієсловами, як *брати*, *видирати кому*, див. при дієсловах, § 6, ст. 113.

Приклади: — Язика не поверне, наче він йому повстаний Ном. 11736. Я їм був у кумах Шух. 74.

¹ У російській мові в низці генітивів губиться розуміння вислову: “Сущность доклада председателя технической комиссии учебного отдела общества распространения технических знаний” або “значение признания необходимости введения новых способов земельного обеспечения крестьян земледельческого района”. Приклади взято в А. М. Пешковського “Русский синтаксис в научн. освещ.”, 2-е изд., Москва, 1920.

Пани б'ються, а *мужикам* чуприни трясуться Приказка. Хто мастить, *тому* віз не скрипить. Приказка. Ноги *йому* без стремен так теліпаються Кв. Пика *йому* не вмита, волосся розкудовчене Кв. Він як угледів дівчинку, аж очі *йому* засвітились МВ. І брови *йому* чорні і уста червоні МВ. Помер *їм* батько. Руки *їм* довгі, тонкі, як цівки Лев. Очі *йому* веселі й бистрі МВ. Голова *йому* нечесана, чуб непідголений Кв. Щоб *моєму* *миленькому* волики пристали Чуб. V, 403. Вже *вдівоньці* пшениця поспіла ів. 856. Це родич *нашій* *паламарці* Котл. Колядники беруться за руки, топірці в руках *їм* Гн. Кол. і щ. II, 331.

В останньому уривкові, де при дативі є речівник-підмет, датив місцями набирає значіння приналежності. Виразніший відтінок приналежності датив має в такій, наприклад, фразі: — Це родич *нашій* *паламарці* Котл.

§ 15. Деякі сурядні (паратактичні) сполучення

Паралельно з зворотами гіпотактичними або підрядними, тоб-то зворотами, де одно слово або сполучення слів залежить від другого, можуть у певних випадках, переважно в мові поетичній, мати місце й звороти паратактичні або сурядні, де одно слово або сполучення слів не стоїть у залежності від другого.

1. Паралельно з генітивом приналежності і взагалі з кожним від речівника залежним генітивом, також паралельно з відповідним прикметником може бути така сурядна будова, де замість генітива або відповідного прикметника маємо речівника в тій самій формі, що й означуване слово: — *Вези мене до матери до двора* (= до матери двора = до материного двора) Чуб. V, 894. *Посміялись з козаченька з хорошої вроди* Метл. 86. *Мужик аж до ніг до знахурки* припада Кв. *Ой сяду-впаду у батенька у саду* Метл. 225. *З правої ру-*

ки з мизинного пальця щирозлотий перстень ізняв ів 387. Там на дубі на вершечку Чуб. V, 101. Нема ж мого козаченька і жениханячка ів. 310. У в однім дворі на горищі на хаті Денис знайшов пояс хороший Кв. Упала зозуленька на хаті на стрісі Чуб. V, 962. Край синього моря та край бережечка... ів. 297. — У наведених тут прикладах речівник, що міг би мати форму речівника-генітива або форму прикметникову, має здебільшого позицію препозитивну, рідше позицію постпозитивну. Де його позиція препозитивна, там він може зв'язатися з відповідним речівником того самого відмінка займенниками *його, її, їх*: це підносить момент залежності між паратактично сполученими зворотами: — Послухайте моєї *тітки, її* старечої та розсудливої мови (= старечої та розсудливої мови моєї *тітки*) Гр. Щоби гори розкопати, ліси порубати, щоби видко *до милого* та *до його хати*. Пісня. Терла б я лавки, щоби були гладкі, все *для свекорка* та *для старенького* та *для приїздоньку його* Метл. 126. Пор. нім. народне *die Marie ihre Schwester*, що відповідає літературному *Mariens Schwester*. Пор. також рос. Рассмотрение в Государственном Совете, в общем его собрании представленый министров внутренних дел и юстиции¹.

Із деяких поданих у цьому пункті прикладів видно, що між паратактично сполученими зворотами можливі й сурядні злучники *та, і*.

У вказаних зворотах, виходить, особа або річ та її власність, матеріяльна чи нематеріяльна, однаково самостійні у фразі.

Паралельно з такою сурядною будовою фрази, як ото — Послухайте моєї *тітки, її* мови — можлива й залежна будова фрази, де замість другої частини паратактичного сполучення, що з займенником *її, його*, є підрядне речення, де підмет займенник: — Послухайте моєї *тітки*, що вона говорить, також звичне: — Послухайте, що моя *тітка* говорить.

¹ Приклад узято в Потєбні Зап. III, 226.

До паратактичних конструкцій належать і такі випадки: Приорався Семен до межі до бору (= до межі в бору), пустив воли на діброву, сам пішов додому Чуб. V, 404. Ой приїхав милий із поля з орання (= з орання в полі), а його ж мила із корчми з гуляння (= з гуляння у корчмі) ів. 406. Див. Зап. III. Явище це зберігає народня поетична мова.

Паратактичні звороти, де входить означення міри, числа: — Поставив кониченьки всі три пари різно Чуб. V, 284. Ночували нічліжники тридцять чоловіка Нар. 9. Чи він, чи не він, не можна й пізнати; сухий, блідий, бородою заріс, голова уподовж половина виголена Кв. Будеш його годувати цукром головою (= головою цукру) Чуб. 68. Також часто вживаний вислів парою кіньми: — А з парою кониками не водитися ів. 529. Слова на означення міри, числа мають тут у величезній більшості позицію постпозитивну. Спочатку думка спиняється на тому, що ближче, безпосередніше сприймається, а тоді переходить на означення частини його. Див. Зап. III, 250. Думаю, що в такому звороті, як парою кіньми, де слово на означення числа має позицію препозитивну, форма кіньми могла постати через вплив форми парою¹.

2. Народня поезія широко застосовує такі паратактичні сполучення: — Ростіть, ростіть, огірочки, широкі листочки (= широколисті огірочки, огірочки з широкими листочками) Чуб. V, 282. Ой у полі конопельки, верхи зелененькі (= зеленоверхі конопельки) ів. 418. Ой коню мій, коню, зо-

¹ Вказані в цьому §-фі паратактичні звороти Потєбня має (в протилежність до Міклошичевої думки, див. Зап. III, 207) за давніші проти гіпатактичних зворотів із генітивом: "... тут стосунок між двома речами нічим не виражений, і вони поставлені, сказати б, на одній площі, без перспективи. І як брак перспективи в малярстві є явище старіше від наявності її, так паратактичні звороти типом старіші від тих, що, розуміється, теж сягають давньої давнини, але що більш відповідають нашій звичці об'єднувати думку. Багато легше і через те первісніше поставити два однакові відмінки, щоб виразити однакову самостійність речей, ніж відмінок із генітивом або два відмінки з різними прийменниками, щоб віддати певні стосунки між цими речами". Зап. III, 209–210.

лотая гриво (= золотогривий коню) ів. 130. — Ознака певної речі виражена тут речівником із прикметником; останнім двом словам може в гіпотактичному сполученні відповідати зложений прикметник: широкі листочки = широколисті.

Також із злучником: — Ой у полі *криниченька і холодная вода* (= криниченька холодновода) Чуб. V, 285. А де вона його породила? В зеленій діброві, та не дала йому молодому *ні щастя, ні доли* (= щасливої доли) ів. 968. Паратактичні звороти з злучником мають у Потебні таке пояснення: „Він (злучник) вказує на суб'єктивну послідовність сприймання, на виразний вияв повільности, з якою акти мислення ідуть один за одним”. Зап. III, 281.

До паратактично сполучених зворотів гуртую й такі зложені слова, як: — Потеряв я *щастя-долю* (= щасливу долю) через молодиці Чуб. V, 478. Мене покидаєш з *мислямисльозами* (= слізними мислями) ів. 287. Купи, сину, *дротянку-нагайку* (= дротяну нагайку) ів. 730. *Нагайка-дротянка* з кілка не вбуває Чуб. V, 494. На їй *плахта-черніточка*, сама, як квіточка. Пісня. Ой там Ганночка гуляла, *жемчуг-намисто* обірвала Чуб. III, 189. Див. § 22. Сполучені несинонімічні та синонімічні слова.

3. Від паратактичного сполучення слів перехожу до паратактичного сполучення реченнів у зложеній фразі: — Ой в полі *билинонька, нею вітер віє* Чуб. V, 382. *Пливе щука з Кременчука, луска на їй сяє* ів. 13. Ой у полі *билина, вітер нею хитає* ів. 74. А під листом *трава зростом, нею вітер гонить* ів. 209. Ой у полі *билина, її вітер колише* Метл. 78. Зв'язок між вказаними реченнями держить особовий займенник — Ой в полі *билина, нею вітер віє*.

Також із сурядним злучником: — Прийшов до них чоловік із города, *а він того літа ходив у Київ, та й каже...* Кв.

Менший зв'язок мають з собою паратактично сполучені речення там, де займенника нема: — *Береза сухая, вершок ісхилився* Чуб. V, 27. Ой у дядька *хороша жінка, бог йому дав* Грінч. М. III, 53. Уже коло другого села *стрічаю* знако-

мого музику, *Дерев'яною прозивають*, бо в москалях здобувся рани Барв. Ой в полі криниця, *чуть вода блищиться* Чуб. V, 39. А тут трохи погода і прийшла до неї жінка, *уся голова обв'язана* Кв. 194. Навівши відповідні приклади і з народньої російської мови, Потебня каже: "Отже у нижчих верствах російської мови була і є споконвічна течія, що віками не виступала назовні у цсл. та слов'яноруських перекладних і перейнятих пам'ятниках, що знов ховається у новій російській книжній мові. Як би сприятливі умови, то з цієї течії міг би влитися в літературну мову і закоренитися в ній відносний зворот без відносного займенника та злучника". Зап. III, 327.

На увагу даю й такі сурядні речення: — Тисові сінці, яворові східці, ходить ми по них молода княгиня, *на тій княгині* кований пояс, *на тім поясі* золоті ретязки Гол. II, 4¹. Також із сурядним злучником *а*: — Й *а* в полі, полі, ближче дороги стоять намети з білого шовку, *а в тих наметах* стоїть постільце Kolb. Pок. I, 113¹. У вказаній конструкції речівник першого речення повторюється в потрібній формі у другому реченні, де він може мати при собі вказівного займенника.

4. Відзначаю такий уживаний у народній мові тип паратактично сполучених реченнів: — Ліг спати коло вікна і *чує, двоє домовиків гомонять* Нар. 112. Жде він, що з цього буде. *Аж бачить, якийсь чоловік гонить силу звір'я* ів. 11. Чую щось гуде. З погляду літературної мови, де залежні речення звязані злучними словами, такого типу злука дає вражіння пропущеного злучника *що*. Вказаного типу речення не спадаються з тими сурядними реченнями, що їх писана мова відмежовує двокрапкою. = *Бачу: іде щось і Бачу, іде щось* не є те саме. В першому прикладі довше спиняємося після першого речення *бачу*: стосунок між реченнями в інтонації сурядний. У другому прикладі між реченнями коротша павза, а інтонаційний стосунок залежний.

¹ Приклад із Зап. III, 330.

Рясно знає народня мова і такий тип фрази, де в попередньому реченні нема того дієслова, що з ним повинно б в'язатися наступне речення: — Ой вижду я за ворітечка, да рине вода, рине Метл. 243 (= бачу, що рине вода). Ой піду я темним лугом, оре милий своїм плугом Метл. 57, або: ...лугом: оре милий своїм плугом. Підійду я під воконце, мати горох варить Метл. 8. Ой ізвівши, на коника сівши: зоставайся слави набирайся Метл. 15. Так пішов по селах: що в світі діється Яв. 29. Летить орел понад морем: подай, море, пити Метл. 64. Получивши Грицько гроші з великою радістю, вивернувши рибу: що хочете, купче, те й робить Март. 105. — Така лаконічність дає силу висловові. Це використовує Куліш: — Прочули, що він (Самійло Зборовський) собі живе без діла, і знавши його славним лицарюгою закликали через посланців до себе на Низ: вчинимо тебе низовим гетьманом Кул. VI, 108. — Також із сурядного значіння злучниками: *аж, коли* та з підрядними *чи, який* та ин.: Ішов москаль із служби, — аж у лісі стоїть хатка Нар. 387. Чоловік приходить на місце, аж телиці нема Шух. 209. Ідуть та йдуть, коли стоїть хатка у гаї Нар. 339. Треба на спиток взяти біли, яка то вона буде Гр. Калину ламала, до серденька клала, чи не перестану тужити Чуб. V, 274. А я піду до дівчини, чи змита головка ів. 128. Коронний гетьман послав до дніпрових козаків: чи велика гординська сила Кул. VI, 84.

Виходячи з указаних паратактичних конструкцій, можна обминути важкий той характер зложених фраз, що надто б'є в очі у сучасній літературній мові. Навожу зразок із рукопису: "Ці рослини ботаники так і називають нагонасінними і лічать їх найпростішими з квіткових рослин, позаяк у них немає ні зав'язка ні оцвітини, що й стверджується геологією, яка показує, що ці нагонасінні старіші за більш удосконалених окритонасінних". Чи тож є потреба оті ре-

чення, що окремими думками в різні розбігаються сторони, скупчити в одній фразі? У протилежність до цієї фрази даю зразковий уривок із народніх уст, де нема тієї складної залежності: — “Коли прибіга ближче, — аж стоїть хата, сама собі в степу, і світло світиться в тій хаті, і нема коло тієї хати ні тиночка кругом двору, ні хлівця, ні кошарочки, ні повітки, — нічого не було, сама тільки хата. Він убіг у ту хату, коли дивиться: у хаті труна закрита, світло горить і нікогісінько нема в хаті...” Март. 192.

Певна річ, думка ширшаючи, глибшаючи, складнішаючи, вимагає й складніших висловів, щоб виразити себе, і легкість літературної мови не може дорівнювати легкості народнього вислову. У мовах культурних націй заміна старих сурядних конструкцій новішими підрядними є факт прогресивний: де менш розвинена думка вбачає незалежні явища, там розвиненіша думка шукає залежності і знаходить її. Тим то й підрядні злучні слова (тим то, через те що, дарма що та ин.) новішого походження, як сурядні (а, і та ин.). Проте сучасна літературна мова надуживає, вносячи важку й неприродню залежність там, де її можна обминути і цим наблизити легкість літературної мови до легкості народнього вислову. Це перша й неодмінна умова краси та легкості стилю. Важка та вище наведена фраза дається хоча б так розбити: “Ці рослини ботаники мають (чи вважають) за найпростіші з квіткових рослин, бо в них нема ні зав’язка, ні оцвітини. І геологія це потверджує. Вона вказує, що голонасінні старіші за досконаліші окритонасінні”.

§ 16. Спосіб піднести речівника у фразі

1. Де у фразі є потреба піднести підмет, там мова висовує його наперед, повторюючи його особовим займенником *він, вона, воно, вони*: — Ой *синяя ожинионька, вона* льону не пов’яже, ой *чужая чужинионька, вона* правдоньки не скаже Метл. 60.

А що вже *опікуни її*, то вони мені допекли Пир. А вже *тії воріженьки*, правду вони кажуть. Пісня. Пор. § 17, п. 37.

Замість особових займенників можуть бути займенники вказівні *цей, ця, це*: — Вільшина, то *вона* м'яка, а от *берестина*, то *це* дерево *стекле* (тверде, міцне) Гр. *Чорна комашня*, то *ця* не кусається, а *оця* руденька — то *клята* куслива Гр. Відзначаю тут слівце *то*, що підсилює підмет і що здебільшого знане у фразях, де є протиставлення. Пор. нижче § 17, ст. 186–187.

2. Так само й предмет, де є потреба відтінити поняття, що в йому, мова висовує наперед у формі номінатива; за предмет править тоді особовий або вказівний займенник у відповідньому відмінку: — ...бо вже її *дочка Оксана*, як діждемо *різдвяних м'ясниць*, то буде *їй шіснадцять год* Кв. (= Як діждемо *різдвяних м'ясниць*, то її *дочці Оксані* буде шіснадцять год). *Отой хліб*, що з *гамазеїв* добрі люди розібрали, чи не треба б *його* поповнити Кв. І *самий запеклий харцизяка...* і *в того* рука не підніметься, щоб зло яке зробити дитині Кв.

Пор. цю конструкцію з французькою: *Notre vie, tantôt nous la subissons, tantôt nous la faisons.*

Вказані тут у п. п. 1 та 2 явища пор. із явищами у § 15, п. 3.

3. Де треба відтінити зворот із речівником на означення місця, там його підсилюють прислівником *там, туди* або іншим відповідним: — Ой у *полі*, широким роздолі, *там* стояло чотири дубочки. Пісня. *В однім вершечку, там* дзвони дзвонять Гн. Кол. і щ. II, 101.

4. Відзначаю таку конструкцію зложеної фрази: — Я знаю, мій милий, *нагайку*, з якого *вона дроту* Чуб. V, 723 (= Я знаю, м. м., з якого *нагайка дроту*). Зна тільки *города* розпитувати, *на які їй іти* Кв. Послухає *моря, що воно говорить* Шевч. Великого стоять ці оповідання тим, що живописують *наших селян, як вони єсть* перед нашими очима Кул. VI, 439. Дуже тії помиляються, що не бачивши *сільського люду, як він поводить*ся поміж собою, взяли тії

(М. Вовчкові) оповідання за якісь поеми з народньої жизнї іб. 439–440. Набрїхано *про дївку, що вона підслїпа*, а вона дуже бачуча Гр. Розкажу вам казку *про лісового царя Оха, який він був Рудч. II, 107.*

Від звичної літературної конструкції, де підрядне речення в'яжеться з дієсловом головного речення, ця конструкція відбігає тим, що в ній у головному реченні за предмет при дієслові править той речівник, що в звичній конструкції є за підмет у підрядному реченні, а натомість за підмет у підрядному реченні є особовий займенник: — ...оповідання... живописують *наших селян, як вони єсть* перед нашими очима = ...оповідання... живописують, які є *наші селяне* перед нашими очима. У цій отже конструкції одно поняття виражене двома формами: і речівником-предметом у головному реченні, і займенником-підметом у підрядному реченні, — а таке його подвійне визначення підносить його у фразі. Пор. у цьому параграфі вище вказані споріднені явища.

§ 17. Особливі злучні звороти

Терміном “злучні звороти” я обіймаю не самі ті звороти, що в'яжуть собою несурядні та сурядні речення у зложеній фразі, а й ті злучні звороти, що ними починається фраза (по крапці). Сюди внесено й ті звороти, що хоч і не мають спеціально злучної функції, проте трапляються в зложеній фразі в переході від одного складового речення до другого.

Сучасна літературна мова здебільшого вживає тих злучних зворотів, що російська мова. Українська народня мова одмітна своїми злучними зворотами.

1. Звороти, що віддають російські “который, какой” польські “któgu, які”. Займенників *котрий* та *який* нарід рідко вживає в тому саме злучному значінні, що російська й польська літературна, а за ними йдучи і сучасна українська літературна мова.

Що до першого з цих займенників, то його народня мова знає і у формі *которий* і у формі *котрий*. Форми *которий* здебільшого вживають давніші українські письменники. Форма *котрий* більше по західніх говірках знана. У народній пісні форма часто залежить від вимог ритму: — Розлетимось, розбіжимося, як кленове листя, *котре* на Україну, *котре* на Полісся Чуб. V, 790. А що саме значіння слова, то воно не тільки питайне та злучне, а — коли не починає собою питайного звороту — значить *який-небудь, инший, дехто, деякий*: — Як треба тобі буде *котрого* з нас, то при-смалиш ту волосину, *котрого* тобі треба Руд. I, 105. Вона гадала, що то *котрий* хлопець вийшов її пуджати Яв. 244. Не раз та й не два доводилось таким осадам зникати без прослідку, як прокрадуться татари *которим* шляхом Кул. VI, 58. Часом несподівано *котора* дівчина вбіжить до мене з будинку МВ. Як *которий*, то й навчиться, а цей ніколи Гр. А чого там скимлить, чи не б'є *котрий*? Гр. Звісно, коли хто *котору* любить, то й думає, що вона усім така хороша Кв.

Потебня, навівши відповідні приклади, так пояснює українське *которий*, *котрий*: “В усіх цих випадках українське *которий*, *котрий* більш-менш виразно зберігає старе російське та церковно-слов'янське значіння *который* із *двухъ* або *ізъ* *многихъ*, отожд вище “котрий чоловік = тотъ ізъ людей”. — Зап. III, 346, прим.

Займенник *которий*, *котрий* у злучному значінні має здебільшого позицію препозитивну; в наступному реченні йому може відповідати займенник той: — *Которі* книжки будуть у мене під рукою в перекладі, а оригіналів не матиму, то *тих* я буду перекладною мовою виписувати Кул. VI, 6. Пор. паралельні злучні звороти *хто* — *той*, *де* — *той* та ин.: — *Де* хліб обрідкуватий, *той* на зерно краший, а *де* густий, там ні Гр. Тоді то *хто* виїжджав конем з луком і шаблею, *той* був козак, козак би то кінний і оружний Кул. VI, 226. Без займенника *той* у другому реченні: — *Котра* дівчина чорнобривая, то чарівниця справедлива Чуб. V, 429.

Которі більші, знялись, полетіли; *которі* менші, коло матери сіли ів. 862. *Которі* коли лучче жили, то тепер хуже Пир. Не сплю, не лежу, стрілочки стружу, *которі* луччі — в пучечки в'яжу Грінч. М. III, 121. *Которая* сиротина, гине Чуб. V, 493. Пор. також у препозитивній позиції займенники подібного значіння який, що: — Коницький... розкидав між товариством які мав за свою службу гроші Кул. VI, 98. *Яка* була мерзла земля, зараз уся порозтавала Кв. *Що* була скотинка позбував, а гроші попропивав Кв. Пор. також *де* при прикметниках: — *Де* менші між їми, як ті поросята, ваялись та грались собі на піску; — *де* найбільші, в "свинки" поодалі гралися Гр.

Которий, котрий в злучному значінні може й позицію постпозитивну мати, дорівнюючи тоді значінням рос. который, поль. który: — Лиха та радість, *по котрій* смуток наступає Ном. 2292. Візьму собі молоду дівчину, *із котрою* я люблюсь Грінч. М. III, 318. Один дід, *которий* увійшов з нами в церкву... Стор. 341. Дуже поважали тих козаків, *котрі* добре знали степи і шляхи ів. 366. Багато бо єсть таких книжок, до нашого діла потрібних, *котрих* ні за які гроші не доскочиш Кул. VI, 6. Нема тієї сили на світі, *котра* б сказала їм всемогуте слово ів. 324. Жий вже собі а вже з тою, *котору* кохаєш Чуб. V, 398. Скажи перше правду, *котру* вірно любиш ів. 213. Чоловік, *котрий* з ним знакомий був... Шух. 234. Потєбня вважає, що "постпозитивне *которий* у значінні чисто відносного злучника витворилося під впливом російської літературної або польської мови". — Зап. III, 347.

Постпозитивне злучне *которий, котрий* в народній мові мало вживане, натомість рясно знаний у такому значінні самий злучник *що* або *що* з особовими займенниками, тоб-то звороти *що він, що вона, що воно, що вони* у різних відмінкових формах: — Стоять верби по-над воду, *що* я їх садила Чуб. V, 139. Пішли хлопці заграницю, *що* ми їх кохали ів. 308. Той (ліс), *що* він *через його* йшов... Рудч. II, 120. Це ко-

лесо, що зверху пада на його вода Ном. Ой чия то хата з краю, що я її не знаю Чуб. V, 400. Без особових займенників: — Приходить до коня, що з мідною гривною Гр. Це той, що чоботи рипають МВ. I, 76. Чи це тая дівчинонька, що я женихався? Метл. 69; Чуб. V, 202. Чия пшениця, що колос похилився? — Це ж того козака, що досі не женився. Чия пшениця, що житня солома? — Це ж того козака, що тихая мова Чуб. V, 103¹. А де ж тая криниченька, що голубка пила? ів. 251. Я той самий, що вона жде Стор. 204. Тут зараз починається отой великий бір, що високі сосни аж хмари підпирають ів. 121. Хто мені дістане коня, що буде одна шерстина золота, друга срібна, то за того оддам дочку Рудч. II, 71.

У підрядному реченні, що в'яжеється з таким словом головного речення, яке означає собою місце, маємо замість різних відмінкових форм займенника *він, вона* прислівники *там, туди*: — Сестра його пішла у ту комору, що брат казав їй не ходити *туди* Рудч. II, 69.

Ф. Корш каже: “В нас (тоб-то росіян), як відомо, що в номінативі та в акузативі обох чисел річ цілком звична, але в інших відмінках... не часто трапляється. Зате в українців цей спосіб висловлюватися вживаніший, як *котрий* чи *котрий*”². Замість казати: — Нао мріяв про той маленький вогник, здобувати *котрий* (незнана в українській мові позиція займенника *котрий*!) він оце вирушив (Остап Нитка. По огонь, ст. 16), треба: Нао мріяв про той маленький вогник, що здобувати *його* він оце вирушив.

Що до займенника *який*, то і його народня мова рідше вживає в злучному значінні. Крім свого злучного значіння *який* має такі самі значіння, що й *котрий*: — *Розпитує, чи нема де якого нетяги* Рудч. II, 9. Піддем замолотить коробку,

¹ Див. § 7, 2. Підрядні іменні речення.

² Способи относительнаго подчиненія. Глава изъ сравнительнаго синтаксиса. Москва, 1877, ст. 28.

а може й заждемо *якого* снопа Барв. 435. Див. § 10, п. 1, 2. Потєбня каже: — “Чиста відносність, тоб-то цілковита рівність об’ємом відносного займенника з іменням, що з ним він в’яжеться (человек, которого я видел), виражається в українській мові часточкою *що* або (в Котляревського) *який*”. — Зап. III, 347. Займенника *який* не можна, розуміється, обминути, де його вжито більше на означення якості: — *Який* пан, такий крам. *Який* їхав, таку стрів Ном. Як же я, каже вовчик, вирубаю, коли я не знаю, *якого* дерева Рудч. II, 7. Злучним словом *який* можна в зложеній фразі обминути збігу кількох *що*.

Відзначаю *которий... которий, який... який* у сурядних сполученнях в значінні рос. *один, другой, иной* і д. — *Которих* дівчат то матері не пустили в дружки, а *каторі* і самі не пішли МВ. I, 41. Дітвора *каторе* біжить, *каторого* на руках несуть Кв. Розлетимось, розбіжимось, як кленове листя, *каторе* на Україну, *котре* на Полісся Чуб. V, 790. Як закупили німці бабурську землю, то *котрі* хазяйовиті козаки, — перебрались в слободу Вознесенку та в кріпость, а *котрі* бурлаки та рибалки, зжили вік біля Дніпра НЗап. 17. Дивлюся: в могилі усе козаки: *який* безголовий, *який* без руки, а хто по коліна неначе одтятий Шевч. Зараз всі і потаскались чого хотілося шукать: *якому* меду та горілки, *якому* молодиці, дівки Котл. Пор. також у сурядних сполученнях *хто... хто, хто... которий... де... де*: — Запорожці... ховали добро *хто* в землю, *хто* в скелю, а *инші* в Дніпро НКл. 48. *Кого* придавлено тоді дома, *каторі* поховались у нетрі, болота або позабігали у чужі землі Кул. VI, 136. Все воно вкупі гнало народ од Узвислянщини і од Німенщини у ті пустині українські, що вже позахищували від Орди *де* козаки, а *де* руська шляхта узгранична ів. 150.

Відзначаю *де* при прикметниках у значінні *який, которий, той що*: — Не бере малого, а вибирає, *де* більший Гр. *Де* менші між їми, як ті поросята, валялись та грались собі на піску; *де* найбільші — в “свинки” поодалі грались Гр.

2. Злучні звороти *як би не (було), який би не (був), хто б не, що б не (було), де б не, куди б не, скільки б не*, рос. “как бы ни, какой бы ни, кто бы ни, что бы ни, где бы ни (было)”, а іноді й *як би то не було, де б то не було* і д., що над іншими подібного значіння зворотами переважають у сучасній літературній мові, — їх, здається, народня мова не знає. У народі такий умовний злучний зворот у підрядних реченнях віддають не гаданим способом (*conditionalis*) з часточкою *б (би)*, а найчастіше — де дієслово головного речення не є в минулому часі — *прийдешнім* та *теперішнім* часом, також і *вольовим* способом, здебільшого з злучником *хоч* (Див. § 6, ст. 84): — *Хоч як мені буде невpokійно, хоч як тужитиме* моє серденько, а я всміхнуся МВ. Терпи, Грицю, *хоч яка спека* Ном. 2400. *Хоч скільки молися*, з біди не вимолишся Гр. *Хоч хто казатиме*, не слухайсь Гр. *Куди гляну, що заговорю*, то все їх згадаю МВ. I, 15.

Також із запереченням *не* здебільшого без злучника *хоч*: — *Скрізь, де не піду, де не поїду*, скрізь бачу вбогих людей МВ. II, 144. *Хай чорт як не скаче*, а ти гріха не берись Ном. 6140. *Де вже я хату не поставлю*, то біди без тебе наберусь Етн. 32. *Ти її слухай, що вона тобі не скаже* Рудч. II, 116.

Рідше такий заперечний зворот буває з злучником *хоч*: — *Хоч який горобець не маленький*, а серце має Ном. 3320.

3. Відзначаю злучні звороти *не що, як; не хто, як; не де, як* та ін., що є сильніший відтінок прислівника *тільки*: — *Не що дівці, як кросна ткати* Ном. *А не хто* вже виспівувать, *як соловейко* Кв. *Не по чім і б'є, як по голові* Гр. *Тим не хто, як хуторяне і селяне* знають і чують душею, чого стояв Шевченко Кул. VI, 494. *Князі-Русь із своїми дружинами не для чого, як для* торгової прибилі по далеких землях і морях швендяди ів. 13... одбиваючи од нас ворогів наших, *не з кого, як із нас же*, вони оружний люд набирали, *не з кого, як із нас же*, його харчували, *не на кого, як на нас же* постоем його напускали ів. 534. *На вулиці, на вечерницях*

ніхто, як я перед вела Стор. 209. Він знав, що *ніхто*, як ма-ти заступиться за його перед батьком. Коцюбинський.

Також і без влучного *як*: — Наварила, напекла, *не для ко-го* — для Петра Чуб. V, 101.

Близький до вказаних є злучний зворот *не як*: — *Не* пі-знала по походу, *як* по голосочку Чуб. V, 326. Відповідає він російському літературному *не столько... сколько, не так ... как*.

4. Також підсилюють вислів злучні звороти *як хто, то; як який, то; як коли, то* та ін. проти *дехто, деякий, инколи* то що: — Як розжартуються, *то як кому, то* й мичку попа-лять Гр. Ото було *як о півночі, то* й пливуть човни Дніпром та й пристають під старою вербою МВ. I, 120.

5. Російські препозитивні злучні звороти *так как, ввиду того, что* дехто перекладає штучним *позаяк*. (*Позаяк* ми не знали, то...). Такого злучника українська мова не знає, а на-томість уживає злучних *що* або *як, як же*, що їм у наступ-ному реченні здебільшого відповідає *то*: — *А що* він того не сказав, *то* ми й не знали Гр. Але *що* то був гість, *то* йо-му нічого не казали Шух. 115. *Як* був старший од Левка год-дів на два, *то* й подужував його Кв. 255. Казав мені бакаляр промовити “аз, аз!”, а *як же* я не вимовив, він по лиці раз-раз! Гр. *Як же* побачила (Польща), що турки її в боях пере-магають, *то* почала з ними сяк-так миритися Кул. VI, 229.

Часто ще штучним *п о з а я к* заміняють злучника *бо*: *Я* не прийшов, *бо* не мав часу (а не: *п о з а я к* не мав часу).

6. Злучний зворот *через те, що* знаний в українській мові в таких позиціях, у яких знаний відповідній російський влу-чний зворот “потому что”: — Він не їде *через те, що* його не прошено. *Через те* й везено його, *що* він не міг іти Гр. *Через те* й хліб не родить, *що* свиня в плахті ходить Ном. 7244. Отже при злучному звороті *через те, що* головне ре-чення має у фразі позицію *препозитивну*, і такий склад фра-зи, де позицію *препозитивну* має з указаним злучним зворотом речення підрядне, — незвичний в українській мові. Та-

ка будова фрази — Через те що повітря має вагу, легко зрозуміти... (Трояновського Природознавство) — підігнана під російську складню: “Так как воздух имеет вес, то...” За українською складнею ідучи, можна тут ужити або сурядної будови: — Повітря має вагу, і через те (або тому) легко зрозуміти, що... (Пор. На осиці повісивсь Юда, через теє вона і трясеться, хоч вітру і немає Гр.), або достотніше віддаючи російську фразу: *Що* повітря має вагу, *то* легко зрозуміти... Проте, де перша частина цього злучного звороту (*через те*) відтінена, будвши здебільшого підсилена словом *саме* (*через те саме...*; пор. рос. “потому именно, что...”), там можлива й така будова: — *Через те саме, що* князі один на одного війною ходили..., і торги почали між себе частіше мати і людськості одні в одних набиратись Кул. VI, 26.

Паралельно до злучного звороту *через те, що* знані злучні звороти *того — що, тому — що, тим — що*: — Ой коню мій, коню, чого ти смутненький? *Того* ж я смутненький, що ти молоденький Чуб. V, 27. *Того* зажурився, що й не оженився іб. 85. Не *тому* прісно, *що* не кисло, іно *тому*, що не розчинено Ном. 7240. *Тим* я листу не пускаю, *що* лютую зиму маю Чуб. V, 278. *Тим* я її не займаю, *що* сватати маю іб. 151. Також і без *що*: — *Тим* я сльози розливаю — невірною друга маю Чуб. V, 278.

Також і саме *що*: — Не треба плахти, *що* і в запасці гарно. І там його не страчено, *що* був великий воїн Кул. VI, 49. Не пускають на вулицю, *що* я молодая Чуб. V, 143. Чорт бідний, *що* душі нема Ном. 1619. Ой з'явися, ясне сонце, висуши нам крила, *що* обом нам з мокрим пір'ям літати несила Кул. I, 137. Де залежить на точності віслову, отже передусім у мові науковій, там не слід би вживати *що* в такому розумінні: із злучником *що* в'яжуться в уяві його звичніші значіння.

7. Російський злучний зворот “благодаря тому, что” часто зросійська перекладають дякуючи тому, що, навіть коли й нема за що дякувати: “У с. N. шириться по-

шесть плямистого тифу, дякуючи тому, що нема лікарської допомоги”. Зворот цей можна обминути тими самими злучними словами, що й п о з а я к. Де треба відтінити елемент вдячності, там можна вжити прийменника *завдяки*: — *Завдяки доброму чоловікові... я спромігся додому доплентатись* Гр.

8. Злучний зворот *не вважаючи на те, що* одним із своїх відтінків має паралельний собі в народній мові зворот *дарма що*: — Ці два будинки *дарма що* стоять вже близько сто літ, а ще кріпкі Стор. 347. З Низу бувало переходять вони (козаки) у Московщину служити цареві, *дарма що* король воював проти його Кул. VI, 54. Козацька боротьба з мусульманщиною *дарма що* йшла нерівно, іноді марно, а проте ширшала та ширшала іб. 114. Так, ми не малий нарід, *дарма що* нас не добачають наші сусіди у своїм величанні іб. 579. *Дарма що* голий, та в підв'язках Ном. І тварина розум має, *дарма що* не говорить Приказка.

Слід би обминати зворот *не дивлячись на те, що* з російського “несмотря на то, что”.

9. Літературний зворот *залежно від того* (також і *дивлячись по тому* з російського “смотря по тому”) має певним своїм значінням паралельні собі в народній мові звороти *як до, від того, як*: — Чи дорогі воли на ярмарку? — *Як до* вола. Це *як до* чоловіка: один зробить, другий ні Гр. *Од того*, скільки буває стоп у вірші, вірш зветься Є. 30.

10. Дуже поширений у сучасній літературній мові злучник *аби* в розумінні *щоб*: — “Просять, а би ви прийшли” замість... *щоб* ви прийшли; “кажу, а би ти знав” замість... *щоб* ти знав. У західніх українських говірках кажуть *аби* в розумінні польського *aby*, наддніпрянського *щоб*; на Наддніпрянщині *аби* значить те, що російське *лишь бы*, і в такому значінні й слід це слово зберігати: — Аби люди, а піп буде. Аби хліб, а зуби найдуться Ном. 5430. Хоч гірше, аби інше іб. 2680. Аби мені місяць світив, а люди як хочуть. Приказка. Аби день до вечора. — Цього свого відтінку час-

точка *аби* зберігає й у зложених словах: *аби-де, аби-хто, аби-то, аби-що, аби-чий, аби-який*.

Із злегка відмінним, теж злучним відтінком маємо *аби* в такому значінні: — Самі в покою сидять мовчки, без гуку, без гомону, без забавок, тихенько; *аби* поворухились, *аби* словечко між собою зговорили, зараз пани й гримнуть МВ. I, 47.

11. Відзначаю в умовних підрядних реченнях звичні в них злучники *як, як що* в розумінні російського *если*: — Як же почне кров капать з ціпка, то біжіть на ту й на ту гору Рудч. II, 73. Як дасте двісті, віддам коня. Вказаним злучникам часто в головному реченні відповідає злучник *то*; останнього може й не бути.

12. Умовне підрядне речення може в'язатися з головним реченням злучником *що* (паралельно й *коли*). Переважно це буває в тих фразах, де головне речення питає: — Як же мені прибувати, *що* (= *коли*) краї далекі Метл. 40. Де вже ти мені поможеш, *що* у мене нема нічого Рудч. II, 21. Як же їх найти, *що* вони так собі живуть, *що* й хати не знають, — самі двері ів. 141. Ой як мені розстиляться, *що* крутенькая гора, ой як мені не журиться, *що* чужая сторона Чуб. V, 326. Ой як ти живеш на чужині, *що* ворогів много ів. 813. Аби до нас прийшли, *що* старого дома немає, то й почне слова закидати МВ. I, 174.

Відповідньо до *що* у вказаному значінні в умовно-гаданих підрядних реченнях буває *щоб* у розумінні *коли б, як би*: — Щоб не знала, то б не була казала Черніг. *Щоб* я тебе не любила, то б я тебе не будила Чуб. V. Ой *щоб* не ти, серце дівчино, то б я не був тут ів. V, 275. *Щоб* то йому голову гарненько під чубок підстригти, як і в людей? А то патлатий-патлатий Кв. 10.

13. Паралельно з злучним зворотом *чим* — *тим* при прикметниках та прислівниках вищого ступеня українська мова знає й *що* — *то*: — І *що* йому міцніш у голову уступає, *то* він далі посува МВ. *Що* більш довідуватимемось про

неї (старовину українську) з автентичних джерел, *то* все виразніш вона стоятиме перед очима нашого духа Кул.—Гр. *Що* далі, *то* неначе лучче стає Гр. А Чайчиха *що* далі, *то* все вона хмурніша, — от мов хмара чорна МВ. II, 13.

У звороті *чим* — *тим* у фразях — У багатство не вдаряє, а *чим* має, *тим* вітає Ном. I 1930. Рідна хата *чим* має, (тим) приймає — треба вбачати факт атракції (замість *що* — *тим*).

Зворот *що* — *то* знаний і в значінні російського “как только, лишь только”: — Багатир *що* вийде з дому, *то* змії і летить до сестри НКл. 71. Тягуче тісто, коржа не можна розкачати: *що* розкачаю, *то* воно збіжиться Гр. *Що* копнуть, *то* воно й стугонить НКл 57. Пор. далі п. 15.

Відзначаю *що* — *то* у такому значінні: — *Що* слово, *то* й історія Кул. VI, 542. (= кожне слово історія).

14. Злучні звороти при прислівниках або прикметниках вищого ступеня, також при утворених від прикметників вищого ступеня дієсловах, як ото *де* далі, *усе* більше, *куди* далі, *то* все холодніше; *що* далі, *усе* кращає; *чим* раз більший або *що* раз більший та інші подібні, вживаніші в народній мові, як відповідні тавтологічні звороти *все* більше й більше, *все* холодніше й холодніше, *все* кращає та кращає, *усе* більший та більший та ин. Приклади: — Чоловік мій *куди* далі, *то* все хмурніший ходить МВ. *Що* дальш, *то* все виразніш виявлятиметься русчина в розмові, в піснях, в звичаях Кул. VI, 27. Замість — Коріння розростається, захоплюючи *все* більш і більш значну (так не можна, треба: *все* значнішу і значнішу або *все* більшу і більшу) площу (з рукопису) краще б: ...захоплюючи *чим* раз більшу (= *що* раз більшу; *де* далі, *усе* більшу, значнішу) площу. Вказані тавтологічні звороти (*все* більше й більше та ин.) можна прикласти там, де треба відтінити повільність, тривалість процесу.

15. Паралельно до наведеного вище (в п. 13) злучного звороту *що* — *то* в значінні рос. “как только, лишь только” знані й часто вживані злучні *тільки*, *скоро*: — *Тільки* став

доїздити до тієї будови, де живуть сестри, знов линув дощ Гр. Скарай його боже на гладкій дорозі, *скоро* він подума об иншій небозі Чуб. V, 271. *Скоро* дід наб'є люльку, а чорт зараз і вогню викреше Стор. 138. *Скоро* жених і гості з дво-ра, панночка в плач МВ. *Скоро* виїдете за село, то так роз-долом і їдьте Гр. Сон-трава цвіте, *скоро* скресне на весну Гр.

16. Відзначаю злучний зворот *тільки* — *що* у такому зна-чінні: — *Тільки* ж мені пари, *що* очиці карі, *тільки* ж мені до любови, *що* чорнії брови Чуб. V, 28. *Тільки* ж мені муки, *що* білії руки ів. 30. *Тільки* й видко між кущами, *що* гадюч-ця й ящірок Гр.

17. *Що по тому*, — *коли*, як: — *Що* по тому, *що* кохаю, *коли* в неї не буваю Чуб. V, 229. *Що* мені *по* вроді, *що* врода красна, *коли* тепер сама нещасна ів. 228. *Що по* тому *хоро-стві*, як не вмію жати? Гр. Також і без злучників *коли*, як у наступному реченні: — *Що* ж мені *по* романі — на нім ягі-дочок нема, *що* ж мені *по* поклоні — його самого нема Чуб. V, 86. *Що* ж мені *по* пшениці — в ній зеренця нема ів. 4.

18. Російський злучний зворот “вместо того, чтобы” має в українській мові відповідні звороти *замість*, *замість* *щоб*, *чим* (*би*) — *то*, *чим* (*би*) — *а*, *де* *б* — *а*: — *Замість* вчитися, він байдики б'є. *Намість* іти до церкви... прибира-ються Шух. 65. *Замість* *щоб* іти напрямець, він округляв до мене геть поза городами Гр. Ти б *лучче* *чим* мав би жа-лувать її, *то* б *найняв* де-небудь Рудч. II, 55. *Де* *б* іти до це-ркви, *а* вона потягла в ліс по горіхи Гр. Нехитрий же й мос-каль! *Чим* *би* навтікача, *а* він іде собі любенько Кв. 17.

19. Російський зворот “кроме как” українська мова віддає злучними (*о*)*крім*, *окроме*: — Ніде не вроде льон гарно, *окроме* на цілинній чорноземлі Гр. У старої панії не було роду, *окрім* мала собі унучечку МВ. II, 4.

20. Російському злучному зворотові “(до тех пор), пока не” відповідають українські злучні звороти *аж* *поки*, *поки* або саме *аж* здебільшого без заперечної часточки *не*: —

Будемо тут жити у щасті, у любові, *аж поки* зостаріємось Кв. 463. Пробуйте в господі, *аж поки* вийдете звідтіля (з еванг. у перекл. Морач.). ...коли Україна була спілкою вільних князівств, *аж поки* зруйнували її татари Є. 18. Він мене любитиме, *аж поки* я вмру Кв. 464. Другі мабуть по далеких землях торгóm ходили, *поки* собі корисне місце... вподобали і новим городом... сіли Кул. VI, 10. Хай жде, *аж* буряки перемию Пир. Не кажи гоп, *аж* перескочиш Ном. 2607. Остерігаючи товариша нашого од таких помилок, ми його просимо нашого слова в гнів *не приймати* та й праці своєї не занедбовувати, *аж поки* доведе її до самісінького кінця Кул. VI, 509. Побоявся я залятих грошей, та й сам не ходив і другим не казав, *аж поки* зостарівсь НКл. 54.

21. Крім вказаного в попередньому пункті злучного значіння слівце *аж* може мати значіння рос. “вдруг, как вдруг, как вот, так вот” — Жде він, що з цього буде. *Аж* бачить, якийсь чоловік гонить силу звір’я Нар. 11. Ішов москаль із служби — *аж* у лісі стоїть хатка ів. 387. Прийшли, *аж* сидить; гукать — не чує ів. 139. Приглядається заповорожець, — *аж* перед ним не чорт уже, а парубок у чорному кобеняку Стор. 172. Чоловік приходить на місце, — *аж* телиці нема Шух. 209. Даю тут на увагу той факт, що в попередньому реченні здебільшого нема того дієслова, що з ним в’язалося б наступне речення: у фразі, наприклад, “Чоловік приходить на місце, — аж телиці нема”, друге речення в’язеться з поняттям “бачить” (...бачить аж телиці нема; ...аж бачить: телиці нема), яке не має собі відповідника у фразі, — така лаконічність підсилює відтінок несподіваности, раптовости.

22. Такого самого значіння, що *аж* у попередньому пункті, може бути й злучне *коли*: — Витягли, *коли* глечик зав’язаний шкуратком, а риба хоч би тобі однісінька на сміх Нар. 103. Іде та йде, — *коли* дивиться: терновий кущ Рудч. I, 97. Ідуть та йдуть, *коли* стоїть хатка у гаї Нар. 339. *Коли* це через півгода, а може й через більш, другий цар іде вій-

ною Рудч. I, 107. Не багато тут їх, душ п'ять, — коли все знаючі дуже баби і дужі, і через те репету того та вигадок тих стільки, що й головою не зведеш Етн. 47.

23. Злучний зворот *а то* часто вживаний у значінні “крім того, також, ще”: — Даю йому грошенят, *а то* полотна і на діток дещо МВ. I, 145. Його два сини, *а то* взяв п'ять хлопців сиріт Гр. *А то* ще були вірші про долю рідного краю Є. 88. От книжку прочитав за неділю, *а то* ходив в сад золотий гулять Руд. I, 111. Зрідка тільки її докінчують договорні майстри, а то помалу хазяїн сам, а ні — з поденними домайструє хату Етн. 44. Рибу і спродував людям, ... *а то* й собі на споживок ішла МВ. II, 75.

24. Звороти *що — а то, що — а* знані за синоніми до звороту *то — а то*: Як повалить народ, так видимо невидимо! *Що* свої селяне, *а то* з города понаходило та понаїжджало Кв. 90. *Що* я прийду пишно та красно, *а ти* ще краще МВ. I, 79. А проти мене два місяці вповні: *що* один ясний, а другий ще ясніший МВ. I, 94.

Близько до вказаних стоять звороти *то — а це, то то — а то*: — *Стали зносить, — то то* гарне, *а то* ще краще Рудч. II, 58. *То* був-гарний, *а це* ще кращий став Гр.

25. Звороти *як — так, і — і* мають собі синонім *як — як*: — Як день, як ніч раз-у-раз тупаю й працюю Барв. У тій горниці стіл стоїть, а на йому як їсти, як і пити Гр. Бурлак сам горить, як свічка: *як* до роботи, *як* до охоти Ном.

26. Пор. влучний зворот *стільки — стільки* в значінні *скільки — скільки*: — Добре колись було тут жить: землі стільки займеш, стільки й твоя НЗап. 37.

27. Злучного звороту *як — так* Куліш уживає в розумінні прислівника *аби-як*: — Злякавшись турецької сили, ляхи раді були *як помиритись, так помиритись* із султаном Кул. VI, 44 (= (приблизно) *аби-як помиритись*).

28. До звороту *чи — чи* вживані в народній мові синоніми його *хоч — хоч, що — що*: — Мені *що* в день, *що* вночі — все товкачі Гр. Мені однаково — *що* зима, *що* літо Гр. У

найдавніші часи однакове було життя громадське, що на Дніпрі, що на Вислі Кул. VI, 31. Що вбогий, що багатий — у бога все рівно Ном. 80. Так і циган угадув, що завтра буде хоч дощ, хоч сніг, хоч соняшно Ном. 6510. Сам собі хазяїн, а добра усякого — хоч скотини, хоч поля чимало Кв. 314.

29. І в розмові і на письмі часто вживають *алеж* у значінні *але*. Злучник *алеж* має певний проти *але* емоціональний відтінок і означає те, що *адже*, рос. *ведь, но ведь*: — Алеж і ти того не зробиш. Алеж не можна так. Щоб віддати рос. *но* стане самого *але* без часточки *жс*: — Хотіла спати, але не спала Шевч.

30. Часточки *же* (*жс*) часто вживають у літературній мові в значінні протиставного злучника *а*: Я його спитав, він *же* не відповів — замість: ...*а* він не відповів. Чи це часом не російський вплив? Часточка *же* здебільшого підносить у фразі те слово, що з ним вона в'яжеться: Горе *ж* мені, горе нещасная доля Чуб. V, 1. Тай дурний *же* який ти, пане брате Ном. 6215. *Же* значить і те, що рос. *ведь*: — Він *же* нічого не знає.

Також чи не підігнані під відповідні російські звороти з часточкою *же* при займенниках — *той же, такий же, такий же самий, один і той же*, замість *той самий, такий самий, один*. Замість казати на одній і тій же квітці — треба, думаю, на одній квітці або на тій самій квітці.

31. Російське “впрочем” перекладають часто по-українськи словом *зрештою* (польське *zreszta*). Здається, що народня мова не знає цього слова. Нема його й у Грінченківському словнику. Чи воно часом не полонізм? Кажуть *проте, втім*: — Як би знала матуся горенько твоє, чи оддала б за генерала дитя єдине своє? Не оддала б... А *втім* — не знаю, бо всякі матері бувають Шевч.

32. Російський злучний зворот “тем не менее” (очевидно з ним *nichtsdestoweniger* чи франц. *néanmoins*) часто перекладають тим не менше, — це вносить неприродність, штуч-

ність. По-українськи можна казати з усім тим, однак, (та) проте: — Кобила хоч і шкапувата, та проте везуча Гр.

Сюди б можна в певному оточенні застосувати й слова *таки* в його злучному значінні: — Приливали доріженьку, — *таки* пилом пала; розважали матусеньку — *таки* з личка спала Метл. 22. Хоч ти й розсердишся на мене... а я *таки* договорю, що вчора хотів сказати Кв.

33. Також чужий видається в українській мові зворот між тим з російського “*между тем*”. Кажуть *тим часом*, проте: — І словом він було впоїть тебе, як медом, а проте дивний якийсь, дивний з його чоловік був МВ. II, 21. Два годи любились вони дуже, — *тим часом* найшовся другий парубок Іван і відбив Рудч. I, 78.

34. Замість мало того по-українськи кажуть *ще й надто*, *більше*, *ба*: — Вся руська земля у одну силу спалася. *Ще ж і надто*; через те саме, що князі один на одного війською ходили... і торги почали між себе частіше мати і людськості одні в одних набиратись Кул. VI, 26. Родився на Підгір'ї, *ба* й ріс у Підгір'ї Гр. Ще далі стояло од місцевого життя, *ба* й цілком його нехтувало Є. ЛНВ. 143. Замість — Ми можемо бачити, як рослина росте, мало того, ми можемо й чути, як вона росте (з рукопису) — треба:... *ще й надто*, ми можемо й чути... Можна й: ...*ба*, ми можемо й чути як вона росте. Слівце *ба* вносить у вислів більш емоційності проти *ще й надто*.

35. Російському “*тем более*” в кінці другого протиставного речення відповідає українське *і потім*, *і поготів*: — Коли вже ти не пам'ятаєш, а я *й потім* Лев, I, 29. Я горілки не п'ю, а чарівної *й потім* Гр. Медок солодок, а патока *й потім* Ном. 7480. Діти батька мало слухають, а нас *і поготів* Барв.

36. Російський зворот “*таким образом*” у його злучному, а не прислівниковому значінні, тоб-то в значінні “*следовательно, итак*”, має собі в українській мові відповідники *отож*, *отже*, *значить*, *виходить*. Замість — Таким чином багатими хлібом можна вважати Таврію, Катеринославщину та

Херсонщину (з рукопису) — краще: — *Отже* (або: *значить, виходить, що*) за багаті на хліб можна вважати...

37. Злучний зворот а що торкається до з російського “а что касается до” або а що тичиться до з польського “а со się тyczy” чужим тхне духом. Українська мова знає *а що, а що вже, а на, що до*: — А що вже очі, там були такі, що й без мови говорять МВ. *А на* мене, то б і з малою дитиною розмовляла МВ. II, 130. *А що вже* опікуни тії, то вони мені допекли Пир. Див. § 4, Г. Самостійний інфінітив.

38. Даю на увагу український зворот *потім того*, що значить “тоді, потім, після”: — *Потім того* каже Рудч. I, 97. *Потім того* прийшов якийсь чоловік Нар. 9. Один чоловік купив собі хату... пожив там трохи, нічого не було, а *потім того* почала являтися okazія така: заєдно стеля кричить: ой упаду, ой упаду! Гр.

39. Відзначаю в Куліша 1) злучне слівце *би* в значінні “тоб-то, ніби”: — Тоді то хто виїжджав конем, з луком і шаблею, той був козак, чоловік *би* то кінний і оружний Кул. VI, 226. — і 2) злучне слівце *то* в такому значінні: — Гучали по шинках і по ярмарках козаки, що вже годі лихий долі своїй коритися; *то* польські гетьмани зради од них опасувались і до присяги поприводили, що не зрадять своїх повковників і до Хмельницького не пристануть Кул. VI, 246. У такій самій позиції *то* буває у польській мові.

40. Вказую на різницю між злучником *і* і *та*. Злучник *і* має загальніше значіння; ним злучаємо як дальші, як і тісніші поняття. Злучника *та* можна вживати тільки в тіснішому сполученні слів. Про друге значіння *та*, значіння протиставлення (= але), тут мови нема.

Злучники *як, що, коли* та ин., що звичайно починають собою речення і стоять перед підметом, можуть і після підмету стояти, — це надає висловові більшої рухливости: — Комарів *як* суне, то аж світа не видко Гр. Він її (греблю) *що* загатить, то я візьму та й порву Март. 113. Вона *як* перено-

чувала, на другий день виправила ф'якер по маму Яв. 128. Уранці як ішли, то пари з уст не пустила Кв. 49. Чоловік *що* ступить, то згрішить Ном. 99. Кабан *коли* не розбіжиться з переляку Гр.

Підрядні речення, що віддають чийсь слова, чиюсь думку, і що звичайно в'яжуться з головним реченням злучними словами *як, який, чи, куди* та *ин.*, можуть перед названими словами мати злучника *що*: — Пані усе на неї приглядається і стала її голосно хвалити, *що яка* то гарна дівчинка Кв. 405. Усе їй розказував, як її любить, або слухав, як вона розказувала, *що як* вона його любить Кв. 53. Що то вже кортіло нашому Нечипорові, *що як* би то драла дати та погуляти на останніх днях Кв. 104. Вона мені й тоді ще в око впала, *що яке* то молоде й хороше та нещасливе Гр. Смутний і невеселий стояв... пан сотник... біля шинку, де збиралася сотня чи на муштру, чи на переліку, *що чи* не втік котрий козак часом бува Кв. 199. Далі хорунженко питав пана сотника, *що куди* його бог несе і за чим Кв. 157. Усе їй те на думці, *що коли* то вона побачить Василя Кв. 53. Та аж за голову беруться, *що яке* то вже те весілля буде пишне МВ. I, 181. От вони й кажуть, *що як* би знайшовся такий, що переночував на тому дубі Нар. 9. Прийшли й сказали попу, *що яка* пригода трапилась чоловікові Нар. 248.

Також при відповідних дієсловах із злучником *щоб*: — Батько усіх людей просив, *щоб чи* не піймає хто тих вовків, то *щоб* перевели їх через хомут Нар. 175.

Що зв'язок між головним та підрядним реченням держить злучник *що, ев. щоб*, то слова *який, як, коли, куди, чи* та *ин.* почасти зберігають тут те своє значіння, яке вони мають у відповідних питайних та вигуккових фразах. Тим то таке підрядне речення почасти й заховує ту живість вислову, яку має пряма мова. А де зв'язок між головним та підрядним реченням держать злучні слова *який, як, коли* та *ин.*, там у підрядному реченні вислів не має тієї живости. Сто-

сунок тут такий самий, як у підрядних реченнях “сказав, що прийду” і “сказав, що прийде”. Див. § 6, ст. 85.

Відзначаю слівця як і *що* в початку фрази в таких випадках: — Як був собі чоловік Тяжка. Як жив собі котик і півник. Нема спинку вдовиному синку, що звів з ума чужую дитинку. Як ізвівши, на коника сівши: будь здорова, любая розмова Чуб. V, 275. *Що* у саду та під люлькою сидів голуб із голубкою. *Що* у голуба та сизая голова, а в голубки позолочувана Чуб. V, 33. *Що* сьогодні дома, а завтра поїду ів. 828. *Що* на горі ячмінь, під горою жито, під білою березою миленького вбито ів.

Слівця як, *що* наближають до нас образ, так, наприклад, як російське слівце *вот*, і вислів від цього набирає більшої живости.

Злучника *та* інколи вживають перед присудком на те, щоб те поняття, що в присудковій або в приналежному до присудка слові, злегка протиставити тому поняттю, що є в підметі чи предметі або в приналежному до підмету чи предмету слові: — А той дідусь *та* був собі зовсім каліка та ще й німий Кв. Його хазяїн *та* бере його у прийми ів. 37. Хоче, щоб я замість Левка *та* пішла за його ів. 295. Пан сотник *та* буде розумніший мене ів. Щоб не знали вони, що він із ужа *та* став чоловік Рудч. I, 82. Один убогий чоловік *та* й прийшов до дуки позичити жита на посів Нар. 252. Виїхав він на ту гору, що він не знав і його батько, щоб на тій горі *та* була криниця, і що в тій криниці *та* була вода Рудч. I. 115. Пор. *та* між дієприслівником та особовим дієсловом, ст. 52.

Слівце *то* підносить у фразі те слово, що по йому воно (*то*) стоїть: — А мій *то* мене і приголубить, і поцілує, бо я стріну його так, як мак повний МВ. I, 82. В хату *то* й заглянуть весело, як у віночку ів. 2. А хто *то* й засмутивсь, а хто

то й злякався МВ. II, 193. Чорна комашня, *то* ця не кусається Гр. За довільніших часів *то* по співах усе село знало, коли хата закладалась Етн. 45.

§ 18. Прийменники

Сучасна українська літературна мова здебільшого вживає спільних із російською мовою прийменників у тому самому значінні і з тими самими відмінками, що й російська мова. На прийменники по часто вживаних дієсловах та прикметниках вказано вище при дієсловах та прикметниках. Див. також прийменники в часових зворотах § 21 і прийменники у фразеологічних зворотах укінці книжки. Тут даю на увагу деякі прийменники, що не знайшли собі місця в попередніх розділах, або що їх серед уваг до сучасної літературної мови бажано відтінити.

1. Прийменник *по*. Йому в сучасній літературній мові надають усі ті значіння, що він має в російській літературній мові. Українська мова здебільшого вживає або інших прийменників відповідного значіння або замість прийменникових зворотів має відповідні звороти безприйменникові.

Кажуть:	Книжка по розміру	замість:	... розміром або
"	невеличка (з Книгаря)	"	на розмір невеличка
"	По змісту курс Яковлева (Ibid.)	"	змістом...
"	Він по вимові скидається на галичанина	"	вимовою...
"	По обличчю нагадує брата	"	Обличчям або на обличчя... Пор. На обличчя істотний Степан, але не він Гр.

"	Розкласти матеріал по абетці	"	<i>...на абетку або за абеткою</i>
"	По Дарвіну	"	<i>за Дарвіном</i>
"	По його згоді, пораді	"	<i>за його згодою, порадюю</i>
"	По його наказу -	"	замість: з його наказу або за його наказом. Пор. За господарським дозволінням, за риб'ячим приказанням щоб мені було горщище-киселище і бухан хліба Рудч. II, 87.
"	По досвіду знаю	"	<i>з досвіду знаю</i>
"	Це сталося по тій причині	"	<i>з тієї причини</i>
"	По його думці	"	<i>на його думку</i>
"	По бажанню	"	<i>на бажання</i>
"	По адресі	"	<i>на адресу</i>
"	По прізвищу	"	<i>на прізвище. Пор. Я зі Львова попівна, на прізвисько Карпівна Гр.</i>
"	По замовленню	"	<i>на замовлення</i>
"	По мірі того	"	<i>у(в) міру того</i>
"	Розказує по порядку	"	<i>... за порядком¹ або у порядок Гр.</i>
"	Розвідка по соціології	"	<i>... з соціології</i>
"	Підручник по ботаніці	"	<i>підручник ботаніки</i>

¹ Розповідає все за порядком ЖС, II, 351 — з Української граматики для III і IV класів шкіл середніх проф. Є. Тимченка, ст. 98.

Лікар по нервовим хворобам або, українізуючи російську складню, — лікар по нервових хворобах, замість: *лікар нервових хвороб*. Комітет по харчових справах замість: *комітет харчових справ*. Збори відбудуться по такій програмі, замість: ...*за такою програмою*, або змінивши конструкцію фрази: Програма зборів (має бути) така.

Я навела багато прикладів, щоб вказати, скільки всяких відтінків, навманя йдучи за російською, українська літературна мова надала прийменникові *по*. І те *по* усіма його російськими відтінками так вкоренилося в сучасній українській літературній мові, що навіть ті, що й свідомі складні української мови, хибно його (прийм. *по*) вживають: Хоч по своєму типові вони й наближались до сучасних нам дикунів (Ост. Нитка. По огонь, 7), — треба: *Хоч своїм типом...*

Вживаючи прийменника *по* в одному з властивих йому значіннів, часто ставлять його з тим самим відмінком, що й у російській мові, тоб-то з дативом. В українській мові *по* в зворотах на означення місця й часу має по собі льокатив і в однині і в множині: — Ой плавали утенята *по тім боці* ставу Метл. 83. Трудно стало старенькій *по людях* служити Барв. 371. *По всіх усюдах*. Ой ходила *по садочку, по зеленім барвіночку* Чуб. V, 4. Плини, туго, великая журо, *по крутих берегах* ів. 468. *По тім боці* за Дунаєм козак сіно косить ів. 86. Веселість *по цілім місті* Яв. 66. Гандлював *по цілім краю* ів. 22. Отже не по деяким рядкам, по книжкам (з Книгаря), а *по деяких рядках, по книжках*.

На означення місця, а саме певного напрямку його, сучасна літературна мова ставить часом по дієсловах руху прийменника *по*: — Їхали ми в Чернігів *по Десні*, — треба ... *Десною*. Українська мова, вказуючи напрям, уживає інструменталія: *Черемошем* плывуть сплави на далеку чужину Гр. Тече вода з-під города, тече вода *лугом* Kolb. Wolf. 116. Чи ушкали гудуть, чи може козаки *Дніпром* ідуть? Кул. *Яром*,

яром за товаром, а горами за волами, солонцями за вівцями. Див. Дієслова з інструменталем ст. 126–128.

Прийменник *по* при дієсловах руху вказує на рух різними напрямками: — *По всьому саду* ходила шукаючи, — нема Гр. Ой ти ходиш *по долині*, а я хожу *по горі* Kolb. Woł. 117.

Навожу деякі звороти з *по* при льокативі:

Не *по правді* живеш Чуб. V, 411. Він розсудить *по правді* Шух. 109–110.

Не жнеш *по щирості* Чуб. V. 43.

Оженися, мій синочку, *по своїй волі* (рос. по своему усмотрению) Чуб. V, 71. Усе робилось *по їх волі* Стор. 22. Як же нам, удавшись... *не по своїй волі* у цивілізацію... Кул. VI, 587. Пор. Тільки *не по його* вийшло НЗап. 13 (= не по його волі). Так думали запорожці, та *не по-їхньому* вийшло іб. 59.

По всьому тому (= з усього того) розумно подорожньому, що... Кул. VI, 587.

Вона мені *по мислі* Чуб. V, 403. Слава ж тобі, слава, що ся мені дружина *по мислі* дістала іб. 35.

От і *по грошах* (= от і нема вже грошей) Гр. Ого, вже тепер буде *по нім* Гр.

Що мені по вроді, що врода красна, коли тепер сама нещасна Чуб. V, 238. *А що мені по журінню?* Не що воно порадить МВ.

По з льокативом при дієсловах див. § 6, ст. 132.

Деякі звороти з *по* при акузативі:

Буде сіна *по самі удила*, буде води *по самі поводи* Чуб. V, 961. Жупани *по коліна*, пошиті до діла іб. 307. Чи не цей то Микитка, що *по локті* свитка іб. 67.

По з акузативом див. при дієсловах, ст. 123.

2. Прийменник *на*. Вказую на український прийменниковий зворот — *на* з акузативом, що в'яжеться з речівником і має або значіння атрибутивне або вказує на ціль: — *Держить водицю на вмиваннячко*, *держить хусточку на втираннячко*, *винне яблучко на похміллячко* Грінч. М. III, 7. *Мішок*

на жито. Почав він... писати... комедії на театр. Отже: скринька на листи, полиця на книжки та ин. Сучасна літературна мова вживає тут здебільшого прийм. для з генітивом.

Вказую на такі звороти, де *на* з акузативом в'яжеться не з речівником, а з дієсловом: — *На мірошника* вода робить Гр. Лишимо цю столицю *на слуги* Шух. 74. Тато та мачуха їдять вечерю та й лишилося *на ті діти* іб. 126.

Відзначаю ще деякі звороти з прийменником *на*.

З акузативом: — Єсть у Києві чоловік *на ймення* Кирило, *на прізвище* Кожем'яка Гр.

Те колесо має *на проліт* (у діаметрі) три аршини Гр.

А бог людям *на науку* поставив їх в полі Шевч.

Стрепенуло крильцем і тричі заспівало *на знак* свого одходу Гр.

Див. також приклади при прийм. *по* ст. 187–190.

Із льокативом: — Стоїть той дід *на воротях* із кийком Рудч. I, 43.

3. Прийменник *про*. Вживаючи часто при дієсловах прийменника *про*, де звичніші звороти з прийм. *за*, *на* та ин. (див. § 6, ст. 119–122), сучасна літературна мова обминає його вживати в поширеному його значінні *на*, *для*: — Всякі гроші хороші, та бережи їх *про чорний день* та *про лиху годину* Ном. 9920. Нема й одежини *про святий празник* МВ. II, 104. Держи рукавиці *про запас* Ном. Нема в мене *про вас* грошей МВ. II, 172. Товариш огледів у корчмі *хатину про наше ночлігування* Гр. Ми не говоримо, що добрим людям гріх великою громадою збиратися... папери у добрих схованках *про дальші роди* ховати Кул. VI, 536. Убралася в те шмаття, що мала *про свято* Яв. 127. Нічого не мали ні *про старість*, ні *про дітей* Етн. 38.

Прийм. *про* знаний і там, де російська та польська мова вживають прийм. *о*: — Чув я мила худу славу *про тебе* Чуб. V, 639. Стала слава на все село, стали й поговори та *про тую дівчиноньку*, що чорнії брови Гр. — У народній

мові прийм. *про* у цьому значінні не має того поширення, що в літературній.

4. Прийменник *за* з інструменталем. Не здержать нам голів своїх на плечах *за твоїм братом* (при твоєм брате) Рудч. I, 135. *За* хорошим чоловіком жінка молодіє Чуб. V, 493. *За* дрібними слізеньками (рос. из-за, по причине) світонька не бачу ів. 477. Рада б тебе одвідати, та не можу *за* темними лугами, *за* широкими степами, *за* бистрими ріками Гр. Прийменниковий зворот вказує тут на обставини, причину.

Див. вище прийм. *по*, ст. 187–190.

За з акузативом при дієсловах див. ст. 119. Пор. також при дієслівних речівниках: — Вітер подув і вона щезла та й тільки *за неї чутки* було Яв. 287.

За з генітивом див. § 21. Часові звороти.

5. Прийменник *з*. У деяких висловах прийм. *з* із генітивом відповідає російському прийм. “от”: — Дякуем тобі *з душі* Барв. 420. Козак Дівку *з душі* любить Чуб. V, 165. *З щастя* не мруть Ном. 1710. Ото був собі такий бідний вовк, що трохи не здох *з голоду* Рудч. I, 1.

Також російському прийм. *по*: — Як не даси *з просьби*, то даси *з принуки* Ном. 1059. Див. прийм. *по*, ст. 187–190.

6. Прийменник *о* (*об*). Даю на увагу прийменник цей з льокативом у такому значінні: — Летів птах *об восьми ногах*. Купи черевички, малі-невеличкі... й *об нозі* Грінч. М. III, 172.

У висловах на означення часу: — Жду не дождуся, як *об весні* ластівки Гр. Пани купці, славні кравці, шинкарі, міщане *об сім Різді* усі в нові убрались жупани Гр. Див. § 21. Часові звороти.

7. Прийменник *при*. У зворотах на означення обставин і часу він відповідає російському прийм. “в”: — Старі баби, що ще *при здоров'ї*... Етн. 46. Та й уродився *при нещасній долі* Чуб. V, 531. Ніхто мене не пригорне *при лихій годині*

іб. 471. А жвавий хлопчик *при здоров'ї* Стор. 195. Див. § 20. Часові звороти.

8. Прийменник (*і*)к. Трохи не в усіх випадках його в літературній мові замінив прийм. *до*. На означення напряду й часу (свята) він на Наддніпрянщині ще заховується: — Я б *к йому* погнала сірії корови Чуб. V, 267. Городи скрізь пообсаджувані *к Росі* високими вербами Лев. I, 477. Приблудився *к зеленому бору* Чуб. V, 142. Пригортайся, дівчинонько, *к зеленому дубу* іб. 294. Не *к Різду* іде, а *к Великодню* Ном. У будинку прибрали, як *ік Великодню* МВ. II, 14. Див. § 21. Часові звороти.

9. Прийменники *між, межи, проміж, поміж* у зворотах на питання *де?* з інструменталем та з генітивом: — *Межи* білих *хаток* Гр. А *проміж такої пропасти* товару що то народу було! Кв. Поляне та їх сусіди правились *між себе* вічами Кул. VI, 9. Заховало товариство козацьке ввесь громадський лад, судилось само *між себе* радами або вічами іб. 181. *Поміж* тими *кузеньками* ковалі кували Чуб. V, 992. Знаєте нас самих, знайте й *між людьми* Ном. 14108.

На питання *куди?* з акузативом: — Як ти підеш... *проміж* чужі *люди* Чуб. V, 878. От пішов *поміж* чужі *люди* Гр. Сядеш собі *межи* вікна Яв. 29. Він узяв та й ся забрав з тим та й пішов *помежи хати* Яв. 4.

Відзначаю зворот — Нема *між чим вибрати*: волів мало Гр.

10. Прийменник *перед* у зворотах на питання *куди?* з акузативом: — Прийшов він до того сироїда *перед хату* Яв. 44. Я босий не піду *перед суд* іб. 201. Приходить він *перед бога* Шух. 3. Виїхав *перед корчму* іб. 215. Гнало воно *перед себе* далі народній самосуд з однієї України на другу Кул. VI, 33. Приходять *перед замок* Рудч. II, 191. У російській мові вживають тут переважно прийменника *к*.

11. Слова *поруч* українська мова вживає і за прийменника і за прислівника. *Поруч*-прийменник має при собі генітив; *поруч*-прислівник — прийм. з із інструменталем: —

Поруч себе сажає Гр. Я сяду, молоденька *поруч із тобою* Чуб. V, 649.

Також *близько, недалеко* у функції прийменниковій — з генітивом: — Скажемо поховатися *близько доріженьки* Чуб. V, 79. Стоїть хатка *близько лісу* Рудч. I, 96. *Недалечко села пасеться свиня* іб. 3. У значінні прислівників названі слова мають при собі прийменники *до, від, коло, біля* з генітивом: — Прив'язав коня *близько до порога* Чуб. V, 652. Положіть *близько біля боку* іб. 35. Єсть у мене таке зілля *близько коло річки* іб. 418. По тім боці Дунаю, *недалеко від краю* іб. 415.

12. Прийменники *мимо, по-при* мають при собі акузатив: — Ой не ходи *мимо двір, мимо мої ворота* Чуб. V, 352. *Мимо церкву* їдьте, а тоді уліво повернете Гр. *Мимо колодязь* ішли Гр. Ідуть *по-при церкву* Яв. 263. Іду *по-при корчму*, коли щось співає Гр.

Мимо також із генітивом: — Ой *мимо моїх воріт, мимо мого двора* ти до другої йдеш Метл. 68.

13. Часто вживають у сучасній літературній мові зукраїнізованого прийменника *відносно* (також у відношенні) з російського “относительно, по отношению к”. У багатьох випадках українська мова має відповідні свої звороти. Замість “*відносно цього є різні погляди*” треба: *на це є різні погляди*. Замість “*Місяць у відношенню до землі не має постійного стану*” (з рукопису), треба: *Місяць проти землі не має сталого положення*.

14. Російські звороти “по сравненію, сравнительно” сучасна літературна мова здебільшого віддає зворотами *в порівнянні, рівняючи до, порівнюючи з*. У багатьох випадках властивіше казати *проти, супроти*: — *Харків проти Києва* не дотече Гр. *Що він проти мене? Проти нас* трьох нема в світі дужчого Гр.

Див. проти в часових зворотах § 21.

15. Часто чути такі звороти: *біля другої години; купив біля десяти книжок* та ин. Українське *біля* значить те, що

рос. “подле, возле”. Ширшого значіння є українське *коло*. Треба казати: *коло* другої години. Де дається, там можна й прийменника з *вжити* або *щось із*: купив з десять книжок. Це було літ із 25 назад. Вовк як рикнув, збіглось вовків *щось із* тисячу Гр. Наведені приклади показують, що звороти з прийменником з можуть відповідати й зворотам із літературним *приблизно*.

16. Звороти *кращий, -а, -е, як; більше, як; вище, як*, де нема потреби відтінити прикметникову чи прислівникову форму вищого ступеня, можна замінити прийменником *над, по-над* при акузативі. Паралельно з “Це становить більш, як 10%” є коротше: Це становить *по-над* (або *над*) 10%. — Я принесла грошей додому *над сотню* Барв. Люблю її, як сам себе, *над срібло, над золото* Гр. *Над смерть* біди не буде Ном. Не буде вже *над* мою першу милу МВ. Нема цвіту *над калину* Чуб. V, 440. Тільки тебе, мій миленький, *над життя* кохаю ів. 384. Стара пам’ять ховає давнє своє надбаня *над усяке новше* Кул. VI, 434.

17. Часто кажемо *за допомогою чого*, віддаючи цим зворотом з прийм. *за* російські “посредством чего, при помощи чего” і там, де українська мова вимагає інструменталія: сіяти *сіялкою* (а не: *за допомогою сіялки*), взяти кого *хитрощами*. Російська фраза “Посредством одного химического элемента определить другой” буде в українському перекладі: Одним хемічним елементом визначити другий. Замість — *За допомогою казок* треба розвивати дитячу фантазію, — Треба: *Казками* треба розвивати дитячу фантазію.

18. Чужим брентить в українській мові зворот із прийм. *в усіх відношеннях*. Кажуть *усіма сторонами* або *з усіх поглядів*: — Славне було Запоріжжя *усіма сторонами* Гр. Повинно стежити, як розвивалось письменство *усіма сторонами* Єфр. іст. письм. 6. Козаки, опанувавши Низ, стались притулками волі, що застукала була її шляхта *усіма сторонами* Кул. VI, 166.

Замість звороту у тому відношенні краще *тією стороною*, *з того погляду*, також *тим*. Замість казати: Це дуже корисно у тому відношенні що... Треба: Це дуже корисно *тим*, *що*...

19. Зворот у *свою чергу* (Наші... сусіди... позбавили нас, у *свою чергу*, національного верховіття Кул. VI, 571, у Марка Вовчка — у *свій черк*) має у відповідньому контексті паралельний собі вислів *і собі*: — Наум, дивлячись на неї, що вона стала розважатись, *і собі* повеселішав Кв. 89. Маруся стогне, плаче, а старі, дивлячись на неї, *і собі* плачуть Кв. 80. Значінням вислів *і собі* дорівнює тут і займенникові *сам*, *-а*, *-о*.

20. Виходячи з російських зворотів “согласно чему, согласно чего”, де “согласно” є в характері прийменника, сучасна літературна мова надає й українському *згідно* характеру прийменника і каже *згідно чого*, *згідно чому*. По-українськи кажуть *згідно з чим*, тоб-то слово *згідно* заховує значіння прислівника: — Виховувала б (школа) наших дітей *згідно з духом* нації Кул. VI, 576. Отже не *згідно наказу*, ані *згідно наказу чи наказові*, а *згідно з наказом*.

У народній мові часто вживані зложені прийменники: — Котиться хміль *із-між* города Метл. *З-перед* очей узято Ном. *По-над* синім морем три козаки ходить Гр. *З-поміж* гір високих уставав туман Гр. *По-під* тинню сіромаха днює і ночує Шевч.

Вкінці відзначаю такі звороти, де прийменник є поміж двома речівниками, що з них перший у номінативі: — Ідемо *хата від хати* Етн. XXIII. Припадає *світ за очі* йти Ном. 4085. Ішли бояре *ряд по рядочку* Мил. 132¹. Звелів їх *садо-*

¹ Ці три приклади взято з Укр. граматики для III і IV кл. проф. Є. Тимченка, ст. 61.

вити *купа коло купи* Гр. Ішов захожий тихо *нога за ногою* Мир.—Гр. (Нога за ногою = рос. медленно). Пор. нижче в часових зворотах § 21 *день крізь день, день при дневі*.

§ 19. Деякі прислівникові звороти

1. У сучасній літературній мові прислівник *зараз* набрав під впливом російської мови всі значіння російського “сейчас”. Кажуть: — *З а р а з* тут відбувається засідання, — замість казати: — *Тепер* тут відбувається засідання. Кажуть: — *З а р а з* не маю часу, — замість: — *Тепер* не маю часу. — Своім виттям вони лише давали знати, де вони *з а р а з* є (Ост. Нитка, по огонь, 54), — треба:... де вони *тепер* є.

Російське “сейчас” має два значіння: 1) вказує, що чинність має відбутися в найближчому прийдешньому, отже дієслово має форму прийдешнього часу (он сейчас придет). Також і минулого часу, коли чинність мала негайно відбутися в минулому (сейчас же я написал письмо и отправил); з теперішнім часом прислівника “сейчас” можна в цьому значінні вживати тільки тоді, коли, щоб надати чинності більшої певности, вжито теперішнього часу замість прийдешнього: *сейчас же пишу письмо и несу на почту*; 2) значіння *тепер*: *сейчас я занят*. Того другого значіння українське *зараз* не має. Російське “сейчас” у його другому значінні треба віддати українським *тепер*: *тепер я працюю*; *тепер відбувається засідання* (але *зараз* відбудеться засідання). — *Зараз* не вішають, а поперед розсудять Ном. *Зараз* Івана зв'язали, вивели в чисте поле Гр. Скажи, що *зараз* прийду. — Де треба ближче визначити теперішність, там можна сказати *саме тепер, оце тепер*.

2. Часто вживаний у сучасній мові прислівник *в р е ш т і-р е ш т* (рос. в конце концов) чужий українській мові. По-українськи кажуть *кінець-кінцем, кінцем, на самий кінець*: — І дійшла *кінцем* аж до наших часів Є. 19.

3. Кажуть ніскільки в розумінні російського “ничуть”, польського “bupaјmnieј” замість нічого, ніяк, ані трохи, ні мало. Кажуть: — Це ніскільки не шкодить. Питання: — Чи це має яке значіння? Відповідь: Ніскільки. Це русизм. Треба казати: Це нічого не шкодить, — або: Це ні мало (або ні трохи) не шкодить. — А на питання: Чи це має яке значіння? — треба відповісти: Аж ніяк, чи ані трохи. — Ой ви ж мені в цій годині ні трохи не важкі
Метл.

4. Відзначаю українські звороти на вимір *завширки, заглибки, завдовжки, завгрубки, завбільшки*. По-українськи не кажуть “Сукно в два аршини ш и р и н о ю; колодязь у три сажні г л и б и н о ю. Приклади: — Камінь такий *завбільшки, як де є хата велика Рудч. I, 105. Намисто було завгрубки, як моє Гр. Так завдальшки* (рос. на таком расстоянии), *як до тії греблі Гр. Де хата стояла, — кропива та бур’ян завшишки з мене поросло Барв. Завшишки з чоловіка Стор. 61–62. Роги по аршину завдовжки, коли не більше Стор. В цій кручі заглибки буде сажнів півтора Гр. Буде завбільшки доброї сосни Rokoss 60. Надбав він чоловіка завбільшки стирти ів. У три дроти завтовшки* Полт. п.¹

Де при вказаних зворотах нема точної міри, а є приблизне порівняння, там буває або злучник *як*, — Намисто було *завгрубки, як моє*, — або прийм. з із генітивом: — *Завшишки з чоловіка*. Де точний вимір, там міра або у формі генітива: — *Завбільшки стирти*, — або у формі акузатива з прийм. у: — *У три дроти завтовшки; в один аршин завширки; у два цілі завгрубки; у три сажні заглибки*.

Паралельно є прислівники *удовж, утовш, углиб, ушир, уширки*: — Аршин! та вдовж та вшир Гр. Який вдовж, такий втовш Гр.

¹ Останні три приклади взято в проф. Є. Тимченка: Функції генітива, ст. 205.

Паралельно з прислівниками може й бути відповідній речівник у генітиві: — Невід був у два сажні *глибу* Ост.

У західніх говірках знані звороти: — Хотів зміряти, як за *високо* (заввишки) від землі до неба Яв. 6. Який за *великий* (= який завбільшки).

5. Прислівниками *найбільше, головно, найголовніше* можна замінити чужий українській мові зворот *головним чином* з російського “главным образом”: це *найбільше* залежить від того, що...

6. Чисто літературне слово *виключно* часто б можна обминути словами *самий, чисто, геть*, або ще сильніше *геть чисто*. Замість — Тут бувають місцевості з виключно мало-земельними дворами — краще: ...з *самими* малоземельними дворами.

Зворотами *геть, чисто, геть чисто* можна замінити й інші невластиві українській мові звороти. Наприклад: — Засіяти всі поля *без остачі* (з рукопису) — можна замінити на — Засіяти *всі чисто* поля — або: Засіяти *геть усі* поля.

Геть, геть-то при формах вищого ступеня має значіння російського “гораздо”: Ми знаємо за це *геть більше*, як ви. А потім згодом, *геть пізніше*, і само поділилося нарізно Є. 8. *Геть* також у розумінні “далеко”: — Передня башта вікнаста, безверха, *геть* переходить у вишину усю замкову купу Кул. VI, 588.

7. Паралельно до прислівника *страшенно* та інших подібного емоціонального відтінку українська мова знає й прислівники — *страх, смерть*: — Панові *смерть* захотілось з неї води напитись Рудч. II, 77. *Страх* мені не хочеться з старим дідом морочиться Шевч.

8. У вигуківих та питайних фразах слова *що, що за* при генітиві можуть відповідати російським “скільки, какоюй”: — *Що* страху, *що* плачу, *що* гомону було на селі! Гр. *Що* ви йому лічите років Стор. 197. *Що* там одежі запорізької, *що* там добра, *що* там усякої всячини Март. 83. А про-

між такої пропасти товару *що* то народу було! Кв. Край був дикий: *що за* звіра, *що за* птиці всякої! НКл. 41.

Що за при прислівнику має підсилене значіння прислівника *як*: — А *що* в лісі *за* тихо Чуб. V, 47. *Що ж* було за добре, *що ж* було за любо у старій дідизній Морозовій хаті Кул.—Гр.

У вигуківих переважно фразях *якого* перед речівником у значінні *скільки*, *як багато*; перед прислівником “багато” то-що у значінні *як*: — *Якого* тут людей! МВ. II, 96. Бач, *якого* багато в мене грошей Рудч. I, 73.

У вигуківих здебільшого фразях *такого* при речівнику в значінні *так багато*, *стільки*, а при прислівнику “багато” то-що у значінні *так*: — А там *такого* старців, *такого* калік! Гр. Він під той кущ — аж там *такого* плаття Рудч. I. 97. Там чортів *такого* багацько ів. 70 — При збірних речівниках жіночого роду — *такої*: Вовківні *такої* було, що біда Гр.

Відзначаю такий вислів: — Там *таке* звірно завелось (= так багато звір’я завелось), що й ходить страшно Гр.

9. Прислівник *таки* підносить у реченні те слово, що з ним він в’яжеться: — *Таки нічого* (= нічогосінько) не чую Кв. Змалював він *таки нашого* отця Микити кобилу Кв.

10. *Десь* у значінні *мабуть*: — Чого дівчина смутна-невесела? Ой *десь* мати біла Чуб. V, 141. Йому *десь* кислиці сняться Ном. 8795. Ой татоньку, мій голубчику, *десь* я тобі та докучила Метл. 155.

11. *Коли, де, куди* в значінні *колись*, *коли-небудь*, *десь*, *де-небудь*, *кудись*, *куди-небудь*: — Которі *коли* лучче жили, то тепер хуже Пир. Піду, може *де* грошей розстараюсь. Розпитує, чи нема *де* якого нетяги Рудч. II, 2. Чи що зроблю, *куди* піду — завжди серце в тузі Чуб. V, 277.

12. У народній мові прислівники прикметникового походження в’яжуться не тільки з дієсловами та прикметниками (ев. прислівниками прикметникового походження), а й із речівниками: — Чоловік п’яниця був, а жінка ще *більше*

п'яниця Гн. 20. Тут *сильно* *грязь* Гол. Сьогодні *тяжко* *холод* ів. Один був *дуже* *багач* Яв. 183.

§ 20. Деякі заперечні вислови

1. Вислови *не скільки*, *не що*, *не який* проти відповіднього значіння слів “мало”, “не дуже”, “невеликий”, надають стилеві емоціонального відтінку: — Діла *не скільки* Гр. А що по журінню? *Не що* воно порадить МВ. Він *не що* й старим чоловіком вмер Гр. *Не яку* худобу має, а живе з достатком Гр. *Не яка* там далечина Гр.

Відзначаю й звороти: — Перелесник же це летів — *не хто* Етн. 32. З голови почну (їсти), та й увесь мій — *не як* Рудч. I, 2. Пор. злучні звороти *не що*, *як*; *не хто*, *як* і д. § 17, п. 3.

2. Де у фразі є заперечні злучні слівця *ні*, *ані*, там мова инколи, найбільше мова поезії, обминає заперечну часточку *не* при дієслові: — Ні я його в війську згубив, ні я його в синім морі втопив Пісня. Ані його відмолитися, ані його відхриститися Ном.

У Шевченка й при підметі *ніхто* дієслово без *не*: — Мені невесело було й на нашій славній Україні: *ніхто* *любив* мене, *вітав*, і я *хилився ні до кого* Шевч. 303¹.

§ 21. Часові звороти

Генітивні звороти

1. Широко знає українська мова генітивні часові звороти, де речівник у генітиві зв'язаний із прикметником: — Приходь до мене *гуляючого часу* Гр. Не куй, зозуленько, *темної ночі* Чуб. III, 157. Приїдемо до вас *великої води* Ки-

¹ Пор. у російській літературній мові XVIII в.: Ни против кого стоять могли; ничего важного предпринять мог. Е. Будде, ор. с., 111–112.

ївщ. Його (Шевченкова) пісня така пахуча, як ті сади *весняної доби* Лев. *Одного теплого дня* в неділю Санько та Яків сиділи собі на призьбі Гр. *Зав'яжи очі темної ночі* Чуб. V, 146. *Четвертої неділеньки* додому вертайся ів. 720. Хазяйка... завітала нас до садку, де вони *літнього* заспіль часу обідали Стор. 196. У західніх говірках у деяких висловах навіть і без прикметника: — Як не буде *березня* верем'я, а *мая* дощу Яв. 6. Сучасна літературна мова мало зважає на вказані часові звороти і замість них уживає менш поширених в українській народній, а більш у російській літературній мові знаних часових зворотів — прийм. *у(в)* з акузативом. Вказані генітивні часові звороти не мають означеного характеру минулості, теперішності чи прийдешності.

2. Здебільшого минулість означає прийменниковий часовий зворот — прийм. *за* з генітивом: — *За Нерона* Шевч. *За Хмельницького* Юрася пуста Україна звелася, а *за Павла Тетеренка* не поправиться й теперенька Ном. 13440. *За довільніших часів* то по співах усе село знало, коли хата закладалась Етн. 45. Наш господар-дозорця, вижав жито *за сонця* Гр. А це ще діялось, коли хочете знати, ще *за Польщі*, як Україною князі орудували Стор. 93. *За давніх часів* ів. 22. *За моєї битности* цього не було Ост. Ще *за старого урем'я*, як це начало коїтися Кан. Не *за нашої пам'яти* Рудч. II, 107. *За гетьманщини*, *за добровольців*, *за царату*.

Цим зворотом можна і минулість і прийдешність означити: — Не *за нас* це сталося, не *за нас* і *перестане* Ном. 687. *За наших часів* це стається.

3. Генітивні звороти з займенником *що* в розумінні “кожний”: *що-дня*, *що-місяця*, *що-року*, *що-півроку* і д.: — Буде ж твоя, молода дівчино, *що-дня* спина бита Чуб. III, 111. Туди мою поривав *що-вечора* душу Чуб. V, 417. *Що-суботоньки* чесала, *що-неділеньки* вбирала Метл. 205.

Російське “через день” (заседання бувають через день) буде по-українськи *що другого дня*.

Рідше замість генітива буває номінатив: — *Що-неділя жовті чоботи* Чуб. V, 215. *Тужу що-день, що-година* іб. 359. *Що божий день* молюсь Кв. 59.

4. Генітивні часові звороти з прийм. *проти*, *навпроти* в значінні рос. “под (какой-либо день), перед (каким-либо событием)”: — *Проти п'ятниці* мені приснилась скриня, повна добра Гр. *Проти смерти* двох синів мені снилось, що два голуби прилетіло в оселю Гр. Не розкажу *проти* ночі, а то ще присниться Гр. *Навпроти* ночі Гр.

Дативні звороти з прийм. (*і*)к заховалися ще в деяких висловах: *к Великодню*, *к Рідзву*, *к святу*. Приклади див. § 18, ст. 193–194.

Акузативні звороти

1. Звичні звороти з прийм. *у(в)*: — *У середу* родилася, тепер мені горе Пісня. *У неділю* вранці-рано сине море грало Шевч.

2. Часто вживаний у сучасній літературній мові часовий зворот з прийменником *через* — *через рік*, *через місяць* у значінні “коли мине рік, місяць” (Не зараз оддаси, *через дев'ять рік* Рудч. II, 21) — мало знаний в українській мові. У вказаному значінні великого є поширення прийм. *за* з акузативом: — Не піду я заміж *за рік*, *за два* Чуб. V, 587. Вже нескоро, мало не *за рік* бачу в церкві вдову Барв. 377. *За тиждень* — Великдень Гр.

Паралельно кажуть: — Прийшов син *в десять літ* додому Чуб. V, 714. Дочка... *в год* приїхала іб. 582. Прийдеш з ним *в рік* Яв. 97. *У рік* стара пані вмерла МВ. *У год* так чи *в два* ішли москалі через наше село Гр.

Вказаний зворот з прийм. *за* може мати й те саме значіння, що в російській мові: — *А за дев'ять років* (рос. за дев'ять лет, втечение, впродолжение девяти лет) я наживусь на світі Рудч. II, 21.

Українські часові звороти з прийм. *через* є здебільшого того самого значіння, що російські часові звороти з слова-

ми “впродолжение, втечение”: — Коли б то можна бути *через зиму котом, через літо* пастухом, а на Великдень попом Гр. Окриме сухого хліба *через цілісінький день* нічого не побачить Кв. А я живу при нещасті *через усі віки* Кул.—Гр.

3. Відзначаю безприйменниковий аказативний часовий зворот: — Хто ж мене, дівчину, *цей вечір* пригорне? Чуб. V, 28. Прийдеш, козаче, *цей вечір* до мене ів. 137. Мій син *цю ніч* оженився ів. 962. — Паралельно до цього часового звороту, де речівник має при собі прикметника-займенника, можливий і безприйменниковий генітивний зворот: *цього вечора, цієї ночі*.

Паралельно до часового безприйменникового звороту без атрибута *вечір* — Підемо завтра *вечір* на ниви Яв. 17 — і до прийменникового звороту *у вечір* — Прийшов так *у вечір* до свого села Яв. 179. *У вечір* приходять додому Яв. 71 — є вживаніший на Наддніпрянщині зворот *увечері*. Аказативні звороти *вечір, у вечір* більше знані по західніх говірках.

Аказатив на означення часу в такому, наприклад, значінні, як — *Нічку* стою з дівчиною, на другу важу Чуб. V, 401 — проти льокативного походження прислівника *вночі* обіймає собою названий час у цілому (усю нічку); *вночі* вказує собою тільки пору, в протилежність, напр., до *вдень*, і не має значіння певного обмеженого часу.

4. Вкінці вказую на такі аказативні часові звороти:

На той час він був дома Гр.

Як таки отак *день крізь день* (рос. изо дня в день) сидіти за роботою, — це можна й захворіти Гр. Також у цьому значінні *день при дні, день при дневі, день від дня*: — *День від дня* робили на пана Гр. Сидить даремне *день при дневі* Гр. *День при дні* сварки Гр. *День при дні, день при дні* робимо МВ. I, 98.

Інструментальні звороти

Щасливою годиною козак уродився Гр. Пісні віспіває було *ясними зорями* Гр. Іде козак од дівчини *білесеньким світом*

Чуб. V, 53. Прокляла мене мати *малою дитиною* ів. 145. А впівночі розбій розбиває, а *світочком* під дим під'їжджає ів. 738. *Походом* на візку тряслась Котл. Вивірів ти моє серце вдень і *нічною добою* Кул. Коли ж тебе, моя матінко, дождати в гості, чи *глибокими снігами*, чи *зеленими лугами*, чи *вишневыми садами* Лев. Я вже думала днями й ночами.

Російський зворот “на этих днях” треба по-українськи перекласти *цими днями*, “в иное время” — *иным часом*, “в последнее время” — *останнім часом*, *останніми часами*.

Замість невластивих українській мові часових зворотів — Засідання бувають “по понеділках і п’ятницях” — треба: — Засідання бувають *понеділками* й *п’ятницями*, — або: *в понеділки* й *п’ятниці*, — або: *що-понеділка* й *що-п’ятниці*. Пор. Поливай зілля *ранніми* і *пізними рісоньками* дрібними своїми *слізоньками* Метл. 216.

Льокативні звороти

1. З прийм. *о*, *об*: — О 12-ій годині Яв. 91. Аж *о третій годині* по півночі схопився і збудив жінку ів. 224. А вдарили в усі звони *об третій годині* Чуб. V, 442. Прилетів *опівдні* до того чоловіка Рудч. I, 142. *Опівночі* людей розбиває Чуб. V, 741. Також із прийм. *у* (*в*): — А *впівночі* розбій розбиває ів. 738. Зрідка паралельні звороти — прислівники акузативного походження: — Коли так *опівніч* як загуде в лісі Нар. 11. Як раз *у-опівніч*, коли саме ходять відьми ів. 152.

2. З прийм. *при*: — Навчила мене мати темненької ночі *при ясній свічі* Чуб. III, 298. Чи вона вас *при старості* літ осудила Чуб. V. 848. Див. вище ст. 197 *день при дні*, *день при дневі*.

3. З прийм. *на*: — На тім тижні це було Гр. *На весні* Гр. Казав *на прощанні*, що не покину тебе. Криваві чвари татарські... почались хйба *на скінчання* XV століття Кул. V, 40.

§ 22. Сполучені несинонімічні слова (отець-мати) та синонімічні слова (думки-гадки) та інші

Українська поетична мова часто застосовує сполучення двох слів, що з них кожне може мати своє окреме значіння, тоб-то сполучені слова несинонімічні, або сполучені слова можуть бути дуже близького значіння, синоніми. У першому випадку обидва поняття складаються на одно узагальнене: — Єсть у мене *отець-мати* (= батьки) Грінч. М. III, 199. Будуть до неї *куми-побратими* найжджати Метл. 355. Єсть у тебе, сину, *срібла-злата* много Чуб. V, 868. Не слухала й *отця-неньки* старого ів. 595. *Сіла-пала* галка на зеленій вільсі ів. 472. Ой *сяду-впаду* у батенька у саду Метл. 255. Гарячими слізми своїми його (Шевченка) *скропили-освятили* Кул. VI, 495. *Свої думки-гадки* *повимовляю-поплачу* МВ. II, 130. Усе вже те *оддаліло-проминуло* ів. 107. Не так було б мені свою праву руку одрубати важко, як тую правду *визнати-вимовити* ів. 83. Соловейко *свище-щечече* ів. 139. Як? у чому? Що таке замислив ти? *гукала-питала* ів. 116.

Де складові несинонімічні слова — речівники, там одно з них може означати прикмету другого; слово із значінням прикмети може проти прикметованого слова мати позицію і препозитивну і постпозитивну: — Потеряв я *щастя-долю* (щасливу долю) через молодиці Чуб. V, 478. Мене покидаєш із *мислями-сльозами* (слізними мислями) ів. 287. Купи, сину, *дротянку-нагайку* ів. 730. *Нагайка-дротянка* з кілка не вбуває Чуб. V, 494. (Пор. Що *нагаєчка*, що *дротяночка* із кілочка не збуває Чуб. V, 220, де відповідні слова роз'єднані). Ой там Ганночка гуляла, *жемчуг-намисто* обірвала Чуб. III, 189. Здавалась зачарованим *садом-раєм* земним Стор. 427. На їй *плахта-черніточка* Пісня. То поведе очіцями, що як *терн-ягідки* Кв. 158. *Кайдани-залізо* ноги по-

врівало, біле тіло *козацьке-молодецьке*¹ коло жовтої кости пошмуغляло Гр. Див. § 15. Сурядні сполучення.

Узагальнення двох протилежних понять, де друге дорівнює заперечному першому, маємо в таких зворотах: — Вона тут чи *побула-не побула*, мерщій додому Кв. (= вона тут трохи побула...). Пор. Також: — Чи *повечеряли*, чи *не повечеряли*, а мерщій спати Кв. Після обід чи *прибрала* Маруся, чи *не прибрала*, мерщій вхопила глечичок... Кв. Пор. цей факт із творенням таких слів, як *де-не-де*, *коли-не-коли*.

Сполучення двох синонімічних слів виказує повільний процес думання; одночасно це підсилює дане поняття, як і тавтологічний зворот: — Інший стане та свій *смуток-жаль* повістить МВ. II, 39. Свої *думки-гадки* повимовляю-поплачу ів. 130. Не за тобою ці *скарби-мастки* збирала Метл. 416. На *дух-мару* вона походила з своїм нездвиженим обличчям МВ. II, 199. Ой піду я *лісом-бором* Чуб. V, 718. *Горя-биди* набереться ів. 808. Були великі *доми-палаці* Шух. 106. Набряклі жили *кидалися-бились* Гр. Знати її по личеньку, знати її по білому, *плаче-тужить* по милому Чуб. V, 75. Старую матір *питали-шукали* ів. 848. *Плакала-ридала*, правдоньки питала ів. 99. Я *гинула-пропадала*, а ти коло неї упадав там МВ. II, 93. Будем радиться, чи *гаразд-добре* на славній Україні проживати Метл. 381.

Пор. такі синонімічні сполучення: — *До схід сонця рані-сінько* Шевч. *Не думай же і в мислях собі того не покладай*, що во віки вічні ми в тебе під опікою зоставатимемось Кул. VI, 535.

Такого самого значіння є тавтологічні звороти *ждати-дождидати*, *клясти-проклинати* та ин.: — Там її *ждуть-дождидають*, як об весні ластівки Кв. З виду чорнявенька, хо-

¹ Сполучення *козацьке-молодецьке* можна, думаю, виводити з відповідного сполучення двох речівників *козак-молодець*, де другий речівник атрибутивного значіння.

роша-прехороша Стор. 54. У неділю *вранці-рано* синє море грало Шевч. Пор. § 6, ст. 126.

Сполученням двох однакових дієслів протягається процес чинности: — І так *ходив-ходив* (= довго ходив) лісами кілька літ Яв. 24. Пор. — *Йшов* дорогою *що йшов* Шух. 249 (= довго йшов). *Росла-росла* (або: росла, росла) дівчинонька та й у порі стала. Пісня.

Сполученням двох однакових прикметників чи прислівників підсилюється дане поняття: — А дівчина *гарна-гарна* вдалася. Адже в світлицю, де сам живе, нікого не пустить і ключа нікому не дасть, хиба вже *дуже-дуже* дасть мені Кв. Ще й сонечко *тільки-тільки* що зайшло Кв. Дніпро *геть-геть* собі розкинувсь Шевч. З-під його та мизерна, трохи не мертва старосвітщина *тіль-тіль* пробивається Кул. VI, 588. Пор. *Треба та й треба* (= дуже, доконче треба) було козацтву закоренитись на такому місці Кул. VI, 65.

Сполучення двох однакових конкретних речівників у генітиві множини — де речівники збірного значіння, там вони в генітиві однини — вказує на велике, незлічене число того, що виражене в речівниках: — На столі купи грошей, мідні й срібні, а кругом стола *людей-людей* Стор. 174. А там *скоту-скоту* хто й зна скільки.

Вказані в цьому параграфі явища до стислого стилю не надаються.

§ 23. Деякі хибно вживані слова

У відповідних місцях указано на хибні вислови. Тут даю на увагу те, що не знайшло собі місця в попередніх розділах.

1. Лічити, рахувати ким, чим замість *вважати, мати за кого, що*. Часто, перекладаючи рос. “считать” українським *рахувати, лічити*, хибно кажуть: — Рахую своїм обов’язком; лічу потрібним. По-українськи кажуть: *вважаю за свій обов’язок; вважаю за потрібне; він його мав (чи вважає) за розумного*. — Дума, що ду-

рень його *вважає за чорта* Гр. Мене люди *за дурного мають* Барв. 343. Див. § 6, ст. 103–104.

2. Уявляти с себе замість *бути, становити, являти собою*, іноді також *мати*: — “*Їхні квітки уявляють з себе двогубу форму*” (з рукопису), — *треба: ...мають двогубу форму, чи: їхні квітки двогубої форми. Замість: — Рід уявляє з себе справді щось стале, — треба: — Рід є справді щось стале, — або: — Рід становить (чи являє) собою справді щось стале.*

3. Складати замість *становити, бути*: — Знання климату складає необхідну підставу...; водень складає первень води (з рукопису). Словом *складати* тут віддано таке значіння російського “составлять”, якого не має українське *складати*. По-українськи кажуть: Вода *становить* найважливішу частину землі Гр. Знання климату *становить...*; водень *становить* первень води, — або ще краще, бо простіше: водень це первень води.

4. Матися замість *бути*, або, змінивши конструкцію фрази, *мати*: — В тому разі, коли маються авторизовані видання (з Книгаря), замість: *...коли є авторизовані видання. На ринку маєть ся багато читанок, — замість: — Ринок має багато читанок, — або: — На ринку є багато читанок. Матися* більш стосується до матеріяльного стану, до стану здоров’я: — Він добре *мається*, зле *мається*, — це те, що російське “Он хорошо, плохо себя чувствует (поживает); он в хорошем, плохом материальном положении”. — Розпитує про його, як він собі *мається*, та й напирала, що в його хутір є МВ. Як *мається*? — Трохи іншого відтінку є слово *матися* у таких безпідметових висловах: — Як би так *малось*, як *не мається*, то що б то було? Ном. 7353. Поборовся, як би *малось* сили Ном. 4161.

Матися інколи чути при інфінітиві замість *мати* в значінні рос. “собираться”: — Вчора ми *малися* (= мали) їхати Черніг. Див. § 4, ст. 61–62.

5. Одчиняти, -нити, зачиняти, -нити замість *відкривати, -крити, закривати, -рити*: одчинити, зачинити засідання, курси. Тут узагальнено значіння слів *одчиняти, зачиняти*. В українській мові вони значать те, що рос. “отворять, затворять”. Одчиняють вікна, двері то-що. — Золотий обушок скрізь двері відчине Ном. 1390. Старший братіку, одчини ворітця Метл. 170. У свого батька й хлів одчиняв, а в нашого не хоче й хати Ном. 2539. Отже можна ще казати: *крамниці, банки відчинені, зачинені*. Але *збори, засідання, курси* краще *відкривати й закривати*, бо ці дієслова мають загальніше значіння.

6. Словом *займатися* сучасна літературна мова перекладає рос. “заниматься” і там, де має свої інші, природніші вислови. Замість *займатися* торгівлею, рибальством, пасішництвом та ин. по-українськи кажуть *торгувати, рибальчити, пасішникувати* та ин. Див. § 6, ст. 134–135. Де нема відповідного дієслова, або де є потреба відзначити саму професію, там можна казати *жити з чого, жити чим, трудитися чим, робити що*: — *Живе з хліборобства*, або *живе хліборобством, трудиться кравецтвом, хліборобством* то-що; *робить хліб* (= трудиться хліборобством), *робить ремесло*: — Натальці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб *робити* Котл. Він *живе хліборобством*, тільки ніякого рукодільства не знає Гр. *Роблю* ж таки те *ремесло* синило, так воно мені добре в знаки далось Гр. Також: — Він *ходив на стрілецтво* (занимався охотою) і бив птаху усяку, де яку на світі zobачив Шух. 100.

7. Фразеологічний зворот *ходить о те, ходить про те* (польськ. *chodzi o to*, рос. *дело в том*), його, здається, не знає Наддніпрянина. Його можна замінити поширеними зворотами *мова про те мовиться; в тім річ*: — *Не в тім річ*, що в хаті піч, — то біда, як нема Ном.; *в тім сила*: — *Не в тім сила*, що кобила сива, а в тім, що не везе Приказка. Цими зворотами можна замінити й поширений

останніми часами вислів справа в тому, що... рос. “дело в том, что...” Треба: *річ у тому (тім), що...*

8. Російським займенниковим зворотам “друг друга, один другого, друг у друга, один у другого, один возле другого, один за другим” та ин. відповідають українські звороти *один одного, одно одного, один в одного, один коло одного, один по одному* та ин., де *один одного...* а не *один другого* то-що: — Вони *один одного* покохали Стор. Питали *один в одного. Один по одному* спішать Гр. *Один по одному* лист у гаї осипається Гр. *Одна від одної* жінки знають, якої саме глини треба роздобувати Етн. 46. Городи наші *один на одного* виганяються Кан. Князі *один на одного* війською ходили... і торг почали між себе частіше мати і людськості *одні в одних* набиратись Кул. VI, 21.

9. Дехто, із російської виходячи мови, вживає замість займенника *самий* — *один*: Тут *одні* бур'яни, — замість: Тут *самі* бур'яни. Російське *один* має два значіння: 1. *один* і 2. *самий*. Другого значіння українське *один* не має: — І постіль убога — *самая* солома Чуб. III, 382. Зосталися *самі* вишкварки Ном. 1929. Попродав увесь скот, зосталась *сама* каліч Гр. Козаками в Татарщині звано таке військо, що в йому були *самі* улани, князі та козаки Кул. VI, 37. Але *сам-один*: — Сам-один, як палець Ном. 10678.

10. Замість *инший*, діалектично *инакший*, *иначий*, часто кажуть *другий*: — Запліднення пилком з *другої* квітки (з рукопису), — де краще: ...з *иншої* квітки. Українське *другий* здебільшого значить те, що рос. “второй”, і в значінні *инший* його б слід обминати там, де воно може плутати розуміння вислову. Приклади: — Милий покидає, *иншої* шукає Гр. Дві в однаковому убранні, а третя в *иншому* Гр. Зовсім *инакша* сцена Лев.—Гр. Що все тут не по-нашому, що все тут *по иначому* Грінч. III, 493.

11. Російським зворотом “безо всякого, безо всего” відповідають українські звороти *без ніякого, без нічого*, а не *без усякого, без усього*: — Вони зміну робили і

взяли той город *без нічого* Март. 220. Вони виходять на по-па *без ніякої* науки Гр. Так і зосталась *без нічого* Ном.

Цікаво порівняти звороти *без ніякого, без нічого* з творенням таких слів, як *безневинний* — На мене молоду, *безневинную*, неслава Чуб. V, 279, — *безневинність* — Не вповаючи на *безневинність* свою МВ., — тоб-то невинний, невинність; далі *безнемірний* в розумінні *безмірний* — Він *безнемірно* пив Гр., — *небезпрямінно* то-що.

12. Слова *останній* не треба вживати в розумінні *решта, инший*. Замість казати: — Дійсні члени зосталися, а *останні* вийшли, — треба: ...а *всі інші* вийшли, — або: ...а *решта* вийшли.

Українське *останній* значить те, що польське *ostatni*; російське “остальной” ширшого значіння.

13. Любий (рос. *любой*) замість *перший краций, усякий*, часом також *аби-який*. Не можна казати: — Взяти пилоч з *любої* квітки, — треба: ...з *аби-якої* квітки. Замість — Любий скаже, — треба: — Усяке (чи *усякий*) скаже. Українське *любий* має одно значіння: *люба* мамо, *люба* дитино.

14. Дуже поширеним від недавнього словам *необхідний, необхідно, необхідність* надано в сучасній літературній мові такого широкого значіння, якого є відповідні російські слова — “необходимый, необходимо, необходимость”. Уживають їх і там, де нема того необхідного. Кажуть *необхідно* зробити, — де має бути: *треба* зробити; замість *необхідна* умова краще й достотніше — *невідмінна* умова; кажуть — *нема необхідности*, де можна *нема потреби* чи просто *не треба*. Російське “необходимый” має деякими своїми відтінками ще відповідники (крім уже наведених) в українській мові, що можуть у потребі деталізувати те загальне поняття, яке сучасна мова вкладає в слово *необхідний*. Такі відповідники є *доконечний, конечний, неминучий*.

15. Часто плутають значіння слів *особистий* і *особливий*. *Особистий* це *персональний*, рос. личный; *особливий* це *спеціальний*, рос. особый.

16. Від недавнього почали вживати латинського походження слова *пакт* у розумінні *пункт*. Кажуть: перший пакт статуту та ин. Це непорозуміння: статут має пункти, а не пакта. У Грінченківському словнику дано на підставі цитати з Куліша таке пояснення до цього слова: — *Пакта, тів, мн. Договoръ, условіе. Їздили козаки дякувати Богу за свою велику побіду над ляхами та за вимушені в ляхів пакта К. Кр. 12.*

17. Вкінці навожу слово, що дуже поширилося в нашій буденній розмові. Це *в и б а ч а ю с ь* з російського, теж хибного, “извиняюсь”. Його доконче треба викинути з української мови. По-українському кажуть: *вибачайте, вибачте, даруйте, пробачте.*

Поданими тут увагами до сучасної літературної мови та особливостями української народної мови я не вичерпую хиби в сучасній мові літературній, як і не вичерпую все особливе, одмітне в українській мові проти російської літературної мови: треба ще детально дослідити мову українських класиків слова, як і вичерпати матеріял етнографічній. А взагалі вичерпати *всі* особливості в мові — трохи чи й зможна це річ: жива мова має в собі багато такого, що не дається обняти певним граматичним правилом, а що треба відчути чуттям мови, стилю.

Виставивши українські мовні факти, я мала за підставу і поширеність їх, і відповідність іншим подібним мовним фактам. Де можна було, там відтінено значінням паралельні звороти.

Даними в “Увагах” фактами з української, найбільше наддніпрянської, мови я б не хотіла підвести літературну мову під певні тісні рамки, — це значило б шукати нерухо-

мости в русі, а мова передусім живе, вона є безнастанна творчість. Але мова кожного народу є вираз його національного світогляду, а мова окремого члена нації, мавши за підставу загально-національне, віками утворене, вносить у скарбницю народньої в широкому розумінні мови *його власне*, висловлює його індивідуальність. Кожний бо суб'єкт не тільки пасивно сприймає, а і творить мову. Але в цій творчості сваволі не може бути, і своє, індивідуальне кожне мусить підганяти під віками збережену підставу, щоб підійти під мислі народів. Инакше бо такому індивідуальному загрожує смерть. В. Гумбольдт був тієї думки, що сила індивідуума проти мови, як приналежности цілої нації, невелика; що проте індивідуум має вплив на загальну мову в більшій чи меншій мірі, але волю має тільки в тих межах, у яких загально-національна мова дозволяє її мати¹. Ця думка й тепер держиться: "Самостійно й оригінально переживані інтуїції збуджують індивідуальну творчість стилістичну, але коли натрапляють на задубілі форми мовної експресії, вони мусять до них нахилитися. Переможна сила традиції й звичаю у цій царині, як і в обсязі інших формально-мовних уяв, опановує найгеніяльніші особистості. Діяльність творця, як і скрізь, так і тут, у значній мірі залежить від матеріялу, що його він (творець) перетворює своєю працею, а мовний матеріял може сильніше нас в'яже, ніж який інший фізичної природи твір"².

Поданими тут фактами я б рада прислужитися сучасній літературній мові тим, щоб допомогти їй зійти з російської підстави, набігти живої народньої тропи, тієї, що йшла нею літературна мова давняшніх українських письменників, а

¹ W. v. Humboldt. Sprachwissenschaftliche Werke. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues, 1884, ст. 275.

² Stanisław Szober: Zjawiska stylu w stosunku do innych zjawisk językowych i stanowisko stylistyki wobec językoznawstwa у збірнику Prace lingwistyczne, ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay. Kraków, 1921, ст. 170.

відбігла її сучасна літературна мова. Для української літературної мови є єдина можлива підстава — народня мова: елемент, що з його тепер твориться українська інтелігенція, це українське селянство, — тільки воно може дати обличчя українській літературній мові.

Ще кілька слів за фразеологію.

Як до типу певного твору, і мова його повинна відбивати певним духом, повинна мати свій стиль, і не тільки мова красного письменства, а і мова популярно- і спеціально-наукових праць. Цього вимагає краса, цілість твору; це є навіть певний педагогічний спосіб впливати на читача.

Стиль багато залежить від фразеології, тоб-то від тих словесних сполученнів, що образно характеризують собою асоціацію поняттів у даного народу, його способи думати. Фразеологія надає мові певного обличчя і в великій мірі спричиняється до одмітності її поміж іншими мовами. Можна й у науковій мові що-найширше прикласти фразеологію навіть у її ширшому розумінні, тоб-то і так звану мітологічну мову, мову метафор, порівняннів, гіпербол тощо. Часом бо буває потреба обняти думку не повсякденними звичними, а образними висловами. Потебня каже: “У нас у мові стало відбувається дрібний, але в результаті могутній перетвір поетичних форм у прозаїчні і навпаки — постають нові поетичні форми з прозаїчних. Щоб створити наукову думку, не можна без поезії обійтися” і далі: “де нема точного поняття, там виступає поетичний образ”¹.

На образність багата народня мова і її б можна щонайширше використати. Одно з завданнів, що стоїть перед українськими філологами, — це дати в можливій мірі повну українську фразеологію, використавши як народній, як і літературний матеріал.

Нижче подаю деякі з тих фразеологічних зворотів, що вони, вже здебільшого відійшовши свого первісного емоці-

¹ Изъ лекцій по теоріи словесности. Харьковь, 1894.

онального характеру, могли б стати в пригоді й науковій літературній мові. Вони могли б правити і за основу, коли доводиться творити нові фразеологічні звороти або перекладати чужі.

Важко в тому багатстві народньої фразеології відшукати системи, навести на певні правила. Проте дещо дається зробити. Де головний елемент фразеологічного звороту повторюється в багатьох фразеологічних зворотах, там він може стати за головний елемент і до нових фразеологічних зворотів. Як корінь у цілому ряді слів, так дієслово в цілій низці фразеологічних зворотів і є здебільшого той головний елемент.

Подані нижче фразеологічні звороти згруповано так, щоб вони могли правити не тільки за лексичний матеріал, а і за матеріал, щоб творити нові фразеологічні звороти. Через те й ідуть вони групами, де в кожній зібрано різні дієслова одного кореня, а також і близькі значінням дієслова (*брати і взяти, класти і ложити*) з різними префіксами та суфіксами. Групи розкладено за абеткою початкових літер кореня в певній групі дієслів. В одній групі фразеологічні звороти йдуть за відмінками, що їх мають при собі дієслова. Дієслова, що коло одного відмінка згуртовані, спершу йдуть без прийменників, а тоді з прийменниками; спершу йдуть дієслова без *-ся*, а тоді дієслова на *-ся*. Від того, чи дієслово має при собі безпосередньо речівника, чи прийменника, то й абетки в певній групі дієслів додержано або за початковою літерою речівника, або за початковою літерою прийменника. В кінці кожної групи дано фразеологічні звороти, що в них речівникова форма незалежна від дієслова.

Короткий українсько-російський фразеологічний словник

**Бити, вбиватися, вбитися, вибивати, -бити, відбивати,
-бити, ся, добивати, -бити, збивати, збити**

Генітив

1. *Добивати, -бити віку.* Доживать, -жить.
2. *Відбити глузду.* Лишить рассудка, ума.
3. *Відбитися глузду.* Лишиться рассудка, ума.
4. *Добити торгу.* Заключить сделку. Київщ.
5. *Вибивати, -бити, ся з моці, з сили.* Приводить, -вести в изнеможение; выбивать, -биться из сил. Иван як не вибивсь із моці, а поспішає Рудч. I, 137.
6. *Збивати, збити з статку.* Разорять, -рять.

Акузатив

7. *Збивати, збити бучу, бурло.* Поднимають, -няют шум Ном.
8. *Забивати, -бити глузд кому.* Забивать, -бить голову Т.
9. *Побиває думка думку* (також: *думка думку пошибає*). Мысли вереницею несутся; одна мысль быстро сменяет другую. *Сльоза сльозу побиває.* Слеза за слезой катится.
10. *Перебивати, -бити мову.* Прерывают, -рвать, перебивать, -бить кому в речи. — *Вибачайте, мову переб'ю,* — а ви ж коли бачили його?
11. *Вибивати очі.* Колоть глаза. — *Зараз і почне їй очі хлопцями вибивати.*
12. *Убиватися, -битися в що.* Приобретать, -рести что. — *Хоч на гроші не розжився, так ув одежу вбився.*
13. *Убиватися, -битися в колодочки, в пір'я, в палки.* Оперяются, -ряться; переносно о людях: *вырастать, -рости.* — *Не вспів ще в колодочки вбитися, а бач, як затинає.*

14. *Убиватися, -битися в силу, в потугу.* Приобретать, -брести силу, делаться, сделаться сильным.
15. *Убиватися, -битися в славу* (Кул.). Делаться, сделаться, становиться, стать известным, славным.
16. *Збитися на що.* Собрать деньги для чего, собраться со средствами. — Збився Пилип і на хату.
17. *Бити чолом.* Низко кланяться.
18. *Битися луною.* Отдаваться эхом.

Інструменталь

Бігати, бігти, відбігати, -бігти, добігати, -бігти, -ся, запобігати, -бігти, збігти, набігати, -бігти, убігати, -бігти

Генітив

19. *Добігати, -бігти чого.* Приобретать, -брести что; (о болезни) захватить. — Мабуть чи не сухоти добігла і кров'ю стала хрякати Барв.
20. *Добігатися, -бігтися чого.* Достигать, -стигнуть чего.
21. *Відбігати, -бігти кого, чого.* Чуждаться, оставлять, -вить, покидать, -кинуть. — Ой, що кров живуую ссали, власних скарбів одбігали.
22. *Запобігати, -бігти ласки.* Снискивать, -скать расположение.
23. *Набігти лиха.* Нажить беду.
24. *Набігти (вхопити) тропи.* Найти дорогу, напасть на дорогу; сообразить, смекнуть. — Є доля у всякого, та не набіжить чоловік тропи Барв.

Акузатив

25. *Відбігати, -бігти що.* Терять, потерять что. — Десь шапку одбіг.
26. *Спобігти, збігти кого.* Напасть враспloh на кого. — Тепер ляхи збіжать нас п'яних Кул.
27. *Бігти в клус.* Бежать, ехать рысью.
28. *Бігти в чвал, з копита.* Бежать, ехать галопом.
29. *Набігати на очі.* Мелькать перед глазами. — Шлях мигтить, гаї та ліси на очі набігають.

30. *Набігає брижа*. Образується складка.
 31. *Серце набігає на кого*. Серце накипає. — Він чоловік нічого, а так на його іноді серце набіга.

Брати, -ся, взяти, -ся, забирати, -брати, набирати, -брати, -ся, прибирати, -брати, -ся, убирати, -брати, -ся

Генітив

32. *Добирати, -брати, прибирати, -брати розуму, ума, хисту, способу*. Умудряться, -ряться, ухитряться, -ряться, додуматься, выдумать. — Прибрали люди способу літати по воздуху. Якого б способу добрати, щоб ізнов все до згоди довести. Не доберу свого ума. Став... способу добирать, як бабу побити Грінч. М. III, 339.
 33. *Братися, узятися чого*. Принимається, -няться за что. — Воно гарненьке, не аби-яке і граматки береться. Береться інших способів Є. 195.
 34. *Набратися біди, лиха*. Претерпеть бедствия. — Тоді набрались всі сто лих Котл.
 35. *Набратися охоти*. Набраться храбрости, смелости. — Випив чарку, набравсь охоти та й пішов уночі лісом.
 36. *Набратися розуму*. Поумнеть.
 37. *Набратися страху*. Напугаться.
 38. *Набратися сорому*. Осрамяться.

Акузатив

39. *Брати баса*. Петь басом.
 40. *Брати, узяти свою волю*. Делать, сделать по своему.
 41. *Брати, узяти гору*. Брать, взять верх Кул.
 42. *Узяти думку*. Вознамериться, решить. — Узяла собі таку думку: покину їх МВ.
 43. *Узяти злобу на кого*. Озлобиться.
 44. *Брати, узяти контракт*. Заключение, -чить контракт. — Ніхто з богом контракту не брав Ном.
 45. *Брати міру*. Снимають мерку.
 46. *Узяти міць*. Приобрести власть. — Таку міць узяв наш волосний, що й мирового не слуха.
 47. *Узяти натуру*. Усвоить привычку.

48. *Узяти ненависть на кого.* Возненавидеть ко-го Барв.
49. *Брати очі на себе.* Привлекать внимание, бросаться в глаза МВ.
50. *Забирати, -брати, узяти силу.* Приобретать, -рести власть, значение, влияние. — Таку си-лу забрали запорожці Стор. У Польщі тоді ду-же велику силу взяли пани-магнати Є. 74.
51. *Одбирати, одібрати спадок, спадщину.* Полу-чать, -чить наследство.
52. *Брати, узяти шлюб.* Вступать, -пить в брак. Шлюб брала, шлюб шлюбувала перед попом і перед дяком з Юрком козаком. Візьму шлюб з тобою Чуб. V, 993.
53. *Узяти, забрати в голову.* Задаться целью, ре-шить. — Той мужик узяв собі в голову не пи-ти горілки.
54. *Брати, узяти в заліза, в кайдани (брати лан-цюгами).* Заковувать, заковать в кандалы.
55. *Узяти в лад.* Попасть в тон.
56. *Узяти в лабети, в тісні руки.* Взять в ежевые рукавицы.
57. *Убирати, -брати в себе.* Всасывать, всосать.
58. *Брати, узяти в тямки.* Смекать, -кнуть. — Його питають про одно, а він каже про друге; видно він і сам не брав у тямки, через те й ні в які розмови з людьми не зривався Барв.
59. *Узяти в шори.* Взять в руки.
60. *Братися в ноги.* Убегать.
61. *Убиратися, -братися в силу.* Приобретать, -рести силу, делаться, сделаться сильным. — Погодуй нас хоч трошечки, ой, поки ми в крильця вб'ємося та в силу вберемося.
62. *Брати за серце.* Трогать сердце. — Уявити со-бі тільки, то аж за серце бере МВ. II, 199.
63. *Брати, узяти за нізащо.* Ставить, поставить в ничто.

64. *Брати, узяти на замітку, на розум, на ум.* Приймають, -нять к сведению; замечать, -метить.
65. *Брати, узяти на зуби.* Піднімати, -нять на зубок.
66. *Брати, узяти на муки.* Підвергати, -гнуть пытке. — Як його взяли, на муки брали Чуб. III, 349.
67. *Брати, узяти на розум.* Див. *Брати на замітку.* — Бери, Петре, на розум Kolb. Rokucie, III, 179. Іван став собі на розум брать, що то воно значить Рудч. I, 132.
68. *Брати, узяти на спиток.* Пробовати, попробувати. — Хиба то на спиток узяти біли, яка то вона буде.
69. *Брати, узяти на сповідь.* Исповедувати; давати, дати нагоняй.
70. *Брати, узяти на увагу.* 1. Приймають, -нять во внимание О. К. 2. Приймають, -нять в расчет III.
71. *Брати на ум.* Див. *Брати на замітку, на розум.* Нам скаже на глум, а ми беремо на ум.
72. *Братися (чутися) на силу.* Чувствовать себя в силах. — Ой, коню мій, коню вороний, чи берешся на силу. Чи чується, коники, на силу, чи підвезете княгиню? Чуб. IV, 265.
73. *Братися, узятися на способи.* Употреблять, -бити старання; прибегають, -гнуть к приему.
74. *Забиратися на тепло.* Начинать теплеть (о погоде).
75. *Братися, узятися на штуки, хитрощі.* Прибегають, -гнуть к хитрости, уловкам.
76. *Береться під обіди.* Приближается полуденное время Т.
- Інструменталь**
77. *Узяти, -ся голощок.* Придавить морозом непокрытую снегом землю. — Голощок як візьме, то померзне картопля у землі.
78. *Брати горою.* Петь высокие ноты.
79. *Брати, узяти жаром, холодом, морозом.* Бросать, -силь в жар; бросать, -силь в холод, зно-

- бити. — Пропасниця вже морозом перетрусил
ла та взяла жаром.
80. *Брати, узяти ланцюгами.* Див. *Брати, узяти в заліза, кайдани.*
81. *Братися, узятися чим.* Превращатся, -ратитися во что; покриватся, -ряться чем. — Пара та, що йде од землі з теплим воздухом... береться маленькими бульбашками. Упав сніжок на обліжок та взявся водою Метл.
82. *Узятися вогнем, полум'ям.* Обняться, охопитися пламенем. — Все так вогнем і взялося.
83. *Узятися рум'янцем.* Залиться румянцем. — А дівчина, побачивши його, узалась рожевим рум'янцем, мов огнем і полум'ям МВ. II, 163.
84. *Узятися струпом.* Покритися струпьями.
85. *Узятися цвіллю.* Покритися плесенью.
86. *Бере що.* Хочеться чого. — Щоб його не брала ні їжа, ні робота, ні до иншої охота. Плач бере Ном. Нема мого миленького, не бере гуляння Чуб. V, 181. Їжа їх не бере Рудч. I, 115. Сон мене не бере Чуб. V, 248. Та не взяла дівчиноньки ні сон ні робота ів. 366.
87. *Бере кого жаль, журба, сум, страх.* Становится жалко, грустно, печально, страшно. Живий жаль бере Ном. Аж страх бере слухати Яв. 258. Така журба її бере Рудч. II, 32.
88. *Дрижаки беруть.* Дрожь нападає. — А мене тільки дрижаки беруть, наче у лихоманці.
89. *Завидьки беруть.* Зависть берет. Сваха аж сичить, такі завидьки взяли Нар. 241.
90. *Мороки беруть кого.* Приходить в безпам'ятство.
91. *Бере нетерплячка.* Становится невтерпеж, не терпится.
92. *Бере непосидячка кого.* Не сидится от нетерпения.
93. *Обморок бере кого.* Дурно кому становится. — Мене обморок бере, так і млію Барв.
94. *Заграв береться.* Подымається зарево (Ш.).

95. *Узялися морози.* Наступил, ударил мороз. — Береться світом мороз. *Морози беруться.* — Начинається мороз.
96. *Береться сварка.* Возникает ссора. — Між челяддю береться сварка із-за курей і любасів.
97. *Сон не береться.* Не хочется спать. — Хата біла, постіль мила, а сон не береться Грінч. М. III, 220.

Бути, бувати

Генітив

98. *Бути лихої волі.* Быть злым, желать зла. — І пан був лихої волі на його.
99. *Бути до вподоби, до любови, до мислі.* Нравиться, быть по вкусу.
100. *Бути до мови, до розмови, не до мови, не до розмови кому.* Быть кому приятным, неприятным собеседником. І не до любови, і не до розмови, і не до мислоньки моєї Чуб. V, 401.
101. *Бути до пари.* Быть под пару, под стать. — Не до пари голубоньці горобець Л. Глібів.

Акузатив

102. *Бути не в догад.* Быть невдомек. — Не в догад йому й те, що... Кул. VI, 337.
103. *Бути за новину.* Быть в новость. — Як було тоді це ще за новину, то... Є. 150.

Інструменталь

104. *Бути за привіллям.* Быть в уютном, удобном месте. — Був за привіллям у вас і я, і коні.
105. *Бути за руками.* Быть под присмотром, взаперти. — Думала, що корова пропала, а вона була за руками.

Льокатив

106. *Бути (зоставатися) у боці.* 1. Оставаться в стороне, быть непричастным. — Семен зоставатися у боці, а Іван одвічай за все. 2. Быть на заднем плане (переносно).
107. *Бувати в бувальцях.* Видать виды (Ном.).
108. *Бути в гніву.* Быть в ссоре.
109. *У году бути.* Служить по найму на год.

110. *У зайві бути.* Быть лишним. — Привезли мого таки брата до прийому, бо вже записаний, а я в зайві Барв.
111. *У знадобі бути кому.* Быть нужным.
112. *Бути в цвіту.* Быть в цвету.
113. *Бути в неславі.* Быть обесславленим, пользоваться плохой репутацией.
114. *В оці бути.* Быть на глазах, на виду.
115. *У примітку бути.* Быть заметным. — Устане ясно сонце, і зайде, і знов устане, а Прісьці не в примітку.
116. *У тямки бути.* 1. Помниться кем, врезаться кому в память; 2. Быть понятным. — Це така хитра річ, що мені не в тямки.
117. *В уподобі бути.* Нравиться. — Ніхто мені не був у такій уподобі, як один парубок Барв.
118. *Бути, бувати у хлібосолі.* Водить компанію. — Він тепер такий багатир, що ніколи й у хлібосолі з нами не буває.
119. *Бути на заваді, на перешкоді.* Служить помехой, препятствовать. — Йому і муха на заваді Ном. Сам ти бачиш, що вороги нам на перешкоді Чуб. V, 319.
120. *На літі бути.* Быть на возрастe. — Ти на літі і Ярина зріє Шевч.
121. *На мові, на розмові, на речах бути з ким.* Иметь с кем разговор, беседовать, разговаривать с кем. Я не була з вами на розмові.
122. *Бути на перешкоді.* Див. *Бути на заваді.*
123. *Бути на речах* Ном. Див. *Бути на мові.*
124. *При розумі бути (сидіти).* Быть в своем уме, в сознании. — Біснுவатий сидить при розумі.
125. *Бути не при тямі, не повно ума.* Быть не в своем уме МВ.

**Важити, відважувати, -жити, зневажити,
наважувати, -жити, ся**

126. *Важити.* Иметь значение, вес. Знайду собі іншого, ти мені не важиш нічого Барв.

- Генітив** 127. *Важити легко чого (що)*. Придавать мало значення. — Не годилось так легко важити тієї сили Кул.
128. *Наважуватися, -житися до чого*. Пристращаться, пристраститься к чему. — Був і нічого чоловік, та як наваживсь до горілки, то, ба-чите, все до жидів переносить.
- Акузатив** 129. *Відважувати, -жити життя*. Рисковать, -кнутъ жизнью. — Оддала б теперь Леся ду-шу, аби оборонить од смерти козака, що так щиро одважив за неї свою жизнь Кул.
130. *Наважувати, -жити руку до чого*. Набивать, -бить в чем-либо руку. — Тільки наважиш ру-ку до якої роботи, а він тебе взяв та на друге місце переставив, — от знов починай наважу-вати руку.
131. *Важити на кого, що*. Иметь виды, метить, умышлять, покушаться. — Я двох люблю, на третього важу. Хто на моє здоров'я важить, той сам його не має Ном.
- Інструмен- таль** 132. *Важити чим*. Рисковать чем. — Не раз, не два здоров'ям важив.
133. *Зневажати, -жити словом, чином*. Оскорб-лять, оскорбить словом, действием.
- Вертати, -рнути: обертати, -рнути, навертатися, -рнутися, підвертатися, -рнутися, -привертати, -рнути**
- Генітив** 134. *Привертати, -рнути до себе*. Располагають, -ложить в свою пользу.
135. *Підвертатися, -рнутися до кого*. Подходить, подойти хитро.
- Акузатив** 136. *Обертати, -рнути в що*. Превращать, -ратить во что. — Князьку будівлю обернули в хлів Кул.
137. *Обертати, -рнути, повертати, -рнути в ні-вець, в ніщо*. Обращать -ратить в ничто, пре-вращать, -вратить в ничто. — Обертаючи в ні-

- що слово боже переказом вашим. Старшина хоче писаря в нівець повернути.
138. *Обертати, -рнути, повертати -рнути на що.* Употреблять, -бить на что, для чего. — Обертати на користь собі всяку твар. Люди повернули оці сили на користь собі.
139. *Обернути на свій обичай.* Повернуть по своєму. — Як тієї води ніхто не може обернути на свій обичай, так щоб мої бджоли жодний уректи не міг.
140. *Навертатися на думку.* Приходить в голову. — І пані моя тож мені на думку наvertsється.
141. *На очі наvertsатися.* Попадаться на глаза. — Усе було куди підемо, він на очі наvertsатся МВ. I, 132.

Водити, вести, виводити, -вести, ся, доводити, -вести, зводити, -вести, ся, наводити, -вести, перевестися, підводити, -вести

Генітив

142. *Доводити краю.* Приводить к концу. — Треба краю доводити, коли й де вінчати, та й весілля Шевч.
143. *Довести свого.* Поставить на своем. — Мене б він такеньки не обійшов: я б йому довела свого, побачив би він МВ.
144. *Доводити, -вести до згуби.* Доводить, -вести, до гибели. — Одарка... почала розказувати все... як страхали і били, як до згуби довели МВ.
145. *Доводити, -вести до зроби.* Приводить, -вести в исполнение.
146. *Довести до пуття, навести на пуття.* Привести в хорошее состояние; сделать, как следует. — Довів хлопця до пуття О. К.
147. *Зводити, звести з розуму, з ума.* Обманывать, -нуть, одурачить; сбивать, сбить с толку. — Хоть хай буду день і ніч блудити, то не дамся з розуму зводити Зап. Г. Общ. 423.

148. *Зводити, звести з світу.* Сживать, сжить со свету.
149. *Зводити, звести з хазяйства, з хліба.* Разорять, -рить, расстраивать, -роить чье-либо хозяйство. — Ранняя сїмба хоч не вродить, то із хліба не зводить Ном.
150. *Виводитися, -вестися з чого.* Я вивівся з чого. У меня вышло что. — Я вивелася з малих горщиків, — нема ні одного.
151. *Зводити, звести дух.* Переводить, -вести дух.

Акузатив

152. *Вести мову.* Вести речь, разговаривать. Вони тоді саме вели про його мову між собою.
153. *Перед вести.* Предводительствовать, командовать, быть впереди, во главе. — Господарює Хвеська, у всьому перед веде Стор. 69.
154. *Вести порядок.* Распоряжаться; смотреть за порядком. — Тобі, мати, порядок вести.
155. *Вивести справу.* Добитися своего. — З ним не выведе справу і той, що в болоті Ном.
156. *Уводити, увести в закон.* Узаконяють, -нить. Сочетать законным браком. — Вона, побачивши, що ти вже в закон уведена, не так буде на тебе жалкувати Кв.
157. *Уводити, -вести в славу, в неславу.* Позорить, опозорить, компромитировать, бесславить, обесславить. А звів козак дівча та ввів у неславу Чуб. V, 347. Сватай мене, козаченьку, та не вводи мене в славу ів. 52.
158. *Уводити, -вести в хрест.* Крестить, окрестить.
159. *Зводити, звести на очі кому.* Обращать, -растить чье-либо внимание, указывать, -зать. — Звожу на очі їй чимало таких, що любили та й покинули МВ. II. 130.
160. *Зводити на очі кого.* Устраивать очную ставку.
161. *Навести на пуття.* Див. Довести до пуття. — Молоді хазяї, думає, чому й на пуття не навести.

162. *Підводити, -вести на що.* Подстрекать, -кнутъ. — Бодай твоя мати в пеклі згоріла, бо що нас молоденьких на тоє підвела Чуб. V, 231.
163. *Підводити на покусу.* Искушать. — Страшно тебе й слухати, що ти мене на покусу підводиш Стор.
164. *Наводити, -вести на розум.* Наводить, -вести на ум, научать, -чить. — Скоріш дурень одурить розумного, як розумний дурня на розум наведе Ном.
165. *Виводити, -вести на світ.* Выводить, -вести на чистую воду. — Яке б темне діло не було, то зараз його на світ виведе Стор.
166. *Зводитися, звестися ні на що.* Приходить, прийти в совершенный упадок.
167. *Переводити, -вестися на чий розум.* Жить чьим-либо умом; делать по чьему-либо желанию. — Поки не брав дочки в Солов'їхи, був чоловік, як чоловік, а тепер зовсім перевівся на Палажчин розум Лев.

Інструменталь

168. <i>Зводити, звести очима.</i>	} Бросать, -сить взгляд, взглядывать, взглянуть.
169. <i>Наводити, -вести оком.</i>	
- Як тільки наведу оком, то й вгадаю, де співака.

В'язати, зав'язати, розв'язати

Акузатив

170. *Зав'язати вік, світ.* Испортить жизнь, связать жизнь, лишитъ свободы. — Я і твій вік зав'язала Кв.
171. *Розв'язати світ.* Освободить, дать волю. — Зав'язала світ головоньці, не розв'яжу й довіку. Марині стало і в хаті веселіше, і на серці легше, неначе *світ* за-для неї вдруге *розв'язався* (Лев. — на свет народился).
172. *Зав'язати язик.* Заставить молчать, заставитъ прикуситъ язык.

Говорити, казати, сказати

- Генітив** 173. *Говорити без обрізків.* Говорить, не стесняється, с полной резкостью.
174. *Казати з уст.* Говорить изустно.
- Акузатив** 175. *Казати на догад.* Говорить намеками.
176. *Говорити, казати накриво, насторч.* Перечить, противоречить. — Така вдалася, що ніколи насторч слова не скаже.
177. *Казати на правду.* По правде сказать. — Бо тепер, на правду казати, рідко де доброго чувати.
178. *Казати насторч.* Див. *Говорити, казати накриво.*
179. *На сміх сказати.* Сказати в шутку.
180. *На чию сторону казати.* Говорить по чьому-либо адресу.
- Інструменталь.** 181. *Говорити вивагом.* Медленно, протяжно выговаривать.
182. *Говорити, казати манівцями, позавгорідно.* Говорить не прямо, обиняками. — Ви ніколи мені щиро не скажете, а завжди манівцями, позавгорідно.
183. *Говорити миттю.* Говорить скороговоркой.
184. *Говорити з оприском.* Говорить вспльчиво, запальчиво.
185. *Говорити за ким.* Говорить в защиту кого. — Говорили на вовка, але й за вовком щось треба сказати.
186. *Говорити позавгорідно.* Див. *Говорити манівцями.*
187. *Говорити пусто.* Говорить пустяки.

Давати, дати, -ся, завдавати, -дати, додавати, -дати

- Генітив** 188. *Завдавати, -дати думки.* Заставлять, -вить думать. — Грім, і блискавка, і дощ завдали домашнім про мене думки Барв.
189. *Додавати духа.* Ободрять, воодушевлять.

190. *Завдавати, -дати жалю, жаху, сорома, стида, страху, муки, туги, то що.* Причинять, -нить боль, мучення, наводити, -вести ужас, страх и т. д. — Дівчино моя, чи ж ти там бувала, що ти мені молодому стида завдавала.
191. *Дати, завдати гарту.* Дать, задать кому Ном.
192. *Завдавати, -дати дурня.* Ставить, поставити в глупое положение, выставяють, -вить дураком. — Вони добре бачили, якого дурня завдав усім Колумб.
193. *Додавати, -дати рук, праці.* Прилагать, -ложить старания. — Додай рук, то вимієш до діла.
194. *Подавати, -дати до рук.* Вручать, -чить.
195. *Дати, подати до уваги кому.* Обращать, -ратить чье-либо внимание на что.
- Акузатив**
196. *Берега дати.* Положить предел, конец, — Треба тобі берега дати, бо щось дуже вже розпустився.
197. *Завдавати, -дати брехню, неправду.* Стараться уличать, -чить во лжи; обвиняють, -нить во лжи.
198. *Віддати віть-за-віть.* Отплатить равным за равное; око за око, зуб за зуб. — Що обізвусь, то завдають неправду. Не завдавай мені брехні, бо я зроду не брехала.
199. *Давати, дати кому віру.* Оказывать, -казать кому доверие. — Прошу тебе, дай мі віру, скажу тобі правду щирю.
200. *Давати, дати кому ганьбу.* Хаять, позорить, опозорить; хулить, находити недостатки. — Я парубку ганьби не даю і заміж не піду.
201. *Дати, подавати, подати голос.* Отзываться, отозваться. — Ой, із гори да в лісок подай, дівко, голосок. Ой, як мені голос дати, в саду листоньки шумлять Грінч. М. III. 168. А до мене стиха голос подаєш Чуб. V, 411; 397.
202. *Дати чому довід.* Управиться, сладить с чем.

203. *Дати догану*. Найдти недостаток. — Свита добра, ніхто догани не дасть.
204. *Віддавати, -дати дяку*. Приносить, -нести благодарність. — Пішов... богу дяку оддавати, що жив у ворога зоставсь.
205. *Здати зброю*. Положить оружие Ш.
206. *Дати зневагу*. Оказать неуважение. — Дали зневагу матері.
207. *Давати, дати кару кому*. Чинить, учинить наказание. — Яку б йому кару дати? Яв. 26.
208. *Дати лад*. Привести в порядок; управиться. — Я сама в хаті ладу не дам Черніг.
209. *Дати навід*. Дать указание, навести на путь; научить, как делать Ном.
210. *Завдавати, -дати неправду*. Див. *Завдавати брехню*.
211. *Давати, дати ознаку*. Обнаруживать, -жить, проявлять, -вить. — Квітка мало не скоротав віку, поки почувся на своїх власних силах і дав добру ознаку свого великого дару.
212. *Давати перевагу, перед*. Оказывать предпочтение Ш.
213. *Дати піддрочку*. Подзадорить.
214. *Дати покій*. Оставить в покое.
215. *Віддати поклін*. Отвесить поклон. — Матері божій поклін оддавши.
216. *Дати понуку*. Поощрить, подстрекнуть.
217. *Давати, дати порядок*. Распожаться, -рядиться. — Ох і рад же б я, дитя моє, до тебе встати; порядок дати, да сирая земля двері залегла Метл.
218. *Дати припин кому*. Усмирить, сдержать.
219. *Давати притики*. Задевать кого.
220. *Давати провід*. Руководить.
221. *Дати раду кому, чому*. Помочь кому, справиться с чем. — Не дав ради дітям, не дав їм доброго вчення Лев.

222. *Здавати рахунок.* Давать отчет. — Пішла здавати рахунок, що робила почерез цілий рік.
223. *Дати розпусту.* Распустить, избаловать. — Мала вдова одну дочку, дала їй розпусточку.
224. *Здати справу.* Дать отчет III.
225. *Дати стежку в чому.* Переносно: дать направление, указать путь.
226. *Дати увагу.* Оказать внимание T.
227. *Віддати хвалу.* Воздать хвалу, восхвалить. — Хвалу богові оддав MB.
228. *Дати хука.* Дать промах, маху дать. Раз на во-вка хука дав, удруге схибив.
229. *Давати честь-хвалу.* Оказывать почести.
230. *Давати, дати в знаки.* Показывать, -зять вид; давать, дать понять. — I в знаки не дасть. — И виду не показывает T.
231. *Даватися, датися у вічі.* Показываться, -заться на глаза. — Привели його до матери, а самі повертались, не дались у вічі матері.
232. *Датися в знаки, датися знати, датися у тямки.* Дать себя знать, помнить, почувствовать. — Дамся ж я їм у знаки Стор. Чи ще ж тобі не далася тяжкая неволя знати?
233. *Датися у тямки.* Див. *Датися в знаки.*
234. *Давати, дати, віддавати, віддати на волю.* Предоставлять, -вить на усмотрение. — Мати пасинку на волю давала: хоч льолю купи, хоч голий ходи Ном. Декоторі з земляків оддають мені на волю що-хотя з їх рукописами чинити Кул. VI, 452.
235. *Подати на глум.* Отдать на посмеяние. — На глум старих звичаїв не подаймо.
236. *Дати на дзвони, на подзвінне, на подзвіння.* Заплатить, чтобы звонили по умершем.
237. *Дати на добридень.* Поздороваться, пожелать доброго утра. — Устала раненько, умилася біленько, хазяїну на добридень дала.

238. *Давати на догад.* Давать намеки; позволять догадываться.
239. *Давати на замітку.* Давать понять; поставить на вид.
240. *Давати, віддавати на муки.* Предавать, -дать пытке. — Били мене, били, на муки давали.
241. *Дати на передержування.* Дать на хранение.
242. *Дати, подати, податися на поталу.* В добычу, в жертву отдать, быть отданным. — У чистому полі поховайте, звірю-птиці на поталу не давайте.
243. *Давати, дати на призволяще.* Предоставлять, -вить на усмотрение. — Я вам на призволяще даю: як хочете, так і робіть.
244. *Давати на признаку.* Оставлять примету. — Мені, брату, пішому піхотинцю, на признаку давайте.
245. *Давати на розум.* Надоумливать, наводити на мысль. — Коли б йому бог на розум дав, щоб ударив кого.
246. *Даймо, даймо на те.* Положим, предположим, допустим. — Даймо на теє, що воно було заєць, а хто ж його курей поїв?
247. *Здаватися на чию волю, ласку.* Предоставлять себя чьей-либо милости, в чье-либо распоряжение О. К.
248. *Датися на мову, на речі.* Быть разговорчивым, быть красноречивым. Друге на мову не дається, а в неї слово, як струмочок, дзюрчить. Улита чогось на речі не давалась, якась смутна наче зробилась Барв.
249. *Датися, здаватися на підмову, до підмови.* Дать себя подговорить, обмануть. — Я такої дівчини жду, щоб ся не дала парубкові на підмову. До підмови дався Чуб. V, 1080. Не здавайся на підмову ів. 355.
250. *Здаватися на повагу чию.* Ссылаются, полагаются на чей-либо авторитет Т.

251. *Датися на явку.* Показаться. — Це (чорт) вещь така невидима, а то якось то він на явку дався.

Інструменталь

252. *Дати вагою.* Отпустить на вес.

253. *Додавати словами.* Донимать речами. — Все її словечками додає.

Держати, ся, додержувати, -жати, ся, придержувати, -жати

Генітив

254. *Додержувати варти.* Быть на часах. — А козаки-лейстровики додержують варти Кул.

255. *Додержувати вірности.* Оставаться верным.

256. *Додержати слова.* Сдержать слово Метл.

257. *Держатися берега.* В прямом смысле: плыть возле берега; в переносном: быть осторожным.

258. *Держатися голови.* Удерживаться в голове, в памяти. — Антосьо слухав сю мову, а вона йому і голови не держалась.

259. *Не держитися купи.* Переносно: говорит несуразное. — Говорить, що й купи не держитися О. К.

Акузатив

260. *Держати надію.* Иметь, питать надежду (Полтавщ.).

261. *Держати одказ.* Давать ответ. — Я сам буду одказ держати.

262. *Придержати ходу.* Умерить шаг МВ.

263. *Держати в голові розум, ум добрий.* Быть благоразумным, рассудительным. Не потурай, дівчинонько, та моїй розмовоньці, держи розум та ум добрий у своїй головоньці Чуб. V, 52.

Діятися, заподіяти

264. *Заподіяти самому собі смерть.* Наложить на себя руку, покончить жизнь самоубийством.

265. *Діятися чим.* Зависеть, происходит от чего. — Чим воно діється, що земля здається однакова, а жито росте неоднакове.

266. *Добре діється.* Хорошо живеться, хорошо на душе. — Кому добре діється, той співає.

Імати, ся, (н)яти, відняти, діймати, -йняти, займати, -йняти, знімати, -няти, підняти, -няти, понімати, -няти, ся, приймати, йняти, ся

Генітив

267. *Діймати, -йняти поняти віри.* Верить, повірить. — Іван поняв віри сестриній мові. — *Не йметься віри.* Не вериться. — А все ще віри мені не йметься МВ.

268. *Прийняти голоду, холоду.* Наголодаться, намерзнуться. — Прийняли і холоду і голоду Ном.

269. *Підіймати, підняти духа.* Воодушевлять, -вить, ободряють, -рять. — Не можна цією мовою підняти духа вгору Кул. VI, 427.

270. *Прийматися, -йнятися до зроби.* Принимаются, -няются за дело, за исполнение работы. — Як приймуться до зроби, у той час оддамо гроші.

Акузатив

271. *Знімати, зняти голос, річ.* Начинать, -чать говорить, заговорить МВ. Ном.

272. *Знімати пробу.* Производит опыт. — Чи можна було витягти ту скриню у вікно — не знаю, бо ми проби не знімали.

273. *Прийняти слово.* Заговорить. — Прийняв ізнов слово чоловік.

274. *Зайняти в полон.* Взять, захватить в плен. Чуб. V, 628.

275. *Підіймати, підняти на глузи, на сміх.* Поднимают, -няют на смех Барв. Ном. Нар. 157.

276. *Займатися на зорю, на світ.* Светать МВ.

277. *Знятися на ноги.* Подняться, встать на ноги. — Люди її якось вигодували, закіль знялась на ноги.

Інструменталь

278. *Займати, -йняти словом кого.* Заговаривать, -рять с кем. — Мене ж, брате, словом не займають, мов у вічі не знають.

279. *Знятися пухирем.* О теле: покриться пухирями, напр., от обжога.
280. *Понімається, -нятися чим.* Покривається, -криться чем. — О воде: пройти водою. — Незабаром сніжок понявся водою.
281. *Пройняла думка кого.* Явилась у кого мысль, мысль озарила кого. — Така саме думка пройняла й Чіпку.
282. *Відняло річ.* Отняло язык.
283. *Понімає сум.* Грусть, печаль охоптує. — А який то сум понімав та посідав часом, то й не сказати МВ.
284. *Не йметься (мені).* Не дається в руки, не спориться.
285. *Дух зайнявся.* Дух захватило.
286. *Знімається, знялася буря, вітер, буча.* Поднімається, поднялась гроза, ветер, суматоха.

Іти, ся, піти, ходити, доходити, дійти, ся, заходити, зайти, підходити, підійти, приходити, прийти

Генітив

287. *Доходить, дійти чого.* Достигать, -гнуть чого. — Святого він дійти заміру хоче Кул. Щоб ти добра дійшла. Самотужки кращого життя доходив Є. 4. Не дійшли злодія Ном. Велико-го чину дійшов.
288. *Доходить, дійти кінця, краю.* Оканчивать, окончить. — Не дійшов кінця своїх письменницьких завданнів Є. 200.
289. *Дійти літ.* Возрасти, стать совершеннолетним. Як дійшла вона літ своїх, то я без клопоту їла МВ. II, 19.
290. *Доходить, дійти розуму.* Набирається, набраться ума-разума. — Яка ще з нею мова, вона ще дурна, нехай перше розуму дійде.
291. *Він усього доходить.* Он во все вникает.
292. *Піти плавця.* Пуститься вплавь.
293. *Доходиться лиха.* Нажить беду.

294. *Одходити, одійти від серця.* Переставать, -стать сердиться.
295. *Доходить, дійти до чого.* Див. *Доходить, дійти чого.*
296. *Прийти до глузду.* Образумиться, опомниться.
297. *Дійти до зросту.* Прийти в возраст.
298. *Приходить, прийти до пам'яті.* Приходить, прийти в сознание, в себя. — Тоді Олеся мов до пам'яті прийшла, схопилась, — вже нема МВ.
299. *Піти до побою.* Вступить в бой. — А як пішов до побою, усе військо побідив.
300. *Доходить, дійти до серця.* Трогать, тронуть. — До серця ніщо мені не доходить МВ.
301. *Доходить до розуму.* Див. *Доходить розуму.* Стали самі до розуму дохожати Чуб. V, 847.
302. *Доходиться, дійтися до кого.* Доходить, дійти до чього-либо сведения. — До царя те дійшлось.
303. *Ітися, приходиться до чого.* Вести, клониться к чему. — Він знав, до чого це приходиться, — здригнув увес Кв. Скажіть мені, до чого це йдеться.
304. *Виходити, вийти з чого.* Стать выше, перерастати. — Я вже вийшла з того, щоб мене лаяти.
305. *Виходити, вийти з грошей.* Падать в цене. — Старий (кінь) з грошей виходить Ном.
306. *Виходити, вийти з дітей.* Выходить, вийти из детского возраста МВ.
307. *Не сходити, не йти з думки.* Из головы не выходит. — З думки мені не йде братня біда МВ.
308. *З літ вийти кому.* Быть уже не в тех годах. — Бабі з літ вийшло Ном.

Акузатив

309. *Підходити, підійти кого чим.* 1. Брать, взять кого хитростью. — Ми тобі дамо гроші, які схочеш великі, лише ти підійди його, чим би його з світа можна згладити. 2. Соблазнять,

- нить. — Нечистий дух з'явився з первовіка і взяв підходити чоловіка. А чим підходив? Грішми.
310. *Піти в блуд*. Пойти блуждати. — А третя дочка у блуд пішла, приплудилася та й у луг темний.
311. *Заходити, зайти в голову*. С ума сходить, сойти. — Миша в голову зайшла, заки зерно знайшла Ном.
312. *У гроші йти*. Підніматься в цене. — Кінь молодий у гроші йде, а старий виходить Ном.
313. *Заходити, іти у заклад з ким*. Держать пари Ном.
314. *Піти в непам'ять*. Прийти в забвение.
315. *Увіходити, увійти в неславу*. Бесславить, обесславить, позорить, опозорить себя.
316. *Заходити, зайти у перерік із ким*. Входить, войти с кем в пререкания, в спор.
317. *Входити, заходити в речі, в розмову*. Пускаться, вдаваться в разговоры. — З Марусею вона про се не заходила у розмову МВ. Вони заходять часто з чужими людьми у розмову.
318. *В розум прийти*. Образумиться.
319. *Піти в руку*. Пойти в прок. — Як хто продає жалкуючи, то не піде куплене в руку. Ном.
320. *Заходити в сварку*. Ссориться. — ...щоб я з тобою в сварку заходила МВ.
321. *Піти у світи, світами*. Пуститься в свет Ном.
322. *Піти у скитки*. Отправиться скитаться.
323. *Заходити в хмару*. Фантазировать; витать в облаках.
324. *Увійти в хрест*. Окреститься.
325. *Заходити, зайти за край*. Выходить, выйти из пределов Ш.
326. *Вийти на кого*. Сделаться чем. — Вони виходять на попа без ніякої науки.
327. *Зіходить, зійти на що*. Обращаться, -ратиться, превращаться, -ратиться во что. — І ми ко-

- лись були добрі, а ось же довелось зійти на ледащо.
328. *Зійти на біду*. Обеднеть; впасть в несчастье.
329. *Виходити, вийти на добре, на зле*. Оканчиваться, окончиться благополучно, хорошо, неблагополучно, нехорошо. — Трудно, аби на добре вийшло, що із злих рук прийшло Ном.
330. *Виходить, вийшло на моє (твоє, його, наше і д.)*. Выходит, вышло по моему (по твоему і д.).
331. *Ходити, піти на засіди, на засідку*. Залегать, залечь на дичь; сесть в засаду. — Ходив я на засіди на котки.
332. *Іти, піти на користь*. Служить, послужить на пользу. — Це піде їм на користь Ш.
333. *Прийшло на рано*. Настало, началось утро.
334. *На переверт піти*. Пойти вверх дном, шиворот на выворот. — На переверт пішло діло Лев.
335. *На перемоги йти, піти з ким*. Вступать, -пить в состязание Ш.
336. *Піти, вийти на посиденьки, на посідки*. Отправиться посидеть, побыть в гостях, на улице Барв.
337. *Зіходити, сходитьи, зійти на чий розум*. Поступать, -пить, как кто.
338. *Іти на супереки з ким*. Делать против чьего либо желания. — Іде на супереки з батьком старший син.
339. *Ітися на добро*. Итти к добру. — На добро ідеться.
340. *Підходити, підійти під кого*. Соблазнять, -нить. — Можна під її підійти чи ні?
341. *Підходити, підійти під ласку кому*. Входить, войти в милость, приобретать, -брести чью-либо благосклонность.
342. *Підходити, підійти під мислі кому*. Нравиться, понравиться. — Хорошая дочка твоя під мислі підходить Чуб. V, 901.

343. *Перейти через край.* Выйти из пределов Ш.
- Інструменталь** 344. *Ходити блудом.* Блуждать, не знать, что делать. — Тра, щоб у селі були такі, котрі перед ведуть, а без їх блудом люди ходять.
345. *Увійти боєм.* Войти вооруженной силой. — У Київ мусив боєм увійти.
346. *Піти вогнем, пожегаром.* Сгореть. — Бодай сіно вогнем пішло і коса зломилась. — Який я коштовний дім збудував, громовим пожегаром пішов.
347. *Піти димом.* 1. Сгореть. 2. Пойти прахом.
348. *Іти лавою.* Ігти сплошною масою Кв.
349. *Підійти лестками кого.* Взять кого лестью.
350. *Заходити лестом.* Обольщать; обманувать при помощи хитрости.
351. *Піти млинком.* Вертеться, двигаясь. — (Листочок) пішов млинком за вітром.
352. *Ходити нависом біля кого.* Неотступно ходит за кем.
353. *Іти, піти обертом: голова іде, пішла обертом.* Голова идет, пошла кругом О. К.
354. *Ходити своїм робом, иным робом.* Действовать, поступать по своему, по иному. — Не всі ми його робом ходимо. Пора... про Україну робом иным дбати.
355. *Ходити правим, лихим робом.* Действовать, поступать справедливо, дурно. — А хто правим ходить робом, того милуй Кул.
356. *Піти рукою.* Повезти, иметь удачу. — Недавно ся оженили, не пішло рукою Ном.
357. *Піти світами.* Див. *Піти в світи.*
358. *Перейти хмарою.* Пройти бесследно. — Не журишь, хмарою перейде та й край.
- Льокатив** 359. *Ходити по годах.* Постоянно служить по найму.
360. *Ходити по правді.* Поступать, служить правдой.
361. *Піти світ за очі.* Пойти, куда глаза глядят.
362. *Зайшов вечір.* Начался, настал, наступил вечер.

363. *Зайшла гадка.* Пришло в голову Т.
364. *Заходить, зайшла потреба.* Возникает, возникает, явилась потребность О. К.
365. *Йти позавгорідно.* Йти окольными путями.
366. *Йти, ніти пусто.* По пустому пропадать, -пасть.
367. *Ходити хороше.* Быть хорошо одетым. — Що то люблю, щоб у роскоші жити!.. Пити, їсти, хороше ходити Кв.
368. *Ходити чорно, біло.* Быть одетым в черную, в белую одежду.
369. *Одійшли шпари.* Прекратилась боль в пальцах от мороза. Переносно: прекратился чей-л. страх, вообще стесненное состояние.
370. *Дійдеться ряд.* Придет черед.

Кидати, кинути, ся, викидати, -кинути, закидати, -кинути, накидати, -кинути, скидати, -кинути, ся

- Генітив** 371. *Не кидатися чого.* Не отречься, не отказываться от чего. — До святого духа не кидайся кожуха. Першого купця не кидайсь Ном.
- Акузатив** 372. *Кидати галки.* Баллотировать шарами.
373. *Викидати колос.* Выбрасывать колос. — Со-ловейко щебече, поки жито колос почне викидати.
374. *Викидати качани.* О капусте: давать кочни.
375. *Кидати кров.* Делать кровопускание, кровь отворять. Київщ.
376. *Прикинути пеню.* Взвести беду, напраслину.
377. *Прикинути слівце.* Ввернуть словцо Лев.
378. *Закидати -кинути слова.* Намекать, -кнуть. — Почне слова закидати, воду, як то кажуть, каламутити МВ.
379. *Вкинути в голову собі.* Забрать, вбить себе в голову.
380. *Закидати, -кинути на догад.* Намекать, -кнуть. — Закинув Марусі на догад, що це він її любить Кв.

381. *Закидати, -кинути на кого.* Намечать, -метить в мыслях кого. — Став дівки шукати. Вже на яку то він не думав? Зараз на чернігівську протопопівну закинув та й сам злякався од нерівні Кв.
382. *Скидати, ся на кого.* Быть похожим, смахивать на кого. — Обличчям від дуже скида на вас.
383. *Скидати на кого рукою.* Показувать на кого рукою.
384. *Викидати на очі.* Колоть глаза. — Мені на очі викидають, що в нас хати нема.

Інструменталь

385. *Закидати, скидати, накидати, кинути, закинути, скинути, накинути оком.* Взглядывать, -лянуть, посматривать, -реть, бросать, -сить взгляд; окинуть, охватить взглядом. — Куди оком закинеш, усі женяться Кв. Скільки оком кинути — гора мріла. От і оком не скинеш всього селища Грушиного Етн. 40. Понад річкою зеленіли густі очерета, скільки можна було скинути оком Лев. *Дівчину оком накинути.* Насмотреть, наметить девушку.
386. *Кидати хлящем.* Бросать в беспорядке, как попало. — Кинув так хлящем усе хазяйство, а сам пішов на вулицю.
387. *Скидатися, скинутися очима.* Взглядывать друг на друга. — Скинулись близько очима.
388. *Скидатися, скинутися чим.* Обращаться, -ратиться во что. — Скидайсь ти, Домно, гадюкою, а я білим каменем стану.

Класти, ложити, кластися, докладати, доложити, накладати, накласти, наложити, покладати, покласти, прокладати, проложити, скласти, сположити

Генітив

389. *Докладати, -класти, доложити до чого праці, рук.* Прилагать, -ложить старания.
390. *Прикладатися, -кластися до кого.* Применяться, -ниться к кому. — Це й нам треба до вас прикладатися.

Акузатив

391. *Покладати величність у чому.* Придавать чему-либо значение. — Козаки у хлібі кохаються, ото як зійдуться, то й пита один одного: а скільки у тебе хліба? Бо він у чому иншому величності не покладає.
392. *Покладати, положити гнів на кого.* Положить гнев на кого. — На свого старшого брата великий гнів покладав. Положили гнів на Миколу Гн. 85.
393. *Покладати гріх на кого.* Взводить грех на кого. — Я ні на кого не покладаю гріха, як на Петра.
394. *Класти межу.* Проводить границу.
395. *Класти милость на кого.* Оказывать снисхождение кому. — Це ще я милость на його кладу, що не позиваю, а то було б йому.
396. *Класти, покладати надію, надії на кого.* Возлагать, -ложить надежду, надежды на кого. — На його єдиного покладаю мої надії.
397. *Проложити пісню, гутірку.* Сложить, сочинить песню, рассказ Кул.
398. *Складати, скласти подяку.* Приносить, -нести благодарность Ш. Ми їм подяку складемо за їх щирі труди Етн. 21.
399. *Закладати, -класти, заложити позов.* Вчинить иск; возбудить процесс, судебное дело.
400. *Складати, скласти рахубу.* Считать, сосчитать. — Скільки всіх зорь, тому ще ніхто рахуби не склав.
401. *Прикладати руки.* Усердно работать Ном.
402. *Підкладати руки кому, під кого.* Помогать кому. — Не туди він дивиться, щоб нам руки підкладати, а щоб нас у лабетах своїх держати Барв. 500.
403. *Покладати, -класти хреста.* Осенять, -нить себя крестом.

404. *Укласти, скласти, зложити ціну.* Назначить цену; оцінити. — Наїхали купці із Варшави, вороному коню ціну вклали.
405. *Класти честь на собі.* Блюсти, соблюдять свою честь, уважение к себе. — Я б і сказав тобі, та честь на собі кладу Ном.
406. *Класти, покладати в голову.* Думать, догады-ваься, воображать. — І в голову цього не покладай. Лягли і в голову не клали, що вже їм завтра не вставать.
407. *Сположити на руки кому.* Возложить на кого, поручити кому. — Йому сположили на руки їх (коней) чистити.

**Інструмен-
таль**

408. *Наложити, накладати, -класти, налягти головою.* Положить голову, погинути.
409. *Наложити душею, життям.* Пожертвовать жизнью.

Льокатив

410. *Класти, покладати в головах.* Див. *Класти, покладати в голову.* — Не думав і в головах собі не покладав Ном.

Мати, матися

Генітив

411. *Волі масте.* Как вам угодно Ном.

Акузатив

412. *Мати відама.* Знать. *Нема відама.* Неизвестно. — А нема відама, як у тому замку, що в ньому.
413. *Мати заздрість на кого.* Завидовать кому.
414. *Мати зазлість на кого.* Враждовать с кем, ненавидеть кого.
415. *Мати злість на кого.* Злобствовать на кого.
416. *Мати обачення на кого.* Обращать внимание на кого, присматривать, заботиться о ком. — Знайшла мене, ой, смертонька в чужій стороньці, — май же, сестро, обачення на діти мої.
417. *Мати охайність.* Быть опрятным.
418. *Мати перевагу.* Преобладать, иметь преимущество.

419. *Мати призру на кого.* Подозреть кого.
420. *Мати ремст на кого.* Быть недовольным кем. — На нас і на тих людей мав він великий ремст.
421. *Мати силу.* Иметь действие. — Закон має силу О. К.
422. *Мати увагу на кого.* Обращать на кого внимание Т.
423. *Мати удачу (вдачу) до чого.* Иметь к чему-л. способность.
424. *Мати хrap на кого.* Иметь зуб против кого. — Каже, що на нього отаман має хrap.
425. *Мати за добре, за зле.* Считать что-л. хорошим, дурным. — Він нам цього не має за зле О. К.
426. *Мати на пеню.* Иметь причину для ссоры. — Я з тобою нічого не маю на пеню Ном.

Льокатив

427. *Мати на мислі, на гадці, на думці.* Предполагать, думать. — Скажи, скажи, моя мила, що маєш на мислі Метл. 62.
428. *Мати на оці.* 1. Не спускати с глаз. 2. Иметь в виду.
429. *Мати на повазі кого.* Питать уважение к кому. — Чим вони не люди? І добрі, і заможні, всі їх на повазі мають МВ. II, 111.
430. *Мати на приміті.* } Иметь в виду Ш.
431. *Мати на увазі.* }
432. *Матися на бачності.* Быть на стороже, быть осторожным.
433. *Мати себе смутно.* Быть грустным, печальным.

**Могти; змагати, знемагати, спомагати,
-могти, спремагатися, -могтися**

434. *Змагати.* 1. Быть в силах, в состоянии. — Ой, косити, молотити— я то не змагаю.
435. *Змогтися.* Собраться с силами, со средствами. — Не змоглись на євангелію, цілуйте псалтирю Ном.

- Акузатив** 436. *Знемагати на що.* Изнемогать от чего. — То тим вони спочивали, що на рани постріляні та порубані дуже знемагали.
437. *На сон знемагати.* Сильно хотеть спать.
438. *Спомагати, -могти на що.* Давать, дать возможность, средства. — На що нас бог споміг, тим і приймаємо Ном.
439. *Спромагатися, -могтися на що.* Собираться, -браться со средствами. — Спромігся дід на обід, а баба на кисіль Ном.

- Інструменталь** 440. *Змагати здоров'ям: Чи ти здоров'ям змагаш?* Здоров ли ты?

Носити, нести, ся, виносити, -нести, зносити, -нести.

441. *Зносити мислі до кого.* Думать о ком. — Я до тебе не говорю, тільки мислі зношу.
442. *Винести на явність.* Обнаружить; ясно доказать.

- Інструменталь** 443. *Зносити, знести головою, умом.* 1. Соображать, -разить, уразуметь. 2. Быть в состоянии собственными силами сделать. — Чи він би ж то громадське діло зніс головою? Не міг він умом знести, яким дивом дивним він живий та цілий вискочив МВ.
444. *Мислі зносять, заносять кого.* Усиленно думает. — Мислоньки мене зносять Грінч. М. III, 246. Мене мислі заносять ів. 247.
445. *Нестися високо, вгору.* Заноситься, важничать. — Кожен, хто нестиметься вгору, принизиться.

Падати, випадати, -пасти, відпадати, -пасти, занепадати, -пасти, підупадати, -пасти, припадати, -пасти, спадати, -пасти, упадати -пасти

- Генітив** 446. *Відпасти права, ласки.* Лишиться, потеряют право, расположение.

447. *Припадати, -пасти до вподоби, до натури, до душі.* Нравиться, понравиться. — (Оповідання) так припали до душі, мов мама рідна (Гн. Хотк. Кам. душа). Нашій бабі дуже припало до душі оце займище наше Етн. 40.
448. *Припасти до смаку.* Прийтись по вкусу.
449. *Спадати, спасти з голосу.* Терять, потеряють голос; спадать голосу. — Дяк п'є горілки багато і вже спада з голосу.
450. *Спасти з глузду.* Сойти с ума.
451. *Спадати, спасти з лиця, з тіла.* Худеть, похудеть лицом, телом. — Розважали матусеньку, таки з лиця спала. Усе було тружусь, роблю, аж з тіла спала.
452. *Спадати, спасти з розуму.* Глупеть, погупеть. — Ні, наші козаки ще з розуму не спали, щоб вовка од біди сховали Л. Гліб.
453. *Упадати коло кого.* Ухаживать за кем. — Не-хай би ти коло неї впадала, а не вона на старості літях коло вередливого дівчати МВ.
- Акузатив**
454. *Падати в нестяму.* Впадать в бессознательное состояние, теряют сознание.
455. *Впадати, впасти в око, в очі.* Бросаться, -ситься в глаза. — Вона мені ще й тоді в око впала, що яке то молоде й хороше та нещасливе Барв.
456. *Впасти в пам'ятку.* Запечатлеться в памяти.
457. *Запасти в серце, в око, в душу.* Приглянуться, произвести впечатление, понравиться. — Олена знає того парубка, що їй так у душу запав Кв.
458. *Впадати, впасти в слово.* Вмешиваться, -шаться в разговор.
459. *Попастися в клопіт.* Смутиться, попасть в неловкое положение.
460. *Спадати, спасти на думку, на розум.* Приходить, прийти в голову, на мысль, на ум. — І знов тобі щось на думку спало. Нікому така

думка не спала на розум Кв. І на думку така (дівчина) не спадала Стор. 158.

461. *На моє слово впало.* Вышло по моему.
 462. *Спасати на чюю стежку.* Пойти по чьей-либо дорожке, по чьим-либо следам. — Ой, і я на дідову стежку спала: він учора розбив кухля, а я сьогодні.
 463. *Занепадати на здоров'я.* Див. *Занепадати здоров'ям.*
 464. *Підпадати, -пасти під мислі.* Нравиться, понравиться. — Ой ти мені... під мислоньки не підпав Чуб. V, 843.

Інструменталь

465. *Випадком випасти.* 1. (Как раз) случиться. — Випадком випало дуже добре. 2. Пойти прахом. — Як беруть з нас гроші, так випадком і випають.
 466. *Занепадати, -пасти здоров'ям, на здоров'я, на здоров'ї.* Ослабевать, -беть. — Чоловік з нудьги зовсім занепав здоров'ям МВ.
 467. *Упадати лестю до кого.* Поддабриваться, подольщаться. — Сидить Гриць на важниці, тяженько здихає, а до його чорнявая лестю упадає.
 468. *Спадати, спасати очима на кого.* Встречать, -ретить взглядом. — Куди я не гляну, усе на його погляд очима спаду МВ.
 469. *Припадати, -пасти чим (снігом, пилом).* Покрываться, -крыться чем (снегом, пылью). — Не жаль мені доріженьки, що пилом припала.

Льокатив

470. *Упадати, -пасти, занепадати на силі, на здоров'ї.* Ослабевать, -беть.
 471. *Упасти на лиці.* Похудеть лицом.
 472. *Підупадати на силах.* Постепенно ослабевать.
 473. *Кров нападає.* Кровь ударяет в голову, кровь приливает к голове. Київщ.
 474. *Нестямки напали.* Растерялся, забылся, -лисьь.
 475. *Куди очі спали.* Куда глаза глядят. — Бігти кинулася, куди очі спали МВ.

476. *Падь пала.* Стих нашел. — На мене падь пала.
 477. *Щоки відпали.* Лицо обрюзгло.

**Пускати, пустити, ся, спускати, -стити, напускати, -стити,
 попускати, -стити**

- Генітив**
478. *Попускати, -стити (місця, поля).* Уступать, -пить (немного места, поля). — Козаку нетязі більше місця на покуті попустили.
 479. *Напускати туману в очі* Пускать пыль в глаза Ш.
 480. *Пуститися берега.* 1. Потерять всякую сдержку. 2. Отдаться на произвол судьбы.
 481. *Духу пускається хто.* Испускает дух. — Коні біжать, духу пускаються, а він все свариться: чого помалу їдеш.
 482. *Спустити з ока.* Выпустить из виду Т.
- Акузатив**
483. *Пускати, -стити ману.* Пускать, пустить пыль в глаза, морочить Ш.
 484. *Пускати славу.* Распространяють молву.
 485. *Пускати торохту.* Пускать сплетни. — Я віри не діймав, як люде про неї торохту пустили Барв.
 486. *Пускати тумана.* Дурачить, обманувать.
 487. *Спускати, -стити ціну.* Сбавлять, -вить цену Лев.
 488. *Пустити в запомин.* Предать забвению Кул.
 489. *Пустити в непам'ять.* Предать забвению.
 490. *Пуститися в ледащо.* Сделаться беспутным. — Чи це і ти пустивсь в ледащо, що хочеш нас звести ні на що.
 491. *Пускати, -стити на пожар.* Сжигать, сжечь. — Семиград султанський хочуть пустити на пожар і сплюндрувати.
 492. *Пуститися на одчай божий, на одчай душі.* На все отважиться; пуститься, очертя голову Ном.

493. *Пускатися, -ститися на що.* Решаться, -шиться на что. — Я не вірю, щоб Христя на таке пустилася.

Робити, зробити, виробляти

- Генітив** 494. *Робити до любости.* Делать в свое удовольствие, по своему желанию.
- Акузатив** 495. *Робити, зробити волю кому, чию.* Исполнять, -нить чье-либо желание (волю). — Ой, ви чумаченьки, ой, ви молоденькі, зробіть мою волю.
496. *Робити збитки.* Проказничать.
497. *Робити звістку.* Подавать весть.
498. *Робити землю.* Обрабатывать землю.
499. *Виробляти землю.* Истощать землю частыми посевами. — Виробили так землю, що вже нічого не родить.
500. *Робити, зробити лад.* Приводить, -вести в порядок.
501. *Зробити ласку.* Сделать одолжение МВ.
502. *Робити плату.* Производит платёж. — Одчиняйте хату та робіте плату.
503. *Робити ремесво.* Заниматься ремеслом. — Роблю ж я таки те ремесво синило, так воно добре мені в знаки далось.
504. *Виробляти силу.* Истрачивать на работе силу. — Виробив я свою силу та на твої діти.
505. *Зробити смерть собі.* Наложить на себя руку, лишить себя жизни.
506. *Зробити умову.* Заключить договор Ш.
507. *Робити хліб.* Обрабатывать землю. — Натальці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити Котл.
508. *Робити що за іграшку.* Делать что-либо с легкостью, шутя.
509. *Робити на капость.* Делать на зло Ном.
510. *Робити на пеню.* Делать наперекор, на зло. — Так робиш, як мені на пеню Ном.

- Інструменталь**
511. *Робити, зробити своїм богом.* Делать, сделать по своему.
512. *Робити волею.* Делать добровольно, по собственному желанию.
513. *Робити закладом.* Делать медленно, не спеша.
514. *Робити щирим серцем.* Усердно, искренно что-либо делать.

Сідати, сісти: посісти, присідати, -сісти

- Акузатив**
515. *Посісти що.* Принять во владение, овладеть. — Не думай, що ти посядеш мою худобу.
516. *Присідати, -сісти кого.* Одолевать, -леть. — А дівчину думи лютії присіли.
517. *Сум посідає кого.* Грусть, печаль охватывает. — А який то сум понімав та посідав часом, то й не сказати МВ.
518. *Його туга посіла.* Им тоска овладела Ш.
519. *Його присіла сідина.* Он поседел, покрылся сединой.

Ставати, стати, діставати, -стати, пристати, переставати, -стати, устати

- Генітив**
520. *Ставати, стати дуба.* Становиться на дыбы.
521. *Дістати ласки.* Приобрести расположение, милость. — Такої ласки дістану й у Параски Ном.
522. *Ставати, стати до чого.* Браться, взятъся, приняться за что. — Сей же, як до чого став, ...уся душа його в роботі МВ.
523. *Ставати до бою, до побою.* Вступать в бой, выходит на бой.
524. *Ставати, стати до оборони.* Подниматься, -няться на защиту Ш.
525. *Стати до помочи.* Прийти на помощь.
526. *Ставати, стати до розмови.* Заговаривать, -рять с кем.
- Акузатив**
527. *Дістати в лице.* Получить пощечину.

528. *Пристати у прийми.* Не имея своего хозяйства, сесть на хозяйство родителей жены в ее доме.
529. *Стати на очі.* Сделаться ясным, понятным. — Стала людям на очі неправда в нашій українській справі Є.
530. *Ставати, стати на кого.* Подниматься, -няться, восстать. — Чи там раду радять, як на турка стати, не чуємо на чужині Шевч.

Інструменталь

531. *Стати козубом.* Замерзнуть, сделаться твердым, как кора (о мокрой одежде).
532. *Стати наметом.* Разбить шатры.
533. *Стати опором.* Оказать сопротивление. — Стояли на сеймі опором проти політичної системи єдиности віри в Польщі.
534. *Стати побоєм.* Быть готовым начать бой (о войске). — Сам звів қорогву та й берегом пішов, став побоєм перед Хотиніом.
535. *Пнем (на пню) стати.* Заупрямиться. — Внучечка як на пню стала: лікаря та лікаря МВ.

Льокатив

536. *Стати у мочах.* Войти в силу, сделаться сильным, окрепнуть. — Сидить черв'як у тому гніздечку, а як стане у мочах, то й вилізе.
537. *Стати у подобі.* Понравиться. — У подобі став їй новий піп Барв.
538. *Стати у помочі, до помочи.* Прийти на помощь.
539. *Стати у пригоді.* Пригодиться. — Я тобі у великій пригоді стану Рудч. I, 87.
540. *Переставати, -стати у чому.* Останавливаться, -новиться на чем. — І ще ж то жиди рандарі у тому не перестали: — на славній Україні всі козацькі церкви заорендували.
541. *На годині стало.* Установилась погода.
542. *Стати на заваді.* Помешать.

543. *Стати на пам'яті*. Припомниться, приходить на ум, на память, в голову. — Тоді тобі усі діла на пам'яті стануть.
544. *Стати на переметі*. Воспрепятствовать, пошкодити. — Він міг стати йому на переметі, шкодити.
545. *Стати на пню*. Див. *Стати пнем*.
546. *Стати на речах з ким*. Вступить с кем в разговор Ном.
547. *Стати на рушнику*. Обвенчатися.
548. *Стати на слові*. Сдержать слово.
549. *Стати на стану*. Поднятися на ноги (в переносн. смысле). — Хоч у домовину клади, неначе він год нездужав, а тепер знову на стану став.
550. *Стати опір*. Оказать сопротивление. — Ви проти нас обидва опір стали.
551. *Устати переп'ят на кого*. Стать кому на дорозі, преградить путь кому.
552. *Стала пригода*. Приключился случай.
553. *Ставати, стати ряд-у-ряд*. Становиться, стать ровними рядами.

**Ставити, становити, поставити, постановити,
пристановитися, настановляти, -вити**

- Генітив** 554. *Пристановитися до чого*. Избрать занятие. — Пристановився до гандлю.
- Акузатив** 555. *Настановити закон*. Установить закон.
556. *Поставити обід*. Дать обед (пир).
557. *Ставити, поставити питання*. Предлагать, -ложить вопрос О. К.
558. *Поставити за вину*. Вменить в вину Ш.
559. *Поставити за обов'язок, за повинність*. Вменить в обязанность О. К.
560. *Настановляти, -вити на кого*. Назначать, -чить кем, делать, сделать кого кем. — Настановили на голову. О. К.

561. *Настановляти, -вити кого на добру путь, на розум, на добрий розум.* Надоумить, направлять, -вить на истинный путь кого-н.
562. *Ставити кого на очі.* Давать очную ставку.
563. *Поставити на своє.* Поставить на своем. — Він знав, що дочка поставити на своє, коли він схоче Лев.
564. *Настановити на хліб.* Обеспечить материально. — Прохала свою приятельку настановити її на хліб, пошукати службу Барв.
- Інструменталь** 565. *Настановити людьми.* Сделать человеком. — Час тебе оженити, людьми настановити.
566. *Поставити прямцем.* Поставить вертикально.

Стояти, відстояти

- Акузатив** 567. *Відстояти ноги.* От долгого стояния получает отек ног Лев.
568. *Стояти за кого.* Поддерживать кого, держать чью-либо сторону.
569. *Стояти за що.* Считаться чем, быть чем. — В мене те стоїть за лихо пекуче, що мені слова промовити не вільно МВ.
570. *Стояти на чю руч.* Быть на чьей-либо стороне. — Він бо раз-у-раз на їх руч стоїть.
- Інструменталь** 571. *Стояти лубом.* Быть твердым, как лубок (об одежде, вообще о тканях).
572. *Стояти за чим.* Дорожить чем. — Я за волами не стою — беріть їх.
573. *Стояти над гробом.* Быть одной ногой в могиле.
- Льокатив** 574. *Стояти на думці.* Не выходить из головы.

Тягти, відтягти, зтягти, потягти

- Генітив** 575. *Тягти до права.* Привлекать к суду. — Син вітця до права тягне.

- Акузатив** 576. *Відтягти голос: голосу не відтягне.* Не в силах отвести голос, заговорить.
 577. *Затягти затяг.* Навербовать отряд, шайку.
 578. *Тягти за кого.* Держать чью-либо сторону. — Не тягнеш ти за беззаконних, що прикриваються законом.
 579. *Потягти руку за ким.* Взять, принять чью-либо сторону Ном.

- Інструменталь** 580. *Потягти за ким.* Взять, принять чью-либо сторону.
 581. *Повтягало очі кому.* Ввалились глаза.

Чинити, учинити, счиняти

- Акузатив** 582. *Чинити (правити) відправу.* Служить в церкви.
 583. *Чинити, учинити (увольнити) волю.* Исполнять, -нить желание. — Чини мою волю Шевч., Чуб. V, 940. Вволіть мою волю Чуб. V, 950. Ввольни ж мою волю ів. 161.
 584. *Чинити заповідь.* Исполняют заповедь. — Вони ж твою заповідь чинили.
 585. *Чинити, учинити злість.* Делать, сделать зло.
 586. *Чинити кривду.* Обижать.
 587. *Чинити ласку.* Делать одолжение. — Чиніте ласку, внесіте ковбаску.
 588. *Чинити обов'язок.* Исполняют долг Ш.
 589. *Счиняти перелюбки з ким.* Творить с кем прелюбодеяние.
 590. *Чинити славу.* 1. Разглашать, делать. 2. Прославлять. — Премудрому лицареві славу учинили.
 591. *Чинити слідство.* Производит следствие Ш.

Додаток до фразеологічного словничка¹

- Бити** 592. *Забивати, -бити в кайдани, в колодку, в дуби.* Заковувать, -ковать в кандалы, в оковы.

¹ Розклад матеріалу в додатку той самий, що в основному словничку.

- Бігти** 593. *Як набіжитьь.* Как придется. Треба жить, як набіжитьь.
- Брати, взяти** 594. *Набирати, -брати тіла.* Полнеть, пополнеть.
 595. *Місця собі не прибере.* Места себе не находит. Стор. 52.
 596. *Нічого не прибрав* більш їй одмовити. Ничего больше не нашелся ей ответить.
 597. *Добрати до своєї мислі.* Избрать по душе. Не добере козак дівки та до свої мислі Чуб. V, 292.
 598. *Взяти на язики.* Чуб. V, 146. Див. 65. *Брати, узяти на зуби.*
 599. *Брати огребом.* Загребать, обеими руками брать (нечто сыпкое).
- Бути, збувати** 600. *Не збувати.* Всегда быть, всегда находится, всегда иметься. Що нагаечка, що дротяночка із кілочка не збуває.
 601. *Не збуває до розмови.* Всегда есть о чем говорить. А в жінок не збуває до розмови: то дівування згадають, то се, то те, то про лиху долю не наговоряться.
 602. *Йому на розум не збуває.* Ума у него достаточно. Людина добра і на розум йому не збувало.
 603. *В уподобі бути.* Быть, прійтись по вкусу, нравиться. Багато мене сватало, та ніхто мені не був у такій уподобі, як один парубок Барв. 270.
 604. *Бути на думці: А в мене не те на думці.* А у меня не то в голове Барв. 211.
 605. *Бути на порі.* Быть на возрасте. Дівки теж на порі Етн. 35.
 606. *Бути на підпитку.* Быть под хмельком.
 607. *Бути наскінчу.* Приходить к концу (о времени). А на дворі тим часом січень був наскінчу.
- Вести, водити** 608. *На біду звести.* Довести до беды, до бедности. Я твого брата знов на біду зведу. Яв. 149.

609. *Переводити, -вести на нівець*. Обращать, обратитъ в ничто, превращать, -вратитъ в ничто. Пасіку лихі сусіди переводили на нівець Етн. 31.
- Дати, датися, ся**
610. *Проступку не дає*. Проходу не дает. Він мені що далі, то все більше проступку не дає, а я втікаю, ховаюсь од його Барв. 394.
611. *Придавати, -дати ходи*. Прибавлять, -вить шагу. Чим дуж придав ходи в ноги.
612. *Здавати, здати екзамена*. Выдерживать, -жать экзамен. Лев.
613. *Дати ціну чому*. Оценить что-л. Дали йому (коневі) ціну шісдесят рублів ще й чотирі. Чуб. V, 781.
614. *Вдаватися, вдатися (вдарятися, вдаритися) в тугу*. Впадать, впасть в тоску. Не журися, моя мила, не вдавайся в тугу. Чуб V, 329. Не вдаряйся в тугу іб. 402.
615. *На добраніч дати*. Пожелать спокойной ночи. Чуб. V, 36, 234.
616. *Даватися, датися навзнаки*. 1. Показываться, показаться. Як були ми колись панськими кріпаками, то вона така була, що було і навзнаки не дасться; а тепер сама забалакала, — така тиха та добра до людей. 2. Давать, дать себя знать. Дались мені навзнаки чоловічі кулаки.
- Держати**
617. *Уряд держати*. Вмер половецький повковник, що після Шрама уряд держав Кул. Чорна Рада.
- Імати, (н)яти**
618. *Журба обняла*. Печаль, тоска охватила, овладела. Кругом його головоньку журба обняла Чуб. V, 370.
619. *Млості обняли*. Дурно стало. Як побачив пироги, його млості обняли та й упав. Чуб. III, 425.
- Іти, ходити**
620. *Пішло в нівець*. Пошло прахом.
621. *Іти в розум*. Становиться понятным. Оце їм найперше іде в розум Етн. 30.

622. *Зайти в тяготу, в тяж.* Забеременеть. Зайшла в тяготу Шух. 116. Зайшла в тяж. Яв. 84.
623. *Ходити на стрілецтво.* Заниматься охотою. Він ходив не стрілецтво і бив птаху усяку, де яку на світі zobачив Шух. 100.
624. *Ідеться, пішлося на горе.* Идет, пошло на несчастье. Та коли мені та молодій вже на горе пішлося Чуб. V, 300.
625. *Підійти димом.* Побыв в дыму, отдавать, пахнуть дымом. Жито димом підійшло, як пожежа була, так чоловік дешево продавав Барв. 299.
626. *Торгом ходити.* Торговать (путешествуя). Другі мабуть по далеких землях торгом ходили, поки собі корисне місце... вподобали і новим городом... сіли Кул. VI, 10.
627. *В тяготі ходити, на тих часах ходити.* Быть беременной. Жінка його на тих часах ходила Яв. 136. Його жінка в тяготі ходить Яв. 164.
628. *Ходити в хорошому, чорному, білому.* Быть одетим хорошо, в черное, в белое. Будеш їсти, будеш пити і в хорошому ходити. Хожу в чорному— кажуть ледащиця; хожу в білому— кажуть чепуриться Чуб. V, 144.
629. *Іти нога за ногою.* Итти медленно. Ішов заохий тихо, нога за ногою.
630. *Ходити опірці.* Ходить, опираясь на разные предметы. Опірці по хаті ходить.
631. *Заходить річ про що.* Разговор касается, вопрос касается чего-л. Як заходила річ про рідну мову... Кул. VI, 473.
632. *Вийшов час (місяць, рік).* Окончился срок. Як вже ті літа вийшли Яв. 24.
633. *Мороз піде по кому.* Бросит кого в холод. Що, коли його нема на світі— подумаю собі, а мороз так по мені і піде.
634. *Сказати на добридень.* Поздороваться, пожелать доброго утра. Стор. 50.

- Кидати** 635. *Кругу накидати*. Делать круг, обход (в пути). Ходім напрямць, — чого нам стільки кругу накидати.
- Класти, ложити** 636. *Проложити пісню*. Сочинить, сложить песню. Це не пісенька, а щирая правдонька. Так ми у своїх батьків служили, та оце про їх і пісню проложено.
637. *Скласти на себе*. Взять на себя. Сама господиня усеї цієї роботи не одважитья на себе саму скласти Етн. 45.
638. *Накладати з ким*. Водить с кем-н. компанию; действовать с кем-н. заодно. Ворожка з бісом накладає Ном. 232. Я не з тих, щоб з тобою накладати Етн. 39.
639. *І в мислях собі того не покладай*. И не думай об этом. Кул. VI, 535. Див. № 406; 410.
- Носити** 640. *На дощ заноситься (береться)*. Собирается дождь.
- Падати** 641. *Думка запала в голову*. Мысль засела в голове. Все сидить, рукою підпершися, все думає... наче думка яка важка запала їй в голову.
642. *Впасти в сухоти*. Нажить чахотку. Через тебе мила впав я в сухоти Чуб. V, 1003.
643. *Коли випаде слушний час*. Когда выберется удобное время. Написали б ви мені, добродію, коли вам випаде слушний час. Кул. ЛН. 4.
- Правдити** 644. *Справдити своє слово*. Исполнить обещание, сдержать слово.
- Рвати, ся** 645. *Зірвати бунт*. Поднять бунт.
646. *Зірватися на ноги*. Вскочить на ноги.
647. *Зірвалася буря*. Гроза поднялась.
- Сісти, ся** 648. *Напосістися на кого*. Пристать к кому. Напосівся на мене, щоб дав йому грошей.
649. *Присів туман*. Заморочило. Його таменьки присів туман та й зблудив з дороги Шух 89.

- Стати**
650. *Стати у поміч.* Прийти на допомогу. Діти своїм батькам у поміч стають Рудч. II, 107.
651. *Стати на згоді.* Помиритися. Старі наче б то на згоді стали Нар. 238.
652. *На порі стати.* Войти в возраст невесты. Росла, росла дівчинонька та й на порі стала Чуб. V, 1038.
653. *Стояти на перешкоді.* Див. *Бути на перешкоді.* № 119.
- Стояти**
654. *Встояти на слові.* Сдержать слово. Не встояв староста на слові Кул. VI, 109.
655. *Небезпечне стояти.* Находиться в опасности. Степи тоді небезпечне стояли і по степах татарва і всяка дича гасала Кул. VI, 227.
- Ступити**
656. *З кроку ступити.* Уступить дорогу (преимущественно в переносном смысле). Дурному з кроку ступити— сто днів одпусту доступити Ном.
- Чиняти**
657. *Згоду учинити.* Заключить мир. Пани, тее зрозумівши, згоду учинили; підкинувшись під Гумань, Гонту ізловили.
658. *Розказ учинити.* Исполнить приказание. Розказ мій учиніте, вигубіть всі діти в мойому царстві Чуб. III, 379.
-

Російський покажчик до короткого фразеологічного словника

*(Числа показують місця відповідних українських
фразеологічних зворотів у словничку).*

А

Авторитет: ссылатся, полагається на чей-либо авторитет 250.

Адрес: говорить по чьому-либо адресу 180.

Б

Баллотировать шарами 372.

Басом петь 39.

Беда: до беды довести 608.

Бедность: довести до бедности 608.

Бедствия претерпеть 34.

Беду взвести 376.

Беду нажить 23; 293.

Бежать галопом 28.

Бежать рысью 27.

Беременной быть 627.

Берет зависть 89.

Беспамятство: приходит в
беспамятство 90.

Беспорядок: бросать в беспорядке 386.

Беспутным сделаться 490.

Бесславить 157.

Бесславить себя 315.

Бесследно пройти 358.

Бессознательное состояние: впадать в бессознательное состояние 454.

Благодарность приносить, -нести 204; 398.

Благополучно оканчиваться, окончиться 329.

Благоразумным быть 263.

Благосклонность: приобретать, -ресть чью-либо благосклонность 341.

Блуждать 344.

Блуждать пойти 310.

Блюсти свою честь 405

Бой: вступать, -пить в бой 299; 523; выходить на бой 523; бой начать готовым быть 534.

Болезнь захватить 19.

Боль причинять, -нить 190.

Брак: вступать, -пить в брак 52; браком законным сочетать 156.

Брать верх 41.

Брать кого хитростью 309.

Брать обеими руками 599.

Брать см. также Взять.

Братся за что-либо 522.

Бросать в беспорядке, как попало 386.

- Бросать, -сить в жар, в холод 79; 633.
- Бросать, -сить взгляд 168; 385.
- Бросаться, -ситься в глаза 49; 455.
- Бросить см. Бросать.
- Броситься см. Бросаться.
- Бунт поднять 645.
- Быть беременной 627.
- Быть благоразумным 263.
- Быть в новость 103.
- Быть во главе 153.
- Быть в своем уме 124.
- Быть в силах 434
- Быть в сознании 124.
- Быть в состоянии 434.
- Быть в состоянии собственными силами сделать 443.
- Быть в споре 108.
- Быть в уютном, в удобном месте 104.
- Быть в цвету 112.
- Быть взаперти 105.
- Быть впереди 153.
- Быть всегда 600.
- Быть готовым начать бой 534.
- Быть грустным 433.
- Быть заметным 115.
- Быть злым 98.
- Быть красноречивым 248.
- Быть лишним 110.
- Быть на виду 114.
- Быть на возрасте 120; 605.
- Быть на заднем плане 106.
- Быть на глазах 114.
- Быть на стороже 432.
- Быть на часах 254.
- Быть на чьей-либо стороне 570.
- Быть не в своем уме 125.
- Быть не в тех летах 308.
- Быть невдомек 102.
- Быть недовольным кем 420.
- Быть непричастным 106.
- Быть нужным 111.
- Быть обесславленным 113.
- Быть одетым в белую, в черную одежду 368; 628.
- Быть одетым хорошо 368; 628.
- Быть одной ногой в могиле 573.
- Быть опрятным 417.
- Быть осторожным 257; 432.
- Быть отданным в добычу, в жертву 242.
- Быть печальным 433.
- Быть по вкусу 99; 603.
- Быть под пару 101.
- Быть под присмотром 105.
- Быть под стать 101.
- Быть под хмельком 606.
- Быть понятным 116.
- Быть похожим на кого 382.
- Быть приятным, неприятным собеседником кому 100.
- Быть разговорчивым 248.
- Быть рассудительным 263.
- Быть твердым, как лубок (о ткани) 571.
- Быть чем 569.

В

- В виду иметь 428; 430; 431.
- Важничать 445.
- Вбить себе в голову 379.
- Ввалились глаза 581.
- Ввернуть словцо 377.
- Вверх дном пойти 334.
- Вдаваться в разговоры 317.

- Вереницею мысли несутся 9.
Верить 267.
Верным оставаться 255.
Вертеться двигаясь 351.
Вертикально поставить 566.
Верх братъ, взять 41.
Вес иметь 126.
Вес: отпустить на вес 252.
Вести к чему 303.
Вести речь 152.
Вестъ подавать 497.
Ветер поднимается, поднялся 286.
Вечер настал, наступил, начался 362.
Взаперти быть 105.
Взвести беду, напраслину 376.
Взвести см. также Взводить.
Взводить грех на кого 393.
Взгляд бросать, -сить 168; 385.
Взглядом встречать, -тить 468.
Взглядом окинуть 385.
Взглядывать, -лянуть 168; 385.
Взглядывать, -лянуть друг на друга 387.
Взглянуть см. Взглядывать.
Взять в ежовые рукавицы 56.
Взять в плен 274.
Взять в руки 59.
Взять верх 41.
Взять лестью 349.
Взять на себя 637.
Взять сторону чью-либо 579; 580.
Взять хитростью кого 309.
Взять см. также Брать.
Взяться за что-либо 522.
- Вид: быть на виду 114; выпустить из виду 482.
Вид показывать, -затъ 230.
Видать виды 107.
Виды иметь 131.
Вина; вменить в вину 558.
Витать в облаках 323.
Вкус: быть по вкусу 99; 603; прийти по вкусу 448; 603.
Владение: принять во владение 515.
Власть приобретать, -рести 46; 50.
Влияние приобретать, -рести 50.
Вменить в вину 558.
Вменить в обязанность 559.
Вмешаться см. Вмешиваться.
Вмешиваться, -шаться в разговор 458.
Вникать во все 291.
Внимание обращать на кого 416; 422.
Внимание обращать, -ратить чье-либо 159; 195.
Внимание оказать 226.
Внимание привлекать 49.
Внимание: принимать, -нять во внимание 70.
Вода: выводить, вывести на чистую воду 165; водой пройти 280.
Водить компанию 118; 638.
Возбудить процесс, судебное дело 399.
Воздать хвалу 227.
Возлагать, -ложить надежды на кого 396.
Возложить на кого 407.
Возможность давать, дать 438.

- Вознамериться 42.
 Возненавидеть кого 48.
 Возникает, возникла потребность 364.
 Возникает ссора 96.
 Возраст: быть на возрасте 110; 605; выходить, выйти из детского возраста 306; прийти в возраст 297; войти в возраст невесты 652.
 Возрасти 289.
 Войти вооруженной силой 345.
 Войти см. Входить.
 Волю дать 171.
 Волю чью-либо исполнять, -нить 495.
 Воображать 406.
 Воодушевить см. Воодушевлять.
 Воодушевлять, -вить 189; 269.
 Вооруженной силой войти 345.
 Вопрос касается 631.
 Вопрос предлагать, -ложить 557.
 Воспрепятствовать 544.
 Восстать 530.
 Впадать в бессознательное состояние 454.
 Впадать, впасть в тоску 614.
 Впасть в несчастье 328.
 Впереди быть 153.
 Впечатление произвести 457.
 Вплавь пуститься 292.
 Враждовать с кем 414.
 Врасплох напасть на кого 26.
 Врезаться кому в память 116.
 Время полуденное приближается 76.
 Время: когда выберется удобное время 643.
 Вручать, -чить 194.
 Всегда быть, находиться, иметься 600.
 Всегда есть о чем говорить 601.
 Всасывать, всосать 57.
 Вскочить на ноги 646.
 Вспыльчиво говорить 184.
 Встать на ноги 277.
 Встретить см. Встречать.
 Встречать, -тить взглядом 468.
 Вступать, -пить в бой 523; 299.
 Вступать, -пить в брак 52.
 Вступать, -пить в разговор с кем 546.
 Вступать, -пить в состязание с кем-либо 335.
 Вступить см. Вступать.
 Входить, войти в милость 341.
 Входить, войти в пререкания, в спор с кем-либо 316.
 Входить, войти в силу 536.
 Вчинить иск 399.
 Выбивать, -бить из сил 5.
 Выбраться: когда выберется удобное время 643.
 Выбрасывать колос 373.
 Вывести см. Выводить
 Выводить, -вести на чистую воду 165.
 Выговаривать медленно, протяжно 181.
 Выдерживать, -жать экзамен 612.
 Выдумать 32.
 Выйти: у меня вышло что 150.
 Выйти см. также Выходить.
 Выпустить из виду 482.
 Вырастать, -расти 13.
 Выставить см. Выставлять.

- Виставлять, -вить дураком 192.
Выходит, вышло по моему, по твоему 330; 461.
Выходить, выйти из детского возраста 306.
Выходить, выйти из пределов 325; 343.
Выходить на бой 523.
Выходить: не выходит из головы 307; 574.
Выходить см. также Выйти.
Выше стать 304.
- Г**
- Галопом бежать, ехать 28.
Гибель: доводить, -вести до гибели 144.
Глава: быть во главе 153.
Глаза: бросаться, -ситься в глаза 49; 455; быть на глазах 114; куда глаза глядят 475; пойти, куда глаза глядят 361; мелькать перед глазами 29; не спускать с глаз 428; показываться, -заться на глаза 231; попадаться на глаза 141; пыль в глаза пускать 479.
Глаза ввалились 581.
Глаза колоть 11; 384.
Глупеть 452.
Глупое положение: ставить, поставить в глупое положение 192.
Глядеть: куда глаза глядят 475; пойти, куда глаза глядят 361.
Гнев положить на кого 392.
Говорить в защиту кого 185.
Говорить: всегда есть о чем говорить 601.
Говорить вспльщиво, запальчиво 184.
Говорить изустно 174.
Говорить намеками 175.
Говорить не прямо. 182.
Говорить, не стесняясь 173.
Говорить с полной резкостью 173.
Говорить несуразное 259.
Говорить обиняками 182.
Говорить по чьему-либо адресу 180.
Говорить пустяки 187.
Говорить скороговоркой 183.
Год: служить по найму на год 109.
Голова: забрать, вбить себе в голову 379; из головы не выходить 307; 574; приходиться, прийти в голову 140; 460; 363; пуститься, очертя голову 492; удерживаться в голове 258; голова кругом пошла 353; голову забивать, -бить 8; голову положить 408; у меня не то в голове 604; мысль засела в голове 641.
Голос отвести не в силах 576.
Голос терять, потерять 449.
Голосу спадать 449.
Готовым быть начать бой 534.
Границу проводить 394.
Грех на кого взводить 393.
Гроза поднимается, поднялась 286; 647.

Грустным быть 433.

Грусть охватывает 283; 517.

Д

Давать кочни (о капусте) 374.

Давать, дать возможность 438.

Давать, дать на хранение 241.

Давать, дать нагоняй 69.

Давать намеки 238.

Давать, дать направление 225.

Давать ответ 261.

Давать, дать отчет 222; 224.

Давать очную ставку 160; 562.

Давать, дать понять 230; 239.

Давать, дать себя знать 616.

Давать, дать средства 438.

Давать см. также Дать.

Даваться: не даваться в руки 284.

Дать волю 171.

Дать, задать кому 191.

Дать маху 228.

Дать промах 228.

Дать проход: проходу не дает
610.

Дать себя знать 232.

Дать себя обмануть 249.

Дать себя подговорить 249.

Дать себя помнить 232; 233.

Дать себя почувствовать 232;
233.

Дать указание 209.

Дать см. также Давать.

Двигаясь вертеться 351.

Девушку наметить, насмотреть
385.

Действие иметь 421.

Действием оскорблять, -бить 133.

Действовать дурно 355.

Действовать за одно с кем-л.
638.

Действовать по своему, по
иному 354.

Действовать справедливо 355.

Делать в свое удовольствие 494.

Делать добровольно 512.

Делать зло 585.

Делать искренно что-либо 514.

Делать кого кем 560.

Делать кровопускание 375.

Делать круг, обход 635.

Делать медленно 513.

Делать на зло 509; 510.

Делать наперекор 510.

Делать не спеша 513.

Делать одолжение 587.

Делать, сделать по своему 40;
511.

Делать по своему, по собствен-
ному желанию 494; 512.

Делать против чьего-либо же-
лания 338.

Делать что-либо с легкостью 508.

Делать усердно что-либо 514.

Делать шум 590.

Делать шутя 508.

Делать см. также Сделаться.

Делаться, сделаться известным
15.

Делаться, сделаться сильным
14; 61.

Делаться, сделаться славным 15.

Делаться см. также Сделаться.

Дело судебное возбудить 399.

Деньги собрать для чего-либо
16.

Держать пари 313.

Держать чью-либо сторону
568; 578.

Детский возраст: выходить, выйти из детского возраста 306.

Дичь: залегать, -лечь на дичь 331.

Добиться своего 155.

Добро: итти к добру 339.

Добровольно делать 512.

Добыча: быть отданным в добычу 242; отдать в добычу 242.

Доверие оказывать, -зять кому 199.

Довести до беды, до бедности 608.

-Довести см. Доводить.

Доводить, -вести до гибели 144.

Догадываться 406.

Догадываться позволять 238.

Договор заключить 506.

Додуматься 32.

Дождь собирается 640.

Доживать, жить 1.

Дойти см. Доходить.

Доказать ясно 442.

Долг исполнять 588.

Донимать речами 253.

Допустим 246.

Дорога: напасть на дорогу 24; стать кому на дороге 551.

Дорогу найти 24.

Дорогу уступить 656.

Дорожить чем 572.

Дорожка: пойти по чьей-либо дорожке 462.

Достаточно у него ума 602.

Достигать, -гнуть чего 20; 287.

Достигнуть см. Достигать.

Доходить, дойти до чьего-либо сведения 302.

Дрожь нападает 88.

Друг на друга взглядывать 387.

Думать 406; 427; и не думай 639.

Думать заставляя, -вить 188.

Думать о ком 441.

Думать усиленно 444.

Дураком выставлять, -вить 192.

Дурачить 486.

Дурно действовать, поступать 355.

Дурно становиться, стало 93; 619.

Дурным считать что-либо 425.

Дух захватило 285.

Дух испускать 481.

Дух переводить, -вести 151.

Душа: избрать по душе 597.

Дыбы: становиться на дыбы 520.

Дымом отдавать, пахнуть 625.

Е

Ежевые рукавицы: взять в ежевые рукавицы 56.

Есть всегда о чем говорить 601.

Ехать галопом 28. Ехать рысью 27.

Ж

Жар: бросать, -сить в жар 79.

Желание: делать по своему, по собственному желанию 494; 512; делать против чьего-либо желания 338.

Желание чье-либо исполнять, -нить 495; 583.

Желать зла 98.

Жертва: быть отданным в жертву 242; отдать в жертву 242.

Живется хорошо 266.

Жизнь: жизни себя лишиться, жизнь покончить самоубийством 264; 505; жизнь испортить 170; жизнь связать 170; жизнью пожертвовать 409; жизнью рисковать, -кнуть 129.

Жить чьим-либо умом 167.

З

Забвение: прийти в забвение 314.

Забвению предать 488; 489.

Забеременеть 622.

Забивать, -бить голову 8.

Заботиться о ком 416.

Забрать себе в голову 379.

Забылся 474.

Завидовать кому 413.

Зависеть от чего 265.

Зависть берет 89.

Заговаривать, -рить с кем 278; 526.

Заговорить не в силах 576.

Заговорить 271; 273.

Заговорить с кем см. Заговаривать с кем.

Загрывать 599.

Задать кому 191.

Задаться целью 53.

Задевать кого 219.

Заключать, -чить договор 506.

Заключать, -чить контракт 44.

Заключать, -чить сделку 4.

Заключить мир 657.

Заключить см. Заключать.

Заковывать, -ковать в кандалы, в оковы 54; 592.

Закон установить 555.

Законным браком сочетать 156.

Залегать, -лечь на дичь 331.

Залиться румянцем 83.

Заметить см. Замечать.

Заметным быть 115.

Замечать, -тить 64.

Заморочило 649.

Заниматься охотой 623.

Заниматься ремеслом 503.

Заноситься 445.

Занятие избрать 554.

Запальчиво говорить 184.

Запечатлеться в памяти 456.

Заплатить, чтобы звонили по умершем 236.

Заповедь исполнять 584.

Зарево подымается 94.

Засада: сесть в засаду 331.

Засесть: мысль засела в голове 641.

Заставить молчать, прикусить язык 172.

Заставить см. также Заставлять.

Заставлять, -вить думать 188.

Заупрямиться 536. Захватило дух 285

Захватить болезнь 19.

Захватить в плен 274.

Защита: говорить в защиту кого 185; подниматься, -няться на защиту 524.

Землю истощать частыми посевами 499.

Землю обрабатывать 507; 498.

Зла желать 98.
Зло делать, сделать 585.
Зло: делать на зло 509; 510.
Злобствовать на кого 415.
Злым быть 98.
Знать: дать себя знать 232; 233;
не знать, что делать 344.
Значение иметь 126.
Значение придавать чему-либо
391.
Значение приобретать, -рести 50.
Значения мало придавать 127.
Знобить 79.
Зуб иметь против кого 424.
Зубок: поднимать, -нять на зу-
бок 65; 598.

И

Избаловать 223.
Избрать занятие 554.
Избрать по душе 597.
Известным делаться, сделаться
15.
Известным становиться, стать 15.
Изнемогать от чего 436.
Изнеможение: приводить, -вес-
ти в изнеможение 5.
Иметь в виду 428; 430; 431.
Иметь вес 126.
Иметь виды 131.
Иметь действие 421.
Иметь значение 126.
Иметь зуб против кого 424.
Иметь надежду 260.
Иметь преимущество 418.
Иметь причину для ссоры 426.
Иметь разговор с кем 121.
Иметь способность к чему-ли-
бо 423.

Иметь удачу 356.
Иметься всегда 600.
Иск вчинить 399.
Искренно делать 514.
Искусно говорить 174.
Искушать 163.
Исповедывать 69.
Исполнение: приводить, -вести
в исполнение 145.
Исполнить обещание 644.
Исполнять, -нить чью-либо во-
лю, желание 495; 583.
Исполнять долг 588.
Исполнять заповедь 584.
Исполнить приказание 658.
Испортить жизнь 170.
Испускать дух 481.
Истинный путь: направлять,
-вить на истинный путь 561.
Истощать землю частыми по-
севами 499.
Истрачивать на работе силу 504.
Итти к добру 339.
Итти медленно 629.
Итти на несчастье 624.
Итти окольными путями 365.
Итти сплошной массой 348.

К

Как вам угодно 411.
Как придется 593.
Кандалы: заковывать, -ковать в
кандалы 54; 592.
Касаться: разговор, вопрос ка-
сается ч.-л. 631.
Катится слеза за слезой 9.
Кланяться низко 17.
Клониться к чему 303.
Колос выбрасывать 373.

Колоть глаза 11; 384.
 Командовать 153.
 Компанию водить 118.
 Компромитировать 157.
 Конец положить 196.
 Конец: приводить к концу 142;
 приходиться к концу 607.
 Контракт заключать, -чить 44.
 Кочни давать (о капусте) 374.
 Красноречивым быть 248.
 Крестить 158.
 Крестом осенять, -нить себя 403.
 Кровопускание делать 375.
 Кровь отворять 375.
 Кровь ударяет в голову 473.
 Круг делать 635.
 Кругом пошла голова 353.
 Куда глаза глядят 475; 361.

Л

Лестью взять 349.
 Лета: быть уже не в тех годах 308.
 Лицо обгрюзгло 477.
 Лицом худеть, похудеть 451.
 Лишить рассудка, ума 2.
 Лишить себя жизни 505.
 Лишиться права, расположения
 446.
 Лишиться рассудка, ума 3.
 Лишним быть 110.
 Ложь: стараться уличить во лжи
 197.

М

Массою сплошною итти 348.
 Материально обеспечить 564.
 Маху дать 228.
 Медленно выговаривать 181.
 Медленно делать 513.

Медленно итти 629.
 Мелькать перед глазами 29.
 Мерку снимать 45.
 Место: быть в уютном, удобном месте 104; места себе не находить 595.
 Метить 131.
 Милость: входить, войти в милость 341.
 Милость приобрести 521.
 Мир заключить 657.
 Молву распространять 484.
 Морозом придавить непокрытую снегом землю 77.
 Мороз наступил, начинается 95.
 Морочить 483.
 Мучения причинять, -нить 190.
 Мысли вереницею несутся 9.
 Мысль: наводить на мысль 245;
 намечать, -метить в мыслях кого 381; мысль озарила 281; одна мысль быстро сменяет другую 9; приходиться, прийти на мысль 460; мысль явилась 281; мысль засела в голове 641.

Н

На свет народился 171.
 На своем поставить 143.
 На стороже быть 432.
 Набивать, -бить в чем-либо руку 130.
 Набираться, -браться ума-разума 290.
 Набираться см. Набраться.
 Набить см. Набивать.
 Набраться смелости 35.
 Набраться храбрости 35.

- Набраться см. Набираться.
Навербовать отряд, шайку 577.
Навести на путь 209.
Навести см. также Наводить.
Наводит на мысль 245.
Наводит, -вести на ум 164.
Наводит, -вести страх, ужас 190.
Наголодаться 268.
Нагоняй давать, дать 69.
Надежду иметь, питать 260.
Надежды возлагать, -ложить на кого 396.
Надоумить 245; 561.
Наем: по найму служить 359; 109.
Нажить беду 23; 293.
Нажить чахотку 642.
Назначать, -чить кем 560.
Назначить цену 404.
Найти дорогу 24.
Найти см. также Находить.
Наказание чинить, учинить 207.
Накипает сердце 31.
Наложить на себя руку 264; 505.
Намеками говорить 175.
Намекать, -кнуть 378; 380
Намеки давать 238.
Намекнуть см. Намекать.
Намерзнуться 268.
Наметить девушку 385.
Намечать, -тить в мыслях 381.
Нападает дрожь 88.
Напасть врасплох на кого 26.
Напасть на дорогу 24.
Наперекор делать 510.
Направить см. Направлять.
Направление дать 225.
Направлять, -вить на истинный путь 561.
Напраслину взвести 376.
Напугаться 37.
Народиться на свет 171.
Наследство получать, -чить 51.
Насмотреть девушку 385.
Настал вечер 362.
Настало утро 333.
Наступил вечер 362.
Наступил мороз 95.
Научать, -чить 164.
Научить, как сделать 209.
Находить, найти недостаток 200; 203; не находить себе места 595.
Находиться в опасности 655.
Находиться всегда 600.
Началось утро 333.
Начался вечер 362.
Начать бой готовым быть 534.
Начать см. также Начинать.
Начинается мороз 95.
Начинать, -чать говорить 271.
Начинать теплеть (о погоде) 74.
Нашел стих 476.
Нашелся: не нашелся ответить 596.
Не в силах заговорить 576.
Не в силах отвести голос 576.
Не выходить из головы 574.
Не дает проходу 610.
Не знать, что делать 344.
Не находить себе места 595.
Не нашелся ответить 596.
Не отказываться 371.
Не отречься 371.
Не сидится от нетерпения 92.
Не спеша делать 513.
Не спускать с глаз 428.

Не терпится 91.
 Не хочется спать 97.
 Неблагополучно оканчиваться,
 окончиться 329.
 Невдомек быть 102.
 Невтерпеж становится 91.
 Недовольным быть кем 420.
 Недостаток находить, найти
 200; 203.
 Неизвестно 412.
 Неловкое положение: попасть
 в неловкое положение 459.
 Ненавидеть кого 414.
 Неотступно ходить за кем 352.
 Непричастным быть 106.
 Неприятным собеседником быть
 кому 100.
 Нестись: мысли вереницею не-
 сутся 9.
 Несуразное говорить 259.
 Несчастье: впасть в несчастье
 328; идет, пошло на несчас-
 тье 624.
 Неуважение оказать 206.
 Нехорошо оканчиваться, окон-
 читься 329.
 Низко кланяться 17.
 Ничто: обращать, обратить в
 ничто 137; 609.
 Новость: быть в новость 103.
 Ноги: встать, подняться на но-
 ги 277; 549; вскочить на но-
 ги 646.
 Ночи спокойной пожелать 615.
 Нравиться 99; 117; 342; 447;
 464; 603.
 Нужным быть 111.

О

Обвенчаться 547.
 Обвинять, -нить во лжи 197.
 Обеднеть 328.
 Обеими руками брать 599.
 Обеспечить материально 564.
 Обесславить 157.
 Обесславить себя 315.
 Обесславленным быть 113.
 Обещание исполнить 644.
 Обижать 586.
 Обиняками говорить 182.
 Облако: витать в облаках 323.
 Обмануть дать себя 249.
 Обманывать, -нуть 147; 486.
 Обманывать при помощи хит-
 рости 350.
 Обнаруживать, -жить 211; 442.
 Обняться пламенем 83
 Ободрять, -рить 189; 269.
 Обольщать 350.
 Обрабатывать землю 498; 507.
 Образуется складка 30.
 Образумиться 296; 318.
 Обратить см. Обращать.
 Обратиться см. Обращаться.
 Обращать, -ратить в ничто 137;
 609.
 Обращать внимание на кого
 416; 422.
 Обращать, -ратить чье-либо вни-
 мание 159; 195.
 Обращаться, -ратиться во что-
 либо 327; 388.
 Обрюзгло лицо 477.
 Обход делать (в пути) 635.
 Обязанность: вменить в обя-
 занность 559.

- Овладела тоска 518; 618.
Овладеть 515.
Одетым быть в черную, белую одежду 368; 628.
Одетым быть хорошо 367; 628.
Одной ногой в могиле стоять 573.
Одoleвать, -леть 516.
Одолжение делать, сделать 587; 501.
Одурачить 147.
Озарила мысль 281.
Озлобиться 43.
Оказать см. Оказывать.
Оказывать, -зять внимание 226.
Оказывать, -зять кому доверие 199.
Оказывать, -зять неуважение 206.
Оказывать, -зять сопротивление 533; 550.
Оказывать почести 229.
Оказывать предпочтение 212
Оказывать снисхождение кому 395.
Оканчивать, окончить 288.
Оканчиваться, окончиться благополучно, хорошо, неблагополучно, плохо 329; окончился срок 632.
Окинуть взглядом 385.
Оковы: заковывать, -ковать в оковы 54; 592.
Окольными путями идти 365.
Окончить см. Оканчивать.
Окончиться см. Оканчиваться.
Окрепнуть 536.
Окрестить 158.
Окреститься 324.
Опасность: находиться в опасности 655.
Оперяться, -риться 13.
Опираясь ходить 630.
Опозорить 157; 200.
Опозорить себя 315.
Опомниться 296.
Опрятным быть 417.
Опыт производить 272.
Оружие положить 205.
Освободить 171.
Осенять, -нить себя крестом 403.
Оскорблять, -бить словом, действием 133.
Ослабевать, -беть 466; 470.
Ослабевать постепенно 472.
Ослабеть см. Ослабевать.
Осрамиться 38.
Оставаться верным 255.
Оставаться в стороне 106.
Оставлять, -вить 21.
Оставлять, -вить в покое 214.
Оставлять примету 244.
Останавливаться, -новиться на чем 540.
Осторожным быть 257; 432.
Отважиться на все 492.
Отвесить поклон 215.
Отвести голос не в силах 576.
Ответ давать 261.
Ответить не нашелся 596.
Отворять кровь 375.
Отдавать дымом 625.
Отдаваться эхом 18.
Отданным быть в добычу, в жертву 242.
Отдать в добычу, в жертву 242.
Отдать на посмеяние 235.

- Отдаться на произвол судьбы 480.
- Отек ног получить от долгого стояния 567.
- Отзываться 201.
- Отказываться: не отказываться 371.
- Отняло язык 282.
- Отозваться 201.
- Отплатить равным за равное 198.
- Отправиться посидеть, побыть в гостях, на улице 336.
- Отправиться скитаться 322.
- Отпустить на вес 252.
- Отрекаться: не отрекаться 371.
- Отряд набербовать 577.
- Отчет давать, дать 224; 222.
- Охватиться пламенем 82.
- Охватывает грусть, печаль, тоска 283; 517; 618.
- Охотой заниматься 623.
- Оценить 404; 613.
- Очертя голову, пуститься 492.
- Очную ставку давать, устраивать 160; 562.
- П**
- Падать в цене 305.
- Память: врезаться кому в память, запечатлеться в памяти 116; 456; удерживаться в памяти 258.
- Пара: быть под пару 101.
- Пари держать 313.
- Пахнуть дымом 625.
- Перебивать, -бить кому в речи 10.
- Переводить, -вести дух 151.
- Перекор: делать наперекор 510.
- Перерасти 304.
- Переставать, -стать сердиться 294.
- Перечить 176.
- Песню сложить, сочинить 397; 636.
- Петь басом 39.
- Петь высокие ноты 78.
- Печаль охватывает 283; 517; 618.
- Печальным быть 433.
- Питать надежду 260.
- Питать уважение к кому 429.
- Пламенем обняться, охватиться 82.
- План: быть на заднем плане 106.
- Платеж производить 502.
- Плен: взять, захватить в плен 274.
- Плесенью покрыться 85.
- Плыть возле берега 257.
- По правде сказать 177.
- Повезти 356.
- Поверить 267.
- Повернуть по своему 139.
- Повредить 544.
- Погибнуть 408.
- Поглупеть 452.
- Погода установилась 541.
- Под хмельком быть 606.
- Подавать весть 497.
- Подвергать, -гнуть пытке 66.
- Подговорить дать себя 249.
- Поддабриваться 467.
- Поддерживать кого 568.

- Поднимается, поднялась гроза,
ветер, суматоха 286; 647.
- Поднимать, -нять на зубок 65;
598.
- Поднимать, -нять на смех 275.
- Поднимать, -нять шум 7.
- Подниматься, -няться 530.
- Подниматься в цене 312.
- Подниматься, -няться на защи-
ту 524.
- Поднять бунт 645.
- Поднять см. Поднимать.
- Подняться на ноги 277; 549.
- Подняться см. Подниматься.
- Подозревать кого 419.
- Подойти см. Подходить.
- Подольщаться 467.
- Подстрекать, -кнуть 162; 216.
- Подходить, подойти хитро 135.
- Подымается зарево 94.
- Пожелать доброго утра 237; 634.
- Пожелать спокойной ночи 615.
- Пожертвовать жизнью 409.
- Подзадорить 213.
- Позволять догадываться 238.
- Поздороваться 237; 634.
- Позорить 157; 200; 315.
- Пойти блуждать 310.
- Пойти в прок 319.
- Пойти вверх дном 334.
- Пойти куда глаза глядят 361.
- Пойти на несчастье 624.
- Пойти по чьей-либо дорожке,
по чьим-либо следам 462.
- Пойти прахом 347; 465; 620.
- Показаться 251.
- Показаться см. также Показы-
ваться.
- Показывать, -зять вид 230.
- Показывать на кого рукою 383.
- Показываться, -заться 616.
- Показываться, -заться на глаза
231.
- Покидать, -кинуть 21.
- Поклон отвесить 215.
- Покой: оставить в покое 214.
- Покончить жизнь самоубийст-
вом 264.
- Покрываться, -крыться чем 81;
280.
- Покрываться, -крыться плесё-
нью 85. .
- Покрываться, -крыться пузы-
рями 279.
- Покрываться, -крыться снегом,
пылью 469.
- Покрываться, -крыться седи-
ной 519.
- Покрываться, -крыться струпь-
ями 84.
- Покрыться см. Покрываться.
- Покушаться 131.
- Полагаться на чей-либо авто-
ритет 250.
- Полнеть 594.
- Положение: попасть в неловкое
положение 459; ставить, по-
ставить в глупое положение
192.
- Положим 246.
- Положить гнев на кого 392.
- Положить голову 408.
- Положить конец 196.
- Положить оружие 205.
- Положить предел 196.

- Полуденное время приближается 76.
- Получать, -чить наследство 51.
- Получить отек ног от долгого стояния 567.
- Получить пощечину 527.
- Польза: располагать, -ложить в свою пользу 134; служить, послужить на пользу 332.
- Пользоваться плохой репутацией 113.
- Помехой служить 119.
- Помешать 542.
- Помириться 651.
- Помнить дату себя 232; 233.
- Помниться 116.
- Помогать кому 402.
- Помочь 221.
- Помощь: прийти на помощь 538; 525; 650.
- Понравиться 342; 447; 457; 464; 537.
- Понятым сделаться, становиться 529; 621.
- Понять давать, дать 239; 230.
- Поощрить 216.
- Попадаться на глаза 141.
- Попасть в неловкое положение 459.
- Попасть в тон 55.
- Пополнить 594.
- Попробовать 68.
- По пустому пропадать, -пасть 366.
- Поручить кому 407.
- Порядок: приводить, -вести в порядок 500; 208; смотреть за порядком 154.
- Поседеть 519.
- Посидеть отправиться в гости, на улице 336.
- Послужить на пользу 332.
- Посматривать, -смотреть 385.
- Посмеяние: отдать на посмеяние 235.
- Посмотреть см. Посматривать.
- Поставить в ничто 63.
- Поставить в глупое положение 192.
- Поставить вертикально 566.
- Поставить на своем 143; 563.
- Постепенно ослабевать 472.
- Поступать дурно 355.
- Поступать, -пить, как кто 337.
- Поступать по своему, по иному 354.
- Поступать правдой 360.
- Поступать справедливо 355.
- Поступить см. Поступать.
- Потерять всякую сдержку 480.
- Потерять голос 449.
- Потерять право, расположение 446.
- Потерять см. также Терять.
- Потребность возникает, -кла, является, явилась 364.
- Поумнеть 36.
- Похожим быть на кого 382.
- Похудеть лицом 451; 471.
- Похудеть телом 451.
- Почести оказывать 229.
- Почувствовать дату себя 232; 233.
- Пошла кругом голова 353.
- Пощечину получить 527.
- Права лишиться 446.

- Правда: по правде сказать 177.
Правдой поступать 360.
Правдой служить 360.
Право потерять 446.
Прахом пойти 465; 347; 620.
Превратить см. Превращать.
Превратиться см. Превращать-ся.
Превращать, -вратить в ничто 137; 609.
Превращать, -ратить во что 136.
Превращать, -ратиться во что 81; 327.
Преградить путь 551.
Предавать, -дать пытке 240.
Предавать забвению 488; 489.
Предводительствовать 153.
Предел: выходить, выйти из пределов 325; 343.
Предел положить 196.
Предлагать, -ложить вопрос 557.
Предоставлять, -вить на усмотрение 234; 243.
Предоставлять себя чьей-либо милости, в чье-либо распоряжение 247.
Предполагать 427.
Предположим 246.
Предпочтение оказывать 212.
Преимущество иметь 418.
Прекратилась боль в пальцах от мороза 369.
Прекратился чей-либо страх, стесненное состояние 369.
Прелюбодеяние творить с кем 589.
Преобладать 418.
Препятствовать 119.
Прервать см. Прерывать.
Пререкание: входить, войти с кем в пререкания, в спор 316.
Прерывать, -рвать кому в речи 10.
Прибавлять, -вить шагу 611.
Прибегать, -гнуть к приему 73.
Прибегать, -гнуть к уловкам 75.
Прибегать, -гнуть к хитрости 75.
Прибегнуть см. Прибегать.
Приближается полуденное время 76.
Привести в порядок 208; 500.
Привести в хорошее состояние 146.
Привести см. также Приводить.
Привлекать внимание 49.
Привлекать к суду 575.
Приводить, -вести в изнеможение 5.
Приводить -вести в исполнение 145.
Приводить, -вести в порядок 500; 208.
Приводить к концу 142.
Привычку усвоить 47.
Приглянуться 457.
Пригодиться 539.
Придавать значение чему-либо 391.
Придавать мало значения 127.
Придавить морозом непокрытую снегом землю 77.
Придет черед 370.
Придется: как придется 593.
Прием: прибегать, -гнуть к приему 73.

- Прийти в возраст 297.
 Прийти в забвение 314.
 Прийти на помощь 529; 538;
 650.
 Прийти см. также Приходить.
 Прийтись по вкусу 448; 603.
 Приказание исполнить 658.
 Приключился случай 552.
 Прикусить язык заставить 172.
 Прилагать, -ложить старания
 193; 389.
 Применяться, -ниться к кому
 390.
 Примету оставлять 244.
 Принести см. Приносить.
 Принимать, -нять во внимание
 70.
 Принимать, -нять в расчет 70.
 Принимать, -нять к сведению
 64.
 Принимать см. также Принять.
 Приниматься, -няться за дело,
 за исполнение работы 270.
 Приниматься, -няться за что-
 либо 33; 522.
 Приносить, -нести благодар-
 ность 204; 398.
 Принять во владение 515.
 Принять чью-либо сторону 579;
 580.
 Принять см. также Принимать.
 Приняться см. Приниматься.
 Приобрести милость 521.
 Приобрести расположение 521.
 Приобрести см. также Приоб-
 ретать.
 Приобретать, приобрести чью-
 либо благосклонность 341.
 Приобретать, -брести влияние
 50.
 Приобретать, -брести власть 46;
 50.
 Приобретать, -брести значение
 50.
 Приобретать, -брести силу 14;
 61.
 Приобретать, -брести что 19;
 12.
 Приобретать см. также Приоб-
 рести.
 Припомниться 543.
 Присматривать за кем 416.
 Присмотр: быть под присмот-
 ром 105.
 Пристать к кому 648.
 Пристращаться, -раститься к
 чему 128.
 Приходить в беспмятство 90.
 Приходить, прийти в голову,
 на память, на мысль, на ум
 140; 460; 543.
 Приходить, прийти в совер-
 шенный упадок 166.
 Приходить, прийти в сознание,
 в себя 298.
 Приходить к концу 607.
 Приходить см. также Прийти.
 Причинить см. Причинять.
 Причину иметь для ссоры 426.
 Причинять, -нить боль, муче-
 ния 190.
 Пришло в голову 363.
 Приятным собеседником быть
 кому 100.
 Пробовать, попробовать 68.
 Проводить границу 394.

Пройти бесследно 358.
Пройти водою 280.
Произвести впечатление 457.
Производить опыт 272.
Производить платеж 502.
Производить следствие 591
Произвол: отдаться на произвол судьбы 480.
Происходить от чего 265.
Прок: пойти в прок 319.
Проказничать 496.
Промах дать 228.
Пропадать, -пасть по пустому 366.
Прославлять 590.
Протерпеть бедствия 34.
Против чьего-либо желания делать 338.
Противоречить 176.
Протяжно выговаривать 181.
Проходу не дает 610.
Процесс возбудить 399.
Проявлять, -вить 211.
Пузырями покрыться 279.
Пускать, -стить пыль в глаза 479; 483.
Пускать сплетни 485.
Пускаться в разговоры 317.
Пускаться см. также Пуститься.
Пустить см. Пускать.
Пуститься в свет 321.
Пуститься вплавь 292.
Пуститься, очертя голову 492.
Пустяки говорить 187.
Путь: навести на путь 209; направлять, -вить на истинный путь 561.
Путь преградить 551.

Путь указать 225.
Путями окольными итти 365.
Пыль пускать, -стить в глаза 479; 483.
Пылью покрываться, -риться 469.
Пытке подвергать, -гнуть 66.
Пытке предавать, -дать 240.

Р

Работать усердно 401.
Равным за равное отплатить 198.
Разбить шатры 532.
Разглашать 590.
Разговаривать 152.
Разговор: вмешиваться, -шаться в разговор 458; вступить в разговор с кем 546; разговор иметь с кем 121; пускаться, вдаваться с кем в разговоры 317; разговор касается 631.
Разговорчивым быть 248.
Разорять, -рить 6; 149.
Располагать, -ложить в свою пользу 134.
Расположение потерять 446.
Расположение приобрести, снискивать, -кать 22; 521.
Расположения лишиться 446.
Расположить см. Располагать.
Распоряжаться, -рядиться 154; 217.
Распоряжение: предоставлять себя в чье-либо распоряжение 247.
Распространять молву 484.
Распустить 223.

Рассказ сложить, сочинить 397.
 Расстраивать, -роить чье-либо хозяйство 149.
 Рассудительным быть 263.
 Рассудка лишить 2.
 Рассудка лишиться 3.
 Растерялся 474.
 Расчет: принимать, -нять в расчет 70.
 Резкость: говорить с полной резкостью 173.
 Ремеслом заниматься 503.
 Репутацией плохой пользоваться 113.
 Речь: речь вести 152; донимать речами 253; прерывать, -рвать, перебивать, -бить кому в речи 10.
 Решаться, -шиться на что 493.
 Решить 42; 53.
 Решиться см. Решаться.
 Рисковать, -кнуть жизнью 129.
 Рисковать чем 132.
 Ровными рядами стать, становиться 553.
 Рука: взять в руки 59; набивать, -бить в чем-либо руку 130; не дается в руки 284; рукою показывать на кого 383; руку на себя наложить 264; 505; брать обеими руками 599.
 Рукавица: взять в ежовые рукавицы 56.
 Руководить 220.
 Румянцем залиться 83.
 Рысью бежать, ехать 27.

Рядами ровными стать, становиться 553.

С

Самоубийством жизнь покончить 264.
 Сбавлять, -вить цену 487.
 Сбивать, сбить с толку 147.
 Сведение: доходить, дойти до чьего-либо сведения 302; принимать, -нять к сведению 64.
 Свет: на свет народиться 171; пуститься в свет 321; сжигать, сжить со свету 148.
 Светать 276.
 Своего добиться 155.
 Связать жизнь 170.
 Сгореть 346; 347.
 Сделать зло 585.
 Сделать, как следует 146.
 Сделать кого кем 560.
 Сделать одолжение 501.
 Сделать человеком 565.
 Сделать см. также Делать.
 Сделаться беспутным 490.
 Сделаться чем 326.
 Сделаться от мороза твердым, как кора (о мокрой ткани) 531.
 Сделаться понятным 529; 621.
 Сделаться сильным 536.
 Сделаться ясным 529.
 Сделаться см. также Делаться.
 Сделку заключить 4.
 Сдержать 218.
 Сдержать слово 256; 548; 644; 654.
 Сдержку всякую потерять 480.

- Сединой покрыться 519.
Сердиться переставать, -тять 294.
Сердце накипаєт 31.
Сесть в засаду 331.
Сжечь см. Сжигать.
Сживать, сжить со свету 148.
Сжигать, сжечь 491.
Сжить см. Сживать.
Сила: быть в силах 434; войти в силу 536; выбивать, -бить из сил 5; не в силах заговорить, не в силах отвести голос 576; приобретать, -рести силу 14; 61; собраться с силами 435; чувствовать себя в силах 72; силами собственными быть в состоянии что-либо сделать 443; силой вооруженной войти 345; силу истрачивать на работе 504.
Сильно хотеть спать 437.
Сильным делаться, сделаться 14; 61; 536.
Сказать в шутку 179.
Сказать по правде 177.
Скитаться отправиться 322.
Складка образуется 30.
Скороговоркой говорить 183.
Славным делаться, сделаться, стать, становиться 15.
Сладить с чем 202.
След: пойти по чьим-либо следам 462.
Следствие производить 591.
Слеза за слезой катится 9.
Слово держать, сдержать 256; 548; 644; 654.
Словом оскорблять 133.
Словцо вернуть 377.
Сложить песню, рассказ 397; 636.
Служить в церкви 582.
Служить на пользу 332.
Служить по найму 359; 109.
Служить помехой 119.
Служить правдой 360.
Случай приключился 552.
Случиться 465.
Смахивать на кого 382.
Смекать, -кнуть 58; 24.
Смелости набраться 35.
Сменять: одна мысль быстро сменяет другую 9.
Смех: поднимать, -нять на смех 275.
Смотреть за порядком 154.
Смутиться 459.
Снегом покрываться, -риться 469.
Снимать мерку 45.
Снискивать, -кать расположе-ние 22.
Снисхождение оказывать кому 395.
Собеседником быть кому приятным, неприятным 100.
Собирается дождь 640.
Собираться, -браться со средствами 16; 435; 439.
Собираться см. Собраться.
Соблазнять, -нить 309; 340.
Соблюдать свою честь 405.
Собрать деньги для чего-либо 16.
Собраться с силами 435.

- Собратся см. Собира́ться.
- Собственными силами быть в состоянии сделать 443.
- Совершеннолетним стать 289.
- Сознание: быть в сознании 124; приходить, прийти в сознание 298; сознание терять 454.
- Сойти см. Сходить.
- Соображать, -разить 443; 24.
- Сопротивление оказать 533; 550.
- Состояние: быть в состоянии 434; быть в состоянии собственными силами сделать 443; впадать в бессознательное состояние 454; привести в хорошее состояние 146; прекратилось стесненное состояние 369.
- Состязание: вступать, -пить с кем-либо в состязание 335.
- Сосчитать 400.
- Сочетать законным браком 156.
- Сочинить песню, рассказ 397; 636.
- Спать не хочется 97.
- Спать сильно хотеть 437.
- Спеша: делать не спеша 513.
- Сплетни пускать 485.
- Сплошную массой итти 348.
- Спокойной ночи пожелать 615.
- Спор: входить, войти с кем в спор 316.
- Спориться: не спорится 284.
- Способность иметь к чему-либо 423.
- Справедливо действовать, поступать 355.
- Справиться с чем 221.
- Спускать: не спускать с глаз 428.
- Средства: средства давать, дать 438; собираться, -раться со средствами 16; 435; 439.
- Срок окончился 632.
- Ссора: быть в ссоре 108; ссора возникает 96.
- Ссориться 320.
- Ссылаться на чей-либо авторитет 250.
- Ставить в глупое положение 192.
- Ставить, поставить в ничто 63.
- Ставку очную давать, устраивать 562; 160.
- Становится грустно, жалко, печально 87.
- Становится, стало дурно 93; 619.
- Становится жалко 87.
- Становится невтерпеж 91.
- Становится печально 87.
- Становится страшно 87.
- Становиться на дыбы 520.
- Становиться, стать известным, славным 15.
- Становиться понятным 529; 621.
- Становиться ровными рядами 553.
- Старания употреблять, -бить 73.
- Старания прилагать, -ложить 193; 389.
- Стараться уличать, -чить во лжи 197.
- Стать: быть под стать 101.
- Стать выше 304.
- Стать известным, славным 15.

Стать кому на дороге 551.
 Стать ровными рядами 553.
 Стать совершеннолетним 289.
 Стесненное состояние прекратилось 369.
 Стесняться: говорить, не стесняясь 173.
 Стих нашел 476.
 Сторона: быть на чьей-либо стороне 570; оставаться в стороне 106; сторону чью-либо взять 579; 580; сторону чью-либо держать 568; 578; сторону чью-либо принять 579; 580.
 • Стоять одной ногой в могиле 573.
 Страх наводить 190.
 Страх прекратился 369.
 Страшно становится 87.
 Струпьями покрыться 84.
 Суд: привлекать к суду 575.
 Судебное дело возбудить 399.
 Судьба: отдаться на произвол судьбы 480.
 Суматоха поднимается, поднялась 286.
 Сходить, сойти с ума 311; 450.
 Считать 400.
 Считать что-либо хорошим, дурным 425.
 Считаться чем 569.

Т

Твердым быть, как лубок (о ткани) 571.
 Творить с кем прелюбодеяние 589.
 Телом худеть, похудеть 451.

Теплеть начинать (о погоде) 74.
 Терять, потерять 25.
 Терять голос 449.
 Терять сознание 454.
 Толк: сбивать, сбить с толку 147.
 Тон: попасть в тон 55.
 Торговать 62.
 Тоска: впадать, впасть в тоску 614.
 Тоска овладела, охватила 518; 618.
 Трогать, тронуть 62; 300.

У

Убегать 60.
 Уважение к кому питать 429.
 Угодно: как вам угодно 41.
 Ударяет кровь в голову 473.
 Удачу иметь 356.
 Удерживаться в голове, в памяти 258.
 Удобное время: когда выберется удобное время 643.
 Удовольствие: делать в свое удовольствие 494.
 Ужас наводить 190.
 Узаконять, -нить 156.
 Указание дать 209.
 Указать путь 225.
 Указать см. также Указывать.
 Указывать, -зять кому на что-либо 159.
 Уличать: стараться уличать, -чить во лжи 97.
 Уловка: прибегать, -гнуть к уловкам 75.
 Ум: быть в своем уме 124; быть не в своем уме 125;

жить чьим-либо умом 167;
наводить, -вести на ум 164;
приходить, прийти на ум
460; с ума сходить, сойти
311; 450; ума лишить 2; ума
лишиться 3; ума-разума на-
бираться, -раться 290; ума у
него достаточно 602.

Умерить шаг 262.

Умудряться, -риться 32.

Умышлять 131.

Упадок: приходить, прийти в
совершенный упадок 166.

Употреблять, -бить на что, для
чего 138.

Употреблять, -бить старания 73.

Управиться 202; 208.

Уразуметь 443.

Усвоить привычку 47.

Усердно делать что-либо 514.

Усердно работать 401.

Усиленно думать 444.

Усмирить 218.

Усмотрение: предоставлять, -вить
на усмотрение 234; 243.

Установилась погода 541.

Установить закон 555.

Устраивать очную ставку 160.

Уступать, -пить немного мес-
та, поля 478.

Уступить дорогу 656.

Утро настало, началось 333.

Ухаживать за кем 453.

Ухитряться, -риться 32.

Учинить наказание 207.

Ф

Фантазировать 323.

Х

Хаять 200.

Хвалу воздать 227.

Хитро подходить, подойти
135.

Хитрость: хитростью брать,
взять 309; обманывать при
помощи хитрости 350; при-
бегать, -гнуть к хитрости 75.

Хмельком: быть под хмельком
606.

Ходить за кем неотступно 352.

Ходить, опираясь на разные
предметы 630.

Хозяйство чье-либо расстраи-
вать, -роить 149.

Холод: бросать, -сить в холод
79; 633.

Хорошим считать что-либо
425.

Хорошо быть одетым 367.

Хорошо живется 266.

Хорошо оканчиваться, окон-
читься 329.

Хотеть сильно спать 437.

Хочется чего 86.

Храбрости набраться 35.

Хранение: дать на хранение 241.

Худеть, похудеть лицом, телом
451.

Ц

Цвет: быть в цвету 112.

Целью задаться 53.

Цена: падать в цене 305; по-
дниматься в цене 312; цену

назначить 404; цену сбавлять, -вить 487.

Ч

Часы: быть на часах 254.

Чахотку нажать 642.

Человеком сделать 565.

Черед придет 370.

Честь свою блюсти, соблюдать 405.

Чинить наказание 207.

Чистый: выводить на чистую воду 165.

Чувствовать себя в силах 72.

Ш

Шаг умерить 262.

Шагу прибавлять, -вить 611.

Шайку набербовать 577.

Шарами баллотировать 372.

Шатры разбить 532.

Шум: делать шум 590; поднимать, -нять шум 7.

Шутка: в шутку сказать 179.

Шутя делать 508.

Э

Экзамен выдерживать, -жать 612.

Эхом отдаваться 18.

Я

Явилась мысль 281.

Является, явилась потребность 364.

Язык отняло 282.

Язык прикусить заставить 172.

Ясно доказать 442.

Ясным сделаться 529.

Покажчик відзначених у книзі форм і зворотів

(Числа показують сторінки. Де слово повторюється на двох або на кількох сторінках уряд, там дано числа першої та останньої сторінки; між обома числами є риска.

Слова, що можуть починатися на *у-* й на *в-* слід шукати на *у-*; слова, що можуть мати *від-* та *од-* слід шукати на *від-*.

Покажчик не обіймає собою фразеологічного словничка).

А

а на 184.
а то 181.
а що 64; 184.
а що вже 184.
аби 176–177.
аби-де 177.
аби-то 177.
аби-хто 177.
аби-чий 177.
аби-що 177.
аби-як 177.
аби-який 177; 212.
ablativus auctoris 56.
адже 182.
аж 165; 179–180.
аж поки 179.
Акузатив 44; 66–67; 69; 97–99;
101–102; 106–109; 113–124;
126–127; 129–133; 142–146;
190–192; 198; 202–205; дру-
гий акузатив 101–104.

Акцентоване слово див. спосо-
би підносити слова у фразі:
але 182; 184.
алеж 182.
ані 201.
ані трохи 198.
article 151.

Б

б(и) 53; 58; 83; 173; 184.
ба 183.
багатий 142.
багатитися 112; 134.
багатіти 120.
бачити 120.
без 43; 70.
без нічого 211.
без ніякого 211.
без усього 211.
без усякого 211.
безневинний, -ність 212.
безнемірно 212.

Безпідметові звороти 45–48;
53–55; 58; 62; 67; 89; 91;
101; 138–140; 153.

берегти 105.

бігти 100.

бідкатися 124.

бідний 142.

бідніти 120.

бідувати 125.

більш(е) 145; 183.

більш важко, б. веселий та ин. 144.

більшати 135.

біля 194.

блазнити 133.

близький 142.

близько 194.

бо 174.

болить 113; 117.

боронити 105.

бороти 118.

босем-босісінький 146.

брати 113; 159.

братися 108; 125.

бувало 82.

було 82–83.

бути 209.

бути певному 130.

В

важити 125.

величати 104.

верховодити 126.

вибачайте 213.

вибачати, -чити 112; 121; виба-
чати на слові 130; вибачте
213; вибачаюсь 213.

вибрати між чим 193.

вивідувати 107.

вивчати, -чити, -ся 100; 105.

виглядати 105.

вигнатися 99.

видаватися 97.

видирати 113; 159.

видно 63.

визнавати 103.

вийти 97.

виключно 199.

вимовою 187.

винен 142.

виростати 101.

вирости 97; 99.

вислухати 106.

вистаратися 122.

витирати, -терти 122.

виходитися 97; 99.

виходить 183.

вишукати 107.

вищий ступінь прикметників

144–146; 177; 194; 199.

від 56; 110; 145; 194; 196.

від того, як 176.

віддатися 100.

віддячити 112.

відклонитися 112.

відкривати, -крити 210.

відносно 194.

відношення: у відношенню 194;

в усіх відношеннях 195.

відомо 63.

відряджати, -дити 136.

відсилати 125.

відчиняти, -нити 210.

він 166.

вірити 121.

вірний 144.

вітати 121.

Вольовий спосіб 41; 59; 84–87;

173. < ; 78 *

вона 166.

воно 153; 156; 166.

воювати 118.

вузити 133.

Г

Гаданий спосіб 53; 83; 84; 173; гарний 142.

гарячити 133.

Генітив 64–72; 104–112; 114; 117; 139; 142; 144–146; 160; 192–193; 199; 202–203; генітив дієвої особи 56–57; генітив від речівника залежний 156–162; генітив приналежності (gen. possessivus) 150; 156; генітив прилюдковий 137.

геть 199.

геть-то 199.

геть чисто 199.

глибиною 198.

глумитися 111.

глядіти 105; 124.

голем-голісінський 146.

говорити 119; 123_{кз}

головним чином 199.

головно 199.

голодний 142.

голосити 129.

гострий 142.

горнутися 109.

грати 106; 112; 123.

гризтися 130.

гуляти 112.

Д

далеко 199.

далити, ся 134.

дальший 28.

дарма що 176.

даруйте 213.

Датив 46; 49; 106–109; 112–113; 118; 159; 193; 203; перший датив 45–61; 102; другий датив 45; 97; 100–102; датив дієвої особи 60; 62; 135; датив приналежності 159.

дбати 111; 120; 124; 129.

Двійне число 154.

де 43–44; 80; 132; 137; 152; 173; 193; 200.

де ...де 172.

де б ...а 179.

де б не 173.

де далі усе ...178.

де ...той 169.

де-небудь 152.

де-не-де 207.

держатися 108.

десь 200.

дехто 92; 169; 174.

деякий 169; 174.

Дієприкметники на *-ний, -тий* 33–38; 53–55; дієприкм. російські на *-(в)ший(ся)* 30–33; 41.

Дієприслівники активні на *-чи, -вши* 39–53; 70; *-че* 39; на *-а, -я* 43–44.

Дієприслівники пасивні на *-но, -то* 37; 52–55.

Дієслівні наростки (суфікси): *-и-, -і-* 133; 135; *-увати*

134–136; -je 26; -ieren 135;
-ир- 135;
ѣе/ѣ, ае/а 31.

Дієслівні речівники див. Речів-
ники дієслівні.

Дієслова віддалення 110.

Дієслова з значінням “ушкоди-
ти собі” 120.

Дієслова на -ся 25; 45; 55–56;
87.

Дієслова непрефіксовані 133.

Дієслова руху 65; 109; 118;
123; 127–128.

Дієслова страждання 125.

дiзнаватися 106.

дiтися 132.

для 70–72; 191.

до 108; 112; 121; 193–194.

добрити 133.

довжити 133.

доглядати 105.

додержувати, ся 108.

доки 138.

доконечний 212.

дорікати 125.

дороблятися 110.

досить 148.

досконалити, ся 134.

другий 211.

дуже 149.

дужий 142.

думати 119.

дякувати 112.

дякуючи тому, що 175.

Е

Емоціональний відтінок 150;
183; 199.

es (нім.) 153.

Є

Є, есть 80; 87; 96; 209.

Ж

жадний 142.

жалкувати 121.

жалувати 129.

ждати 105; 121.

ж(е) 182.

женитися 128.

жити з чого, чим 210.

журитися 124; 129.

З

з (зо, із) 89; 111–112; 130; 144;
165; 192; 194–197; 198; з
досвіду 188; з його наказу
188; з соціології (розвідка)
188; з тієї причини 188; з
усім тим 183.

за 71; 96–99; 103; 105; 108; 111;
119; 123; 129; 131–133; 145;
191–192; 197; 203; за абет-
кою 188; за Дарвіном 188; за
допомогою чого 195; за його
згодою, порадою 188; за його
наказом 188; за порядком
188; за програмою 189.

забу(ва)ти, ся 108; 119.

завбільшки 198.

заввишки 198.

завглибшки 198.

завгрубшки 198.

здавати 106.

здавдальшки 198.

здавдовжки 198.

здавдяки 176.

здавидувати 121.

здавширшки 198.

зажи(ва)ти 107.
 заздрити, ся 121.
 заздрісний 142.
 зазна(ва)ти 106.
 займатися 210.
 Займенники 151–153; 161–163,
 166–172.
 закохатися 129.
 закри(ва)ти 210.
 замість (щоб) 179.
 Заперечні вислови 116–118;
 145–148; 173; 179; 201.
 запобігати, -гти 107.
 зараз 197.
 зачати 58.
 зачекати 121.
 зачиняти, -нити 210.
 збавляти 110.
 зброїти, ся 133; 134.
 збутися 110.
 звати 104.
 зватися 97; 99.
 звикати, -кнути 121.
 згадувати 119.
 згідно з 196.
 зда(ва)ти, ся 97; 121.
 здатний 142.
 здобутися 110.
 здогадуватися 120.
 здоровий 142.
 здоровий-здоровенний 146.
 Зложена фраза 163–167.
 Злучник у паратактичних спо-
 лученнях 161; 163.
 Злучні звороти 168–187.
 змарніти 112.
 змилосердитися 122.
 змінитися 112.

зміст: змістом 187; по змісту
 187.
 знати 63; 95; 112; 119; 132.
 знатися 130.
 значить 183.
 зневіритися 113.
 знемагати на силі, на силах 130.
 знущатися 111.
 зовсім 150.
 зоста(ва)тися 97–98; 101.
 з-перед 196.
 з-поміж 196.
 зрадити 118.
 зрештою 183.
 зробитися 97; 135.

И

инколи 174.
 инший 172; 211; 212; иншим
 часом 205.

І

і 58; 161; 184.
 і ...і 181.
 із-між 197.
 ік 193; 203.
 il 153.
 Іменні звороти 82–83; 136–139.
 Інструменталь 103; 105; 107;
 110; 118–120; 123; 124–129;
 131; 143; 189; 191–196; 204;
 інструменталь дієвої особи
 54–56; інстр. знаряддя 56;
 128; інстр. місця 127–128;
 інстр. присудковий (преди-
 кативний) 93–102; 104; ін-
 стр. соціятивний 89.
 Інфінітив 47–49; 57–72; 97; 102;
 115; 158; 208–210; інф. під-

метовий (суб'єктивний) 57;
інф. самостійний 64.
іти 97; 100; 123.

І

іхати 97; 123; 127.

Й

його 153.

К

к 193.

казати 106; 121; 123.

кінець-кінцем 197; кінцем 197;
на самий кінець 197.

кланятися 112; 125.

клопотатися 124.

кожне, -ний 92.

коли 49; 80; 137; 165; 172; 177;
185; 200.

коли-б 177.

коли-не-коли 207.

коло 194; 197.

командирувати 136.

командувати 136.

конечний 212.

коренити, ся 133; 134.

кортить 113; 117.

которий 168–172.

которий... которий 172.

котрий 168–172.

кохатися 129–130.

коштувати 117.

кпитися 111.

кращати 135.

крізь 197.

крім 179.

куди 43; 80; 153; 185; 193; 200;
куди б не 173.

куди далі, то все... 172.

куди-небудь 152.

кудою 127.

кулеподібний 148.

Л

Лаконічність 134; 165; 180.

ласий 142.

ласкавий 142.

левиний 150.

левовий 150.

лежати 97; 100.

лихий 142.

лишатися, -шитися 97; 99.

лічити 208.

Льокатив 71; 129–132; 143; 190;
191; 205.

любий 212.

любувати 118.

ляг(а)ти 97; 100; 131.

М

мабуть 200.

малити, ся 134.

мало того 183.

мати, ся 61–62; 103; 209.

межи 193.

мертвити 133.

мимо 194.

між 193; між тим 183; між чим
вибрати 193.

мова про те мовиться 210.

Н

на 68–69; 71; 110; 112; 115;
118–123; 125; 130; 132;
142–143; 190–191; 194; 205;
на абетку 188; на адресу
188; на бажання 188; на взір

- чого 148; на замовлення 188;
на його думку 188; на об-
личчя 187.
на прізвище 188; на розмір 187
на самий кінець 197.
набігати, -гти 107; 118.
навидіти 117.
навикати 107.
навпроти 203.
навчати, -чити, ся 105; 121; 124.
нагадувати 120; нагадуючи со-
бою що 148.
Наголос 19; 80.
Наголос психічний див. спосо-
би відтінити слово у фразі.
над 111; 122; 145; 195.
надзвичайно 149.
надіятися 105.
називати 104.
називатися 97; 99.
найбільш(е) 145; 199; найбільш
характерний 144–145.
Найвищий ступінь 145–146.
найголовніше 199.
найняти 103.
найнятися 100.
наказати 125.
нападати 118.
напит(ув)ати 108.
Наростки (суфікси) див. Дієслі-
вні нар., Речівникові нар.,
Прикметникові нар.
насміхатися 111.
насміятися 111.
настановляти, -вити 104.
настачитися 110.
находити 118.
не 84; 102; 116; 173; 179; 201;
не вважаючи на те, що...
176; не де, як... 173; не див-
лячись на те, що... 176; не
мавши 71; не скільки 201;
не треба 212; не хто 201; не
хто, як... 173; не що 201; не
що, як... 173; не як 201; не...
як 174; не який 201.
небезпремінно 212.
невідмінний 212.
невідомо 63.
недалеко 194.
незнавидіти 117.
неминучий 212.
ненавидіти 110; 117.
необхідний, -ність 212.
Неповні речення 136–137.
Непряма мова 85–86.
нехай 86.
нехтувати 118; 124.
низити 133.
ні 201; ні мало 198; ні трохи 198.
ніби 184.
ніж 145.
ніскільки 198.
ніхто 153; 201.
нічого: без нічого 211–212.
ніяк 198.
ніякий: без ніякого 211–212.
новити 133.
Номінатив 40–43; 55; 62; 102;
135–136; 167; 196; 203; дру-
гий номінатив 92–101; при-
судковий (предикативний)
номінатив 40.

О

о(б) 119; 122; 132; 191–192; 205.
 обирати 103.
 обібрати 103.
 обличчям 187.
 оглядатися 111.
 один 182; 212; один і той же 182; один одного, один (одно) в одного, один коло одного, один по одному 211.
 однак 183.
 одружитися 128.
 окрім, окроме 179.
 опанувати 118.
 ослабити на тілі, на душі 130.
 особистий 213.
 особливий 213.
 останній 212.
 останніми часами 205.
 отакий 28.
 отже 183.
 отожд 183.
 отой, ота, оте 151.
 ототожнювати 134.
 оце тепер 197.

П

пакт 213
 палити 130.
 пам'ятати 119.
 Паратактична будова 61; 136; 160–166.
 певному бути 130.
 перед 193.
 передавати 125.
 Передминулий час 82–83.
 перекладати 124.
 пересилати 125.

перший краший 212.
 писати 124.
 питати, ся 107; 119.
 підпомогти 118.
 пізнати 112.
 після 43; 47; 70; 184.
 піти 123.
 плакати, ся 121; 129.
 пливти 126.
 по 47; 48; 70; 71; 112; 123; 129; 132; 187–190; 192; 196; по абетці 188; по адресі 188; по бажанню 188; по вимові 187; по Дарвіну 188; по досвіду 188; по його думці 188; по замовленню 188; по його згоді, пораді 188; по його наказу 188; по мислі 190; по мірі того 188; лікар по нервових хворобах 189; по обличчю 187; по понеділках, по п'ятницях 205; по порядку 188; по правді 190; по програмі 189; по прізвищу 188; по розміру 187; по своїй волі 190; розвідка по соціології 188; по тій причині 188; комітет по харчових справах 189; по ширості 190.
 побільшати 135.
 повірити на слові 130.
 поганий 142.
 погляд: з того погляду 196.
 погодитися 130.
 (і) поготів 183.
 поетична мова 160; 162; 201; 206.
 позяк 174.
 позбутися 110.

- поздоровкатися 112.
- Позиція (препозитивна, пост-
позитивна) 41; 63; 141; 147;
152; 158; 162; 169–171; 206.
- позичати, -чити 108.
- показатися 98; 101.
- покаятися 130.
- поки 138; 179.
- покласти 131.
- покрощати 135.
- поміж 193.
- по-над 146; 196.
- по-під 196.
- по-при 194.
- порадити 118.
- поранити на тілі 130.
- порівняння: в порівнянні 194.
- порівнюючи з 194.
- поруч 193–194.
- посадити 131.
- пос(и)лати 123; 125.
- послухати 106.
- поставити 131.
- (і)потім 183; потім того 184.
- похолоднішати 135.
- почати 58–59.
- почекати 121.
- почуватися 122; 130.
- почути 106.
- пошукати 107.
- правити 100.
- правуватися судом 126.
- прекладати 122.
- Префікс див. приросток.
при 43; 47–48; 69; 71; 192; 197; 205.
приблизно 195.
придивлятися 124.
- Прийменники 141; 159; 188–197.
- прийти 97.
- Прикметники 120; 140–151;
157–159; 160; 201; прикмет-
ник самостійний 147.
- Прикметникові наростки (суфі-
кси) 147–150; -ів, -ова (-ева),
-ове (-еве) 150; 156; -ин,
-ина, -ине 150; 156; -астий
(-ястий) 148; -истий 148;
-езний, -енезний, -енний 146;
149; -енький, -есенький 146;
148; -ісінський (-ісенький)
149; -уватий 148; -учий,
-ущий (-ючий, -ющий), -ачий,
-ащий (-ячий, -ящий) 18–28;
35; 38; 41; 149; -мий 18; 33;
35–36; -ливий 26; -кий 26;
-альний 28; -лий 29–33; 35;
-ний, -ен(н)ий, -ан(н)ий, -тий
33–38; 53–55; 79; -подоб-
ний, -видний, -образний 147.
- Приростки (префікси) від-
(од-) 110, до- 109; 115; на-
118; не- 147.
- Прислівники 62–63; 67; 87; 91;
143; 146; 150; 194; 197–201;
прислівник у тавтологічних
зворотах 126.
- приставитися 100.
- про 111; 119; 191.
- пробачте 213.
- прозивати, ся 133.
- проміж 193.
- пропадати 125.
- просити 108.
- простити 112.
- проте 183.
- проти 194; 203.

Пряма мова 84.

Психічний наголос див. Способи відтінити слово у фразі. пункт 213.
пуститися 60.

Р

радий 144.

рад^{ити}и 118.

радитися 108.

радіти 124.

радуватися 124.

рахувати 208.

Речівникові наростки (суфікси)

в словах дієслівного походження *-ння, -ття* 42; 47–49; 64; 68–80; 159; нулевий наросток (безнаросткові) 72–77; *-ка* 72; 76; *-анка* 76–77; *-анина* 78; *-ня* 79; *-ба* 79.

решта 212.

рівняючи до 194.

Рід (ніякий) 155–156.

річ у тім 210.

рішуче (нічого не знає) 149.

робити 211.

робитися 97; 99. †

розбитися 120.

розважитися 111.

роздивлятися, *-витися* 122.

роздобути 110.

Розізнана будова 137.

розказувати 106.

розміром 187.

розпалити 130.

розстаратися 110; 122.

розуміти 103.

розумітися 130.

рости 97; 99.

С

сам, *-а, -е* 196.

сам-один 211.

саме (тепер) 197.

самий 199; 211.

свербить 113; 117; < к>

свідомий 142.

свіжити 133.

своїти 133.

сидіти 97; 100; сидіти в головах, у ногах 130.

сила: в тім сила 210.

силувати 121.

сильний-силенний 146.

Синоніми 19; 206.

сісти 131.

скалічити на тілі 130.

скільки 44; 138.

скільки б. не 173.

скільки... стільки 181.

складати 209.

скоро 178.

скупий 142.

слабий 142.

слабувати 120.

слати 125.

слід (би) було 62.

слідуючий 28.

Слова сполучені, синонімічні та несинонімічні 163; 206–208.

Словотвір див. Дієслівні, Прикметникові та Речівникові наростки.

служити 100.

слухати 106.

смерть 199.

сміятися 111.

снитися 100.

- соби, 196.
співати, 106.
сподіватися 105; 121.
Сполучені слова, несинонімічні та синонімічні 163; 206–208.
спокоїти 133.
споминати 119.
спомогти 121.
Способи відтінити слово у фразі 138; 141; 147; 151–152; 166–168; 186; 192–200; 207–208.
способити 133.
спромогтися 121.
• ставати 135.
ставити 103.
ставитися 100.
становити 209.
старатися 110.
стати 58–60; 97–98; 131; 135.
статися 97.
стебловидний 148.
стерегти 105.
стільки... стільки 181.
стояти 97; 100; стояти в головах, в ногах 130; стояти на воротах 131.
страх 199.
страшенно 149.
Ступінь вищий, найвищий див. Вищий, Найвищий ступінь.
Стягнена будова 137.
Супін 66; 69.
супроти 194.
Сурядний див. Паратактичний.
суть 81.
- Суфікси див. Дієслівні, Речивникові та Прикметникові наростки.
сюдою 127.
- Т**
- та 59; 161; 184; 186.
Тавтологічні звороти 126; 147; 178; 207–208.
таки 183; 200.
такий же (самий) 182.
такого 200.
такої 200.
там 167; 171.
танцювати 106.
текти 126.
тепер 197.
тим не менше 182.
тим часом 183.
тим, що 175; 196.
тичитися: а що тичиться до... 184.
тільки 173; 178; 179.
тільки... що 179.
тішитися 111.
то 174; 183.
то... а то 181.
то... а це 181.
то то... а то 181.
тоб-то 184.
того, що 175.
тоді 184.
той, та, те 151.
той же (самий): 182.
той, що 172.
тому що 175.
торкатися: а що торкається до 184.
тотожнити 134.
треба 212.

трудитися чим 210.
 трудящий 144.
 туди 167; 171.
 тудою 127.
 тужити 129.
 турбуватися 124; 129.

У

у (в) 49; 108; 112; 115; 122–123;
 126; 127; 129–130; 132; 144;
 159; 198; 202–204; 206; у мі-
 ру того 188; в очу 154; у по-
 рядок 188; у тім 182.
 убіг(а)ти 110.
 уважати 103, 208.
 углиб 198.
 удатися 97.
 удовж 198.
 удосконалювати, ся 134.
 уживати 107.
 узір; на взір чого, взором чого
 148.
 узяти, ся 58; 103; 108; 113; 125;
 132.
 уклонятися 112.
 уміти 105.
 уникати 110.
 упасти 131.
 урешті-решт 197.
 уродитися 97; 99.
 усе більше й більше 178.
 усіма сторонами 195.
 устерегтися 110.
 усякий 212.
 утікати 110.
 утовш 198.
 учепитися 108.
 учинити 103.
 учинитися 97; 99.

учити, ся 105; 124.
 ушир 198.
 уширшки 198.
 уявляти з себе 209.

Х

хай 86.
 хворий 142.
 ховати 132.
 ходити 100; 123.
 ходити о (про) те 211.
 ходімте 87.
 холоднішати 135.
 хороший 142.
 хоч... хоч 181.
 хто 152.
 хто б не 173.
 хто... той 169.
 хто... хто 173.
 хто-небудь 152.
 хтось 152.

Ц

це 153.
 цей, ця, це 167.
 цими днями 205.
 цікавий 142.
 цілком 150.
 цуратися 110.

Ч

Часові звороти 201–205.
 часами, часом 128.
 чекати 105; 121.
 чеплятися 108.
 черга: у свою чергу (у свій
 черк) 196.
 через 115; 125; 203.
 через те (саме), що 174.

чи 165; 186.
чи... чи 181.
чий 80.
чим раз більший 178.
чим... тим 177.
чим (би)... то (а) 179.
Числівники 89–91; 114–115;
154–155.
чисто 199.
читати 124.
чоловічити 133.
чути 63; 106.
чутися 122; чутися на силі (си-
лах) 130.
чутно 63.

Ш

шириною 198.
ширити 133.
шукати 107.

Щ

щасливити 133.
ще й надто 183.
щедрий 142.
що 43; 65; 80; 136–138; 152;
170; 174–179; 185–186;
199–200; 202–203.
що... а 181.
що... а то 181.
що б не 173.
що він (вона, воно) 170.
що далі, усе... 178.
що до 64; 184.
що за 199–200.
що куди 185–186.
що по тому, (як, коли) 179.
що раз більший 178.
що... то 177–179.

що чи 185.
що... що 181.
що як 185.
що який 185.
що-небудь 152.
що-понеділка 205.
що-п'ятниці 205.
щоб 57; 65; 70; 138; 176–178;
185.
щоб було 63.
щоб чи 185.
щось 152; 156.
щось із 195.

Я

являти собою 209.
як 43; 49; 138; 145; 174; 185;
195; 198.
як би 177.
як би не (було) 173.
як до 176.
як же 174.
як коли, то... 174.
як раз 150.
як... так 181.
як хто, то... 174.
як що 174.
як... як 181.
як, який, то... 174.
який 43; 80; 152; 165; 168–170;
185.
який би не 173.
який... який 172.
який-небудь 152; 169.
якийсь 152.
якого 200.
яснити 133.
яти 60.

ЗМІСТ

Передмова. <i>Петро Таращук</i>	3
Від авторки	5
Скорочення і пояснення до них	7
Вступне слово	11
§ 1. Прикметники дієслівного походження	18
А. Прикметники на <i>-чий</i>	18
Б. Прикметники на <i>-лий</i>	29
В. Прикметники дієслівного походження, що відповідають російським дієприкметникам на <i>-мый</i>	33
Г. Дієприкметники на <i>-ний, -тий</i>	35
§ 2. Дієприслівники	38
А. Активні дієприслівники: з номінатива 40; з акузатива 44; з датива 45; самостійна позиція дієприслівника 49; часовий стосунок дієприслівника до дієслова 50	
Б. Пасивні дієприслівники	52
§ 3. Невластива укр. мові конструкція: пасивний предикат або пасивний атрибут (ев. апозиція) з інструменталем дієвої особи	55
§ 4. Інфінітив	57
А. Інфінітив із особовими дієсловами: підметовий інф. 57; інф. із особовими дієсловами починання 58; інф. із особовими формами від дієсл. <i>мати</i> 61; інф. із <i>було, було б</i> 62	
Б. Зворот номінатив + інфінітив	62
В. Інфінітиви <i>знати, чути</i>	63
Г. Самостійний інфінітив	63
Г. Інф. при речівниках та прикметниках	64
Д. Інф. із генітивом	65

§ 5. Дієслівні речівники	68
§ 6. Особливості в конструкціях із особовими дієсловами	80
А. Особові форми від бути: <i>є, єсть</i> 80; передминулий час і звороти з <i>було</i> 82; опущені помічні дієслова <i>був, була, були</i> 83	
Б. Минулий час замість прийдешнього	83
В. Форми теперішнього та прийдешнього часу і форми вольового способу з значінням гаданого способу	84
Г. Дієслівні форми в непрямій мові	85
Ґ. Особливості в уживанні форм вольового способу	86
Д. Звороти з пасивними дієсловами на <i>-ся</i>	87
Е. Особливості в числових формах дієслова-присудка	89
Є. Дієслова з другими відмінками та інші паралельні звороти: другий номінатив 93; другий датив 101; другий акузатив 102	
Ж. Особливості в уживанні відмінкових форм при інших дієсловах: генітив 104; датив 112. Акузатив: акузатив однини в назвах неживих речей чоловічого роду 113; акузатив множини в назвах тварин і в сполученнях числівників 2, 3, 4 з особовими речівниками 114; акузатив при дієсловах з запереченням <i>не</i> 116; акузатив при інших дієсловах 117. Дієслова з інструменталем 123. Льокатив при дієсловах 129	
З. Деякі явища в словотворі дієслів	133
§ 7. Деякі іменні конструкції	136
§ 8. Деякі безпідметові звороти	139
§ 9. Особливості в зворотах із прикметниками	140
А. Деякі звороти з прикметником-присудком	140
Б. Позиція наголошеного прикм.-атрибута проти означуваного речівника	141
В. Прикметники з особливими відмінками	142
Г. Звороти з прикметниками вищого та найвищого ступеня	144
Ґ. Тавтологічні звороти з прикметниками	146
Д. Самостійний прикм.-атрибут	147
Е. Деякі характеристичні прикметникові наростки	147

§ 10. Деякі особливі звороти з займенниками	151
§ 11. Деякі звороти з числівниками	154
§ 12. Особливості роду	155
§ 13. 1. Генітив приналежності	156
2. Інші від речівників залежні генітиви	158
§ 14. Особливості у вживанні датива	159
§ 15. Деякі сурядні (паратактичні) сполучення	160
§ 16. Спосіб піднести речівника у фразі	166
§ 17. Особливі злучні звороти	168
§ 18. Прийменники	187
§ 19. Деякі прислівникові звороти	197
§ 20. Деякі заперечні вислови	201
§ 21. Часові звороти	201
§ 22. Сполучені несинонімічні слова (<i>отець-мати</i>) та синонімічні слова (<i>думки-гадки</i>) та інші	206
§ 23. Деякі хибно вживані слова	208
Короткий українсько-російський фразеологічний словник	217
Додаток до фразеологічного словничка	255
Російський покажчик до фразеологічного словника	261
Покажчик відзначених у книзі форм і зворотів	287

УВАГИ ДО СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Відповідальна за випуск *Валентина Кирилова*
Редактор *Петро Таращук*
Коректори *Антоніна Голик, Лілія Коляда*
Дизайн обкладинки та верстка *Василя Марущинця*

Підписано до друку 21.11.2007.
Формат 84 × 108 ¹/₃₂. Папір офсетний №1.
Гарнітура Times. Друк офсетний. Зам. № 7-1751 К.

Видавництво Соломії Павличко “Основи”.
01133, Київ-133, бульв. Лихачова, 5.
Тел. /факс (38-044) 285-25-82, 285-86-36
Тел. (38-044) 285-43-05, 285-30-64
E-mail osnovy@ukrnet.net

ЗАТ “Віпол” ДК 752.
03151, Київ-151, вул. Волинська, 60.

Курило, Олена.

К 93 Уваги до сучасної української літературної мови. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. — 303 с.

ISBN 966-500-134-5

Книжка видатного українського мовознавця Олени Курило (нар. 1890 р., двічі репрес. — в 1933 і 1938 рр.), написана ще 1920 р., — найкращий підручник зі стилістики української мови, неоціненний мовний поради́ник, що його треба мати напохваті кожному, хто пише бодай кілька рядків на день: школяреві, студентові, викладачеві, письменникові, урядовцеві; книжка, яка кожного навчить дотримуватись не тільки граматики, а й духу української мови.